

Inimeste maa. Aeg. Asser Murutar ja teekaaslased

Ülo Vooglaid • Tiia Kõnnussaar • Peeter Vihalemm • Marju Lauristin
Pikkar Joandi • Krista Mits • Kaarel Haav • Tiia Karukäpp • Ivi Proos
Siina Lepik • Jaak Uibu • Toomas Kork • Eenok Haamer • Ivar Raig
Raimo Haav • Uno Veismann • Sirje Õim • Jaan Erm
Asser Murutar • Inga Murutar • Vahur Murutar • Karin Hango
Alo Murutar • Richard Murutar • Kati Saara Borodina • Kaisa Koplaste
Margareta Babtšenko • Brigita Pruul • Mait Klaassen • Renaldo Mändmets
Argo Moor • Marju Kõivupuu • Aare Kasemets • Ahto Kaasik
Ene Lukka-Jegikjan • Sven KiviSildnik • Marko Kaasik
Margus Paas • Risto Mets • Leo Luks

Väljaandjad: Murutarid / MTÜ Heliraamat,
+372 5011 815, alomurutar@gmail.com

Koostaja/toimetaja: Aare Kasemets, *PhD* (aarekasemets@gmail.com)

Autorid: Ülo Vooglaid, Tiia Kõnnussaar, Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin, Pikkar Joandi, Krista Mits ja Tiia Karukäpp-Kaasik, Kaarel Haav, Ivi Proos, Enn Tegova, Siina Lepik, Jaak Uibu, Eenok Haamer, Toomas Kork, Raimo Haav, Ivar Raig, Uno Veismann ja Sirje Õim, Jaan Erm, Mait Klaassen, Renaldo Mändmets, Argo Moor, Marju Kõivupuu, Aare Kasemets, Sven Sildnik, Margus Paas, Ene Lukka, Ahto Kaasik, Marko Kaasik, Risto Mets, Leo Luks, Asser Murutar, Inga Murutar, Vahur Murutar, Karin Hango, Alo Murutar, Kati Saara Borodina, Richard Murutar, Kaisa Koplite, Margareta Babtšenko ja Brigita Pruul.

Fotod autorite erakogudest.

Keeletoimetaja: Tiia Kõnnussaar
Kujundus: Peeter Paasmäe

Sisukord

Eessõna		7
TRÜ SOTSIOLOOGIALABORI, BITI KLUBI, EPA JA PURJETAJATE VÕRGUSTIKUD 1960NDATEL JA HILJEM		
<i>Ülo Vooglaid</i>	Asserit meenutades Jadov – Eesti sotsioloogia Õpetaja Sotsioloogialabori algusest	16 24
<i>Tiia Kõnnussaar</i>	Sotsioloogialabori süünd, hiilgeaeg ja hukk	33
<i>Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin</i>	Ilus inimene, romantiline mõtleja	44
<i>Pikkar Joandi</i>	Koostöö Asseriga algas EPA üliõpilaskonna väärtushinnangute uurimisega Sotsioloogialabori seltsielust, Tüüstre talust ja kaasnenud sekeldustest Eesti NSV-s Mõned pildid Tüüstre talu rahvast 1970ndatel	48 60 66
<i>Krista Mits ja Tiia Karukäpp-Kaasik</i>	Meenutusi töö- ja tööstussotsioloogilistest uuringutest ja Asser Murutarist	80
<i>Kaarel Haav</i>	Töörahulolu kontseptsiooni areng Eestis Asser Murutar – rahulolu empiiriliste uurimuste algataja Tartus ja Eestis	86
<i>Ivi Proos</i>	Asser Murutar – keeruliste mõtetega põnev inimene	103
<i>Enn Tegova</i>	Professorid ja mina	106
<i>Siina Lepik</i>	Biti klubi ja kultuuriekspeditsioonid	110
<i>Jaak Uibu</i>	Meenutused Asser Murutarist	116
<i>Eenok Haamer</i>	Tänuhõlme Asser Murutarile mõeldes	119
<i>Toomas Kork</i>	Kokkupuuteid Asseriga	122
<i>Raimo Haav</i>	Minu seosed Asseriga, sotsioloogiaga ja põllumajandusega	125
<i>Ivar Raig</i>	Asser Murutar tõi mind sotsioloogia ja poliitika juurde	129
<i>Uno Veismann ja Sirje Õim</i>	Purjetamine ja spordilaagrid Võrtsjärve ääres	132
<i>Jaan Erm</i>	Nad eksivad, kui arvavad, et me surnud oleme	135

**TEEDE RISTUMIMINE EPA-S 1980NDATEL NING HILJEM:
INIMESTE MAA JA MAAÜLIKOO**

<i>Mait Klaassen</i>	Tegime ülikoolile arengukavasid ning kella ei vaadanud siis keegi	141
<i>Renaldo Mändmets</i>	Asser kui mentor ja elukäigu mõjutaja	143
<i>Argo Moor</i>	Pildikesi Asserist	145
<i>Marju Kõivupu</i>	Päikesepoiss, kes avas väravaid	148
<i>Aare Kasemets</i>	Mäluretki inimeste maa sotsioloogi ja filosoofi Asser Murutariga	152
<i>(:) kivisildnik (:)</i>	Eelmise okupatsiooni helgemad hetked	178
<i>Margus Paas</i>	Inimese otsingul	182
<i>Ene Lukka-Jegikjan</i>	Kummardus Asserile. Kuidas mees mõtleb, nõnda mees räägib	185
<i>Ahto Kaasik</i>	Asseri saar	190
<i>Marko Kaasik</i>	Kelleks Asser mind õpetas?	193
<i>Risto Mets</i>	Hoolikalt valitud sõnad ja Asseri salaselts	196
<i>Leo Luks</i>	Näoga elu poole pööratud Asser	198

PERERINGILOOD. PÕLVKONNAD KOOS

<i>Asser Murutar</i>	Minu elu lugu	203
<i>Inga Murutar</i>	Inga ja Asseri lugu	227
<i>Vahur Murutar</i>	Mälestusi isast	248
<i>Karin Hango</i>	Asser Murutari neli identiteeti	251
<i>Alo Murutar</i>	Meie põlvkond elab ühes elus mitu elu	253
<i>Kati Saara Borodina</i>	Minu Asser – Uue Hea Ilma mees	260
<i>Richard Murutar</i>	Vanaisa Asser ja HUI ehk headusele rajatud tsivilisatsioon	266
<i>Kaisa Koplaste</i>	Vanavanaisa Asser	267
<i>Margareta Murutar/Babtšenko</i>	Vanaisa Asser Murutar	269
<i>Brigita Murutar/Pruul</i>	Vanaisa	272

ASSER MURUTARI LÜHIETTEKANDED, KÕNED JA KONSPEKTID

Aspirandipõlve mälestusi Leningradi Riiklikust Ülikoolist (A.D 01.11.1961 – 01.11.1964)	277
Tingimata armastus on tingimata vajalik	281

Eesti maaühiskonna tänane päev	283
Maaelupoliitikast ja maaülikoolist: tulgu see Eesti Maaülikool!	286
Massiprotsesside sotsiotehnika (käsikirjaline konspekt)	289
Vaade ühiskonnale pärast maa- ja omandireformi: mida maarahvas kardab?	293
Pilguheit minevikku ja tulevikku: kümme aastat eestluse elujõu vaatlusi	297
Maaühiskond ja maaülikooli eneseteostus: maasotsioloogiline lähenemine	304
KIRJANDUSLIK ASSER MURUTAR	
Saatesõnad	315
Luuletused	320
Põhjala loodus, kodumaa kohad, aeg ja ruum	321
Poisipõlv, ema, pere, lapsed, naabrid...	329
EPA laulud	341
Ühiskond, teadus, filosoofia, mässumeel	344
Ülole	345
Teadlastele	352
Palju õnne, mu haulal mängige tšaardašši	357
Mõtteterad	360
ASSER MURUTARI ELULUGU JA BIBLIOGRAAFIA	
Asser Murutari elulugu ja selle maa rahva uuringud	367
Asser Murutari bibliograafia (<i>Koostas Li Seppet, toimetas Ingrid Kajak</i>)	383
EPILOOG	399

Asser Murutar 2016.
Portree: Enn Tegova / Foto: Jaan Erm

Eessõna

Hea lugeja, sinu ees on Asser Murutari ja tema teekaaslaste raamat: kokku on saanud eri põlvkondade ja suhtlusvõrgustike inimesed, et heita valgust kohtumistele Asseriga oma eluteel.

Asser mõtiskles tihti ajast ja Eestist kui inimeste maast ning nõnda sai ka raamat peakirja. Murutaride pere ringis arutledes leidsime, et Asser inimesena osaleb kõigis neis lugudes terviklikuna ning seetõttu ei saa ega ole tarviski lahutada tema lapsepõlve, õpingute, tööelu või purjetamise lugusid tema teekaaslaste-sõprade ja pereringi lugudest. Leht-lehelt avaneb raamatus põnev, mitmekihiline mosaiikpilt inimestest ja aegadest. Teekaaslased näevad Asserit ja iseennast oma eluteel küll igauks isemoodi, kuid kõigist lugudest kumab Asseri kui keeruka saatusega elufilosoofi, ühiskonnateadlase ja ilusa inimese kuju. Asser ise ütles kord oma üliõpilastele, et *igal inimesel on oma päevapool ja ööpool ja inimlikul inimesel on õigus mõlemaks*.

Iga kaasautor (koos Asseriga on meid siin 41) on kirjutanud nii, nagu peab heaks ja õigeks.

Raamat koosneb viiest osast. Esimeses osas on teekaaslaste lood, mille oleme jaganud kolme rühma. Sotsioloogialabori ja Biti klubi võrgustiku lugudega alustab sõber **Ülo Vooglaid**, kes leiab, et elus ei ole palju neid inimesi, kellega saad arutada elu, kultuuri, ühiskonna, majanduse ja looduse toimimisega seotud mõtteid ja „kes saab sinust aru, vahel ilma sõnadeta.“ Ülolt on ka kaastöö mõlema mehe ühisest sotsioloogiaõpetajast Vladimir Jadovist.

Tiia Kõnnussaare kaastöö „Sotsioloogialabori süünd, hiilgeaeg ja hukk“ jõudis siia raamatusse viimasel hetkel. Tegemist on Ülo, Asseri ja Marju intervjuudel põhineva looga, misilmus esimest korda raamatus „Tartu Ülikool ja legendid“ (Menu Kirjastus, 2012). Asserile see lugu väga meeldis.

Peeter Vihalemma ja **Marju Lauristini** ühisloos „Ilus inimene, romantiline mõtleja“ on tagasivaade Asseri haridusteele: „Olles ise hariduselt maakorraldaja, mis paljuski on ju maamõõtmisele rajatud, oli tema jaoks filosoofina eriti põnev küsimus, kuidas mõõta ühiskonnas toimuvaid nähtusi, millised on siin mõõteriistad ja mõõtühikud, kuidas hinnata nende täpsust ja kuidas võrrelda mõõtmise tulemusi.“

Pikkar Joandi kirjutab, kuidas Asserist sai tema uurimistöo „Üliõpilaskonna ideaalid“ juhendaja, kuidas ta sattus sotsioloogialaborisse ja mis toimus Tüüstre talus.

Krista Mits ja **Tiia Karukäpp-Kaasik** meenutavad Asseri esimest ülesannet ning labori töö- ja tööstussotsioloogiagrupi töökorraldust: „Tööd tegime algul

Asseri korteris Pälsoni tänaval, hiljem ka tema ehitusjärgus olevas elamus Tihase tänaval. Kuna kõik töögrupis osalejad olid üliõpilased või õppejõud, tuli leida töötamiseks kõigile sobiv aeg õhtuti või nädalavahetustel. See võis olla Asseri perele üsna ebamugav, kuid nad võtsid meid alati rõõmsasti vastu.“

Kaarel Haav kirjeldab Asseri osa rahulolu empiiriliste uurimuste algatamisel Eestis ja töörahulolu kontseptsiooni arengut, eristades Herzbergi järgi kahte olulist momenti: pragmaatiline (töötulemuste paranemine) ja humanistlik (töötajate heaolu ja areng).

Ivi Proos meenutab, kuidas ta üliõpilasena sattus uuringu ettevalmistamise aruteludesse: „Istusime nagu oreliviled reas Asseri elutoa diivanil ja kuulasime Asseri ülikeerukaid sõnastusi ühiskonnast ja sotsioloogiast.“

Enn Tegova lisab värve: „Ruumi on juurde vaja. Endisest Helju Valsi II korruse korterist restoran Volga vastas jäi ikkagi väheks. Nii koliti laboritööde andmerullidega Asseri Tihase tänava pooleliolevasse individuaali. Lisaks laboritööle kütsime luuletaja Peep Ilmetiga vaheldumisi söekatel. Asseriga vestlesime tihti, näiteks peale Juri Lotmani Puškini kultuurisemiootika loengut rääkisime Setomaast...“

Biti klubi suhtlusvõrgustik hõlmas kogu Eestit, ulatudes nii ENSV võimukoridoridesse kui ka Emajõe, Võrtsjärve ja Läänemere purjede alla. **Siina Lepiku** teatel asutati Biti klubi Ülo Vooglaiu algatusel 12. detsembril 1965. Klubi presidentideks valiti kordamööda Aare Purga, Ülo Vooglaid, Meeme Karolin, Jaak Uibu, Siina Lepik, Lehte Hainsalu-Sööt, Laur Karu jt. „Klubi kroonikakirjutajaks valiti Asser Murutar. See koht ei kuulunud ümbervalimisele.“ Klubis arutati liikmete referaate eri teadusaladelt: füüsika, matemaatika, filosoofia, meditsiin, astronoomia, ajakirjandus, ajalugu, psühholoogia, sotsioloogia, eetika, informaatika, metsandus jne. Järk-järgult mindi üle külalisesinejate referaatidele, eriti tormilise arutelu käivitas Gustav Naani „Võim ja vaim.“

Jaak Uibu alustab oma meenutusi arstitudengina Tartu komsomolikomitees olemisest 1961. aastal ja lõpetab Asseri arvamusel Eesti rahvastikutaaste regionaalprogrammi kohta 2006. aastal. **Eenok Haamer** kohtus Asseriga 1960ndatel luuletaja Lehte Hainsalu-Söödi kodusalongis; uuesti sagesid kohtumised 1980ndail. Asser leidis, et Eenoki väitekirja „Eesti rahvatraditsioonis esineva paastumaarjapäeva tähistamise usuline taust ja tähendus“ teadmisi on vaja tudengitele jagada.

Toomas Kork: „Asser oli Ülo Vooglaidi ja Meeme Karolini kõrval üks mu mentoritest uskumatul ajal, kui ühiskonnas oli korraks tekkinud hingamisruumi, kui tekkis võimalus piire kompida. Tollane mõju mulle oli nii võimas, et peale paarikümnet aastat varju hoidmist tormasin, pea ees, jälle riiki muutma.“

Raimo Haav: „Oli massiline sotsioloogiavaimustus, millesse minagi nakatusin. Filosoofia õppeaines puutusin esimest korda kokku õppejõud Asser Muruta-

riga. Ta paistis silma ääretult laia silmaringi ja huvitava ning julge ainekäsitlesega, õpetades meid süsteemselt mõtlema. Ta esines julgelt ja kartmatult n-ö *lubatavusse piiril*.“

Ivar Raig: „Asser tutvustas oma loengutes üliõpilastele ka sotsioloogia aluseid. Tema erialaks oli mõõtmine sotsioloogias, sotsioloogia kui teaduse tehnoloogia. Ta õpetas koostama ankeediküsimusi ja ka kontrollküsimusi, mis aitasid välja selgitada inimeste tegelikke seisukohti. Sealt algas mu huvi sotsioloogia vastu, mis päädis ulatuslike sotsioloogiliste uuringute läbiviimisega elanike isiklike abimajapidamiste kohta.“

Uno Veismann ja Sirje Õim: „Kogumikus „Tartu Kalevi Jahtklubi 60“ vastab Asser küsimusele, kuidas ta purjetamise juurde sattus: „Tahtsin juba kooli ajal meremeheks saada ja minna merekooli õppima, kuid kehvad silmad olid takistuseks. Minu isa teenis sõja ajal jõelaevastikus ohvitserina. 50ndate aastate lõpus töötasin koos Ülo Vooglaiuga, kes kutsus mind Tartu Jahtklubisse, kus hakkasime mööda jõge paut-halss-purjetamist tegema... Ülo kärkimise saatel sai minust eluks ajaks soodimees.“

Jaan Ermi lugu „Nad eksivad, kui arvavad, et me surnud oleme“ algab nii: „Iga kohtumine, ühiselt veedetud aeg nii maal, metsas kui vetel oli kui rukki öitsemise tolmus hõljumine, uimastavalt mõnus unelm.“

Teekaaslaste teises rühmas on Asseri üliõpilased ja kolleegid alates riigipöördelest 1980ndatest. Asseri üliõpilane, kolleeg ja rektor **Mait Klaassen** meenutab: „Ma ei tea, kust nad Henn Elmetiga selle idee peale tulid, et pakkuda mind rektorikandidaadiks. Aga ühel päeval olid mehed ukse taga. Selline ettepanek tuli mulle nagu välk selgest taevast. Olin 1990. aastal just Soomest Helsingi ülikooli loomaarstiteaduskonnast tagasi tulnud. Mind pandi sisehaiguste farmakoloogia õppetooli juhatajaks. Professoriks. Paralleelselt mõlkusid peas mõtted käivitada erakliinik. Aga ühel hetkel tuli hoopis selline ettepanek. Tean, et Asser oli selle ettepaneku taga. Pehmeks nad mu rääkisid.“

Renaldo Mändmets kirjutab loos „Asser kui mentor ja elukäigu mõjutaja“: „Teisel kursusel meil seda vastikut ainet ei olnud, aga ta tegi ettepaneku tulla EPA juhtimisringi... Sellel oli tolle aja kohta väga huvitav ülesehitus – ettekanded juhtimise erinevatest tahkudest (demagoogiateemalised märkmed peavad mul kuskil seniajani alles olema) ja kohtumine tegevjuhtidega, kes rääkisid, kuidas juhtimine elus tegelikult käib. See oli huvitav segu teisiti mõtlevatel (mitte disidentidel) ja ärksamatest noortest. Paljud tolleaegsetest kooskäijatest on senini toimekad ja väga aktiivsed tegijad. See oli soodne kasvulava uue põlvkonna juhtide tekkimisele.“

Argo Moor: „Legendaarsed olid muidugi Asseri kolmapäevaõhtud... Tavaliselt oli alguses väike loeng ja siis ümarlauataoline küsimuste ring ja arutelu laua ümber... Kuna kõik see toimus sellises mitteakadeemilises vormis teeklaasi taga,

tekitas see noores tudengis ka teatud äravalituse või pühendatuse tunde. Seda enam, et sageli sai tõesti kuulda informatsiooni, mis oligi teada vähestele. Igal juhul pidi olema juhtunud midagi erakordset, et neilt kolmapäevaõhtutel puududa. Hiljem olen ma mõelnud, et kõik need huvitavad jutud ja informatsioon ei olnud see peamine, mis erinevaid inimesi kell kuus õhtul kokku tõi. Asseri eriline anne seisnes selles, et ta koondas inimesi ja selle ande saladus oli lihtne – ta armastas inimesi.“

Marju Kõivupuu alustab: „Iseenda või kellegi teise elukäigust kõneldes on põhjust küsida – kes ikkagi mängib meiega täringuid? Miks ühe või teise kaasteelise elutee kujunes justnimelt selliseks nagu ta kujunes ja kui palju on kõigel sellel pistmist inimese enda teadlike valikutega, temast endast sõltumatute oludega, juhusetega, saatusest ette määratu või määramatusega? Miks me sünnime nimelt sellesse aega ja sellesse kohta? Miks me satume oma elus kokku justnimelt nende inimestega?... Ja alati on meil põhjust küsida kõigepealt iseendalt: kuidas tulla toime oludes ning jääda inimeseks selle sõna parimas tähenduses ka siis, kus tuuled ei paisuta purjeid kaugeltki pärituules, vaid pigem vastupidi.“

Aare Kasemets: „Peatun Asseriga seotud mäluetkel, alustades algusest (1983) ja liikudes edasi üliõpilase-õppejõu vestlusvormis artiklite, juhtimisringi, maa- kultuuriseminaride, maasotsioloogiliste uuringute, maaelupoliitika mõjude mõõtmise ning lõpuks Maaülikooli missiooni juurde. Mul oli võimalus kasutada ka Asseri arhiivi. Me viimaste vestluste märkmeis hoian Asseri mõtte grammatikat.“

Sven Sildniku *alias* (: **kivisildniku** (: loos on read: „Asser Murutar oli minu jaoks ja on nüüdki nagu ilmutus teisest ajast või teisest dimensioonist. Aga ehk ta oligi? Ta ei olnud normaalne, sest normaalsuseks oli õudus. Ma ei mäleta, et oleksin eelmise okupatsiooni ajal kohanud inimesi, küllap olid nad seinapakku pugunud nagu tarakanid. Laiakslitsumise oht oli reaalne. Asser Murutar oli üks vähestest inimestest, kellega mul õnnestus teatava regulaarsusega kohtuda. Oli üks juhtimisring...“

Margus Paasi loo „Inimese otsingul“ konseptikatkest on tunda Asseri kolmapäevaste seminaride õhustikku: „Suureks abimeheks selge isesuse otsinguil on idee inimlike suhete inimlikust väärtusest.“

Ene Lukka-Jegikjani lugu on lõimitud rahvalauludega. Ene kirjutab: „Mee- nutan Asser Murutari kui eriliselt heledat inimest, keda mul oli au ja õnn tunda. Pärimuskultuuri ja maaelu loomulikud seosed ning maarahva elujõu allikate otsingud viisid meid kokku. See juhtus minu mäletamist mööda XIII maakultuuri seminaril.“ Ja rõhutab: „Ülioluline on sõnastada ja kõva häälega välja öelda inimlikud väärtused, mille nimel tasub elada ja järeltulevat põlve kasvatada.“

Ahto Kaasik: “2017. aasta kevadel koostas raamatut *Pühapaikade teejuht* ja otsisin andmeid Võrtsjärve Vana- ehk Tondisaare kohta. Veebist leidsin viite Asser Murutarile, kelle arvates on Vanasaar muistne pühapaik. Kirgliku purjetajana

tundis Asser Võrtsjärve ja Vanasaart hästi. Tahtsin Asserit saare teemal tingimata küsitleda... Paraku selgus, et ta on äsja surnud. On küsimused, kuid pole enam vastajat... Viimaste mäletajate lahkumise tõttu on jäädavalt kadumas kuni 3000 Eesti muistset pühapaika. Seetõttu kasutan iga võimalust, et pühapaikadega seotud elavat pärimust ja kombestikku talletada. Lasen seda teha ka oma tudengitel.“

Marko Kaasik: „Asser õpetas meid aru saama sotsiotehnikast ja demagogiavõtetest. Tänu temale ja Ülo Vooglaiule, kelle kirjutisi ta meid, oma kolmapäevaseid õpilasi, lugema suunas, tean ma, mis on aluste äravahetamine, vahevaagnun, eesmärgi ja vahendi äravahetamine, *argumentum ad hominem*. Praeguses niinimetatud tõejärgses maailmas on veel rohkem kasu oskusest neid mõttekäike paugupealt ära tunda nii valitsuste, erakondade kui ka valitsusvastaste vandenõuteoreetikute ja lamemaalaste kõnes. Ka ärimeeste lobis. Asser lähtus „inimeste maailmas“ (tema väljend) humanismist, aga tõdes, et humanismil on piirid...“

Risto Mets: „Side Asseriga kujunes tudengipõlves kolmapäevaõhtute kaudu. Kindlal ajal ja kindlas kohas. Kes teadis, see teadis. See oli nagu omamoodi kinnine klubi. Asseri salaselts... Ajapikku oli ka minul midagi öelda... Asser kuulas, aga ta eriti ei vaielnud. Ta justkui tunnetas sotsioloogina erinevaid inimesi ja tegi neist omad järeldused. Olen mõnikord mõelnud, et ta oma riukaliku sümpaatiaga meelitas enda seltskonda inimesi, et neid uurida...“

Asseri üliõpilaste ja kolleegide kaastööde osa „ankrumees“ on **Leo Luks:** „Uue sajandi algul ei toimunud enam Asseri legendaarseid kolmapäevaseid seminare, kuid ühest traditsioonist hoidis ta raudkindlalt kinni – selleks oli maasotsioloogide jõulupidu. 2006. aastani peeti üritust vanas peahoones, nüüdseks Waldorffkoolile kuuluvas majas „kapi taga“. Kui instituut kolis uude majja ning saabus ruumide valve alla panemise ajastu, hakati istungeid pidama Asseri kodus Tihase tänaval. Pidulauda saabusid jõudumööda ka Asseri vanad töökaaslased maasotsioloogia uurimisrühmast, kireva erialase taustaga seltskond, tänu millele arenesid alati huvitavad vestlused, mis sageli vaidlustekski kasvasid. Arutluste juhtliiniks oli alati mõistagi maaelu olukord ja tulevikuvõimalused. Kuigi kiita polnud seal suurt midagi, ei laskutud lohutusse pessimismi, tuju hoidsid üleval Asseri toostid stiilis *Me elame veel!*“

Eelnevatest kaastöödest aimub, et paljudele oli Asser eelkõige tähtis õppejõud. See meenutab mõneti Antiik-Kreeka filosoofe, kes on meie aega jõudnud tänu oma õpilaste üleskirjutustele.

Teekaaslaste kolmandas rühmas on pereringi lood. Esimesena **Asser Murutari** „Asseri lugu“ (2009), mis algab sõnadega „Väga, väga huvitav, et elukohtadeks nimetatakse magamise kohti, neid kohti aga, kus sa veedad oma tegeliku elu, ei nimetata.“ Loo juures on palju fotosid Asseri kogu elu kestva õppe kõigist etappidest.

Asseri abikaasa **Inga Murutari** loo motoks on salmike Asseri 1962. aasta armastusluuletusest. Lugu ise algab nii: „Poiss nagu muinasjutust. Kui Asser klassi

astus, oli Inga seal ees. Oli aasta 1948. Niisiis, 1. septembril ootas meid, Antsla Keskkooli 7. klassi õpilasi, meeldiv üllatus: klassi tuli uus õpilane. Meie poiste halli massi hulgas sai ta silmapaistvaks nähtuseks.“

Vahur Murutari lugu algab teisiti: „Minu isa oli sünnilt Väike Prints ja loomult musketär A. Dumas’ „Kolmest musketärist“. Nooremana rohkem Porthos, hiljem nagu Athos. Paljud tunnevad teda kui eksistentsiaalse filosoofia selgitajat ja muidu asjade mõtestajat. Nii minagi – temaga sai arutada asjade olemuse ja näivuse üle kõrge vanaduseni.“

Karin Hango: “Mul oli rõõm õppida Asserit tundma “kihiti” – alul õppimise ja töö kaudu, hiljem isiklikumalt, miniana. Esmalt kohtusime 1980ndate alguses, kui tollases EPAs korraldati suhtlemistreenerite väljaõppe kursus. Asser vedas seda asja... Usun, et tema oli oma ajast selles mõttes ees, et ta tundis juba siis huvi koosloome vastu ja taipas, et uued asjad sünnivad inimeste kohtumiste tulemusena arutelude käigus... Kuidagi läks nii, et ta kutsus mind oma uurimisgrupi aruteludele... ja palus rääkida inimeste enesekontseptsioonist ja mina-pildist.“

Alo Murutar: “Arvan, et isa nägi praeguse ajastu pööriseid ja pauke ette, aga ta ei olnud see mees, kes oleks asjade kulgu ette teades lippudega mägedele tormanud. Täna valguses on mitmed tema jutud arusaadavaks koorunud... Ma ikka imestan, et miks tema ja Ülo rääkisid auditooriumile tavaliselt viisil, et sellest oli keeruline aru saada. Protsesside võlu ongi selles, et tegelikkus koorub kui sibul kiht-kihilt... Asser-Inga-Ülo-Jaak andsid ajast ees olles mulle isiklikult kätte nii isaks kui vanaisaks olemise õpiku. Selles seisab kirjas, et täiesti lubatud on liigutuspisarad, väikestele tüdrukutele patside punumine ja pannkookide küpsetamine – see on eriti kõvade meeste õigus.“

Kati Saara Borodina, kirjanikuna **Murutar**, kujutab Asserit lähedase suurvaimuna: „Me ise oleme oma enese looming, kõik, mida näeme ja kogeme on meie enese kordumatu kaemus. Pole ühtki samasugust nägemust-kogemust, ei enese ega ümbritseva reaalsuse tajumist täpselt samasugusel moel.“ Ametlik versioon oli neil aegadel mäletatavasti, et on üks valmis tööde, mis tuleb inimestele pähe taguda... Omade seas Asseruse Murutaruseks aunimetatu oli hea uue ilma mees.“

Richard Murutar jätkab ema mõtet vanaisa Asserist, kes uskus võimalusse heast uuest ilmast ja oskas õpetada purjetamise tunnet.

Kaisa Koplite loos „Vanavanaisa Asser“ on Asser jutuvestja, õpetaja ja sõber, kes õpetas päriselt kuulama ja mõistma. Ja Asser oli *ilmasammas*.

Margareta Babtšenko meenutab: “Vanaisa Asser jättis kõigile inimestele, kellega ta elu jooksul kokku puutus, sügava, positiivse ja unustamatu mulje. Veel praegu räägitakse ka Tartust kaugel Raplamaal temast kui legendist ja ideaalsest õppejõust. See ongi ilmselt see, mille nimel vanaisa elu jooksul vaeva nägi, et ka pärast tema lahkumist kõlab kõrvus tema legendaarne ütlus: “Nad valetavad, et me surnud oleme!””

Brigita Pruuli kirjeldab kooliteed koos vanaisaga: „Mul ei ole kiiret, jõuda on tarvis ju teise tundi. Vanaisa võtab üles laulujoru: „Pill oll helle, pill oll helle!“, vaatan üles vanaisa poole, kes uhkelt oma laulu laulab, kartmata, et keegi teda näeks, ilmselt rohkem kartes, et keegi teda segab, kui tema oma lapselapsele just seda laulu õpetab. Kuulan hetkeks vaikust pärast esimest salmi. Vaatan vanaisale otsa ja vanaisa muigab, teate küll seda muiet! 7-aastane Brigita jätkab täiest kõrist, uhkusega üle tänava laulu „Kannõl kummõ! Kannõl ...“ ja „Oi, ma lellos!“. Kuidas see lellos ikka kõlas... Tammelinna raamatukogu nurk, me peatume hetkeks... Siis teeb ta mulle kalli ja sõnab: „Siit edasi lähed nüüd ise, sest varsti-varsti ei taha sa enam, et teised näeksid, et vanaisa sind kooli saadab.“

Asseri, Inga, poegade ja nende kaasade lugudele lisavad lapselapsed oma tunnetuse Asserist vanemas eas – sõnastatud elukillud, mida varasemad teekaaslased enamasti ei tea. Uus aeg, uued põlvkonnad ja mõtterajad. Asseri sõber, läti kultuuriloolane August Milts on selle hästi sõnadesse püüdnud: „Ühe rahva vaimsu- se kestvust ei määra mitte üks põlvkond, vaid oma traditsioonide alalhoidmise määr kolme põlvkonna vahelises suhtluses.“¹

Raamatu teises osas on mõned Asser Murutari lühitekstid, mis oma aja kontekstis võiksid olla tähenduslikud ka järeltulevatele põlvedele. „Aspirandipõlve mälestusi Leningradi Riiklikust Ülikoolist“ kirjeldab kolme musketäri, eetik Augusts Miltsi, esteetik Nikolai Korotkovi ja tunnetusteoreetik Asser Murutari seiklusi ning nende juhendajaid. Teised valitud tekstid puudutavad tingimatut armastust, maaelu, maaülikooli ja masside sotsiotehnikat.

Raamatu kolmas osa on „Kirjanduslik Asser Murutar – luuletused ja mõtteterad.“ Asseri luuletuste ja tema tõlgitud Naum Korzhanovi luule ehituspaberisse mähitud pakk tuli välja TRÜ sotsioloogialabori arhiivi „kultuurikihi“ alt.

Luuleaeg varjunime **Alo Alas** varjus jääb aastaisse 1959–1966. Asseri hilisem oma nime all avaldatud lühiessee „Ma tean, et tuleb torm“ on aastast 1988 ning paberile ja papile kirjutatud mõtteterad pärinevad mõlemast sajandist.

Raamatu neljas osa „Asser Murutari elulugu ja selle maarahva uuringud“ annab lühiülevaate Asseri kujunemisajast ja eluteest. Peatume pikemalt tema töö-, haridus- ja maasotaioloogilistel uuringutel Kui soovid raamatu lugemisel liikuda üldiselt üksikule, võid alustada eluloost.

Raamatu lõpust leiab lugeja ka Asser Murutari bibliograafia, mille koostas Li Sep- pet Eesti Maaülikoolist ja siinkirjutaja epiloogi ehk järelool.

¹ Ginta Elksne, Mära Zirnite „August Milts – filosoof eetika ja elulugude vahel“ Mäetagused nr 71: 208 folklore.ee/tagused/

Mõned üldistused

Teekaaslaste tekstide toimetamisel ilmnes mõnikord, et inimesed märkavad ja mäletavad sündmusi, inimesi ja kohti erinevalt. Kaasautorite tähelepanekud täiendavad üksteist. Suuremad ühisteemad on siinses raamatus TRÜ sotsioloogi-alabori ajalugu, Biti klubi ajalugu ja EPA ning Maaülikooli ajalugu, mis vajavad eraldi monograafilisi käsitlusi koos arhiivitöö ja asjaosaliste küsitlustega. Meie raamat annab ajaloolastele mõned teetsad.

Asseri ja teekaaslaste raamatu kaastööde esimese e-kutsega (1. juunil 2020) saatsin sõnumi: *“Kui Asser on oma sõna/mõtte/tegevusega sinu elu kuidagi mõjutanud, koostööst on midagi sündinud, siis loodame, et tuled kaasautoriks.”* Palusin kutset levitada ja loetlesin ärgituseks tosin Asseriga seotud teemat. Raamatus näeme, et teemade arv mitmekordistus. Näiteks olid pildilt puudu Asseri sõjaaegne lapsepõlv Setomaal, kõrgharidusvalikud, sotsiaalsete mõõtmiste alane väitekiiri, (töö)sotsioloogia „maaletoomine”, EPA õppetöö pedagoogilise taseme tõstmise pinged (paljud kolleegid kartsid üliõpilaste rahuloluküsitlusi), suhtlemistreenerite õppeks tingimuste loomine, sadade üliõpilaste kodukandi ja perepärимuse uurimise juhendamine, jms.

Kui küsida, *kas me saime Asserist pildi kokku*, siis aus vastus on, et üksteist täiendades saime kõik rohkem teada, ka seda, et kirjapandu on Asseri eluloo osaliste peegeldus. Peegeldus, kus iga teekaaslane näeb ka oma nägu... nagu vaikselt allika-, jõe-, järve- või mereveel.

Kaaslaste inspireerides, nügides ja võimestades tuli Asseril tihti küsimustele vastata. Tundes õppejõuna sõna jõudu, valis ta sõnu hoolikalt. Aeg-ajalt vastas Asser küsimustele mõistukõnega, taaskasutades näiteks Erich Frommi sõnu: „Me oleme see, millesse me usume, ja see, millesse me usume, reguleerib meie käitumist“. Või juhtimisringi õhtute sõnu: „Kolm kokku leppinud inimest suudavad rohkem kui kolmsada või kolm tuhat, kes pole milleski kokku leppinud.“

Aare Kasemets,
teekaaslaste kokkukutsuja²
21.02.2021

² Tänan kõiki kaasautoreid tekstide eest, mis koos loovad kiht-kihilt avaneva terviku. Hoo andmise ja nõuannete eest tänan ka Asserit, Pikkarit, Ingat, Ülot, Peetrit, mõlemat Marjut, Vahurit, Alot, Karinit, Leod, Kristat, Margust ja oma isa.

Teekaaslaste lood

TRÜ sotsioloogialabori, Biti klubi, EPA
ja purjetajate võrgustikud 1960ndatel ja hiljem

Ülo Vooglaid: Asserit meenutades

Olen enda ja Asseri kohtumisest mitu korda kirjutanud, aga kolimistega on osa arhiivi kaduma läinud.

Sel 1959. aastal oli Asser ELKNÜ Tartu Linnakomitee esimene sekretär. Mina olin Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-osakonna üliõpilane. Olin kursusevanem. Sain kõrgendatud stipendiumi. Andsime välja oma kursuse ajakirja “Matadoor” jne. Äkki kutsus rektor Klement mind välja ja ütles pikema sissejuhatusega, et nüüd on vaja teha seda, mida on vaja teha ja on vaja minna ELKNÜ Tartu Linnakomitee II sekretäriks. Mul oli rektor Klementiga selline autoriteedisuhe, et tõrkumine ei tulnud kõne alla. Viimane kursus jäi pooleli. Lõpetasin mitte koos oma kursusega, vaid aasta hiljem.

Niisiis, Asseriga kohtusime Tartu komsomolikomitees. Seal oli minu otseses “alluvuses” meie hilisem õiguskantser Eerik-Juhan Truuväli. Äge aeg oli. Asutasime Tartu Noortemaja Kalevi tänaval, korraldasime noorte suvepäevi jpm. Õige pea taheti mind üle viia EKP Keskkomiteesse. Keeldusin kategooriliselt. Selle peale lasti mind lahti ja mul polnud minna kuhugi. Lõpuks sain ajalehe Edasi uksehoidjaks. Asseri isa oli EPA-s oluline tegelane, vist teadussekretär. Asser sai EPA-sse ja sealt kohe Leningradi Ülikooli filosoofia-aspirantuuri. Mina hakkasin Edasis väikselt mingeid uurimisasju ajama ja kui ükskord Asseriga Toomemäel kokku saime ning arutama hakkasime, rääkis Asser, et nende kateedris Leningradi Ülikoolis on üks Jadovi-nimeline mees, kes on olnud terve aasta Inglismaal Cambridge’is sotsioloogiat õppimas. Asser korraldas selle esimese kokkusaamise, mis viis uute kokkusaamiseni, sh sotsioloogialabori loomiseni.¹ Tagasivaates arvan, et me kõik muutume ajas, pole mõtet seda ignoreerida ega võimendada. Järgmised peavad suutma vahet teha, mida võtta, mida jätta.²

Elus ei ole palju neid inimesi, kellega saad arutada kultuuri, ühiskonna, majanduse ja looduse toimimisega seotud mõtteid ja kes saab sinust aru, vahel ilma sõnadeta... Asseriga on mul elus olnud palju kordi nii, et hakkasime öhtul mõnda teemat arutama ja ei saanud arugi, kuidas aeg lendas ja hommik oli lähedal.³

* * *

¹ Ülo ja Asseri legendaarsest vestlusest Toomemäel aastal 1965 on juttu ka Tiia Kõnnussaare loos „Sotsioloogialabori süünd, hiilgeaeg ja hukk“, mille kordustrükk ilmub siin raamatus (vt lk 34–43, toim.).

² Vt ka Ülo Vooglaid „Inimene teeb nii hästi kui suudab, elutöö väärtust hinnaku aga teised“ <https://www.youtube.com/watch?v=GAy7Mb2TbM4> ja <https://vooglaid.org/biograafia-ulo-vooglaid/> (Toim.)

³ Asser Murutari 2013. a maakultuuriseminari kõne videos on üks osa, kus ta räägib sõber Ülole helistamisest maaelu asjus: https://www.youtube.com/watch?v=KgIfs6WuAmc&list=PLJqER6UjKnn6i5FOVSrFpQak3Z6q_6HFs&index=3&t=0s&app=desktop (Toim)

Tartu Riikliku Ülikooli sotsioloogialaboris oli kolm sektorit. Tööstusuuringuid, mis hiljem küll transpordiuuringuteks ümber kasvasid, juhatas Asser. Väga täpselt ei saa ühegi sotsioloogialaboris tehtud uuringu kohta öelda, keda võiks põhiautoriks pidada, sest laboris oli maatriksstruktuur. Kõigi uuringute teoreetilise ja metodoloogilise aluse rajamiseks, indeksite koostamiseks, algandmete kogumiseks, töötlemiseks ja analüüsiks, järelduste, ettepanekute ja soovitude sõnastamiseks, uurimuse vormistamiseks jm, oli eri toimkond, mis andis oma osa igas uuringus. Tänu sellele kasvas professionaalsus ja oli võimalik korraldada uurin-
gid kolm-neli korda kiiremini kui tol ajal tavaliseks peeti.⁴

Asseril oli väga palju tegemisi. Aspirantuur oli läbi, aga dissertatsioon pooleni. Vähemalt kolm korda juhtus nii, et Asser tuli minu poole, endal eriliselt õnnelik nägu ees ja teatas selle üleva häälega, mida ta sõbrad kindlasti mäletavad ja keegi järele teha ei oska, et disser sai eile valmis ja nüüd kui punkt pandud, õnnestus tal ühtäkki taibata, et sellest saab... tema õige dissertatsiooni esimene peatükk.

Ükski jutt ei aidanud. Otsus oli kindel. Me olime häämingus. Häämingus olid ka Asseri aspirantuurikaaslased ja filosoofia kateedri õppejõud. Lõpuks pöördus Leningradi Ülikooli rektor EPA rektori poole palvega komandeerida vanemõpetaja Murutar sinna loenguid pidama. Teemaks oli nimetatud Asseri dissertatsiooni viimane pealkiri. Seal peetud loengud arutati kateedri koosolekul läbi ja kiideti silmapaistvaks. Seejärel sõidutati Asser Karjala kannasele ühte suvilasse, kus ei olnud segamas kedagi. Järgneva paari nädalaga kirjutas Asser kõik, mida oli veel vaja. Iga paari päeva järel pidi ta kõik käsitsi kirjutatud tekstid enda käest ära andma. Sõbrad palusid masinkirjutajal need ümber trükkida, korral-

⁴ Sotsioloogialaboris (1967-1975) lühemat või pikemat aega töötanud inimeste nimekirja koostas mälu järgi Krista Mits Renita Timaku ja Pikkar Joandi abiga labori 50. aastapäevaks, mida tähistati Sangastes 2017. a juulis. Sotsioloogialabor tegeles mitme uurimissuunaga: a) meediauuringud; b) töö- ja tööstusuuringud, hiljem ka transpordiuuringud; c) tarbimiseelustest uuringud; ning d) elulaadi-, pere- ja kodu-uuringud. Nimed alfabeetiliselt järjekorras: Jaak Allik, Kaarel Allik, Mait Arvisto, Astrid Aus, Toivo Aus, Leena Blum/Bljum, Igor Černov, Vjatselav Dutšenko, Peeter Einasto, Avo Espenberg, Jevgeni Golikov, Nikolai Gorbunov, Peep Gorinov-Ilmet, Eha-Mai Graf, Maia Gus, Kaarel Haav, Mati Heidmets, Ene Jaksi, Pikkar Joandi, Ain Kaasik, Jaan Kaasik, Maie Kaitsa, Aldo Kals, Mall Kals, Jaan Kaplinski, Jüri Karja, Jüri Karm, Tiia Karukäpp/Kaasik, Merle Karusoo, Virve Kelder, Sirje Kiin, Hildegard Kivistik, Malle Kiviväli, Sirje Krikk/de Mateo, Indrek Kressa, Piret Kressa, Jüri Kruusvall, Peeter Kološkov, Helvi Koppel, Kalle Käsper, Joel Kütt, Reet Laja, Riina Langemets, Olev Langsepp, Marju Lauristin, Asta Leet, Georg Leetberg, Olev Luhaveer, Galina Mikkin, Mai Mikkin, Krista Mits, Asser Murutar, Kalle Mälberg, Mai Männik, Peeter Nurga, Lydia Nüüd, Endla Oja, Tamara Oltevsakaja, Ülle-Marike Papp, Maarja Paul, Iris Pettai, Ingrid Preeks, Andrus Pork, Ivi Proos, Salli Pöldvere, Kadi Põdersoo/Kleim, Eve Pärnaste, Ülo Pärnits, Tiina Raitviir, Ille Raudver, Jüri Saarniit, Tõnn Sarv, Ann Seilenthal, Maire Sirel/Saks, Mare Sutt, Hagi Šein, Zernant, pr., Jaak Tamm, Rein Tammeste, Kadri Tammur, Vladimir Tarassov, Aita Tavit, Tiina Tihamets, Renita Timak, Tio Tepandi, Enn Tegova, Tõnis Tulp, Peeter Tulviste, Mari Valdmann/Leover, Peeter Vihalemm, Imme Viidalepp ja Ülo Vooglaid. (Toim.)

Konteksti rikastuseks vt ka Marju Lauristin „Punane ja sinine“ (kirjastus Eesti Ekspress. 2010, 512 lk), kus ptk-is „Ametlik ja mitteametlik sotsioloogia“ on read (lk 92): „Kevadel 1969 asutati ülikoolis veel teinegi sotsioloogiaga tegelev asutus, kommunistliku kasvatuselabor, mis hiljem nimetati ümber haridussotsioloogia laboriks. Erinevalt sotsioloogialaborist, kus kogu eksisteerimise jooksul oli vaid üks riigieelarveline ametikoht, töötasid seal ka koosseisulised teadurid. Juhendajaks oli rektor Koop, tegelikult juhiks Mikk Titma. Sotsioloogialabor elas lepingulistest töödest, mille maht aina kasvas.“ (Toim.)

Ülo Vooglaid, Asser Murutar ja Asseri kaasaspirant August Milts Käärikul (u 1970).

Foto: erakogu

dasid köitmise ning hoolitsesid, et Asserile ei hakkaks jälle paistma, et nüüd sai valmis vaid sissejuhatus tunduvalt parema dissertatsioonini kirjutamiseks.

Kaitsmisel Leningradi Riikliku Ülikooli filosoofia nõukogu ees on vähesed saanud veel rohkem kiita. Nõudlikkus on üks vajalik joon, aga nõudlikkuse tõttu võib ka raskusi tekkida. Asser teadis seda ja naeratas ebalevalt. Kui keegi selle naeratusega ei leppinud, rääkis ta mõne loo, mille iva pidi olema selgituseks ja põhjenduseks.

Sõprade ringis ja eriti rasketel puhkudel ühmas Asser „Beltsebuli saab ajada välja vaid Beltsebuliga...” Mõnikord, kui vaidlus kiskus isiklikuks, palus ta vaikust ja küsis: „Kus on gürsapuur?” või löi käega ja võttis üles laulu „Hõissaa, roosid, tulipunased”.

Ükskord, see oli vist 1966. aasta suvel, otsustasime Asser, Essensoni Uno ja mina, sõita Pärnu purjetama. Jahi saamiseks oli kõik kokku lepitud. Pidime kella üheksaks kohal olema, et purjed ja muu pikaks sõiduks vajalik kätte saada. Riiamäel, meie juures, saime varakult kokku ja nagu ikka, kukkusime millegi üle vaidlema. Vaidlus läks aina ägedamaks, aga õnneks tuletas Asser meelde, milleks me üldse kokku saime. Istusime kähku autosse ja vaidlesime edasi. Sõidame juba tükk aega... Järsku vaatan, teeservas silt *LIIVA*. Keegi polnud märganud, et Pärnu asemel olime sõitnud... Võru poole. Uno pidas auto kinni ja jättis seisma. Tulime

välja, tegime kokkuvõtte, otsustasime, et selle üle on vaja veel mõelda, olime üksmeelselt tükk aega vait ja sõitsime edasi, täpsemalt öeldes, tagasi.

Edasi kulges meie reis rahulikult. Nautisime kauneid kohti, võtsime siin-seal tassikese kohvi ja rääkisime vaid maast ja ilmast. Pärnu jõudsime lõunaks, aga keegi ei meenutanud, miks nii läks.

Ükskord, see oli 1967. aasta augusti lõpupoole, otsustasime Asseriga, et võtame oma poisid kaasa ja purjetame Pärnust Haapsallu. Asser kutsus kaasa oma vanema poja Vahuri, mina oma Tooma. Ilm oli suurepärane ja meil ei tulnud mõttesegi uurida ilmaennustust ega muud sellist. Pealegi oli „*sajandi tormiks*” ja „*juubelituuleks*” kutsutud orkaanimöötu maru möödas ja küllap tundus, et enam pole karta midagi.

Puhus 2–3 palli. Õhtuks jõudsime Kihnu väina. Tuult jäi aina vähemaks ja varsti vaibus sootuks. Merel oli väike loks sees. Asser pani priimuse käima ja keetis teed, mina seadsin poisid pannkoogitainast segama ja läksin ujuma. Varsti olime kõik meres. Siis sõime pannkooke sellise vaarikamoosiga, mida oskas keeta vaid Asseri ämm, Inga ema, ja läksime magama. Jaht lõnksus parasjagu siia-sinna ja unigi oli minu meelest suurepärane kuni selle ajani, mil tuul tagasi tuli ja purjed hakkasid üha enam plagisema. Võtsime ankru üles ja sõitsime edasi. Poisid magasid. Tuul aina tõusis. Kella kaheksa paiku vaatasime, et Saaremaa poolt oli taevas läinud täiesti mustaks, lausa enneolematuks, ja tuul on juba selline, et on vaja grooti reffida (suurt purje väiksemaks teha). Paraku oli juba hilja; purjeliik oli mastisoonest välja kärisenud ja teha polnud muud kui sõita täispurjes edasi. Tuult pani aina juurde. Poisid tuli üles ajada ja päästevestide rihmad korralikult kinni tõmmata. Õnneks puhus just nii, et saime Muhu väina sisse. Viirelaiu tule-torn *Paternoster* jäi vasakule, traaversisse. Paremalt kaldal oli näha, kuidas nüüd juba vägevaks tormiks paisunud tuul ühe männi üles kitkus ja, tolmupilv ees, selle kaugusse veeretab.

Muhu väin on üks eriline koht just seetõttu, et seal on sageli tugev vool. Kui juhtub olema nii, et vool on ühtpidi, aga tuul puhub vastu voolu, muutuvad lained seal erakordselt kõrgeks. Nii oli ka seekord. Selles tormis, mis toimus augusti algul, oli kõige ägedama maru ajal, kella 20–22 vahel, tuule tugevuseks 30–35 meetrit sekundis. Meil oli „ainult” 25–27 meetrit. „Juubelituulte” tagajärgi arvutati kokku mitu aastat ja praeguse ametliku arvestuse järgi killustas tuul tookord 40 000 ruutmeetrit aknaid, viis 800 000 ruutmeetrit katuseid ning kiskus puruks 4938 kilomeetrit elektri- ja 1283 kilomeetrit sideliine. Meie olime neljakesi keset Muhu väina tunduvalt leebemates oludes, aga Asser võttis ühtäkki kuskilt välja pika jupi püksikummi, lõikas enda meelest paraja jupi ja sõlmis selle mõlemad otsad oma prilliaiste otsa. Iga minut oli pingeline. Kui Asser oma prilliooperatsiooniga korda sai, ütles ta rahulikult, et nüüd on kõik korras. Ma lisasin, et jah, see on tõesti hea, kui me pea veest välja pistame ja näeme, kuspool kallas asub...

Mereäärne Läänemaa. 1967. aasta augustitormis üles kistud puud Haapsalus (7.08.1967).

Foto: Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA (HM F 121:26 Ff)

Püüdsime nalja teha, aga tegelikult oli kõigil vesi ahjus. Poisid istusid kajutis. Nad olid pannud pea teineteise õlale ja... uinunud uuesti.

Vaevaliselt, aga siiski liikus meie folkboot aina edasi ja olime juba Virtsu sadamast veidi möödas. Tuli teha otsus, kas üritada kuidagi Kessulaiust mööda saada ja siis Hiiumaa poole pressida, või riskeerida: keerata järsult täistuulde, lasta soodid veel rohkem valla ja vaadata, mis juhtub. Arutasime ja otsustasime, et keerame. Kõik olime kokpitis püsti ja valmis kõigeks. Lainete kõrgust ei osanud me hinnata, aga kui olime laine põhjas, kobrutas ümberringi ainult raevunud vesi. Laineharjal tundus, et oleme päris kõrge mäe otsas. Valisime veel lainet ja lõpuks, kui polnud enam võimalik viivitada, tõukasin rooli poordi. Jaht keeras raginal täistuulde ja mis nüüd juhtus, pole võimalik kirjeldada. Oleme mitu korda püüdnud neid tundeid millegagi võrrelda ja siis on paistnud, et kõige täpsem oleks selline tunne, mis tõenäoliselt tekib, kui sõita jalgrattaga mööda kiviaeda. Meie folkboot, suur raske kiil all, libises (glisseeris) mööda veepinda, hüppas lainelt lainele, vöör pritsis vett igas suunas, nagu paarikümnest tuletõrjemasinast korraga. Virtsu sadamasse tormi vaibumist ootama jäänud rahvas kogunes oma silmaga nägema, kuidas jaht üle vööri põhja sõidab või juhtub midagi veel hullemat.

Meie õnneks olid parajasti pooleli Virtsu sadama süvendustööd ja bager seisis kai nurgas. Nüüd tuli meil teha veel üks selline manööver, mida niisugustes oludes arukad inimesed ei tee: meil tuli taganttuules puri üle viia. Seda manöövrit nimetatakse halssimiseks. Nii kui halsiplaks oli ära käinud, olime läbi ime

Sotsioloogialabori seminar – vaimumõõgad löövad välku.
 Asser taga keskel, temast paremal Jaak Tamm ja Mati Heidmets,
 vasemal Mait Arvisto ja Peeter Vihalemm.

Foto: Murutaride pere kogu

ühtäkki jälle tuulevaikus. Bager oli oma paarikümne meetri kõrgune ja selle taga tuult ei olnud. Võtsme vastu meie põhjaminekuelamustest ilma jäänud rahva õnnitlusi, saime otsad kinni ja asusime jahti klaarima. Asser ei liiguta. Asser istub keset kokpitti, pea kahe käe vahel, küünarnukid põlvedel.

Me poistega hakkame juba lõpetama, tema istub ja istub oma sügavates mõtetes edasi. Siis äkki tõstis Asser pilgu, võttis oma hoolikalt pähe seotud prillid eest ja teatas peaaegu pidulikult: „*Ja nüüd saan mina aru, miks omal ajal kaluriküladesse kirikuid ehitati.*”

Ükskord, see oli vist 1973, aastal, kui pidasime laboris järjekordset metoodikaseminari ja püüdsime täpsustada, kuidas koguda selliseid algandmeid, mida võib pidada usaldusväärseteks, tõusis Asser püsti ja pöördus kõigi kohalolijate poole: „Kujutage ette, et meil on siin seminariruumis suur-pikk peolaud, mis on kaetud igasuguste hõrgutistega. Iga toidu kõrval on number. Meie kõigi ülesandeks on reastada need toidud maitse ja ka tähtsuse järgi.”

Asser pidas tähendusriikka pausi ja küsis: „Valmis?“. Asser seletas edasi, et nüüd me kogume kõigi hinnangud kokku ja seame ritta nii maitsvuse kui tähtsuse järgi. Kokkuvõttes tuleb esikohale see toit, mis osutus parimaks nii maitsvuse kui tähtsuse poolest. Nii saame teada, millisele kohale said kõik teised toidud.

Ülo Vooglaid Tihase tänaval (1999).

„Noh,” hakkas Asser jälle rääkima. „Ma võin teile nüüd öelda, et kartulit laual ei olnud. Kartulit ei saanud keegi märkida ja järelikult ei saanud seda olla ka kokkuvõttes. Järelikult oli metoodikas jäme viga ja tulemus... vale.”

Sealtpeale oli laboris alatasa kombeks küsida ega küsitluses järsku *kartulit* ole ja nõuda üksteiselt, et klassifikatsioonid oleksid korrektsed. „Kartul” tähendas meile millegi olulise ja vajaliku puudumist. Kogu maailmas peavad üliõpilased, teistest rääkimata, saavutama, et andmete valiidsus, reliaablus, representatiivsus ja täpsus on väljaspool kahtlusi. Meil oli vaja näidata veel, kuidas on saavutatud küllaldane süsteemsus ja ka kindlus, et *kartulit* ei ole.⁵

Elus ei ole palju neid inimesi, kellega saad arutada kõike, ka seda, millest ei oskagi rääkida. Väga keerukaid mõtteid saab selgemaks, kui üritad neid kellelegi teisele seletada. Asseriga vestlesime sageli nii, et ütlesime tüki aja tagant mõne lause ja olime kindlad, et saime teineteisest aru ka ilma ühegi sõnata. Juhtus ka nii, et hakkasime õhtul mõnda teemat arutama ja ei saanud arugi, et... hommik oli lähedal.

Ükskord mõtisklesime, miks paljud kurdavad, et koolis on õpe elukauged. Arutasime nii- ja teistpidi ja jõudsime selgusele, et programmi järgi pole ju tegelikult sellist taotlustki, et õpe oleks elulähedane. Heietasime ja heietasime, kui saime aru, et olukorras, kus eluteooriat pole, saavad ka õpetajad tegutseda vaid intuitsiooni ja kultuuritunnetuse varal. Asser ütles tookord, et üht ning kõikjal sobivat sotsiaalse elu käsitust ei saagi olla, sest maal käib elu loodusrütmide järgi, aga linnas tehiserütmide järgi. Seetõttu on maal ja linnas ka pinged isesugused. Sellel ööl joonistasime mitmesuguseid elukaari, kirjeldasime eluetappe ja üleminekuid nii linnas kui maal, nii vaestes kui külluslikes oludes.

Me oskasime empiirilisel tuvastada enesejuhtimise ja sotsiaalse juhtimise subjekti ja suure hulga objekte – asju, nähtusi ja protsesse, millele subjekt võis oma tähelepanu suunata. Üritasime kirjeldada nii maalist kui linnalist elulaadi ja

⁵ Sotsioloogilaborist pikemalt: Ülo Vooglaid (1998). Sotsioloogialabor (1966–1975). – Tartu Ülikool 1970–1988. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi, 30. Tartu: Tartu Ülikool, lk 79–83. Vt ka 1972. a Tüüstre talu kartulivõtutalgute pilte lk 77–78 (toim).

stiili, elurütmi ja pingeid, eluväärtusi ja -norme. Asserile olid eriti südamelähedased elujõud, eluusk ja elujanu, nagu ka rahvuslikud ja kohalikud stereotüübid, maa- ja linnarahva vaikimine kui ellujäämise eeldus. Me võisime tundide viisi vaielda, kas „eestlane” tähendab eesminejat ja peaks tähendama kohustust ees minna, või pigem eest ära minejat, kes just tänu sellele, oludest hoolimata, ikka ellu jääb.

Lõpuks ümisesime labori üht laulu „*Oo, Eestimaa, oo sünnimaa, kuni su küla veel elab, elad sina ka!*”

Ülo Vooglaid:

Jadov – Eesti sotsioloogia Õpetaja. Sotsioloogialabori algusest ⁶

Raske uskuda, et Jadov teadis, kui palju tal maailmas õpilasi oli-on. Hoopis lootusetu oleks ära arvata, kui palju on neid, kes pole Jadovit oma silmaga näinudki, aga ikka peavad teda oma, kui just mitte peamiseks, siis asendamatuks õpetajaks. Eesti sotsioloogia õpetaja elas aastaid Rakvere lähedal.

Meie võimed ei võimalda selle fenomeni taha näha. Meil pole jõudu isegi selleks, et kõik selle imetusväärse inimese kohta oluline üles leida, kõigile ühtviisi arusaadavalt sõnastada ja siin nüüd ühe korruga välja öelda.

Leppida tuleb fragmentidega, mille mosaiigiks põimimine ja mõtestamine jääb igaühe enda teha ja ehkki selleks võib kuluda aastaid, ei pruugi see ometi õnnestuda, sest Jadov oli-on ammendamatu.

* * *

Oli Hrustšovi sula. Räästad tilkusid. Trükist ilmus „Üks päev Ivan Denisovitši elus.” Ja kinos jooksis Tšuhrai film. Inimeste silmadesse oli tekkinud lootusekiiri ja jumet. Tundus, et olukord on küll vilets, aga enam mitte lootusetu. Inimesed hakkasid taas suhtlema. Paljud sattusid segadusse, sest siin-seal hakati rääkima asjast ja uduajajatele hakati viltu vaatama. See oli tavatu ja uskumatu aeg.

Tartus oli tsaariajal ja on ikka olnud veidi rohkem hingamisruumi kui paljudes muudes kohtades. Seetõttu pole midagi imestada, et Vanemuise teatris ja ajalehe „Edasi” toimetuses (endises ja nüüdses „Postimehes”) võtsid maad vabameelsed hoiakud ja meeolud, mis iga päevaga üha selgemaks muutusid ja hakkasid väljapääsu otsima.

Tollaste arusaamade järgi pidi linna- ja rajoonileht olema parteikomitee häälekanaja. Toimetus pidi tegema seda, mida oli kästud, nii, nagu oli kästud, avaldama midagi siis, kui oli kästud jne. „Edasi toimetus hakkas ajama uut (?) juttu, et ajaleht saab olla kollektiivne organisaator, propagandist ja agitaator, nagu Lenin õpetas, ning oma kohustusi hästi täita vaid siis, kui lugejaskond temast nii palju lugu peab, et üldse lehte tellib ja ostab ning seejärel ka tegelikult loeb. Ei saa öelda, et selline jutt „kõrgemal pool” üldse ei meeldinud. Parteis, komsomolis kui ka

---

⁶ Ülo Vooglaidi artikkel enda, Asser Murutari, Peeter Vihalemma jpt õpetajast Vladimir Jadovist on kirjutatud 2009. a ja täiendatud 2020. a. Esimest teksti aitas teha sotsioloogialabori teekaaslane Kalle Mälberg. Artikkel ootas oma aega (toim.).

täitevkomitees oli juba inimesi, kes kiitsid ja toetasid uut „lähenemist”. Pealegi oli toimetuse soovile raske vastu vaielda, sest eesmärgiks oli soov olla efektiivsem...

Oma peaga saime aru, et kõik peab olema väga teaduslikult uuritud ja tulemused tabelitesse pandud, aga keegi ei kujutanud ette, kuidas tuleks tegutseda ja mis siis peab olema, et enam ei saaks öelda, et meil pole midagi, aga meie saaksime öelda, et nüüd on meil uuringu tulemus, mida on võimalik võtta tõsiselt ja mida oleks vaja ka arvestada. Algandmete kogumiseks mõtlesime välja sellise metoodika, et kõik arvamusel saaksid ilusasti süstematiseeritud. Leppisime kokku, et viimane kui üks toimetusest palka saav isik – ka peatoimetaja, koristajad, autojuht ja „omaks” peetavad kirjasaatjad – pidid käima, eelmise nädala lehed kaenla all, vähemalt kümnes kodus ja märkima iga lehe peal sõrmega järge pidades konkreetset ära, kes mida oli tegelikult lugenud või niisama silmitsenud. Ette oli nähtud bluffijad teolt tabada ja paluda, et nad edaspidi vastaksid ausalt. Algul arvasime, et „linnukesed” võiks teha kohe ajalehele, aga varsti sai selgeks, et need hakkavad vastajaid mõjutama ja tuli koostada vaatlusprotokoll.

Valiku meetoditest ja andmete esinduslikkuse ning usaldatavuse muudest nõuetest polnud meil aimugi, aga igaks juhuks leppisime kokku, kes küsitleb linnas ja kes maal, kes kesklinnas, kes äärelinnas, kes üliõpilaste ühiselamus...

Tulemused jahmatasid ja toimisid nagu pommid. Juba esimese küsitlusega ilmnas, et iga lehe kõige-kõige tähtsamat lugu – juhtkirja... oli lugenud üldse paar-kolm inimest. Juhtkiri paigutati tollal kogu NSV Liidus kehtinud korra kohaselt ajalehepea alla, trükiti „rasvases” kirjas, esitati anonüümselt ja nii, et kõhklemine ega kahtlemine mõne juhtkirjas esitatud seisukoha õigsuses ei tohtinud tulla kõne alla. Juhtkirja kirjutamise eest maksti kahe-kolmekordset honorari ja tehti preemiat...

Kui ühtäkki tuli välja, et see kõik on olnud petukaup, olid ideoloogiasekretärid nii naeruväärses olukorras, et eelistasid tükk aega vait olla. Varem võis ju sedalaadi kahtlusi kellelgi peas tekkida, aga keegi siiski ei saanud midagi öelda, sest ei teadnud. Nüüd oli toimetusel statistiline fakt, mida hakati kõikjal elavalt ja avalikult arutama. Ühtäkki oli tekkinud viis tugeva jõuga efekti. Oli näha, et:

- 1) partei poolt antud direktiive pole mõtet tõsiselt võtta; „pühaks lehmaks” peetud juhtkirja keegi ei lugenud ja järelikult on partei kogu aeg ajanud formalistlikku joont, mõtlemata üldse oma tegevuse tulemustele;
- 2) parteikomiteedel polnud enam võimalik oma suhtumise ja käitumise õigustamiseks väita ega nõuda, mis parajasti pähe tuleb, sest toimetusel olid faktid;
- 3) lugeja (loe: rahvas) muutus arvestamist väärivaks subjektiks;
- 4) ajalehe toimetuse võis hakata teenima lugejat (rahvast, mitte ülemusi);
- 5) partei infomonopoli oli tekkinud mõra.

Loomulikult paljud muigasid, aga veel ei julgenud keegi laginal naerda. Üksteisele pilgutati silma ja meenutati, et iga teekond algab esimesest sammust.

Inimesed, kes olid siiani arvanud, et partei kurss on igal juhul alati õige ja kes seda mööda läheb, see väaratada ei saa, olid ühtäkki nõutud. Oli ju selge, et nõutus ei saa kesta kaua ja esimesele lahingule järgnevad uued ja uued.

Pinged tekkisid ka toimetuse sees. Juba esimese nn uuringuga tuli välja, et seda „keskmist lugejat”, kelle nimel armastasid kõik toimetajad ja muud ülemuseks seatud isikud varem alatihti sõna võtta, pole olemas. Tuli hakata arvestama, et lugejaskonnas on nii vähese haridusega vanainimesi kui ka igas eas haritlasi; et see, mis on ühele osale lugejaskonnast huvitav ja arusaadav, ei ole teisele osale ei huvitav ega arusaadav ja vastupidi. Ei jäänud muud üle, kui kehtestada toimetuses diferentseerituse printsiip, mille kohaselt tuli hakata avaldama huvitavaid ja arusaadavaid tekste mitte ainult kõige vähem haritud inimestele, vaid lugejaskonnana kõigile kategooriatele.

Arutati ja häbeneti, mis häbeneti, aga ükskord tuli teha otsus, millest paistaks ka arukus ja soov uurimistulemusi arvestada, või rumalus ja soov uuringuga ilmsiks tulnud fakte ignoreerida.

Lugejaskonda-kuulajaskonda ning avaldatud lugude loetavust-kuulavust asuti uurima ka ajalehe Rahva Hääli toimetuses ning Eesti Raadios. Kõikjal hakati korraldama küsitlusi ja vaatlusi, mida kutsuti uuringuteks... Ettevalmistust polnud ei tellijatel ega tegijatel. Sellest sotsioloogiast, mis oli sõjaeelises Tartu Ülikoolis, ei olnud siis enam järel isegi mitte mälestust.

Pinge kasvas ja ohud suurenesid. Omal jõul ja põlve otsas kodus kootud meetoditega polnud mõtet enam edasi minna.

Ühtäkki selgus, et vanasõna *”kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähemal”* peab paika. Asser, kes oli Leningradi Ülikoolis filosoofiaaspirantuuris, sattus just õigel ajal korrale koju tulema. Nagu tavaliselt ikka, läksime seegi kord Toomele kõmpima. Muidugi kurtsin Asserile meie kurvavõitu olukorda. Asseril löi lamp kohe põlema.

Ta seletas õhinal, et Leningradi Riiklikus Ülikoolis (LRÜ) on loodud sotsioloogialabor ja seal on keegi Inglismaal õppimas käinud, igati „porjadotšnõi” ja asjatundlik isik Jadov, kellega peaks asja arutama. Asser võttis enda kohuseks kuidagi kokku leppida, et Jadov soostuks vastu võtma. Paari päeva pärast Asser juba helistas ja teatas, et kõik on korras, tulgu ma nii ruttu kui võimalik.

Edasi toimetuses peeti nõu ja otsustati, et asi väärrib küünlaid ja vaja on oma tegevuse „teaduslikku alust” tugevdada.

Ajakirjanike Liit võttis kätte ja nõustus saatma siinkirjutaja koos Eesti Raadios loodud labori juhataja Asta Tamrega kaheks nädalaks Leningradi vaatama, mis see on, mida sotsioloogiaks nimetatakse ja kas oleks võimalik teha ka „ajakirjandussotsioloogiat”. Esimene kohtumine Vladimir Aleksandrovitšiga LRÜ Filosoofiateaduskonnas kestis 3-4 minutit. Ta jõudis vaevalt küsida, kes me oleme, kust

tuleme ja mida tahame. Ta ühmas, et kahele esimesele küsimusele sai ta arusaa-dava vastuse. Seejärel pöördus Jadov laborandi Verotška poole, palus meid *ljubit i žalovat*, palus anda meile lugeda, mida võiks vähegi vaja minna, joota teed suhkru ja sidruniga, juhatada kätte need kohad, mida võib ikka vahetevahel vaja minna, aga mida külalised ei pruugi ise üles leida, majutada meid kuhugi aspiran-tidele mõeldud ühiselamusse ja kutsuda sobival ajal tagasi. Esimese päeva õhtuks oli selge, et Vera Kajurova on kullatükk, kes teab ja oskab kõike, hoolib kõigest, hoolitseb kõigi eest ja ei unusta mitte midagi.

Ta koostas algul hädavajaliku kirjanduse (enamasti laboris paljundatud käsi-kirjade ja fotokoopiate) loendi ja siis ka nende inimeste nimekirja, kellega meil oleks vaja ja tema meelest ka mõtet kohtuda. Vera jutustas kiiresti, mille poo-lest on keegi eriti vajalik ja väärtuslik ning lubas, et pärast kohtumist arutame põhjalikumalt, mida oleks ehk veel võimalik kellestki „välja raputada”, sest mõne olulise väärtuse peale ei õnnestu kohe sattuda ja pealegi on mõni ju natuke kade ka, sest ei saa aru, et mida rohkem tal õnnestub kellegagi jagada oma mõtteid ja tundeid, mida võib mõnikord ka vaimseteks ja intellektuaalseteks väärtusteks nimetada, seda rikkamaks ta ise saab.

Kajuroval oli meie pärast veel hulk tegemist, kui juba saabus Uuralist üks grupp uudistama, et *mis see sotsioloogia on ja kuidas seda süüakse*. Varsti ilmus uksele neljaliikmeline „delegatsioon” Permist, siis, õhtu eel, sama sooviga veel viis inimest Kiievist.

Kuulda oli, et Jadov andis telefoni teel hinnalisi soovitusi ja Vera ajas joostes kõik joonde. Paistis, et oli alanud sotsioloogiabuum.

Nelja päeva pärast pidi olema kõik loetud. Vene keel polnud meil kummalgi koolis „5” olnud. Õnneks olin taibanud kodust sõnaraamatud kohvrissse pista... Asta Tamre, kes oli, muide, NSV Liidu meister purjetamises, tundus ka olevat lausa väsimatu. Pingutasime enam-vähem hümnist hümnini ja saime hakkama. Konspektid, milles olid kirjas kõik vajalikud definitsioonid, klassifikatsioonid, eesmärgid ja põhjendused, ladusime Jadovi ette lauale ja ajasime suures ootuses suu lahti.

Kohtumine oli algul veidi jahmatav. Jadov suhtus arutluse käigus öeldusse varjamatu vaimustuse ja entusiasmiga. Igaüks oli tema meelest looja. Iga hetk võis midagi sündida. Ükski mõte ei veerenud tühja. Iga mõtet veeretati inimeste vahel väärtusena, mida oli tarvis ettevaatlikult hoida, täpselt kirja panna ja järgmisel hetkel juba arvestada, seostada ja täiendada-laiendada. Arutlusse tuli inimesi juurde ja pudenes välja. Ei mingeid vaheaegu ega hinge tõmbamist!

Kui keegi läks omadega puhta metsa ja juhtus kordama või peale ajama min-git lausa jaburat juttu, siis vaatas Vladimir Aleksandrovits talle tavalisest veidi kauem otsa ja mainis, et ta ei ole veendunud, et see lahendus, mida too soovitas, on parim... Kõik olid rõõmsad edasi ja otsing, milles „pagunid” ei tähendanud mitte midagi, võis jätkuda.

Jadov kuulas ära, mida me olime juba mõelnud ja teinud ning ütles üheainsa sõna: „*Zdorovo!*”

Siis laotas ta lauale suure paberi, palus võtta pliitsi, tõmmata keset paberit, ühest servast teise, pikk kriips ja nimetada see *ajaks*. Edasi tuli joonistada ajalises järgnevuses olevate sündmuste jada nii, et kujuneks selle protseduuri mudel, mida olime rakendanud lugejaskonna koosseisu ja struktuuri avastamiseks.

Siis küsis, kas on „*jasno*” ja palus, et me teeksime selle mudeli lõpuni ja kannaksime kolme päeva pärast samal ajal ette, mis meil välja tuli.

Tundsime ennast nii, nagu arvatavasti tunnevad vette visatud kassipojad. Võimalusi oli kaks: ära teha, või ajada käed püsti ja sõita koju tagasi. Eeskuju ega muud abi polnud võtta kuskilt. Mõistete sisu oli ähmane, klassifikatsioonid poollikud, argumendid ühepoolsed jne.

Enne sai ikka magada ka, aga nüüd tundus, et selleks pole enam võimalik aega raisata.

Saime oma mudelid siiski valmis. Mõelda vaid! Esimesed mudelid ühiskonnas inimese sihiteadliku osalusega toimunud keerukate protsesside kohta.

Joone peale kirjutasime etapi nimetuse, ja algul tundus, et rohkem pole kirjutada mitte midagi. Esimese päeva õhtul aga üritasime iseloomustada nii seda, kuidas olukord meie meelest on ja kuidas võiks olla, mida me teame ja mida arvame ning mida tahaksime teada saada selleks, et osa arvamusi asendada teadmistega. Joone alla kirjutasime, mida on õnnestunud juba avastada ja mida need avastused tähendasid toimetusele, või koguni kogu ajakirjandusele ja nn parteipoliitikale...

Jadov vaatas, lasi kõik üksipulgi üle rääkida ja lausus: „Nitševo! Teist võib asja saada. Hakkame nüüd uuesti otsast peale!”

Tegimegi koos uue mudeli, mille keskmes ei olnud ajaleht ja selle rubriigid, vaid lugejaskond, selle erinevate gruppide huvid ja ootused, hoiakud ja vajadused, võimed ja võimalused... Ajaleht oli nüüd juba vahend lugejaskonna kultuuriseose tugevdamiseks, komponent massikommunikatsiooni süsteemis, mis peaks normaalseks peetaval juhul võimaldama elanikkonnal olla informeeritud selleks, et haridust väärtuseks pidada ja otsustamiseks vajalikku ettevalmistust järjepanu suurendada, oma ja teiste kogemusi üldistada ja muidugi ka otsustamises osaleda.

Kella kümne paiku hommikul alustasime ja kella ühe paiku öösel oligi valmis. Jõime üheskoos veel tassikese teed. Siis tellis Jadov takso, sõidutas meid ühiselamusse, teised koju ja küllap jõudis ka ise kella kolme paiku magama.

Järgmisel päeval pidime koostama uurimise PROGRAMMI. Juhendi visandas Jadov ette, aga programmi osade sisu ja mõte, tähtsus ja tähendus tuli laborisse koondatud tekstide varal välja mõelda, otsida kokku seoste ja sõltuvuste süsteem ja iga samm niimoodi ära põhjendada, et ka viimane tohman saaks aru, et teisiti, ilma teadusliku aluseta, pole võimalik rahuldavate tulemusteni jõuda.

Arutasime ja ragistasime ajusid, mis me ragistasime, aga see krempel käis üle jõu.

Esimene kohtumine Jadoviga oli läbi ja tekkinud oli kolm kujutlust:

- sotsioloogia on ülimalt põnev ja uskumatult keeruline, aga diletantidele avatud teadusharu;
- meie senine ettevalmistus on häbi-väärselt vilets;
- Jadov on imetlusväärne inimene – Õpetaja, kes üldse ei õpeta, aga tänu kellele saab iga süveneja oma peaga aru, mis on milleks, kus ja kuidas vajalik.

* * *

Ajalehe Edasi toimetuses tuli anda põhjalik ülevaade sellest, mis Jadovi juures juhtus. Arutamise lõpuks vaatasime ümber laua tõtt ja andsime endale aru, et elanikkonda uurida ei või ja ei saa. Ütlesime sõnaselgelt välja, et meie elanikkonda uurida ka ei taha ja sellega ei tegele. Laiutasime käsi ja korrutasime, et pole meie süü ja ei ole midagi teha, kui kõik inimesed lehte loevad ja Edasi lugejaskond on sama, mis Tartu linna ja rajooni elanikkond... Vaikimisi leppisime kokku, et me ei hakka kurvastama selle olukorra pärast, mis oli toona teistele kõikjal uskumatu... Sellest tõdemusest, mida kogu toimetusteadis, aga valju häälega keegi mitte kuskil rääkida ei tohtinud, saime tubli tüki jõudu juurde ja asusime üheskoos koostama Edasi lugejaskonna teadusliku uurimise programmi – nii nagu Jadov teha soovitas.

Aeg-ajalt pidasime nõu, aga kui programm oli enam-vähem ilmet võtnud ja algandmete kogumiseks ning matemaatiliseks ja statistiliseks töötlemiseks vajalik meetodika oli peaaegu valmis, otsustas Jadov sõita Tartu, et kõike oma silmaga kohapeal üle vaadata. Võimalik, et teda ajendas siiras, kõikevõitev tunnetushuvi; võimalik, et ta kahtles, kas ikka tõesti üks väike linna- ja rajoonilehe toimetust saab hakkama esimese suure enam-vähem korraliku ajakirjanduslase sotsioloogilise uuringuga. Võimalik, et Jadov võttis Tartu-reisi ette selle mure pärast, mida teavad-tunnevad vaid Õpetajad ja millest nad ei räägi.

Kõik laabus ja vastas nii ootustele (akadeemilistele kriteeriumitele) kui ka sellele, mida oli siin-seal Tartus tehtava kohta sahistatud. Lisaks Edasi toimetusele kohtus Jadov ka Tartu Linna parteikomitee juhtkonnaga ning hajutas sinna ko-

Vladimir Jadov.

Foto: Murutaride pere kogu

gunenud kahtlusi. Kõhkluste asemele tekkis sinnagi veidi entusiasmi ja vähenes hirm sotsioloogia tõttu oma tööst varsti ilma jääda.

Jadov kohtus ka Tartu Riikliku Ülikooli rektori, Leningradi Riiklikust Ülikoolist tulnud professor Fjodor Klementiga ning küllap vähendas ta ka rektori kahtlusi sotsioloogia suunal toimuva teadusliku taseme osas.

Poole aasta pärast hakkas selgeks saama, et täiskoormusega ajakirjanikutöö kõrvalt ei ole võimalik ühiskonnauuringuteks vajalikku ettevalmistust omandada. Jadov ütles, et tema teab seda juba ammu ja et ta ainult ootas, millal ka teised sellest aru saavad. Seetõttu tuli kirjutada avaldus ajalehe Edasi toimetusest lahkumiseks, paluda võtta Tartu Riikliku Ülikooli aspirantuuri sotsiaalpsühholoogia alal ja kinnitada teaduslikuks juhendajaks V. A. Jadov...

Jah, võrreldes NSV Liidu mitmetes teistes kohtades tehtud uuringutega ei olnud Tartus tehtul väga viga, aga üha selgemaks sai, et professionaalsusest on asi veel kaugel. Polnud kahtlust, et reaalseks jõuks saab sotsioloogia muutuda alles siis, kui ühiskonnas on küllalt palju inimesi, kes professionaalselt tunnevad ühiskonda ja inimest kui ühiskonna liiget ning kultuuri esindajat. Ühtlasi sai selgeks, et ilma õpikuta ei saa akadeemilist õpet rahuldava süsteemsuse ja nõudlikkusega korraldada; et ilma uuringuteta ei saa kujuneda õppejõude ja et tundmata ühiskonda kui funktsioneerivat, muutuvat ja arenevat süsteemi, ei ole väljavaateid normaalse, inimest arvestava ühiskonna rajamiseks ja igaliiki „-ismidest” vabanemiseks.

Rääkisime sellest ääri-veeri Jadoviga ja avastasime, et „uks on lahti”.

Palusime TRÜ rektorit pöörduda oma Leningradi kolleegi poole tungiva palvega komandeerida Jadov, Vladimir Aleksandrovitš, kuuks ajaks Tartusse, et lugeda siin loengutsükkel „Sotsioloogilise uurimise alused”. Loengud korraldasime üle päeva, kella 16–20-ni, et kõik huvilised saaksid osaleda. Peahoone alumise korruse suur auditorium, mis kannab nüüd akadeemik Veske nime, oli üliõpilastest pungil; istuti akendel ja põrandal... Korraldajatel tuli võtta meetmeid, et Üliõpilaste Teadusliku Ühingu (ÜTÜ) sotsioloogiaringi liikmed ka kindlasti sisse pääseksid ja keegi õhupuuduse tõttu ära ei minestaks.

Loengud võtsime linti ja järgmiseks hommikuks oli neljatunnine loeng masin kirjas Jadovi hotellitoa laual. Ta redigeeris teksti ära ja valmistus järgmiseks loenguks. Nii kolm loengut nädalas ja neli nädalat järjest. Viimased puhtad (teist korda ümber trükitud) lehed sai Jadov kätte Leningradi bussis, paar minutit enne selle väljumist. Paar nädalat kulus tekstile viimase lihvi andmiseks. Siis sõitis kuller käsikirjale järele, tekst trükiti uhiuue kirjutusmasinaga spetsiaalse raamistusega rotaprindipaberile ja kaks kuud pärast loengutsükli algust ilmus nn *sotsialismileeris* esimene sotsioloogiaõpik. Miks me nii kiirustasime? Aeg oli nii heitlik ja üritus nii tähtis ja ohtlik, et iga päev oleks võinud kujuneda sellel teel viimaseks.

Vladimir Jadovi hilisem etteaste Käärikul. Ees põrandal: Sirje Kiin, Asser Murutar, Ann Seilenthal, Marju Lauristin, Renita Timak, Tiiu Karukäpp, Viive Ruus jt.

Foto: erakogu

Saime õpiku valmis enne, kui need, kes oleks võinud (ja pidanud?) selle ära keelama, jõudsid seda üldse lugeda. Keegi ei uskunud, et nii kiiresti võib õpiku valmis saada. Jah, ehmatus oli tõesti suur.

Saatsime paar eksemplari kõikidesse NSV Liidu ülikoolidesse ja ka nn rahvademokraatiamaade ülikoolidesse. Kõikjalt saabus õnnitlusi ja tellimusi, ikka 400 ja 700 eksemplari... Meie kogu tiraaž oli 500 eks. Mida meil muud üle jäi, kui kogusime tellimused kokku ja saatsime kirjastustele „*Nauka*” ja „*Võššaja Škola*”.

Aasta pärast ilmuski (*Sotsiologitsjeskoe issledovanie*, alapealkirjaga: *teoria, metodologia, metodika*) – sama õpiku teine trükk, suures riiklikus kirjastuses. Autor täiendas seda õpikut järjepanu ning uustrükke ilmus vahepeal mõne aasta tagant, sest paremat ei olnud keegi suutnud kirjutada. V. A. Jadov kujunes Õpetajaks kogu Ida-Euroopa ühiskonnauurijatele. Pole kahtlust, et demokratiseerimisprotsessis, mille eelduseks on võime tegutseda enesejuhtimise ja sotsiaalse juhtimise subjektina, etendas V. A. Jadov sellist osa, mille tähtsust ei ole võimalik ülehinnata.

Sotsioloogiaõpik võimaldas koostada õppeprogrammid ja asuda korraldama täismahulist akadeemilist õpet.⁷ Sel ajal, mida me siin meenutame, ei olnud Kõrgema Atestatsioonikomisjoni (VAK-i) erialade loendis üldse veel sellist õppeainet nagu sotsioloogia. Jevgeni Golikovile ja Jaak Allikule, kes lõpetasid Tartu Ülikooli sotsioloogia-alase individuaalprogrammiga, keeldus õppeosakonna juhataja diplomit välja kirjutamast, sest VAK-i juhendis sellist eriala ei olnud (loe: ei tohtinud olla!). *Sotsioloogia, küberneetika ja geneetika* olid paljude vanameelsete silmis enam-vähem ühel pulgal ja neid kutsuti rahvusvahelise imperialismi lõbutüdrukuteks (*prodažnõe devki meždunarodnogo imperializma*).

* * *

Nii see sotsioloogiaõpe ja -vaimustus Eestis (NSV Liidus?) algas. Aasta oli siis 65. Asser lükkas lahti esimese vao.

* * *

TRÜ sotsioloogialabori tuumik koos külalistega Kääriku konverentsil 1969.

Foto: Murutaride pere kogu.

⁷ Vt ka Andu Rämmer, Veronika Kalmus ja Henn Käärik „Academia sociologicae 25“ - Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi XLIII. Tartu Ülikooli Kirjastus (2015) lk 13-24 (Sotsioloogia õppimine ja õpetamine Eesti NSVs) ja Mikko Lagerspetz (2007): Sotsioloogia – peatükk Eesti kultuuriloost, lk 5-7: <http://users.abo.fi/mlagersp/SotsAjalEestis2007.pdf> (toim).

Sotsioloogialabori süünd, hiilgeaeg ja hukk

*Peatükk raamatust "Tartu ülikool ja legendid," Menu Kirjastus 2012.
Tiia Könnuäär*

Tartu, Toomemägi, aasta 1965

Vanad pärnad ja kastanid kohisevad tumedalt, puuladvus käratsevad hakid ja vesihallid pilved libisevad üle taeva. Heleda laotuse taustal kõrguvad Toome varemed. Pargiserval jalutab paarike, hoides teineteisel veidi kohmetult käest kinni.

Kaks meest kõnnivad mööda liivatatud teeradu, mantlihõlmad tuules lipendamas. Nad on keskustellu nii süvenenud, et ei pane ümbrust suurt tähelegi.

Esimene: "... no ja siis me, Tuuliku Jüri ja August Luur ja Leo Metsar ja Valter Heuer, panime pead kokku ja mõtlesime, et peaks kontrollima, mida lehelugeja ikka tegelikult loeb. Mõeldud – tehtud! Tegime niimoodi, et toimetuse töötajad, viimane kui üks, koristaja kaasa arvatud, said paki viimase nädala lehti kaenla alla. Leppisime kokku, kes sõidab maale, kes läheb vabrikusse, kes läheb ühiselamusse või kooli. Seal palusime lugejatel teha linnuke nende lugude juurde, mida nad olid tegelikult lugenud. Kui küsitlejal tekkis kahtlus, siis ta võis ju küsida, kuidas meeldis või mis seal erilist oli. Et kas vastati õigesti või ei."

Teine (noogutab): "Ja tulemus oli?"

Esimene (pahvatab): "Tuli välja, et lugejad ei loe üldse neid artikleid, mida arvati! Juhtkirja ei loe muidugi keegi. Aga kõige imelikum on, et ei loetud ka näiteks Olev Antoni suurepäraselt kirjutatud esseed "Vaadeldes punetavaid vahtralatvu," mis pandi isegi toimetuse autahvlile kui parim lugu."

Teine kuulab pingsalt ja noogutab kaasa.

Esimene (jätkab): "Olev Antoni lugu oli lugenud üks inimene. Üks inimene! Ja see oli ühe kolhoosi aidamees, kes luges läbi kõik lood, kaanest kaaneni. Rohkem ei olnud! Teine asi, juhtkirju ka üldse ei loetud! Mõni üksik siin-seal ütles, et lugenud ei ole, aga vaatas. Ja kui me need kaks tulemust teatavaks tegime, siis oli täielik šokk. Kellele me seda lehte siis teeme, lugejale või parteikomiteele? Ja mida lugeja üldse tahab? Meil on vaja teada, kes on lugeja ja mida ta ootab!"

Teine (jääb seisma, vaatab kaaslasel otsa ja lausub rõhukalt): "See, mis sa räägid on e r a k o r d s e l t huvitav! On üks selline uus teadus nagu s o t s i o l o o g i a. Leningradi ülikooli filosoofiateaduskonnas on üks noor mees, Jadov nimi, ta käis Cambridge'is stažeerimas ja õppis seal ka sotsioloogiat. Ta on silmapaistev mees, kriitilise analüütilise mõtlemisega. Ma räägin temaga sinu asjast."

Üksikisiku või ka juhuste põimumise rolli üle ajaloos on palju arutatud. Kes teab, kas ja mis oleks läinud teisiti, kui need kaks noort meest poleks Toomemäel kohtunud. Ülo Vooglaiu ja Asser Murutari vestluse tulemusena sõitis Vooglaid, kes tollal töötas Edasi toimetuses, 1965. aastal Leningradi, saama aimu uuest teadusest.

Hetk oli parim võimalikest.

Henn Käärrik on sotsioloogiakateedri asutamise 20. aastapäevale pühendatud artiklis märkinud, et Eesti Vabariigis polnud sotsioloogia tundmatu, artikleid sel alal oli kirjutanud ajaloolane Hans Kruus (“Linn ja küla Eestis”, 1920); Max Weberi vastu tundsid huvi tuntud usuteadlane Eduard Tennmann ning Tartu Ülikooli hilisem rektor (1944–1951) Alfred Koort. Enne Teist maailmasõda õpetati Tartu ülikoolis sotsioloogiat filosoofia õppetooli juures. Õppejõud oli Jaan Tõnissoni vanem poeg Ilmar Tõnisson.

Siis saabus sotsialism. Nõukogude Liidus oli sotsioloogia kui teadus pikki aastaid põlu all.

“Sotsioloogia, küberneetika ja geneetika olid paljude vanameelsete silmis enam-vähem ühel pulgal ja neid kutsuti “rahvusvahelise imperialismi lõbutüdrukuteks – *prodažnõje devki meždunarodnovo imperializma*,” seletab Ülo Vooglaid muhedalt.

Huvi sotsioloogia vastu tärkas taas 1960. aastatel. See oli seotud ikka veel jätkuva sula ja peaminister Kossõgini reformiga, millega püüti kiratsevale majandusele hoogu sisse lükata. Sotsioloogia aitas välja selgitada võimalusi, uurides nii-öelda inimfaktorit, ja partei eitav suhtumine leebus. Ülikoolide juurde asutati uurimiskeskusi, kus “uude” teadusesse sukelduti kire ja entusiasmiga.

“Sula-aeg tõi Venemaal kaasa noori tehnokraate, uut põlvkonda,” arutleb Marju Lauristin. “Nad olid Ameerika sotsioloogiast vaimustuses ja kujutasid ette, et nõukogude ühiskonnas, kus on plaanimajandus, on seda veel parem rakendada. Esmajoones pakkus huvi töösfäär ja siis ka meedia. Kes siis tegelikult loeb lehti ja kuulab saateid? See on ka ajakirjaniku loomulik huvi.”

Ülikoolide vaimustus on üdini arusaadav: kaua aega salastatuse varju all elanud inimestel oli nälg teada saada, mis toimub tegelikult, ja tegevusväli tundus ahvatlevalt avar.

Tartu–Leningrad–Tartu

Ülo Vooglaid ja Asser Murutar olid tuttavad ja sõbrad juba varasemast ajast. Murutar oli aastatel 1959–1961 ELKNÜ Tartu linnakomitee esimene ja Vooglaid teine sekretär. Mõlemad olid tuntud oma isepäise mõtlemise ning vastuvoolu ujumise poolest. Suheldi perekonniti ja käidi koos purjetamas. 1960. aastate keskpaiku töötas Vooglaid Edasi toimetuses, Murutar läks Leningradi Riiklikku Ülikooli aspirantuuri filosoofiat õppima.

“Mina olin Leningradis ees ja sattusin väga heasse seltskonda. Aleksandr Danilovitš Aleksandrov, ilmakuulus matemaatik, otsustas teha tarkadest inimestest uurimisgrupi. Setu karjapoisist taheti teha filosoof,” muheleb Asser Murutar. “Oli ka sotsioloogialabor ja mul oli au selle töös osaleda, põhiliselt kuulata ja võtta osa vaidlusõhtutest. Kohale kutsuti 20–30 Leningradi töelist ja toimusid vaidlusohtud. Jadov hakkas sel ajal Nõukogude Liidus esimest korda tegema uurimust “Inimene ja tema töö”.”

Vladimir Jadovist sai edaspidi tuntumaid ja mõjukamaid Vene sotsiolooge.

“Mõeldud – tehtud!” seletab Ülo Vooglaid. “Asser pidas Leningradis läbirääkimisi ja teatas, et võin minna. Edasi toimetuses arutati asja. Meie esialgse küsitluse tulemused olid nii häirivad, et peeti vajalikuks tugevdada oma tegevuse “teaduslikku alust”.”

Jadov oli suur õpetaja ja pani meid Asta Tamrega Eesti Raadiost kohe tööle: saime kohustusliku kirjanduse nimekirja ja seejärel paluti meil luua protseduuri mudel, mida olime rakendanud lugejaskonna koosseisu ja struktuuri avastamiseks. Kui meie Leningradis ajusid ragistasime, käisid seal delegatsioonid Uuralist, Permist ja Kiievist uurimas, mis imeloom see sotsioloogia on.” Buum oli alanud.

Psühholoogia aspirant ja noor õppejõud Vooglaid naasis Leningradist, pea tulvil ideid ja kaasas haruldane koopia Joseph Klapperi raamatust “The Effects of Mass Communication” (“Massikommunikatsiooni mõju”). Tema eestvedamisel kujunes Üliõpilaste Teadusliku Ühingu (ÜTÜ) raames sotsioloogiaring, mis muutus kiiresti väga populaarseks. Sellega liitusid žurnalistika eriharu üliõpilased Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, ajalootudengid Paul Kenkmann, Jaak Allik ja paljud teised.

1965. aasta sügisel alustas Vooglaid Jadovi juhendamisel koos žurnalistikatudengitega esinduslikku sotsioloogilist küsitlust Edasi lugejaskonna kohta. Kuna leht käis igas kodus, uuriti peaaegu kogu Tartu linna ja rajooni täiskasvanud elanikkonda.

Järgmise sammuna asutati sotsioloogiakabinet.

“Ühe ruumi tühjakssaamine ülikoolis ei olnud sugugi lihtne,” räägib Vooglaid. “Õnneks oli mul kooliõde ülikooli rektori kantseleis. Kabinet asus Marksu ja keemia maja vahel (Marksu maja oli Werneri kohviku vastas), psühholoogiakateedri juures. Hakkasime pidama ühiskonna ja inimese teemalisi seminare, mis toimusid suurtes auditooriumides, sest kuulama tuli üle ootuste palju rahvast.

Ülikooli rektor Feodor Klement tundis samuti huvi. Vooglaiul õnnestus võita tema poolehoid uurimistööga, mille tulemused olid väga praktilised.

“Tol ajal tulid tudengid 1. septembril ülikooli, säärikud jalas ja vana puhvaika seljas, ning sõitsid kolhoosi kartuleid võtma,” kirjeldab Vooglaid. “Kursusekaaslaste esimene kontakt tekkis kaugeltki mitte akadeemilistes seostes. Nii kujunesid liidrid nendest, kes oskasid kõige rohkem nalja teha, napsi võtta ja rumalusi rää-

kida. Väikese grupi teoorias on aga väga selgesti öeldud, et need liidrid, kes algul kujunevad, jäävad kogu ülikooli ajaks, seega mõjutavad nad oluliselt kursuse vaimu ja suhtumist õppimisse. Me uurisime seda üsna põhjalikult. Sotsioloogiaringi üliõpilaste uuring kanti ette ÜTÜ konverentsil. Uurimistöö sai erilise tunnustuse ja tähelepanu ning sattus Klementi kõrvu. Seepeale võttis rektor kätte ja läks Tallinna partei keskkomiteesse, tutvustas tööd ja ütles, et nii see asi ei lähe. Esimene kursus ei või kolhoosi minna! Teine, kolmas, neljas – palun!, aga esimene ei lähe. Nii jäigi.”

Feodor Klement soosis ka sotsioloogialabori asutamist.

Vooglaid räägib: “Ühel päeval helistas rektor ja kutsus oma kabinetti. Klement oli kaks meetrit pikk, valged juuksed, ninaots lai nagu labidas. Tal oli selline komme, et esimese näpuga lükkas ninaotsa. Muheles. Ta näitas mulle suurt paberilehte: kõrgema ja kesk-erihariduse komiteest olid tulnud uued koosseisud. Lugesin sealt: oli loodud sotsioloogialabori juhataja ametikoht. Klement küsis minu käest, kas saab olla sotsioloogialabori juhatajat, kui laborit ei ole. Mina sain asjale kohe pihta ja vastasin eitavalt. Mispeale istus rektor laua taha ja kirjutas käskkirja sotsioloogialabori asutamise kohta. Kui ta oleks teinud ettepaneku rajada labor, siis vaevalt oleks luba saanud. Tema aga tellis juhataja koha ja see kujuneski argumentideks.

Hiljem sain teada, et Feodor Klement oli Nõukogude Liidu nimekamaid filateliste, tal oli ka väga suur muusikakogu. Oli mitmekülgne inimene, demokraatlike vaadetega.”

1967. aastal oli labor rajatud.

Hoog sees

“Riigieelarveline oli ainult juhataja ametikoht. Juhtkond oli esialgselt viieliikmeline: olid kaks põhiliiget – Ülo Vooglaid ja Asser Murutar –, ning üliõpilased Marju Lauristin, Peeter Vihalemm ja Nikolai Gorbunov, üliandekas noor mees, kelle saatuse oli traagiline,” meenutab Asser Murutar.

Labor kujunes ÜTÜ sotsioloogiaringi ümber, mis ühendas psühholoogia-, ajaloo- ja ajakirjandustudengeid. Sotsioloogiat õpetati tookord ainult Moskvas, Leningradis, Novosibirskis ja Tbilisis. Nüüd oli võimalik õppida erikava alusel ka Tartus.

Laboriga liitujaid köitis Ülo Vooglaiu nakatav usk, et sotsioloogia abil saab muuta ühiskonda paremaks. Põhiprintsiip oli infovabadus: ainult info vaba liikumisega saab murendada autoritaarse süsteemi põhialust, salastatust ja hirmuõhkkonda.

Kujunes mitu uurimisgruppi: kommunikatsiooniuringud ja tööstuse uurimine ning korraldamine. Andmete töötlemisel kasutati arvutit. Programmide koostamisel tulid appi bioloogid eesotsas Sven Veldrega, Ants ja Airi Laumets, hiljem ka Ene-Margit Tiit ja Liina Tooding, meenutab Vooglaid. Ülikooli arvu-

tuskeskuses oli tookord esimese põlvkonna arvuti Ural 4, mis täitis terve esimese korruse. Tehteid, mis praegu võtaks aega paar sekundit, tegi toonane arvuti kaks päeva.

Pärast opositsioonilise komsomolikomitee tasalülitamist 1969. aastal muutus sotsioloogialabor kohaks, kust astuti läbi ja kus liikusid ideed. Ent alles 1971. aastal õnnestus laboril saada päris oma ruumid Kүүütri tänaval restorani Volga vastas. Kolmandal korrusel oli avar viietoaline korter. Hiilgeajal töötas laboris eri uurimismühmades koos küsitlejatega 50–60 inimest.

1973. aastal tehtud fotol, kus peal kogu koosseis, on nii neid, kellest hiljem on kujunenud tunnustatud teadlased sotsioloogias või mõnel muul alal – Marju Lauristin, Iris Pettai, Ivi Proos, Mati Heidmets, Jaak Tamm, Igor Tšernov, Sirje Kiin, Hagi Šein, Ülle Papp, Jüri Kruusvall, Krista Milts, Tiia Karukäpp-Kaasik –, kui ka loovisiksusi – Peep Ilmet, Kalle Käsper, Enn Tegova. Laboriga on olnud seotud Jaan Kaplinski ja Merle Karusoo, kes jätkas hiljem sotsioloogilist käsitlust Pirgu arenduskeskuses ja oma lavastustes.

“Tartust kujunes tuntud keskus,” kirjutab Henn Käärrik, “iseäranis tugeva vundamendi sai massikommunikatsiooni sotsioloogia: Marju Lauristin, Peeter Viha-lemm, Ülo Vooglaid.”

Isemajandamine

“Labori põhiline valdkond oli algusest peale kommunikatsiooniuuringud. Nii jäigi,” kirjeldab Vooglaid. “Teine suund oli tööstuse korraldamine ja uurimine, seda juhtis Asser. Kolmandat sektorit, elulaadi ja -stiili juhatas Marju.”

Töösotsioloogiaga tegelemine osutus nii põnevaks kui ka tulutoovaks: lepingulisi uuringuid alustati 1967. aasta sügisel ja juba paari aasta pärast oli palgal ligi poolsada inimest. Ettevõtetel oli õigus rahastada teaduslikke uurimistöid. Parasjagu nõuti neilt “sotsiaalse arengu plaani”, see tõi järjest tellimusi, mis muutis labori isemajandavaks.

Asser Murutari abikaasa Inga oli Tartu Ehitusmaterjalide Tehase tootmisjuht, seetõttu jõudsid tööstuse probleemid laborisse ja selle tehasega sügenes eriti tihe koostöö.

“Inimeste ergutamismeetodid olid ennast ammandanud. Siis tuli ülevalt poolt käsk koostada sotsiaalse arengu plaan,” meenutab Asser Murutar. “Tehases eriti ei teatud, mis see on. Me ka ei teadnud, aga olime aidanud teha Jadovil uurimust “Inimene ja tema töö”.

Labori uurimistegevus toimus gruppides: kõigepealt valmistasime ette uued projektid, siis sõitsime välja tehastesse. Iga kolmas töötaja vastas küsitlusele, pärast tegime kokkuvõtte ja analüüsisime tulemusi. Kirjutasime ka soovitusi ja ettepanekuid, aga seda tegime koos tehase töötajatega.”

Kõlab vägagi nüüdisaegselt.

“Me korraldasime hulga huvitavaid eksperimente,” täiendab Vooglaid. “Tartus oli põllutöömasinate tehas Võit ja ehitusmaterjalitehas. Mõlemas oli valutsehhi, kus valati malmi. Juhtus, et mõlemas tsehhis otsustati teha kapitaalremonti. Laboris tärkas idee korraldada eksperiment. Põllutöömasinate tehase puhul jälgiti, kuidas läheb, aga ei antud ühtegi soovitusi. Seal tehti nii, nagu ette nähtud: koostati projekt ja hakati remontima.”

Ehitusmaterjalide tehases kasutati teistsugust lähenemist.

Ülo Vooglaid: «Rääkisime peainsenerile umbes nii: «Pane projekt kõrvale, võta suur paber – tol ajal kasutati kirjutuslaudade kattedepaberina suuri rohelisi lehti – ja joonista selle peale tsehhi. Nüüd lõika valgest paberist välja seadmed, mis seal praegu on, ja punasest need, mis seal veel olema peavad. Siis võta see makett kaenlasse ja mine meeste juurde. Nad teavad, et asi on kehvasti ja tsehhi on vaja uuendada, aga nad ootavad käsku. Ütle meestele, et keegi ei tea paremini kui nemad, kuidas asjad peavad olema. Mõelgu järele, kuidas seadmed paigutada, kuidas materjale juurde tuua ja toodang ära viia. Äkki on midagi juurde vaja või midagi hoopis ülearu?»

Peainsener rääkis hiljem, et mehed läksid samal õhtul ühe töökaaslase juurde koju. Võtsid liitri viina kaasa ja mõtlesid hommikuni. Järgmisel päeval kutsusid peainseneri kohale ja näitasid oma plaani. Selgus, et mehed olid tõesti leidnud optimaalse lahenduse. Ainult üks detail esialgsest projektist oli samaks jäänud! Veel huvitavam oli, mis edasi juhtus. Mõnel vanamehel käisid pojad TPIs, need kutsuti appi. Üks-kaks-kolm kisti vanad seadmed välja, valati alused ja pandi uued aparaadid asemele. Kokku kulus kümmekond päeva ja oligi valmis. Tehtud!

Teises tehases teatas peainsener, et läheb remondiks ja meestel tuleb ka osaleda. Mehed vastu: “Misasja! Meil ei ole sellist lepingut, et peame ehitustöid tegema ja tsementi valama! See ei ole meie töö.”

Lõpuks mõni siiski tuli remonti tegema, kuid teised ei tulnud, oli palju pahanlust ja töö kestis ligi kaks kuud,” lõpetab Vooglaid.” See on tõsine asi, hoida inimeste motivatsiooni, vastutust ja tahet. Kui nad ise otsivad, avastavad ja osalevad otsustamises, siis suhtuvad nad töösse loovalt ja heatahtlikult.”

Suurt kõlapinda leidis teinegi eksperiment. Nimelt oli autotranspordi ettevõttekes ligi kolmandik masinaid kogu aeg remondis, katki. See oli tavaline, sest veokid ja varuosad olid kehvad ning ka remonditi kehvalt.

“Meie idee oli maksta remondimeestele palka mitte remonditööde, vaid läbisõidu pealt,” meenutab Vooglaid. “Senini ei huvitanud neid üldse, kas autod sõidavad või ei. Lasnamäel asus autobaas, mis vedas laiali kogu Tallinna toidukaubad. Rääkisime selle direktoriga. Algul ta kõhkles, aga vastu ei ajanud. Keerukam oli remondilukkseppadega. Nad võtsid paar päeva mõtlemisaega ja teatasid siis, et on nõus, kui direktsioon täidab nende nõudmised: joodikud saadetakse töökojast ära; värvadispetšeriks pannakse lukkseppade valitud mees; välja ei sõida ükski masin, mis pole korras; vajalikud varuosad tuuakse kohale kohe, mitte järgmisel nädalal või kuul.

Transpordiminister Sibul arvas, et riskantne värk. Siiski oli nõus proovima.

Järgmisel päeval sõitis välja üsna vähe autosid. Mehed pingutasid ööd ja päevad, aga garaažist lasti välja ainult täiesti korras masinaid. Seetõttu jäi palju plaanilisi vedusid ära. Puhkes skandaal: pole autosid, millega toitu laiali vedada, piima ei ole, leiba ei ole. Partei keskkomitees oli kõva kisa, ministrilt nõuti aru. Kisa kestis paar-kolm päeva, siis oli rahu majas ja süsteem hakkas toimima. Autod said korda, sõitsid rohkem, ent remonditöid oli palju vähem. Edasi kujunes seesama autobaaas Eesti parimaks kõigi näitajate poolest ja sai igasuguseid autasusid.

Varsti kõlgutasid remondimehed jalgu ja mängisid doominot, aga palk oli sama kõrge kui direktoril, sest palgaarvestuse aluseks kujunesid tonnkilomeetrid. Siis tuli kõrge komisjon, kes leidis, et palka peab saama realselt tehtud töö eest. Töökorraldus, mis osutus väga tõhusaks, lõpetati ära.

Ka meile oli see lugu väga õpetlik. Kogesime, et tootmist on võimalik korraldada otstarbekalt, efektiivselt ja intensiivselt,” võtab jutu kokku Ülo Vooglaid, kes hakkas seejärel organisatsiooniteooriaga tegelema.

“Hiljem konsulteerisime veel mitme ettevõtte ja ministeeriumi juhtkonda,” räägib Vooglaid. Tööd laboris oli palju ja ka sidemeid oli palju. Juhtimiseks mõeldi välja maatriksstruktuur. Palgad ja töötingimused laboris olid mõnevõrra paremad kui ülikoolis tervikuna.

Kääriku-seminarid

Ülikooli sotsioloogialaborist kujunes omaette nähtus. Henn Käärik kirjutab: «1966–1968 peeti Käärikul üleliidulisi massikommunikatsiooni uurijate seminare, kus osales kogu nõukogude sotsioloogide eliit. 1968 ilmus ülikooli kirjastuses Vladimir Jadovi sotsioloogiaõpik, mis sai aastateks Nõukogude Liidu kõrgkoolide põhiliseks õppematerjaliks ja ühtaegu konkreetsete uuringute metodoloogiliseks aluseks.»

“Ülo Vooglaiu tohutu, meeletu aktiivsus väljendus selles, et ta suutis suhelda üle terve Nõukogude Liidu,” räägib Asser Murutar. “Ta osales sotsioloogilistel üritustel ja tõi igalt poolt kaasa midagi positiivset. Ta käis Leningradis, Moskvast, Novosibirskis, mitu korda käisime Gruusias, kus olid ülemaailmsed sotsioloogide ja ka sotsiaalpsühholoogide kokkusaamised. Igalt poolt tõi ta kaasa inimesi ja suhteid.”

Kääriku-kokkusaamiste eriline väärtus oli vaba ja mitteformaalne õhustik, mis andis tudengitele tohutu impulsi. Oli sisemine ümarlaud, kus istusid õppejõud, ja nende ümber suurem seltskond mitmekümnest üliõpilasest.

“Nii palju filosoofiadoktoreid kui tol ajal Kääriku-kohtumistel ei ole varem ega hiljem Eesti territooriumil viibinud,” väidab Vooglaid. Seminaridest on aastatel 1967–1969 ilmunud kolm kogumikku “Kääriku I–III”, ülikooli rotaprinti trükised.

“Käisin Moskvast Lenini-nimelises raamatukogus Kääriku-kogumikke vaatamas,” muheleb Ülo Vooglaid. “Need olid nagu telefoniraamatud kesklinnas, nurgad kõik ümmarguseks sirvitud, nii ära loetud.”

Neljanda kogumiku trükkimine keelati ära.

“Selle pealkiri oli MMM. Klement helistas mulle: “Mis te nüüd olete teinud? MMM – see on Marx, Mao ja Marcuse?”

Pealkiri oli muidugi “Massovoje obštšestvo, massovaja kultura, massovaja kommunikatsija” – “Massiühiskond, massikultuur, massikommunikatsioon”. Aga see ärritas ega läinud läbi. Ei tahetud tunnistada, et ka siin on massiühiskond, see ei käinud partei kaanonitega kokku,” nendib Vooglaid.

Seltsielu

Olulist osa seltskondliku vaimu hoidmisel mängis Pikkar Joandi Tüüstre talu Tartu lähistel. Seda ehitati üles ja kōpitseti üheskoos.

“Me kõik käisime seal kaevmas ja õunapuid istutamas. Tekkis oma väike subkultuur. Istusime lõkke ääres ja laulsime. Kōigist kurvastustest saadi üle laulude, hea nalja ja joogiga,” meenutab Asser Murutar. “Inimestevahelised sidemed olid tähtsad, tänu sellele oli võimalik üldse midagi ära teha.”

“Me olime üks kamp,” ütleb Marju Lauristin, “ja need suhted jäid. Kui hakkas fosforiidisōda ja olid suured rahvakoosolekud, oli sotsioloogialabori inimestel oluline roll. Ka meie Peetriga sattusime sellesse lainesse. Siis tulid isemajandava Eesti ehk IME-arutelud ja rahvarinde asutamine. Labori inimesed olid otseselt nende sündmustega seotud.”

Viimati kohtuti Pikkar Joandi juubelil paar aastat tagasi. “Kohal olid kõik, kes vanast armeest veel püsti seisid. Sidemed ei ole katkenud,” rõõmustab Asser Murutar.

Ring tõmbub koomale

Labori edust hoolimata püüti seda mitu korda sulgeda. Juba 1969. aastal oli ülikoolis asutatud veel teinegi sotsioloogialabor, mis esialgu kandis kommunistliku kasvatus, hiljem haridussotsioloogia labori nime. Juhendaja oli rektor Koop ise, tegelikku juhitud tegi Mikk Titma.

“Ülikoolis, naguka kogu Nōukogude Liidus, oli nüüd kaks sotsioloogiat,” kirjutab Marju Lauristin. “Üks ametlik ja võimuaparaadi teenistuses, teine ametliku tunnustusega, aga palju suurema vabadusega uurimistōöks ja kohalikeks esinemisteks. Kasvav stagnatsioon muutis need erinevused aina suuremaks.”

Oli selge, et Vooglaiu labor oli paljudele pinnuks silmas.

“Avalikkus ei taipa tänaseni, kui koletu oli siis lauskontroll, kui palju oli nuhke ja sundnuhke. Meie hulgas ka,” mõtiskleb Asser Murutar. “Ükskord moodustas parteiorganisatsioon uurimiskomisjoni, sest me olime mingis seltskonnas öelnud, et sissetung Tšehhoslovakkiasse oli rahvusvahelise õiguse jäme rikkumine.

Keegi kaebas. Komisjoni viis liiget käisid läbi sada üliõpilast ja tegid järelduse, et üliõpilased mõistsid meie öeldut valesti. Et tegelikult ei öeldud nii, vaid natuke teisiti. Komisjon ei kaitsnud niivōrd meid, kuivōrd ennast. Sest kui üks löödi välja, löödi tegelikult kõiki.

Vastaseid tekkis järjest rohkem, aga Ülo oli kompromissitu. Küllap oli ta sunnitud iga päev ka kompromisse tegema, aga tema üldine hoiak on kompromissitu.”

Ülo Vooglaid meenutab: «1973. aastal taheti laborit esimest korda kinni panna. Meil oli iga kuu esimesel esmaspäeval suur seminar. Külalisi siit ja sealt. Moskva ülikoolist käis meil alati professor Šerkovin. Mäletan seda hästi, sest pidin talle iga kord vastu minema. Moskva rong jõudis Tartusse kell kuus ja siis ei jäänud muud üle, kui tuua ta oma koju. Kui laborit taheti kinni panna, ilmus Šerkovin taas kohale, sõitis Tallinna ja ütles seal, et seda ei tohi teha. Kõik. Sulgemiskatsed lõppesid nagu noaga lõigatult.

Paar aastat oli suhteliselt rahulik, aga pinge oli muidugi kogu aeg peal. Imestamise, mis tähtis mees see Šerkovin on. Hiljem, kui ma olin Moskvas Nõukogude Liidu ülemnõukogus, kutsus ta mind enda juurde. Selgus, et tegemist oli kõrge julgeolekuohvitseriga. Moskva ülikooli žurnalistikaosakond oli talle ainult suitsukate.”

Viimane vaatus

Lõpuks läks labori likvideerimine korda. 1975. aastal käisid Vooglaiul külas inimesed, kes soovisid tema allkirja apellile Eesti okupeerimise kohta. Dissidendid kavatsesid selle ÜROsse saata. Raske öelda, kas tegemist oli lihtsameelsuse või provokatsiooniga – tagajärgi polnud ju raske ennustada. Vooglaid kogenud poliitikuna sai sellest aru ega kirjutanud alla. Ent ausa inimesena ei teatanud ta sellest külaskäigust parteiorganeile ega KGBle.

Ometi teataja leidis.

Pikkar Joandi Tüüstre talus korraldati läbiotsimine.

“Hilisemad süüdistused olid täiesti absurdsed ja otsitud,” meenutab Marju Lauristin, “nimelt leiti ahju juurest kuuliauguga Vene kiiver ja terve Saksa kiiver. Seda peeti ideoloogiliselt vaenulikuks. Pööningult leiti Eesti Vabariigi aegseid ajakirju, mis olid seal olnud algusest peale, ja arvutiprinte, mida keegi poleks suutnud lugeda, sest puudusid tunnuste kirjeldused ja koodid. Aga laborit süüdistati salastatud materjalide lohakas hoidmises.”

Ringi tõmbus koomale. Kokku kutsuti ülikooli ühiskonnateaduste kateedrite parteiorganisatsiooni koosolek, et Vooglaid parteist välja heita. Tragikoomika seisnes selles, et KGB materjale ei tohtinud avalikult kasutada, veel vähem rääkida mingist ÜROle saadetud apellist.

Vooglaiu eest seisis Jaak Allik, Siim Kallas ja Märt Kubo, kes olid leppinud kokku, et torpedeerivad väljaviskamise plaani ja nõuavad selgeid põhjendusi. Neid ei tahetud ega võidudki anda. Sel koosolekul jäi eesmärk saavutamata, sest väljaviskamiseks ei saadud piisavalt poolthääli.

Ent ülemuste viha oli suur. Kokku kutsuti ülikooli parteikomitee ja Vooglaid heideti parteist ikkagi välja.

Lõpp

Parteist väljaviskamine tähendas, et õppejõu tööd ei saanud enam teha. Sotsioloogialabori vara tassiti laiali veel samal päeval.

“Naabrimehed – ühiskonnateadlased – läksid üles kolmandale korrusele labori ruumidesse ja hakkasid asju ära viima. Tulid lihtsalt sisse,” mäletab Asser Murutar.

Ülo Vooglaid läks Tallinna, temast sai tunnustatud juhtimiskonsultant, mõjukas õppejõud ja laulva revolutsiooni ajal poliitik.

Asser Murutar juhatas palju aastaid Eesti Põllumajanduse Akadeemias, praeguses Maaülikoolis filosoofiakateedrit ja arendas maasotsioloogiat.

Peeter Vihalemm töötas hulga aastaid õppejõuna EPAs. Marju Lauristinist ja hiljem ka Peeter Vihalemmast said ülikooli ajakirjandusosakonna õppejõud, tunnustatud teadlased ja ühiskonnategelased. Laboriga seotud arvutispetsialistid läksid Tallinna, televisiooni ja raadio arvutuskeskusesse.

Sotsioloogiat hakati ülikoolis õpetama alles 1989. aastal. Osakonna esimene juhataja oli Paul Kenkmann.

Paljud sotsioloogialabori liikmed on jäänud alale truuks. Mati Heidmets, Iris Pettai ja Ivi Proos võtavad sageli sõna ka ajakirjanduses. Üles on kasvanud uus sotsioloogide põlvkond, sotsioloogiliste uuringute kajastamine ajakirjanduses on igapäevane.

Labori rajajate unistus on täitunud.

*Peatükk raamatust “Tartu ülikool ja legendid,”
Menu Kirjastus 2012. On avaldatud Menu Kirjastuse loal.*

Õpetaja ja õpilased: Asser Murutar, Vladimir Jadov ja Ülo Vooglaid (1998).

Foto: Jaak Tamm

Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin: Ilus inimene, romantiline mõtleja

Asseriga viis meid kokku Ülo Vooglaid. Asser ja Ülo olid juba varem leidnud üksteist kui idealistlikud maailmaparandajad, olles 1950ndate lõpus – 1960ndate alguses koos Tartu linna komsomolikomitees ning sealt suundunud teadusesse. Ülo oli Edasi toimetuses töötamise järel Tartu ülikoolis psühholoogia aspirantuuris, Asser aga siirdus Leningradi ülikooli filosoofia aspirantuuri. Hruštšovi sula ajal Nõukogude Liidus alanud sotsioloogiabuunist innustatuna valis Ülo oma kandidaaditöö teemaks ajalehtede lugemise uurimise. Ilmselt oli Asser see, kes viis ta kokku Leningradi noorte sotsioloogide pundiga eesotsas Vladimir Jadoviga. Jadovist sai Ülo ja hiljem ka Asseri ja Peetri kandidaaditöö juhendaja. Asserit huvitasid tollal eeskätt ühiskonna uurimise metodoloogilised probleemid. Olles ise hariduselt maakorraldaja, mis paljuski on ju maamõõtmisele rajatud, oli tema jaoks filosoofina eriti põnev küsimus, kuidas mõõta ühiskonnas toimuvaid nähtusi, millised on siin mõõteriistad ja mõõtühikud, kuidas hinnata nende täpsust ja kuidas võrrelda mõõtmise tulemusi. Asser oli 1961-1964 Leningradi ülikoolis filosoofia aspirant. Tal sai valmis tunnetusteoreetiline kandidaadiväitekiri, mis juhendaja professor Reznikovi surma tõttu jäi kaitsmata. Tartus tagasi, hakkas ta koos Ülo Vooglaiuga aktiivselt osalema esimeste sotsioloogiliste uurimuste korraldamises, eriti aga uurimispõhimõtete väljatöötamises. Tol ajal hakkasid Moskva ja Leningradi noorte teadlaste seas levima lääne sotsioloogide ja filosoofide ideed, huvituti küberneetikast ja suurte süsteemide toimimisloogikast. Nendest ideedest inspireerituna hakkasid Ülo ja Asser tegelema sotsioloogiliste uuringute metodoloogiaga. Ülol oli vaja töötada välja meetoodika ajalehe lugejate huvide ja eelistuste mõõtmiseks ja lugejakäitumise prognoosimiseks. Ta haaras sellesse põnevasse metodoloogilise jalgratta leiutamise protsessi ka meid, sotsioloogiast huvitunud üliõpilasi.¹

¹ vt ka Marju Lauristin „Punane ja sinine. Peatükke kirjutamata elulooraamatust” (kirjastus Eesti Ekspress. 2010, 512 lk), sh peatükis „Sotsioloogia avastamine“ on read: „Ülikooli aspirantuuri tulles ei tahtnud ma tegelikult tegeleda mitte nii palju filosoofia kui sotsioloogiaga, sest kui hakkasin kaugõppes ülikooli lõpetama, sattusin kokku Ülo Vooglaiuga, see juhtus 1965. aasta sügisel. Vooglaid oli just saanud psühholoogia aspirandiks, töötas samal ajal Edasi toimetuses ja oli suures vaimustuses esimestest salaja kopeeritud raamatutest Ameerika sotsioloogia kohta, põhiliselt jõudsid need meieni Leningradi sotsioloogide kaudu. Ilmusid ka esimesed venekeelsed tõlked, ülevaateraamat „Sociology Today” („Kaasaegne sotsioloogia”)... Ülo Vooglaid oli Leningradist saanud minu edasise akadeemilise käekäigu jaoks pöördeliseks osutunud raamatu koopia, Joseph Klapperi „Effects of Mass Communication” („Massikommunikatsiooni efektid”). Vooglaiu juurde suunas mind Juhan Peegel... Kui me Vooglaiuga tuttavaks saime, näitas ta mulle seda Klapperi raamatu fotokoopiat ja lausus, nii nagu tal kombeks, väga otsustavalt: „Kuni sa seda läbi ei ole lugenud, ei ole meil sinuga millestki rääkida.” Võtsingi diplomitöö teemaks „Kaasaegsed massikommunikatsiooni teooriad”... Mul on need Klapperi perfokad siimaani kuskil alles. Nende järgi kirjutasin kunagi hiljem õpiku „Massikommunikatsiooni teooria.”“ (Need massikommunikatsiooni teooriate loengud olid 1988-1991 minu ajakirjandusõpingute ajal mu kõige olulisemad teoorialoengud. Loengute eellugu avanes “Punases ja sinises” – toim).

Nagu tol ajal kombeks, tegeldi mitteametlike asjade arutamistega mitte avalikult, vaid kellegi juures kodus. Nii pidasimegi oma metodoloogiaseminare 1966-1967 aastal Asseri juures kodus Pälsoni tänava hruštšovka kahetoalises korteris. Vaatluse all olid sotsioloogia ja tunnetusfilosoofia seosed, operatsionaliseerimise probleemid. Asser seletas kirglikult lokke raputades sotsioloogiliste indikaatorite konstrueerimise filosoofilisi aluseid. Kuidas abstraktsetest mõistetest jõuda konkreetsete ankeediküsimusteni? Kuidas koguda andmeid nähtamatuks jäävate hoiakute ja väärtuste kohta? Kuidas tagada kogutud andmete usaldusväärsust? Need olid uued ja põnevad probleemid, millesse Asser sukeldus tohutu kirega. Ilma Asserita ei oleks sotsiaalse mõõtmise metodoloogia küsimusi täie tõsiduse ja järjekindlusega püstitatud, Asser esines siin ärataja rollis. Nendel Asseri kodus Pälsoni tänaval toimunud metodoloogilistel aruteludel oli väga oluline roll sotsioloogialabori ja kogu Eesti sotsioloogia uurimispõhimõtete ja traditsioonide kujunemisel.

Metodoloogilistes aruteludes Pälsoni tänaval osalesid peale Ülo ja meie mitmed üliõpilaste sotsioloogiaringi liikmed, hiljem sotsioloogialabori ümber koonduvad inimesed. Eriti on aga meelde jäänud arutelud Leningradi ja Moskva sotsioloogidega, eeskätt Moskva metodoloogiaringi asutaja Georgi Štšedrovitski ja tema kolleegi Oleg Genisaretskiga. Need olid Venemaa juhtivad mõõtmisteoreetikud ja metodoloogid, keda iseloomustas range loogilisus ja põhjalikkus, tuginemine teaduslikule analüüsile, mitte ideoloogilistele skeemidele.

Nõukogude aeg soodustas tegelemist abstraktsete asjadega, põhimõtteliste aruteludega, milles oli omajagu eskapismi. Selle võrdkujuks võiks paljuski olla klooster, nagu hilisemate aegade võrdkujuks võiks olla turg.

Asseri juures toimunud aruteludel oli väga suur mõju metoodilise ja metodoloogilise nõudlikkuse kujunemisele, mis on iseloomustanud ülikooli sotsioloogialaboris töötanud inimeste uurimistööd ka pärast labori kinnipanemist. Juba 60ndate lõpus, 70ndate algul kujunesid tänaseni säilinud uurimispõhimõtted – lähenemise kompleksus, paljude oluliste tegurite hõlmamine uuringusse; andmekogumise ja tõlgendamise usaldusväärsus, sealhulgas mõõtmise detailsus; küsitluse puhul küsimuste konkreetsus; analüüsi üldistatus; lisaks üksiktunnustele ka koondtunnuste (indeksite) ja tüpoloogiate kasutamine.

Nende põhimõtete praktilisel rakendamisel olid suure tähtsusega töötajaskonna rahulolu uuringud. Meelde on jäänud, kuidas uurimisgrupp tööruumide puudusel töötas pikka aega, 1968-1970 Asseri pooleliolevas majas Tihase tänaval.

Asser oli ärataja ka sotsiaalses mõttes, paljude inimeste ühendaja ja innustaja, alternatiivsete aruteluringide kooshoidja läbi aastate (Biti klubi, EPA juhtimising, maakultuuri seminarid, maasotsioloogia uurimisrühm).

Inimesena oli Asser erakordselt hea ja abivalmis inimene. Tema jaoks polnud olemas niisugust asja nagu võõras mure. Kui kellelgi oli vaja praktilist abi, oli Asser alati valmis tegutsema. Kui me abiellusime ja hakkasime oma kodu sisse seadma, oli Asser nõu ja jõuga aitas. Näiteks lahendas ta meie magamisaseme

probleemi geniaalselt, kruvides kaks kitsast kushetti uksehingedega kokku üheks laiaks voodiks.

Paljude aastate jooksul aitas Asser oma juhendaja professor Vladimir Jadovi peret suvituse korraldamisel Elvas. Jadovit, keda me kutsusime isakeseks, võib pidada üheks Eesti sotsioloogia rajajaks. Leningradi ülikooli (hiljem Sotsiaal-majanduslike Uuringute Instituudi) sotsioloogidel olid tihedad koostöösidemed TRÜ sotsioloogialaboriga, hiljem žurnalistikakateedriga. Peeti ühiseid seminare ja muid kokkusaamisi, korraldati ühiseid uurimusi. Kasutusele tuli mõiste Tartu – Leningradi sotsioloogia koolkond.

Jadov koos abikaasa Ludmilla Lesohhinaga ja tema vanematega (Roza ja Jakov Lesohhinid) suvitasid mitmel aastal Elvas. Pärast sealse majaperenaise surma otisid Asser ja Inga neile uut suvitusvõimalust Lõuna-Eestis, tegid pikki sõite Inga autoga, vana ümmarguse Zaporožetsiga (hiljem oli neil uuemat tüüpi Zaporožets). 80ndate algul õnnestus leida Jadovite perele talu Simunas, 40 kilomeetrit Rakverest. Seal suvitas isake Jadov oma perega üle 25 aasta, tundis ennast väga koduselt, peaaegu nagu ehtne eesti talumees. Kohalike abiga tegi ta remonti ja ümberehitusi, seadis aita sisse muuseumi, kuhu korjas mitmesugust vanavara. Asser ja Inga pidasid nende majapidamisel silma peal. Mitmed teisedki külastasid teda seal sageli.

Asseri abivalmiduse üheks meeldejäävaks näiteks oli tema osalus katses rajada ülikooli žurnalistikaosakonnale (kuhu oli 1979 õppima asunud poeg Vahur) kooslemise koht Pangodi lähedale. 1979 detsembris sõlmiti professor Juhan Peegli eestvõttel koostööleping žurnalistikaosakonna ja Kambja sovhoosi vahel, mille põhipunktiks oli tudengite puhkebaasi rajamine tühjaks jäänud talukohta kolm kilomeetrit Pangodist. Talukohast oli küll alles ainult ait, elumaja oli pooleldi lagunenu olekus. Aprillis 1980 tegime Inga ja Asseri Zaporožetsiga mitu käiku talu lähedale metsa, võtsime Asseri eestvõttel maha kuivanud puid ja tegime nendest palke. Peale Asseri ja Peetri osalesid mõned tudengid, kindlasti Vahur, mäletatavasti ka Mart Riikoja. 1980. a suvel korrastasid tudengid aita ja talu ümbrust. Peeter, Aimar Jugaste, Hannes Tamme ja võib-olla veel mõni tudeng töötasid mitu päeva Kambja sovhoosi saeveskis, et teha ehitustöödeks materjali. Sovhoos seadis aita sisse elektri, nii et septembris saime seal pidada esimese peo.

Pidasime Pangodis veel mõne kevadise ja sügise kokkutulemise, kuid paari aasta pärast asi hääbus. Tööd oli seal väga palju, meie jõud vähesed, entusiasm vaibus. Kuigi arhitekt Tiit Kaljundi tegi isegi aida ümberehitamise ja magamissemetega sisustamise projekti.

Asser pani oma hinge maasotsioloogia arengusse EPAs. Talle oli omane maa-aelu ja maainimeste fundamentaalse väärtuslikkuse tajus. Peale iseseisvuse taastamist toimunud ühiskonna ümberhäälestumine turuväärtustele ja maaelus toimunud dramaatilised muutused tegid talle suurt hingevaeva. Taasiseseisvunud Eesti Vabariik ei toiminud tema ideaalide järgi.

Istuvad Marju Lauristin ja Vladimir Jadov ning seisavad Inga Murutar, Asser Murutar ja Peeter Vihalemm (V. Jadovi maakodus Simunas, 2009).

Foto: autorite erakogu

Asser oli kirglik ja romantiline inimene. Teda iseloomustas unistuslik vabaduseihalus ja usk ilusasse inimesse.

Talle mõeldes kõlab kõrvus tema hääl, laulmas ühte lemmiklaulu:

Hõissa, roosid tulipunased!

Teid on täis kõik laaned tasased...

Pikkar Joandi: Koostöö Asseriga algas EPA üliõpilaskonna väärtushinnangute uurimisega

Minu tutvus Asser Murutariga algas 1964. aasta sügissemestril, kui ta asus tööle Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA) filosoofia õppejõuna. Olin sel ajal tootmisainete õpetajate eriala kolmanda kursuse üliõpilane ja kuulusin EPA eetika ringi, mille juhendajaks olid filosoofia õppejõud Uno Uri ja Asser Murutar.

Asseri mõjutusel alustasin sotsioloogia-alast uurimistegevust, mis kestis üle üheksa aasta, sh EPA üliõpilasena kolm aastat ja TRÜ Sotsioloogilaboris pisut üle kuue aasta. Asser oli aspirantuuris omandanud sotsioloogilisi teadmisi ja kogemusi prof Vladimir Jadovi uurimisgrupis.

Ühel jalutuskäigul Lõuna-Eestis küsis Asser, mis võiks olla minu uurimistema. Vastasin, et prooviks uurida ideaali probleeme. Minu üllatuseks ta nõustus selle teemaga. Otsustasime uurida EPA üliõpilaskonna ideaale ehk väärtushinnanguid ankeetküsitluse abil. Olin läbinud juba filosoofia ja eetika kursused, seetõttu kohustuslikke õppeaineid Asser mulle ei saanud enam õpetada.. Olime ninapidi koos ja juurdlesime kaua aega, kuidas uurimust läbi viia. Alguses tegin väiksemahulise üliõpilaste küsitluse Ülo Vooglaiult saadud küsimustiku järgi ja mitu pilootuuringut seoses kavandatava suuremahulise üliõpilaskonna väärtushinnangute uuringuga.

Koostasime üliõpilaste väärtushinnangute uurimuseks ankeetküsimustiku, mis kandis pealkirja „72 küsimust”. Ankeediga koguti üliõpilastelt hinnanguid 72 eluvaldkonna kohta kokku 420 tunnuse järgi. Uurimuse kavandamisele kulus üle pooleteise aasta. Enne küsimustiku paljundusse andmist palusime, et selle loeksid läbi Lehte Hainsalu ja Helju Vals ning annaksid keelelist abi küsimuste lõplikuks formuleerimiseks. Küsimustiku illustratsioonide autor oli Raimo Sule.

Küsimustik paljundati 22. veebruaril 1967. aastal EPA rotaprindis. Trükiti 1000 eksemplari Asser Murutari vastutaval toimetamisel. Tsensoori nõudel trükiti igale ankeetküsimustiku eksemplari esikaanele „Ametlikuks kasutamiseks. Eks. nr...”. Tartu tsensor muid erilisi nõudeid ei esitanudki. Köidetud ankeediküsimused olid paigutatud 59 leheküljele. Küsimusi oli üliõpilaste paljude eluvaldkondade kohta.

Ankeetküsitlus toimus ühel ja samal kuupäeval ning kellaajal kõikidel kursustel (15. märtsil 1967. kella 8.15-12.00). Ankeedile „72 küsimust” vastas 1542st EPA üliõpilasest 740 üliõpilast ehk 48 % üliõpilaste üldarvust. Arvesse võtsime 736 üliõpilase ankeetvastused. Iga ankeetküsimustiku andmed tuli kodeerida ankeediküsimuste kõrval olevates ringikestes. Algandmete perforeerimine ja matema-

tiline töötlemine toimus Tartu Riikliku Ülikooli Arvutuskeskuses Airi Laumetsa juhtimisel.

Ankeetküsitlustega selgitati, kuivõrd üliõpilased olid rahul oma üliõpilaspõlvega ja õpitava erialaga, õpinguprotessi ja üliõpilaselu üksikute elementidega. Selgitasime asjaolusid, miks asusid üliõpilased õppima EPA-s, kuivõrd nad olid huvitatud oma eriala praktilistest või teoreetilistest probleemide tundmaõppimisest.

Seoses diplomitöö teemaga sai üliõpilastelt küsitud nende elu eesmärkide ja plaanide kohta: mida nad ootasid elult ja kas neil õnnestub oma elu üles ehitada nii, nagu nad püüavad. Küsisime, millised eeskujud üliõpilased eelistavad ja milliseid mitte, kas neile olid eeskujuks rohkem teoinimesed mõtteinimesed või tundeinimesed ja kas nad pidasid end rohkem mõtte- või teoinimeseks.

Leidsime, et üliõpilaskonna erinevatesse käitumise, hoiakute, väärtuste ja ideaalide gruppidesse jaotamise alusena võiks kasutada V. B. Olšanski isiksuse „Rolli” ja „Mina” väärtusmudelit.¹ Oletasime, et üliõpilastele on nende roll ja mina erinevateks väärtusteks, mis võiksid aluseks olla erinevate ideaalidega üliõpilasgruppide määratlemisel.

Esimene tüüp ühendas üliõpilasi, kes hindasid väga kõrgelt nii oma „Rolli” kui ka oma „Mina”. Teine tüüp ühendas üliõpilasi, kes pöörasid suurt tähelepanu oma „Rollile”. Kolmas tüüp ühendas üliõpilasi, kes pöörasid suurt tähelepanu oma „Minale”. Neljas tüüp ühendas üliõpilasi, kes hindasid keskpäraselt nii oma „Mina” kui ka „Rolli”.

Nimetatud tüüpide kirjeldamiseks esitasime üliõpilastele otseküsimuse: „Mida Te peate isiklikult vajalikuks, kas oma võimete väljaarendamist või oma koha leidmist elus?” Vastuste jaotumus võimaldas eristada ja kirjeldada nelja erinevat tüüpi üliõpilasi (sulgudes on toodud 1967. ja 1982. aasta küsitletute vastuste jaotused %-des).

Esimene tüüp: „Arvan, et tuleb arendada igati oma võimeid ja leida kõige sobivam koht nende rakendamiseks.” (35,1%; 45,2%).

Teine tüüp: „Keegi meist pole sündinud kõiketeadjaks ja kõikeoskajaks. Kui leiad hea koha, õpid tegema ka head tööd” (32,1%; 24,3%).

Kolmas tüüp: „Arvan, et tuleb arendada igati oma võimeid. Võimekale inimesele leidub alati koht”. (17,5% ; 11,3%).

Neljas tüüp: „Arvan, et võimeid peab olema, kuid kui pole kohta, kus neid rakendada, ei anna see midagi”. (14,3 %;17,8%).

Koostasime „Mina–Rolli” tüüpide üksikasjalisemad kirjeldused nii objektivandmete kui ka väärtushinnangute, eesmärkide, eeskujude alusel.

¹ vt nt Ольшанский В. Б. Личность и социальные ценности, в сб.: Социология в СССР т. I Москва 1965, стр-ы. 471 – 530; В. Б. Ольшанский. Структуры социального опыта и регуляция поведения индивида. Тартуский Государственный Университет. Материалы встречи социологов „Методологические проблемы исследования массовой коммуникаций“. Кярику – 1966. Тарту 1967, стр-ы 45 – 63. lk.-d. 45 – 63. (Ольшанский Вадим Борисович (1927-2001), кандидат философских наук, российский социолог и социальный психолог, специалист в области социологии и психологии личности, социологии образования).

Esimene tüüp ühendas üliõpilasi, kes hindasid väga kõrgelt nii oma „Rolli” kui ka oma „Mina”. Nende hulgas oli suhteliselt palju nooremaid üliõpilasi. Üle poole selle koosseisust õppis esimesel ja teisel kursusel. Selle tüübi esindajate hulgas oli suhteliselt palju neid, kes astusid EPA-sse selleks, et saada kõrgetharitud ja intelligentseks inimeseks, rakendada oma võimeid mõnes majandis, saada küllaldaselt tasu oma töö eest ja jätkata oma perekonna traditsioone.

Tüübi meesoost esindajad soovisid eriti lühendada armees teenimise aega seoses EPA-sse astumisega. Esimese tüübi esindajad hindasid väga kõrgelt töö mõtet ja õpingukaaslaste kollektiivsust. Neid iseloomustas suur soov tegutseda ja suur vajadus elu eesmärgi järele. Nad olid sagedamini arvamisel (62,5%) et inimene peab koostama plaane eluks, kuid nende täitumine ei sõltu ainult nendest. Tüüpi iseloomustas arvamus (68%), et elu õnnestub üles ehitada vastavalt inimese püüdlustele. Tegemist oli väga optimistliku tüübiga, mis ühendas kõige mitmekülgsemate huvide ja püüdlustega noori. Sealhulgas sõpradega sidus neid kõige rohkem vastastikune avameelsus ja usaldus.

Teine tüüp ühendas üliõpilasi, kes pöörasid suurt tähelepanu oma „Rollile”, arvasid, et kui leiad hea koha, õpid tegema ka head tööd. Naisüliõpilaste suhteline erikaal võrreldes meesüliõpilastega oli teises tüübis 30% kõrgem. Nende hulgas oli suhteliselt kõrge vanemate üliõpilaste osakaal. Selle tüübi esindajad olid sageli olukordade sunnil astunud EPA-sse, samuti ka huvist materiaalse kindlustatuse vastu. Samal ajal paistis see tüüp silma materiaalselt kõige enam madalamalt kindlustatud üliõpilaste poolest. Seda tüüpi iseloomustas kõige väiksem huvi eriala vastu ja soov teistest vähem rakendada oma võimeid maal mõnes majandis. Ühtlasi oli see ka kõige madalama õppeedukusega tüüp nelja tüübi hulgast.

Teise tüübi esindajad koostasid kõige vähem isikliku elu plaane, kuigi arvasid, et inimene peab tegema elus plaane, kuid nende täitumine ei sõltu temast (53,8%).

Tüüpi iseloomustas ebakindel või negatiivne suhtumine oma elu ülesehitamise (45%) ja samas tugev praktitsistlik kallak (66%). Kõige rohkem sooviti lõpetada õpingud, leida töökoht ja korraldada oma isiklikku elu. Kaaslastega sidus neid kõige enam kooselamine (arvatavasti ühiselamus).

Kolmas tüüp ühendas üliõpilasi, kes pöörasid suurt tähelepanu oma „Minale”. Selle tüübi esindajad arvasid, et tuleb igati arendada oma võimeid, sest võimekale inimesele leidub alati koht. Meesüliõpilaste osakaal tüübisiseselt oli 15% võrra kõrgem. Antud grupi üldaarvust 55,4% moodustasid esimese ja teise kursuse üliõpilased ning 20,8% viienda kursuse üliõpilased. Kõige kõrgem ja ühtlasem õppeedukus võrreldes teiste tüüpidega. Kõrgemasse kooli astumise hinnatumad motiivid: huvi eriala vastu ja soov tuua kasu ühiskonnale. Tugev väärtuseline orientatsioon „Minale”. Töös hinnati rohkem selle mõttekust. Kolmanda tüübi esindajad hindasid kõrgelt kursusekaaslaste kollektiivsust. Tüüpi iseloomustas huvide suur hajuvus ja kõige kõrgem vajadus elu eesmärgi järele. Nad koostasid isiklikke plaane ja teistest tunduvalt enam uskusid nende täitumisse. Kolman-

dasse tüüpi kuuluvaid üliõpilasi iseloomustas ka teatud sisemine vastuolulisus. Isikliku elu ülesehitamisse suhtuti kõige optimistlikumalt (53% arvas, et see peab õnnestuma, ja 13%, et küllap õnnestub). Selle tüübi esindajad (eriti meessoost) ülehindasid oma võimeid.

Kolmanda tüübi esindajad soovisid palju õppida, hästi töötada ja elada ning printsipiaalselt võidelda puuduste, ebaõigluse ja silmakirjatsemise vastu. Sõpradega sidus selle tüübi esindajaid vastastikune avameeslus, ühine arusaamine maailma asjadest, ka sport, kaardimäng ja muu vaba aja tegevus.

Neljas tüüp ühendas üliõpilasi, kes nii oma „Mina” kui ka „Rolli” hindasid keskpäraselt. Nad arvasid, et võimeid peab olema, kuid kui pole kohta, kus neid rakendada, ei anna see midagi. Meesüliõpilaste osa selle tüübi esindajate hulgas oli 5% kõrgem, neist 27,8% õppis kolmandal kursusel. Antud tüübi esindajate hulgas oli suhteliselt kõrge nende osakaal, kes olid orienteeritud erialaainete õppimisele, kuid hindasid teistest tüüpidest madalamalt EPA-sse astumise motiivina intelligentseks ja haritud inimeseks saamist.

Meesüliõpilased märkisid kõrgemasse kooli tuleku motiivina võimalust lühendada NSVL-i armees teenimise aega. Võrreldes teiste tüüpidega oli selle tüübi inimeste hulgas suhteliselt kõige rohkem linnas üles kasvanud noori.

Neljandas tüübi üliõpilased olid kõige vähem rahul oma üliõpilaspõlvega. Suhtumisel töösse asetasi nad esikohale töötasu. Sellese tüüpi kuulus suhteliselt kõige vähem hajutatud huvidega üliõpilasi, kes paistsid silma arvamuste vastuolulisusega.

Enamus neljanda tüübi üliõpilastest arvas, et peab koostama plaane isiklikuks eluks, kuid nende täitmine ei sõltu ainult inimesest (52,8%). Veidi rohkem kui teistes tüüpides oli neid, kes arvasid, et neil ei õnnestu elu üles ehitada nii nagu soovivad (13%), 31,4% ei osanud vastata küsimusele tulevikuperspektiivide kohta. Neljandasse tüüpi kuulus suhteliselt vähe üliõpilasi, kes hindasid õigeks väidet „Ülikooli lõpetamine tähendab alles õppima õppimist” (9%). Sõprussuhete põhjustest hindasid selle tüübi esindajad teistest vähem avameelsust ja ühist minevikku, kuid teistest rohkem ühiseid eesmärke.

Hilisemate kordusküsitluse andmetel oli märgatavalt suurenenud nende osakaal, kes hindasid kõrgelt nii oma rolli kui ka oma mina (suurenemine 10,1 %) ja vähenenud nende osatähtsus, kes pöörasid suurt tähelepanu oma rollile (7,3%). Vähenenud oli ka oma minale orienteeritute osakaal (6,1%).

Diplomitöö kandis pealkirja „Üliõpilaskonna ideaalide mõningatest aspektidest (konkreetne sotsioloogiline uurimus EPA üliõpilaskonna baasil)” (1967). Asser korraldas diplomitöö tõlkimist vene keelde, et esitada see üleliidulisele konkursile.

Olen tutvustanud TRÜ ÜTÜ konverentsidel oma uurimistöö tulemusi. Aja-leht Tartu Riiklik Ülikool kinnitab, et minu ettekannet hinnati positiivselt I vabariiklikul üliõpilaskonverentsil 1967. aasta kevadel. Konverentsi ja minu esinemise

kohta märkis tollane Kõrgema ja Keske-Erihariduse Komitee esimees Madis Pesti järgmist: „Konverents toimus elavas arvamuste avaldamise õhkkonnas. Kahtlemata õigustas I üliõpilaskonverents end täiesti. Tahaksin rohkem näha keskendumist praktiliste ja väiksemate probleemide juures. Läbi pole vaieldud ühtegi probleemi, pole diskussiooni. Palju on teoretiseerimist. Sellest aga midagi ei muutu. Teoretiseerimine on küll huvitav, kuid eelkõige on vajalik praktiline töö. Mulle isiklikult meeldis EPA üliõpilase P. Joandi sõnavõtt. Väga asjalik. Lausa üllatas, et selline ettekanne tuli EPA-st.”²

Asser Murutari teaduslikul juhendamisel kaitses ka minu kursusekaaslane Krista Tido/Soolepp diplomitöö teemal „Agronoomi huvi genees ja selle mõningad motiivid”. Küsitlus viidi läbi majandites töötavate agronoomide hulgas. Minu ja Krista uurimistööd leidsid tunnustamist üliõpilaste ühiskonnateaduste kursisidel.

Asseri juhendamisel toimus EPA üliõpilaste väärtushinnangute kordusuurimus 1982. aastal, mille viis läbi Salli Põldvere. EPA üliõpilaste väärtushinnangute 1967. ja 1982. aasta küsitluste andmeid on kasutanud Vahur Murutar Tartu Riikliku Ülikooli ajakirjanduse eriala üliõpilase 1985. aasta lõputöös „EPA üliõpilaste väärtushinnangud erinevatele kommunikatsiooni kanalitele” Peeter Vihalemma juhendamisel. Kordusuurimuse tulemusi on tutvustanud mitmes teaduslikus väljaandes Asser Murutar, Vahur Murutar ja Salli Põldvere (vt bibliograafia).³

Arno Lõo on Eesti maaühiskonna sotsiaalse mentaliteedi muutuste üldtendents püüdnud kaudselt hinnata ja prognoosida EPA/EPMÜ üliõpilaskonna kolme sotsioloogilise küsitluse (1967, 1982, 1993) testi tulemuste põhjal⁴ ning publitseerinud andmeid mitmes artiklis.⁵

Mul on veel mitmesuguseid meenutusi oma kokkupuudetest Asser Murutari, tema kolleegide ja sugulastega.

1967. aasta aasta kevadel avanes võimalus koos Asser Murutari, Ülo Vooglaiu,

² vt <https://dea.digar.ee/article/truajaleht/1967/05/26/6> P. Joandi – ettekanne EPA üliõpilaskonna sotsioloogilise uurimise esialgetest tulemustest. Eesti NSV üliõpilaskonverents, „Üliõpilane”, tema osa ja ülesanded meie ühiskonnas“. Tallinnas 15–16. mail 1967. Lühendatud stenogramm. Tartu 1967, lk 62–67.

³ vt Murutar, A., Murutar, V. Üliõpilaskonna väärtushinnangute võrdleva kordusuurimise hüpoteesidest. Üliõpilaste aktiveerimine õppekasvatustsüklis: metoodiliste materjalide kogumik. Tallinn, 1983, lk 11-12; Мурутар, А., Пылдвере, С. Студенчество Эстонской сельскохозяйственной академии за 15 лет (некоторые проблемы). Молодежь в общественных отношениях развитого социализма. Часть 2 : тезисы конференции : Тарту-Кяэрику, май 1984 г. Тарту, 1984, 248-250; Мурутар, А., Мурутар, В., Пылдвере, С. Массовая коммуникация в изменениях ценностных ориентаций студентов. Массовая коммуникация и развитие социалистического образа жизни: материалы конференции, 26-27 октября 1985 года. Тарту, 1986, 128-131; Пылдвере, С., Мурутар, А. Об изменениях ценностных ориентаций как подсистемы образа жизни студентов. Массовая коммуникация и развитие социалистического образа жизни: материалы конференции, 26-27 октября.

⁴ Vt Arno Lõo „Eesti põllumajanduse tööpotentsiaali sotsiaalne areng aastatel 1977-1993”, Magistritöö. TÜ Sotsiaalteaduskonna sotsioloogia osakond, Tartu 1995.

⁵ Arno Lõo „Maajalinn EPMÜ-s” ajalehes Põllumajandusülikool, 1994 nr. 12; ja „Põllumajandusüliõpilaste mentaliteedi muutused: 1967 ...1982...1993” kogumikus „Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus” Elmar, Tartu 1996, lk 147-152

Marju Lauristini, Peeter Vihalemma ja Airi Laumetsaga osa võtta Suhhumis toimunud üleliidulisest sotsioloogiaalasest konverentsist. Lendasime sinna üheskoos lennukiga. Peale meid osales Suhhumi konverentsil Eestist veel teisigi inimesi, näiteks filosoof Jaan Rebane armastas veinimüügi kohtades napsitamas käia.

Asseri üliõpilasena sain osaleda Kääriku seminaridel ja Tartus tegutsenud Biti klubis.

1966. aasta hilissügisel toimunud TRÜ ÜTÜ sotsioloogiaringi Kääriku seminari õnnestumisest on kirjutanud Jaak Allik.⁶ TRÜ-s ja vabariigis esmakordselt korraldatud sotsioloogilisest seminarist võttis osa 55 inimest (neist 10 külalist Moskvast ja Leningradist).⁷

Käsitleti peamiselt massikommunikatsiooni teoreetilisi probleeme, kuid terav diskussioon puhkes ka aksioloogia (väärtuste teooria) üle. Tartlastest esinesid ettekannetega Ülo Vooglaid, Asser Murutar ja Mikk Titma. Kõik kolm ettekanne kutsusid esile elava mõttevahetuse. Seminari orgkomitee esimeheks oli Ülo Vooglaid, kes ka hiljem jätkas Kääriku seminaride korraldamist ja seminaride materjalide publitseerimist Sotsioloogialaboratoorium teadusliku juhendaja rollis. Kõikides Kääriku seminaride aruteludes osales ka Asser Murutar.

Asser Murutar oli Tartu nooremaid õppejõude ja ärksamaid üliõpilasi koonandanud ühenduse „Biti klubi“ asutaja ja kroonikapidaja. Klubi ettekandekoosolekud toimusid Kirjanike Majas Õpetajate tänaval üks kord kuus. Klubi liikmeid võõrustas kirjandusteadlane Kalju Kääri, kes oli alates 1962. aastast Kirjanike Liidu liige ja samast aastast kuni surmani Kirjanike Liidu Tartu osakonna sekretär. Olen ka klubi liikmeid informeerinud EPA üliõpilaskonna hulgas läbiviidud küsitluste tulemustest.

Koos Uuno Uri ja Asser Murutariga olime eetikaringiga 1965. aasta suvel jalgsimatkal Võhandu ja Piusa jõgede piirkonnas. Meenub, kuidas Uuno Uri rääkis eetikaküsimuste arutelu käigus ühest seigast, kui ta oli uppumissurmast päästnud Raoul Viiese, kes oli aastatel 1947–1954 ELKNÜ Keskkomitee sekretär. Järgmisel päeval, Keskkomitee pleenumil, tegi Raoul Viies Urile ägeda peapesu mingis komsomoliküsimuses, s.t andis talle „pähe“ nii kuidas suutis.

Minu tutvus Ülo Vooglaiuga sai alguse Asseri kaudu. Osalesin Ülo Vooglaiu korraldatavates küsitlustes 1965. aastast alates. Möödamannes on Asser märkinud, et töötas enne aspiratuuri ELKNÜ Tartu Linnakomitee esimese sekretärina ja Ülo Vooglaid teise sekretärina ning kui Ülole sai sellest ametist mõõt täis, kor-

⁶ Tartu Riiklik Ülikool MASS COMMUNICATION — KÄÄRIKUL <https://dea.digar.ee/article/truajaleht/1966/11/04/3>

⁷ Külaliste hulgas olid prof. J.A.Levada ja V.B.Oļšanski NSVL TA Filosoofia Instituudist, J.A.Serkovin NLKP KK Ühiskonnateaduste Akadeemiast, J.P.Prohhorov Moskva Riiklikust Ülikoolist ja V.A.Jadov Leningradi Riiklikust Ülikoolist. Kohal olid ka ajalehe «Rahva Hääle» toimetaja A.Saaremägi, «Edasi» toimetaja E. Tooms ning otseselt sotsioloogilise uurimistöoga tegelevad Ü.Vooglaid, R.Karemäe ja A.Luik. Seminarist võtsid osa kõik ülikooli ühiskonnateaduste kateedrid, sh filosoofiakateeder peaaegu täies koosseisus, samuti ka Kehakultuuriteaduskonna dekaan A. Vaiksaar ja ÜTÜ nõukogu esimees U.Siiman. Üliõpilastest viibis seminaril 15 asjahuvilist.

raldas Asser tema vabastamise ja hiljem lahkus ka ise ametist. Olen ka kuulnud, et Vaino Väljas takistas meestel karjääri jätkata. Väljas oli selle vastu, et Asser jätkaks õpinguid Moskvas Ühiskonnateaduste Akadeemias. Asserile avaneski teine võimalus, ta läks Leningradi Ülikooli filosoofia aspirantuuri.

Asseriga ei olnud meil kuigi palju juttu tema vanematest, lähisugulastest ega tema enda varasemast elust. Meenub, et Asser väga austas esivanemaid, isa ja ema, tädi Eha ja õde Vestat.

Käisin üliõpilasena sageli Asseri juures kodus Pälsoni tänaval, et arutada uurimistöoga seonduvaid küsimusi ja seal sain tuttavaks tema abikaasa Ingaga, nende vanema poja Vahuriga ja ka hiljem sündinud poja Aloga. Olen kohanud ka Inga Murutari isa Oskar Vungi, kes elas Tervishoiu tänaval.

Korra käisin koos Ain Kaasikuga Asseri suvilas Võrtsjärve ääres Trepimäel. Tema suvila asus kõrvuti Uuno Essensoni suvilaga. Asser ja Uuno olid sõbrad.

Asseri isa Aleksis Murutar töötab minu õpingute ajal EPA teadussekretärina. Ei osanud arvatagi, et kohtun tema poja Asseriga. Üliõpilasena tuli käia rektoraa-dis ja silma jäi stoilise olekuga Aleksis Murutar. Ühel korral enne rektori juurde minekut koridoris astus ta juurde, et kohendada minu lipsu. Ta ütles, et noormehel peab rektori juurde minnes lips korralik välja nägema.

1969. aasta talvel sain Asseri isaga kokku Riia mäel bussipeatuses, siis ta manitses, et ärgu me noored mehed liiale mingu. Asseri isa oli murelik Asseri ümber tekkinud sekelduste pärast ning karta oli, et olukorda võidakse veelgi survestada ja töösuhted lõpetada. Asser oli saanud nahutada eelmise aasta üliõpilaspäevadel väljaastujate kaitsmise pärast. See kohtumine Asseri isaga jäigi viimaseks.

Asseri isa ehitas Tartus Tihase tänavale elumaja, olin ka ühel korral seal koos Asseriga, abiks materjalide mahalaadimisel. Nägin Asseri isa tihti linnas külgekoriga mootorrattaga sõitmas.

Peale isa surma 1969. aastal jätkas maja ehitust Asser ja see maja sai tema perele koduks. Selles ehitusjärgus olnud majas töötas mõnda aega TRÜ Sotsioloogialabori tööstussotsioloogia uurimisgrupp Asseri ja Peeter Vihalemma juhendamisel. Olen ka mina seal küsitluste andmeid interpreteerinud ja aruandeid koostanud.

Asseri temperamentset ema Linda Lilli Pauline Murutari olen ma näinud vilksamisi Asseri Pälsoni tänava korterist läbi tuiskamas ja ühel talgupäeval Asseri isakodus Meremäel. Ema pidas seal mesilasi. Mina aitasin vanu viljapuid lõigata. Seal oli ka tõeline suitsusaun.

Asseri isast on jäänud mulje kui tasakaalukast ja rahuliku meelega mehest, ema tundus olevat märksa elavam ja impulsiivsem.

Põllumajanduse Akadeemia lõpetamise järel sain tööle EPA Filosoofia kateedri juurde, et jätkata õpinguid filosoofia aspirantuuris Leningradi Riiklikus Ülikoolis. Sinna astumine jäi ära ja võimalus oli astuda Tartu Riikliku Ülikooli aspirantuuri. Enne sõjaväkke minekut sai tehtud ka sisseastumiseksamid, mis ei olnud kuigi edukad. Jalutasime kolmekesi: Tõnis Loit, Asser Murutar ja mina,

Emajõe ääres. Tõnis Loit rahustas mind ja ütles, et iga mees peab sõjaväes ära käima. Ka naised peaksid läbima sõjaväe teenistuse.

Sõjavägi ja Tšehhoslovakkia sündmused 1968

Mind saadeti 1967. aasta novembris sõjaväkke Kaliningradi.⁸ Olin juba ajateenistuses, kui sain teada, et mulle määrati üleliiduline ühiskonnateaduste-alane preemia üliõpilaskonna uurimuse eest. Sain sel puhul Kõrgema ja Kesk-Erihariduse Komitee aukirja ja medali, transistorraadio, Lenini valitud teosed (55 köidet vene keeles) ja kahenädalase ekskursiooni kolmes riigis: Poola RV-s, Saksa DV-s ja Tšehhoslovakkias, nn *po leninskim putjam*. Nendes riikides tuli viibida sõdurina, mitte aga teadustöö laureadina. Sõjaväkke saadeti aukiri ja medal, viimase virutas ära keegi kaassõduritest, venekeelsed Lenini teosed anti mulle kätte pärast sõjaväeteenistust Tartu linna komsomolikomiteest, transistorraadio oli läinud kaotsi.

Sõjaväeteenistusest naasin 1968. aasta novembris võrdlemisi masendununa. Järgmisel päeval peale Kaliningradist Tartusse jõudmist kohtusin Asseri Murutari ja Uuno Uriga nende töökohas. Korra tekkis minus psüühiline häireseisund, millest andsin märku nii Asserile kui ka Uunole. Seepeale soovitas Uuno mul minna mõneks ajaks isa juurde tasakaalu leidma. Olen toonasele kohtumisele mõelnud ja otsinud seletust, mis mind rivist välja viis. Arvan, et võisin alateadvuslikult tunnetada Asseri sattumist sekeldustesse seoses Tšehhoslovakkia sündmustega, kust ma äsja saabusin, ja et nendel võisid olla tõsised tagajärjed.⁹

⁸ Alates 6. juulist 1968 osalesin sõjaväeõppustel Leedus ja Lätis, siis tulime tagasi Kaliningradi metsa ja siit edasi liikusime Poola, Saksa DV kaudu Tšehhoslovakkiasse Žateci linna alla. Väeosa paiknes sealse sõjaväe lennuvälja ääres. Lennuväe kasarmu katuselt oli lugeda: "Vabadus võidab." Tšehhi sõduri sõnul oli ohvitser keelanud tulistamise, siis kirjutanud ta katusele need sõnad. Viibisin Tšehhoslovakkias kolm kuud. Tagasi Kaliningradi sai tuldud sama teed. Pärast seda demobiliseeriti mind ja peagi olin Tartus. Praha kevade mahasurumiseks viidu Tšehhoslovakkiasse sisse ligemale 400 tuhat võõrriigi sõjaväelast. Võõrväed olid kõrgendatud valmisolekus, kui Moskvast naases president Ludvig Svoboda. Relvavõitluse asi ei läinud, küll aga oli enesevigastusi ja hukkumisi tehnikaga hoolimatu ümberkäimise tõttu. Istusin seljad vastamisi kolmanda aasta ajateenijaga, kui kõlas pauk tema revolvrilt, kuul läbis tema jalamarja ja tuli välja talle alt. Kõik enesevigastajad anti tribunali alla (Pikkar Joandi).

⁹ Hiljem on selgunud, et Asser esines 1968. a Tartu üliõpilaste kogunemisel sõnavõtuga, milles ta puudutas Tšehhoslovakkia sündmusi ja ütles välja midagi sellist, mis tõi talle kaela sekeldusi nii parteilises liinis kui ka ametikohale tagasi valimisel. Ta olla jäänud EPA-s ametisse vaid tänu sellele, et tema ametisse jäämise poolt oli üks hää rohkem. Tugevat vastuhäaletamise kampaaniat tegid mitmed toonase rektori Minna Klementi soosikud. Eerik Truuväli, sel ajal TRÜ riigi ja õiguse teooria ja ajaloo kateedri vanemõpetaja ja Erich Kukk, TRÜ taimestikuteaduse ja geobotaanika kateedri õppejõud kuulsid Asseri esinemist ja andsid hiljem ka kirjalikke selgitusi, et Asseri väljaütlemisi pehmendada. Mõõda minna ei saa ka sellest, et Asser astus välja nende üliõpilaste kaitseks, kes väljendasid 1968. a üliõpilaspäevade ajal rahulolematust Tšehhoslovakkia sündmuste suhtes. Tundub, et Asserit kuigi rangelt parteiliselt ei karistatud, personaaltoimikut tema kohta ei ole ma arhiivist leidnud. Asseri kaitseks astusid teadaolevalt välja Hans Sarv, Agu Murdvee ja Karl Leo Melso. Tõenäoliselt kateedri juhataja Tõnis Loit oli see inimene, kes suutis tõrjuda rünnakuid Asseri vastu ja toetas tema jätkamist filosoofia õppejõuna. Rektor Minna Klement pidi EPA rektori ametist lahkuma. Tema tagandamisel oli oma roll Meeme Karolinil ja Asser Murutaril (Pikkar Joandi). // Hans Sarv, keda nimetab Asseri kaitsjana ka Toomas Kork, oli Eesti Muinsuskaitse Liikumise ja vabakslaulmisse 1986–1991 tugeva jälje jätnud kolme venna, Heno, Tõnn ja Mikk Sarve isa. Tõnn Sarv töötas lühemat aega ka TRÜ sotsioloogialaboris (toim).

Tööle asumine Sotsioloogialaborisse

Olin mõned kuud isakodus, kui Asser kutsus mind Tartusse tagasi. Olin kolm kuud Asseri juures tööl ja seejärel alustasin tööd Tartu Riikliku Ülikooli Sotsioloogialaboratooriumis 1969. aasta maist, kuni 1975. aasta juunis laboratoorium likvideeriti. Olin alul noorem- ja hiljem vanemteadur tootmisettevõtete töötajaskonna rahulolu uurimissektoris ja lühikest aega (1974–1975) laboratooriumi juhataja kohusetäitja.

Asseri käe all omandatud teadmised ja kogemused sotsioloogilise uurimuse läbiviimisel võimaldasid mul asuda tööle Sotsioloogialaboratooriumis töökollektiivide rahulolu uuringute töögrupis Asser Murutari teaduslikul juhendamisel.

Osalesin kolme ehitusmaterjalide tehase (Tsemenditehas “Punane Kund#a, Järvakandi Tehased, Tartu Ehitusmaterjalide Tehas) kordusuurimuse, Autovedude Valitsuse 28 transpordiettevõtte ja nelja autoremondiettevõtte töötajaskonna rahulolu uuringutes, samuti leiva-saiatoodete tarbimiseelistuste uuringutes, mis viidi läbi Tartu, Tallinna, Narva ja Pärnu linna elanikonna hulgas. Enne trükki andmist tuli küsimustikke käia kooskõlastamas EKP Keskkomitees Ilmar Nuudi või Vello Ranne juures ja alles seejärel pöörduda loa taotlemiseks Glavliti pealiku Arnold Adamsi poole. Vello Ranne arvates polnud mõtet inimestele esitada küsimust „Kuidas Te olete rahul oma palga suurusega?“, kuna kõik on rahulolematud. Küsitlustulemused seda ei kinnitanud. Oli nii rahulolijaid kui ka rahulolematuid.

Sotsioloogialabori ajast väärib veel eraldi märkimist, et Asser oli oma isikuumaduste, teatava idealismi ja Leningradi aspirantuurist kaasatoodud värske sotsioloogiateadmiste pagasiga kahtlemata üks labori arutelude inspireerijaid ning paistis silma ka labori seltsielus.¹⁰ Meelde jäävad olid 1972. aastal EPA klubis ja 1974. aastal Sangaste lossis korraldatud labori ballid. Sangaste balli peremehena võttis külalisi vastu Asser Murutar koos abikaasa Inga Murutariga. Ballile olid kutsutud lisaks labori inimestele ka ülikoolide ühiskonnateaduste kateedrite töötajad koos abikaasadega.

Pärast Sotsioloogialaboratooriumi sulgemist 1975. aasta augustis sai minust Vanemuise administraator. Tõnu Tepandi viis mind kokku Kaarel Irdiga. Ta suhtus minusse mõistva heatahtlikkusega. Leppisime kokku, et töötan teatris ühe aasta, kuni leian endale erialase töö.

Vanemuise peadirektorilt Laine Lepikult kuulsin, et teatri majandusdirektor Kaarel Sahk olla öelnud meie kohta seoses minu tööleasumisega teatri administraatorina „läbikukkunud (tegelikult perssekukkunud) komsomolitöötajad”. Napsimeelne peadirektor kartis, et ma võin ohustada tema karjääri ja soovitas, et leiaksin ikka mehele sobivama ameti.

Ain Kaasik kutsus mind enda juurde tööle. Minust sai 1976. aasta sügisel EPA

¹⁰ Sellest pikemalt Pikkar Joandi järgnevas loos, mis tutvustab labori seltsielu Tüüstre talus ja sekeldusi võimudega (toim).

Sotsioloogide maskiball Sangaste lossis 1974.
Vasakul Asser peojuhina, paremal Ülo käevangus Inga ja Valve.

Sotsioloogialabori maskiball Sangastes 1974.
Hetkes Inga Murutar, Pikkar Joandi ja Eve Pärnaste.

Fotod: Murutaride pere kogu

majandusteaduskonna juures tegutseva teravilja töötleva tööstuse juhtimise ja töökorralduse labori töötaja, hiljem selle juhataja. Laboratoorium asus EPA peahoones samas Võru tänava tiivas, kus asus ka EPA filosoofia kateeder. Nimeta-

Pikkar Joandi.
Foto: A. Joandi 2009

tud labori juhatajateks enne mind oli Toomas Kork, seejärel Ain Kaasik. Nii Toomas kui ka Ain lävisid Asseriga. Labori kauaaegne teaduslik juhendaja oli Harri Piho. Selles laboris töötasid tuntud tegelased nagu Mart Siimann, Jaak Tamm, Ann Seilenthal, Albert Saunonen, Eleonora Magomedova, Jelena Jedomskihh, Katrin Hauk, Mart Kalmus, Ilve Olvet, Merike Kontkar, Mall Ermann ja teised.

Mul ei olnud Asseriga tööalaseid sidemeid, kuid osalesin tihti tema korraldatud aruteludel ja seminaridel ning käisin tema töökohas juttu vestmas.

Viibisin ka Asseri väitekirja „Töökollektiivi rahulolu kompleksse uurimise kogemusi” kaitsmisel Leningradi Riiklikus Ülikoolis 1. detsembril 1977. aastal. Erialanõukogu otsustas anda Asser Murutarile filosoofiakandidaadi teadusliku kraadi (kitsam spetsiaalsus – rakenduslik sotsioloogia).

Asseri kandidaaditöö kaitsmisest Leningradi Riiklikus Ülikoolis ja sellele järgnenud peost võttis osa terve bussitäis inimesi Tartust. Minule oli see esimene reis Leningradi.

Tootmiskollektiivide rahulolu uurimisgrupis töötajatest on psühholoogia teaduskandidaadi väitekirja kaitsnud Kaarel Haav teemal „Töölise tüpologiseerimine töörahulolu alusel” (1979) Anatoli Sventsitski juhendamisel ja Jaak Tamm teemal „Tüpolgiseerimis-protseduuride kasutamine isiksuse sotsiaalpsühholoogilises uurimuses” (1979), juhendaja professor Vladimir Jadov. Oma teaduslikku tegevust alustas meie uurimisgrupis Jüri Kruusvall, kes on 1994. aastast filosoofidoktor psühholoogia alal. Lühikest aega töötas uurimisgrupis Ivi Proos, kes on majanduskandidaat (1980).

Ametis Ühistus Tartu Viljasalv ja Eesti Veskiomanike Ühingu Töötasin kohakaasluse alusel 1993. aastast Ühistu Tartu Viljasalve nõunikuna, aastatel 2000-2007 ühistu juhatajana. Aastatel 1998–2012 olin ka Eesti Veskiomanike Ühingu tegevdirektori ametis ja ühtlasi juhatuse liige. Eesti Agraarökonoomistide Assotsiatsiooni presidendi Jaan Kivistikuga olen korraldanud mitmesuguste teraviljakasvatuse, -töötlemise ja toodangu turustamise alaseid

vabariiklikke nõupidamisi ning avaldanud kirjutisi teraviljapoliitika, ühistegevuse jt maaelu käsitlevates küsimustes.

1992. aastal koostas ülevaate teraviljakaitse korraldusest Eesti Vabariigis ja selle materjali alusel kaitsesin 1998. aastal Jaan Kivistiku juhendamisel Põllumajandusülikooli Majandusteaduskonna nõukogu ees magistritöö teemal „Teraviljapoliitika probleeme Eesti Vabariigis”. Mind utsitasid magistritööd kaitsma Jaan Lepajõe ja Asser Murutar. Asser ütles, et kaitse ikka oma töö ära, siis saab haa-kivile kirjutada vähemalt „magister”. Kaitsmisnõukogu esimees Viktor Jullinen, nähes, et saalis on professor Jaan Lepajõe, olla sattunud pabinasse – mine tea, mida see mees hakkab küsima. Tegelikult ei olnud karta midagi, Jaan Lepajõe võttis sõna ja hindas tööd positiivselt.

Nõukogu otsus oli üksmeelne.

* * *

Tüüstre talu õu ja esimene uus õunapuu aprillis 1972. Fotol vasakult paremale: Leo Joandi, Hille Taimre, Ülo Vooglaid ja Tiia Karukäpp/Kaasik.

Foto: Pikkar Joandi kogu

Pikkar Joandi: Sotsioloogialabori seltsielust, Tüüstre talust ja kaasnenud sekeldustest Eesti NSV-s

Oli 1972. aasta kevad, kui ostsin Vasula külas Tüüstre talumaja ja Kungla kolhoosilt ostsin tagasi talule kuulunud aitkuivati.¹¹ Sotsioloogialabori töötajate abiga korrastati taluõu, tehti korda taluelamu ruumid, majale pandi uus laastukatus, valgendati ruumide seinad, laed, ehitati saun, rajati õuna- ja marjaaed, kasvatati kartulit ja muid juurvilju ning tunti rõõmu maotöödest.

Jüri Kruusvalli ja Georg Leetbergiga tööme labori bussiga Pollist õunapuu istikud, mis istutati Jüri Kruusvalli ja minu isa Leo Joandi juhendamisel ja Jüri Kruusvall kandis ka istutatud sordid õunaaia kaardile.

¹¹ Pikkar Joandi e-kiri (6.II.2021): „Tüüstres toimus ka labori seltsielu. Talu kasutati eeskätt labori ürituste korraldamise kohana. Alul pidime selle ostma kolme peale Kaarel Haav, Jüri Kruusvall ja mina ning kambas oli isegi Tiia Karukäpp/ Kaasik. Ühisost jäi tegemata. Isa laenas 1500 rubla ja ost saigi tehtud. Kirjutasin ühe pikema teksti Sotsioloogialabori raamatu tarbeks, mida Sinagi oled lugenud. Ega ma ei hakka selle loo avaldamist peale suruma. Labori raamat jäi olemata, aastad teevad oma töö... Pikkar.“ // Rääkis Ülo Vooglaiuga 2020. a oktoobris TRÜ sotsioloogialabori arhiivi dokumentidest, kus mulle jäi mh silma Pikkar Joandile Kungla kolhoosis tööruumide taotlemise avaldus Ülo allkirjaga. Ülo mainis 2020. a telefonivestluses, et Pikkari isa oli käinud Ülo juures eraldi nõu küsimas, kas on ikka hea mõte see talukoht osta ja temal raha laenata (toim.).

Tüüstre talu talgud aastal 1972. Fotol brigaad eestpoolt tahapoolt:
Tiiu Karukäpp, Mare Sutt, Sirje Krikk de Mateo, Hille Taimre, Georg Leetberg,
Kadri Tammur, Astrid Aus, Kadri Tammur, Toivo Aus, Jüri Kruusvall,
Peeter Koloskov, Pikkar Joandi, Leo Joandi ja Ülo Vooglaid.

Foto: Pikkar Joandi kogu

Tiksojal lõigati mitu autokoormat laaste ja need tõi kohale minu vend Aimur Joandi. Armin Lomp pani majale laastukatuse. Enn Tegova leidis Tartust pot-tsepa, et ehitada uus ahi ja kamin. Jüri Kruusvall toetas ahju ehitamist oma isalt saadud 500 rublaga. Tiiu Tepandi nõustas taluruumide kujundamist. Oli ka kavas tellida talumaja renoveerimise projekt arhitekt Tõiv Joandi käest. Selleks oli vaja taluümbruse kaarti, mille koostasid minu isa Leo Joandi ja vanaonu Juhan Hein. Viljandimaalt toodud väikese vana aida palgid sauna ehitamiseks pandi paika Peeter Einasto abiga, samuti sai paika katus, saunaahi, tulemüür, sauna sisevooderdus, lava, Aimur Joandi ladus korstna ja oligi saun koos.

Talumaja ruume kasutati sotsioloogialabori seminaride ja mitmesuguste vaba aja ürituste ning kunstinäituste läbiviimiseks.¹² Näiteks 1973. aasta kevadel kohtusid Tüüstrel labori tööstussotsioloogid ja Autovedude Valitsuse ning autotranspordi ettevõtete juhid eertsas Osvald Kaerlepa ja Lehte Niiloga. Sel ajal oli üles pandud budistliku sisuga näitus. Tüüstres olid tudengitena Piret Kilveti ja Indrek Kressa pulmas tulevased matemaatikaprofessorid Kalle Kaarli, Tõnu Kollo, Anti Kivinukk ja filosoofiaprofessor Jüri Kruusvall, oma mesinädalaid pidasid Tiia Karukäpp ja Jaan Kaasik, kooselu nautlesid Ene Jaksi ja Joel Kütt. Talumajja olid sisse kirjutatud ka mitmed kolleegid ja mõnedki said peavarju. Seltskondlike ürituste korraldamisel võis alati loota kellegi kaasabile laborist. Talus käis ka palju kirjandushuvilisi noori, kes tegid kaastööd Tüüstre laualehele, mille toime-tajaks oli Jüri Kruusvall.

Talus peeti üle kümneks näituse ja kohtumise kunstnikega. Matti Milius (10.11.1945–3.06.2015) ei jätnud vaatamata ühtegi näitust. Esimeseks suurürituseks oligi kunstikoguja Matti Miliuse rikkaliku kunsti ja kirjanduse kollektsooni tutvustamine 6. jaanuaril 1973. aastal.1 Kevadel eksponeeris Eesti ajaloolane, orientalist ja hilisem poliitik Linnart Mäll (7.06.1938–14.02.2010) Burjaatias budistliku ekspeditsiooniga kogutud materjale (tankasid) ning pidas mitmeid orientalistika-alaseid loenguid. Eriti meeldis talle pidada loengut rikkaliku peolaua juures, kust ei puudunud ka viin.

Suvekuudel said Tüüstres viibijad tutvuda Heiki Kruusi maalidega. Meie hulgast varalahkunud kunstnik Heiki Kruus oli Kaljo Põllu õpilane. Ta on maalinud Tüüstre hooneid.

Talus peeti üle kümneks näituse ja kohtumise kunstnikega. Matti Milius (10.11.1945–3.06.2015) ei jätnud vaatamata ühtegi näitust. Esimeseks suurürituseks oligi kunstikoguja Matti Miliuse rikkaliku kunsti ja kirjanduse kollektsooni tutvustamine 6. jaanuaril 1973. aastal.1 Kevadel eksponeeris Eesti ajaloolane, orientalist ja hilisem poliitik Linnart Mäll (7.06.1938–14.02.2010) Burjaatias budistliku ekspeditsiooniga kogutud

¹² Lisaks labori töötajatele olid Tüüstre külalisteks Vladimir Jadov, Juhan Peegel, Jaan Eilart, Andrei Aleksejev, Leonid Stolovits, Rem Blum-Russak, B. Firsov, Asser Murutar, Mati Tamm, Meeme Karolin, Evald Reintam, Jüri Kuum, Rein Tammeste, Maia Pork, Kaljo Pork, Andrus Pork, Auni Pork, Stig Erik Erik Örjan Ohlsson, Koit Alekand, Katrin Alekand, Siiri Joandi Tomingas, Aleksander Suumann, Marje Toots, Valdur Ohakas, Omar Volmer, Paul-Eerik Rummo, Pent Nurmekund, Tiiu Põllumaa/Kaalep, Linnart Mäll, Tarmo Kulmar, Sergei Stadnikov, Rein Helme, Villem Ernits, Ilmar Malin, Ado Lill, Rein Tammik, Andres Tolts, Andrus Kasemaa, Lembit Lepp, Lembit Karu, Aleksei Kornilov, Vladimir Denissov, Vladimir Makarenko, Heiki Kruus, Paul Saare, Pirko Peepsen, Adolf Koch, Illu Erma, Anneli ja Tõiv Joandi, Mare ja Aimur Joandi, J. B. Isotamm, Aivo Lõhmus, Mikk Sarv, Kalle Eller, Mihkel Mutt, Toomas Raudam, Eda-Kai Zimmermann, Hardo Aasmäe, Andres Langemets, Jaan Kruusvall, Hannes Varblane, Ingvar Luhaäär, Ann Must, Rein Sander, Sergei Grozdov, Jaan Valsiner, Eleonora Magomedova, Talis Bachmann, Peeter Tulviste, Jüri Pertmann, Jaan Loite, Andres Ülenurme, Peep Reidolf, Peeter Urbla, Harald Elceris, Tõnu Tepandi, Reet Valgmaa, Priit Pedajas, Kaarel Kilvet, Tiit Lilleorg, Kalle Mälberg, Vaike Tiik, Eha Ratnik, Valve Hinnov, Reet Varblane, Aleksander Müller, Matti Milius, Aleksei Semjonov, Tatjana Novikova, Hillar Imelik, Taavo Seedre, Anti Talur jt. Tüüstre talu pilalaulu autor Peep Gorinov/Ilmet meisterdas tohutu paksu Tüüstre kroonikaraamatu. Kroonikaraamat sai antud Ilmar Karrole (1932-2011) kroonika kirjutamiseks, kuid pole teada, kaugele ta jõudis (Pikkar Joandi).

materjale (tankasid) ning pidas mitmeid orientalistika-alaseid loenguid. Eriti meeldis talle pidada loengut rikkaliku peolaua juures, kust ei puudunud ka viin.

Suvekuudel said Tüüstres viibijad tutvuda Heiki Kruusi maalidega. Meie hulgast varalähkunud kunstnik Heiki Kruus oli Kaljo Põllu õpilane. Ta on maalinud Tüüstre hooneid.

Sügisel korraldasid Toomas Raudam ja Enn Tegova graafik August Roosilehe (27.02.1887–08.1941) tööde väljapaneku. August Roosileht oli kirjanik Toomas Raudami emapoolne vanaisa. Toomas Raudami tädi oli kunstnik Helve Viidalepp (neiuna Roosileht, 1921–1979), tädimees kunstnik Ants Viidalepp, tema onu oli Eesti arstiteadlane, neuroloog ja neurokirurg Ernst Raudam (21.04.1915–11.08.1992).

1974. aasta alguses sai teoks kohtumine eesti luuletaja ja maalikunstniku Aleksander Suumaniga (24.04.1927–19.04.2003), et tutvuda tema luuleloomingu ja kunstiteostega. Peeter Urbla tegi ka Suumani Sassi elu ja loomingut tutvustava telesaate Tüüstre talus.

Tüüstres on käinud oma töid tutvustamas maalikunstnik Rein Tammik (22.3.1947), kes on Tartu Kunstikooli kasvandik ja kelle maaliloomingus on popkunsti ja hüperrealismi sümboleid. 1970. aastate alguses osales ta kunstirühmituse Visarid töös.

Enn Tegova valduses on Tüüstres kavandatud Eesti kunstnike suvelaagri kutse ümbris märgistusega „T-1973”. Kutse autoriteks ja suvelaagri korraldamise eestvedajateks olid Rein Tammik ja Enn Tegova. Enn Tegova on meenutanud, et Tüüstres „oli muidugi šašlõkk valmis, aga Georg Leetberg tuli tühja bussiga tagasi. Kunstnike Liidu juhatus ütles, kui keegi läheb, visatakse kunstnike liidust välja. Ajad olid ideoloogiarindel väga tõsised. Eks Enn Põldroos ja Ilmar Torn pelgasid... Ainukesena oli bussis Andres Tolts.”

Aapo Pukk: Milius, jalg üle põlve.
Õli, lõuend 2004

Aleksander Suuman: Murueide
tütarde tants. 1960-ndad.
Õli, lõuend: <https://www.e-kunstisalong.ee/>

Tüüstres oli võimalus tutvuda graafiku ja maalikunstniku Lembit Lepa (17.01.1931–31.01.2002) tööde väljapanekutega. Lembit Lepp osales 1947–1949 Võru koolinoorte salajases Noorte Kuperjanovlaste Organisatsioonis. Ta oli õppinud Tartu Kunstikoolis, töötas sel ajal Etnograafiamuuseumis. Ta on teinud ka Tüüstre talu eksliibrise ja olnud abiliseks mitmesugustel talutöödel.

Tartu Ülikooli Orientalistikakabineti kaudu sain tuttavaks kunstnik Adolf Kochiga (26.05.1942–16.04.2015), kes oli nõus oma töid ka Tüüstre talumajas eksponeerima. Peagi oli talumaja üle ujutatud tema töödest ja nendest mitmed on seniajani taluseintel alles. Ta oli suurepärane pilafivalmistaja. Ta raius ühele kivile kobra (mürkmao) ja koera Pippi hauakivile koera pea. Kobra kivi raiumine toimus pärast labori likvideerimist. See kivi pidi tähendama, et kurjad jõud tihti hukutavad end, analoogiliselt kobrале. Ta on teinud ka mõned Tüüstre teemalised eksliibrised.

Eesti maalikunstniku Johannes Saali (22.05.1911–16.07.1964) näitusega tähistasime kunstniku 10. surma aastapäeva. Eksponeeriti kunstniku abikaasa Selma Saali poolt Tartu Kunstimuuseumis deponeeritud töid. Johannes Saali tööde eksponeerimist Tüüstre kunstigaleriis soovitas Kaljo Pork (15.03.1930–2.12.1981), botaanik ja rohumaateadlane, bioloogiakandidaat (1964). Tema abikaasa oli Maia Pork (sündinud Maia Hein, 28.11.1929– 10.04.1979), samuti botaanik, algoloog. Maia Pork oli minu vanaonu Juhan Heina tütar. Nad käisid sel puhul Tüüstre külas. Näitust külastasid ka Tartu Kunstimuuseumi töötajad eesotsas direktress Väike Tiigiga. Kohal oli ka kunstniku abikaasa Selma Saal.

Meeldejävvaid kunstielamusi on pakkunud skulptor ja graafik Andrus Kase-maa (28.10.1941– 18.03.2016), graafik ja emoloog Lembit Karu (s. 1948), Vladimir Denisovi, Vladimir Makarenko ja Aleksei Kornilovi tööd Tüüstre talu seintel.

Vladimir Denisov ja Vladimir Makarenko olid külla saabunud Moskvast. Vladimir Denisov oli sel ajal Polügraafia Instituudi üliõpilane ja ta oli kutsutud Tartu Ülikooli rahvaste sõpruse päevadele. Tema tööde eksponeerimiseks ei leitud Tartus sobivat kohta. Mati Heidmets palus tema töid eksponeerida Tüüstrele. Aleksei Kornilov on maalikunstnike Artur Loki ja Efraim Allsalu ning skulptor Aulin Rimmi õpilane.

Viimasena astus personaalnäitusega üles graafik ja maalikunstnik Ado Lill (18.07.1932 – 21.12.2018). Ta oli lõpetanud Tartu Ülikooli õigusteaduskonna ja töötas sel ajal ENSV Ülemnõukogu juristina.

Hilisem Ado Lill.

Foto: Toomas Huik (Kultuuritoimetus: „Mees, kes alustas sealt, kus teised lõpetavad“, Postimees 12.07.2007).

Ado Lill, „Ühenduses on jõud“ 1982.

Ofort, akvatinta, <https://e-kunstisalong.ee/>

Mõned pildid Tüüstre talu rahvast 1970ndatel

Eve Pärnaste, Malle Jaako ja Jüri
Kruusvall köögis.

Tõnu Tepandi ja Aleksander Müller.

Andres Langemets.

Enn Tegova ja Mari Valdmann.

Krista Mits, Kadri Tammur, Riina Langemets ja Piret Kilvet /Kressa.

Peep Ilmet/Gorinov ja Jüri Kruusvall.

Peeter Koloskov, Andres Langemets ja Toivo Aus.

Vladimir Denissov ja Peeter Einasto.

Leonid ja Imma-Mare Stolovitš ning Vladimir Jadov.

Fotod: Pikkar Joandi, Jüri Kruusvalli jt kogudest

Sekeldused Eesti NSV võimudega

Seoses 1975. aasta demokraatide protsessiga teostati Tartus ja mujal Eestis läbiotsimisi.

2. aprillil läksin hiljem tööle. Kuulsin, et Tartu Julgeoleku töötaja Anti Talur olla helistanud laborisse ja küsinud, kust leida Peeter Einastot. Tamara Oltevsckaja teatas, et Peeter Einasto on Tüüstrel. Sinna mindigi Peetrit otsima, et tema kodu läbi otsida.

Mõni tund hiljem helistati minule ning kutsuti Vanemuise tänavale, et sõita koos julgeolekutöötajate ja manukatega Tüüstresse. ENSV Ministrite nõukogu juures asuva Riikliku Jugeoleku Komitee vanemuurija major Zukov ja Tartu osakonna vanemleitnant Talur tegid enne läbiotsimise alustamist ettepaneku välja anda nõukogudevastase sisuga dokumendid ja teised esemed. Vastasin, et minu maamajas ei ole nõukogudevastaseid dokumente ja teisi esemeid, mis võiksid omada tähtsust kriminaalasja jaoks. Läbiotsimisel võeti kaasa tädi poolt saadetud raamatute hulgast 1938. aastal kodanlikus Eestis välja antud ajakirja "Varamu" 2., 3., 5., 6., 7., 8. ja 9. number; 1939. aastal välja antud "Varamu" 2., 3., 4., 6., 7., 8. ja 9. number; 1940. aastal välja antud "Varamu" 1., 2. ja 3. number, üks numbrita ajakirja eksemplar Eduard Vilde portreega esileheküljel. Võeti kaasa Vilko Helanengi raamat "Karmid tähed"; eestikeelse ajakirja "Olion" 1930. a aastakäik; ajakirja "Tänapäev" 1936. a aastakäik ja 1935 aastakäik. Võeti kaasa 1921. aastal Berliinis välja antud I. Smolenski venekeelne brošüür "Trotski" ja 1942. aastal eesti keeles ilmunud kirjanduslik koguteos "Ammukaar".

Vaatamata korduvatele taotlustele, sealhulgas kirjalikele, ei olnud õnnestunud leida kohta ankeetide hoidmiseks. Et mitte hävitada neid materjale, tegin ettepaneku viia nad maamajja. Materjalid viidi süstematiseeritult ja pakitult maamaja pööningule 1974. aasta sügisel selleks otstarbeks eraldatud ülikooli veoautoga. Sealt toodi nad tagasi TRÜ rektori käskkirjaga moodustatud kuuliikmelise komisjoni poolt samasuguses olukorras 11. aprillil 1975. aastal. Kaasa võeti ka Tüüstre laualehed ja näituste kataloogid.

Järgmisel päeval kutsuti mind major Zukovi juurde Vanemuise tänavale ülekuulamisele. Ta esitas küsimusi eesti keeles, protokollis vene keeles. See loeti mulle tõlgi poolt enne protokollile alla kirjutamist eesti keeles ette. Küsiti, kuidas ma tunnen Sergei Soldatovit, Artjom Juskevitsit, Mati Kiirendit, Kalju Mätlikku ja Arvo Varatot. Vastasin, et kuulen nende inimeste nimesid esimest korda. Seejärel andsin ülekuulamisel selgitusi Tüüstre talus läbiotsimisel nende poolt oluliseks peetud asjaolude kohta. Mulle ülekuulamise protokollist mingit eksemplari ei antud. **Rektor Arnold Koop jt Vaino Väljase esindajad Tüüstre talumajas.**

7. aprilli käisid Vaino Väljase ülesandel Tüüstres rektor Arnold Koop, minister Aare Purga, EKP KK töötaja Priit Järve, Tartu linna parteikomitee sekretär A. Kala ja ülikooli parteikomitee sekretär Jaan Reimand.

Olin kutsutud ülikooli parteikomiteesse, et sõita Arnold Koobi kaaskonna-

ga Tüüstrele. Parteikomitees sähvas Arnold Koop minu saabumisel, et ma olevat asutanud nõukogudevastaste orgiate pidamise urka. Kohale jõudes haaras ta ins-tinktiivselt seina ääres olevalt toolilt kitarri järele ja seejärel lausus, et siin pole suures ulatuses remonditöid tehtud.

Aare Purga, Priit Järve ja teised Koobi kaaskondlased ei teinud oma suud lahti.

Parteilise juurdluskomisjoni esimehe Advig Kirise küsimustele vastamine

Asser Murutari kaasabil koostas in vastused parteilise juurdluskomisjoni esimehe Advig Kirise küsimustele, mis asuvad minu parteilise juurdluse toimikus Rah-vusarhiivis Tartus (ERAF. 148.87.234). Kiris oli kursis läbiotsimise tulemustega ja ettekirjutustega ning soovis minult kirjalikku selgitust läbiotsimise käigus ära võetud kirjanduse, Tüüstre laualehe (milles pidi olema ideoloogiliselt välja pida-mata ja kahemõttelisi kirjutusi), kamina kohal vene-nõukogude ja saksa kiivrite ning kunstinäituste korraldamise kohta. Kirise arvates oli talus eksponeeritud autoreid, kelle pilte pole soovitatud avalikele näitustele. Ühtlasi soovis ta, et ma selgitaksin kohtumisi ja oma vahekorda Matti Miliusega, samuti nimetaksin, millised labori tööplaanis olnud üritusi viidi läbi Tüüstres.

Parteilise juurdluskomisjoni õiend

Ülo Vooglaidi ja minu tegevuse parteilise kontrollimise kohta koostatud õiendi on 18. juunil 1975. aastal allkirjastanud Advig Kiris, Karl Samuel Rebane, Vilmar Ruus, M. Murd ja Paul Kenkmann.

Komisjon leidis, et äärmise lohakusega on Sotsioloogia Laboratooriumi tea-duslik juhendaja Ülo Vooglaid ja laboratooriumi juhataja Pikkar Joandi suhtu-nud sotsioloogilise materjali säilitamise. 1970. aastast alates säilitati osa täidetud ankeete Ülo Vooglaidi tuttavale (ei nimetatud, et see tuttav oli Asser Murutar) kuuluva poolelioleva maja keldris Tartus. Kahe viimase aasta uuringu ankeete hoiti Pikkar Joandile kuuluva Tüüstre talu pööningul. Arvestades asjaolu, et an-keedid asusid talu pööningul täiesti lahtiselt ja nimetatud talu külastas arvukalt väga erinevaid inimesi, sealhulgas ka inimesi selgelt ebatervete poliitiliste vaade-tega, oli loodud reaalne oht sotsioloogilise informatsiooni äravooluks.

Nimetatud Tüüstre talu, mis vormiliselt kuulus Pikkar Joandile (ostis selle 1972. aasta aprillis), kasutati laialdaselt Sotsioloogia Laboratooriumi puhke- ja tööbaasina. Lisaks sellele kasutas Pikkar Joandi talu mitmesuguste kunsti- ja kul-tuurialaste ürituste organiseerimiseks. Tüüstre talu külastasid paljud labora-tooriumi töötajad aastas palju kordi, sealhulgas Sotsioloogia Laboratooriumi külali-sed väljaspool Tartut ja Eesti NSV-d.

Paljud talus korraldatud üritused olid vägagi rahvarohked. Nii külastas 1973. aasta jooksul nelja kunstinäitust Tüüstre talus enam kui 600 inimest, sealhul-gas ainuüksi L. Mälli poolt korraldatud budistliku kunsti näitust ca 190 inimest.

Samal ajal kogu 1973.-1974. aasta jooksul oli talus korraldatud üritustest tõsise ideelis-poliitilise suunitlusega üritusi vaid kaks: 1973. a näitus fašistide poolt mõrvatud A. Roosilehe töödest ja 1974. a kohtumine Maarjamõisa haigla kommunistlike noortega.

Kunstiteoste, mis näitustele välja pandi, ei korraldatud mingit läbivaatust. Näituste korraldamiseks ei taotletud ametlikke nõusolekuid. Üheks kunstinäituste organiseerijaks oli oma ebatervete poliitiliste vaadete poolest tuntud Matti Milius.

Lisaks sellele lõi Pikkar Joandi Tüüstre talus ka ise ideoloogiliselt ebaõige poliitilise kliima. Raamatute hulgas, mis olid vabalt kättesaadavad kõigile Tüüstre külastajatele, oli kodanlikust perioodist pärit ja okupatsiooniaegset kirjandust.

Poliitiline kahemõttelisus ja halvustav suhtumine kehtivasse ühiskondlik-poliitilisse korda olla ilmnenu ka „Tüüstre Laualehes”, mis ilmus alates 1974. aastast. Mitme autori originaalkirjutised on poliitiliselt kahemõttelised (Jüri Kruusvall, Mati Heidmets, Tõnis Tulp), on avaldatud kodanluseaegseid otseselt nõukogude korda halvustavaid kirjutisi (Tüüstre Laualeht 5/74), vene keeles avaldatud luuletuste hulgas on abstraktse vabaduse järgi igatsemaid (Aleksi Semjonov, Tüüstre laualeht VI 1974/75), dekadentliku ja müstilis-vaimuliku sisuga (Sergei Grozdov, Tüüstre laualeht 5/74) kirjutisi.

Talus kultiveeritavast poliitilise sallivuse õhkkonnast annab tunnistust asjaolu, et kaminaruumis olid kõrvuti välja pandud Suure Isamaasõja aegsed nõukogude sõdurite ja saksa fašistliku armee sõdurite kiivrid.

Antud õiendis on kirjas komisjoni ettepanek karistada mind poliitiliselt ebaterve õhkkonna loomise eest TRÜ Sotsioloogialaboratooriumi üritustel Tüüstre talus, sotsioloogilise materjali lohaka säilitamise eest, millega tekitati reaalne oht sotsioloogilise informatsiooni äravooluks, valju noomitusega koos arvestuskaardile kandmisega. Õiendile on lisatud komisjoni esimehe Advig Kirise allkirjastatud väljakirjutused Tüüstre laualehtedest.

Tüüstre talu laualehed

Advig Kirisele ei andnud rahu alljärgnevad tekstid Tüüstre laualehtedest.

Jüri Kuusvall, „Asjad ja inimesed”: „...Aga asjade väeülemad on kavalad – nad värbavad oma sõdurid inimeste endi hulgast, saadavad taplusse asjastunud inimese. Inimese vastu inimese kirves ei tõuse, küll tõuseb aga kirve inimene. Nii on ka päris sõda vaid üks lahinguist, kus asiinimene tapab inimest kõiksugu asjade abiga. Asjad teevad ühest peremehe, teisest sulase – asjade orjad mõlemad. Suurem asi pole ka ühisasi – see veab korraga hulga inimesi ninapidi.”

Tõnis Tulp, „Veidi juttu asjalikust inimesest”: „...praeguseni peab iga inimene veel olema selline, nagu näidis ette näeb. Näidis aga on tehtud nende järgi, keda on palju, see tähendab asiinimese järgi. Ja praegu on asjalikul inimesel võimalik pista mõnda asjastunud asutusse kõik need, kes tema enda moodi välja ei näe.

Küll seal juba teised asjalikud inimesed hoolt kannavad, et nende ümber ühtegi inimlikku asja ega inimlikku nägu ei oleks, rääkimata inimlikust tegevusest”. [...] Nii et praegu on asi kõige paremas korras. Asjade leegionid tõmbavad oma asiinimestest väepealikute juhtimisel asjalikult koomale piiramisrõngast inimese ümber ja laulavad hosiannat kõikide asjade ülemjuhatajale – Suurele ja Ühisele Asjale.” [...] „Inimene ei ole iga päevaga rohkem ja rohkem suuteline ise tegema asju, mida teevad asjad, ja toob sellega üha lähemale päeva, mis kuulutab talle kadu. Sest INIMENE ei ole maailmas mitte selleks, et teenida ASJA, vaid selleks, et olla INIMENE ja kui see on möödapääsmatu, kasutama ASJA, MIS LOODUD INIMESE JAOKS.”

Mati Heidmets, „Kus asja, seal inimest”: „Ammustel aegadel oli põhiseaduseks: kes on parem, jääb elama, kes viletsam, sureb maha. Seda polnud kuskil kirja pandud ja sellepärast ei saanud sellest ka mööda hiilida, elu lihtsalt näis nii. Raskeks tegi asja see, et oma loomult oli inimene ka sel ajal, nagu praegugi, laisk.” [...] „Kui on võrdselt valida, kas teha vähem või rohkem tööd, siis teeb igaüks vähem. Kui inimene võttis kasutusele esimesed asjad (kas või kirve), aitas see tal paugupealt olla teistest natukene üle – ta pidi kulutama vähem jõudu elatise hankimiseks (teistel, nagu arvata, kirvest polnud). Jaht asjadele saigi siit alguse: inimesel oli vaja abimeest, et eluvõitluses mitte alla jääda. Kes endale suure hulga asju oli kokku ajanud, sellel lõi ürgne laiskus kohe välja – mida vähem füüsilist tööd, seda parem. Igat sorti nauding ju palju keskpärasem. Roomlaste kohta räägivad mõned, et nad seepärast otsa saidki. Praeguseks ajaks pole asjad muutunud just liiga palju. Ürgne laiskus ja sama püüd ülejäänutest üle olla löövad ikka välja.”

Peeter Einasto, “Moonakahingest ja muust”: „...sest sellest, kuidas me tööta- me, kuidas kodu hooldame, kuidas end rakendada oskame, vaatab meile vastu meie tegelik elu. Mitte vähem kui sellest, millistest raamatutest, maalidest, asjadest tarkust otsime ja mõnu tunneme. Seda peame küll ise õppima, kui tahame oma nime väärida. Õppigem siis...”

Pahaks pandi ka seda, et Peeter Einasto oli Laualehes selekteerinud Karl Lidaku mõtteid 1939. aastal avaldatud artiklist „Maakultuur ja maastiku pilt”, mis puudutasid maastikupilti ja inimfaktori toimimise pidurdumist ka Loode-Venes, Narva taga.

Advig Kiris on teinud väljakirjutuse: „16. ja 26. veebruaril 1974. aastal oli Tüüstres Aleksander Suumanni loomingu õhtu. Nelja toa seinad kandsid 23 maali, lisaks veel 6 ekliibrist ja üks skulptuur. Avaõhtul selgitas piltide loomislugu autor ise. Aleksander Suumanit poeedina tutvustas väike väljapanek ilmunud luulekogudest ja arvustustest. Elavana jõudis luule kuuljateni Marje Tootsi ja autori enda suu läbi. ...näituse initsiaatoriks oli Matti Milius”.

Parteilise juurdluse üheks argumendiks pidas Advig Kiris ka Tüüstre Laualehes avaldatud teksti: „... Jõuluks saab kindlasti sauna. Ehkki Tüüstre põld oma kulud tasapidi katab, kui teda lausa ei narrita, on hoonete ehitamise ja paranda-

mise kulud üsna suured. Seepärast palume nii oma inimestel kui külalistel sage-
damini tähelepanu pöörata väikesele mustale kastile klaveritoas peegli ees.”

Ei mäleta, et korjanduse teel kokku saadi kuigi suur summa. Peenraha ja mõ-
ned paberrahad selles karbis ikka olid, kuid 1980ndatel aastatel käisid sõdurid
metsas paiknevast sõjaväeosast talu rüüstamas. Nad tapsid koera Miki, varastasid
moosi, tühjendasid mesipuid, viisid minema margikogud ja tühjendasid ka kor-
janduslaeka. Kaks sõdurit saadeti sõjatribunali otsusega mitmeks aastaks karis-
tuspataljoni.

Advig Kirisele oli silma hakanud ka Ado Johansonile pühendatud number. „A.
Johanson on Pikkar Joandi vanaisa, ajakirja „Talu” toimetaja 1911–1918, kuni lk
26”. Minu vanaisa Ado Johanson 100. sünniaastapäevale pühendatud artikli au-
tor oli Aimur Joandi. Olgu siikohal märgitud, et 1974. aastal toimus mu vanaisa
sünnikoha pargis Kalju kolhoosi asutamise 25nda aastapäeva tähistamise pidu,
millest võttis osa üle 400 inimese. Selle ürituse raames avati EKP Viljandi rajoo-
nikomitee esimese sekretäri Rein Elvaku poolt mälestuskivi ka Ado Johansonile,
kelle sünnist oli möödunud 100 aastat.

Kamina peale oli keegi külastajate seltskonnast pannud saksa ja vene sõduri
kiivrid. Kust need üles leiti, ei oska ma öelda. Mind ega paljusid teisi need kiivrid
ei häirinud, päris punaseks nad seal kamina peal ei läinud, kuid kuumaks küll.
Meelde on jäänud seik, kui Rein Helme pani Pent Nurmekunna pähe saksa sõduri
kiivri ja sünnipäevalapsel lasti laulda saksa sõdurite laule. Juhan Petersoni tütre-
poeg Uuno Rives on mulle pärast seda kiivrite janti jutustanud, et ta olla Tüüstre
pööningul asunud relvad enne maja müüki uputanud. Oleks need uputamata jää-
nud, siis mine tea, mis uljaspead oleksid nendega ette võtnud.

Personaalküsimuste arutelud TRÜ Ühiskonnateaduste kateedrite parteikoosolekutel,, EKP TRÜ komitees ja EKP Keskkomitees

Toimikus leidub minu kohta 18. juunil 1975. a koostatud iseloomustus. Sellele on
alla kirjutanud TRÜ Ühiskonnateaduste kateedrite parteiorganisatsiooni sekretär
G. Rekkor. Iseloomustuses märgitakse, et ma pole laboratooriumis töötamise ajal
avaldanud teaduslikke töid. Samas olevat ma kasutanud maaelamut „Tüüstre” mit-
teametliku laboratooriumina, hoidnud seal riiklikke dokumente kohas, kus sellega
võisid tutvuda ka väljaspool laboratooriumi töötavad isikud. See näitavat, et P. Joan-
dil puudus parteiline vastutustunne oma tööülesannete täitmise alal.

TRÜ Ühiskonnateaduste kateedrite laiendatud büroo koosoleku protokollist
18. juunil 1975. a nähtub, et sellest võtsid osa A. Kala, A. Koop, A. Paltser, H.
Metsa, M. Bronstein, M. Kilp, J. Rebane, Kivimägi, G. Rekkor, H. Dsiss, V. Ant,
A. Kiris, Ü. Vooglaid, A. Blumfeldt, V. Ruus ja P. Joandi. Büroo kooslek otsustas
üksmeelselt teha üldkoosolekule ettepanek heita parteist välja Ülo Vooglaid ja
karistada Pikkar Joandit valju noomitusega arvestuskaardile kandmisega.

Sellele järgnenud TRÜ Ühiskonnateaduste kateedrite koosolekul ei läinud läbi büroo ettepanek Ülo Vooglaidi parteist välja heitmise kohta. Ei saadud kokku 2/3 poolthäält.

Ühiskonnateaduste kateedrite parteikoosolek algas kell 18.30 ja lõppes 23.45. Kõige mahukama osa moodustab toimikus selle koosoleku protokoll, mille on koostanud V. Kalits ja E. Braun, kokku 54 lehel. Koosolekut juhatas A. Blumfeldt.

Sain pärast koosoleku toimumist tänaval kokku Enn Brauniga, kes püüdis mind rõõmustada, et tema käes on lint, millel on üles võetud koosolekul esinejate sõnavõttud. Olin temaga 2017. aastal telefonitsi ühenduses, et küsida, kas see lint on veel alles. Sain vastuse, et Kalev Koger olla nõudnud lindi üleandmist ja selle järgi koostatud protokoll põhjalikku korrigeerimist vastavalt antud suunistele. Lint olla kindlasti hävitatud.

Minu ja Ülo Vooglaidi personaalküsimuse arutamine jätkus TRÜ Parteikomitees 23. juunil 1975. aastal. Kohal olid järgmised komitee liikmed: K. Jaansoo, E. M. Jõgi, H. Kabur, J. Kalits, A. Kiris, E. Kivimaa, A. Loog, V. Krinal, A. Koop, A. Paltser, E. Rahi, K. S. Rebane, J. Reimand, A. Vaiksaar, K. Voinov. Koosolekust võttis osa Tartu linnakomitee sekretär A. Kala. Minu karistamise suhtes langetati otsus üksmeelselt.

Parteikomitee liikmed E. Kivimaa ja A. Vaiksaar oma sõnavõttudes ei toetanud Advig Kirise juhitava komisjoni ettepanekut Ülo Vooglaid parteist välja heita, kuna see ei paistnud neile piisavalt põhjendatud. Ülo Vooglaiu parteist väljaheitmise poolt oli 13 ja vastu 2 komitee liiget.

EKP TRÜ Komitee koosoleku avasõnas, mis oli mõeldud parteikomitee liikmete veenmiseks ja mõjutamiseks, andis Ülo Vooglaiu korraldatud Kääriku seminaride ja nende materjalide publitseerimise kohta kõigepealt hinnangu Arnold Koop, lugedes neid mitteametlikeks ja lubamatuteks. Teiseks viitas ta 1973. aasta EKP Keskkomitee Büroo otsusele, milles TRÜ Sotsioloogialaboratooriumi aadressil olla tehtud kriitikat töö- ja finantsdistipliini rikkumise, varade soetamise ja hoidmise, samuti sotsioloogilise informatsiooni hoidmise, publitseerimise ja laboratooriumi kaadri komplekteerimise suhtes. Kolmandaks osutas ta 1975. aasta maikuus toimunud EKP Keskkomitee Büroo otsusele, mille kohaselt ei ole täidetud varem vastu võetud otsuseid puuduste kõrvaldamiseks. Ta ironiseeris, et "Vooglaiu tembud" olla süvenenud. Oli tekkinud suvila Tüüstres, mis kuulus ühele laboratooriumi töötajale, kuid tegelikult oli kujunenud laboratooriumi kooskäimise kohaks, kus anti välja ideoloogiliselt kahtlast laualehte end kohati ideoloogiliselt kompromiteerinud inimestega, korraldati kunstinäitusi, kus eksponeeriti töid, millised mujal ära keelati. Talu lakas hoiti lahtiselt täidetud ankeete, neid hoiti ka töötajate kodudes.

Kõiki neid väärnähtusi olla käsitletud EKP Keskkomitee Büroo 1975. aasta maikuu otsus, kus juhiti TRÜ juhtkonna tähelepanu teatud saamatusele keskkomitee otsuste täitmise organiseerimisel ja Ülo Vooglaiu küsimuse lahendamisel.

Arnold Koop märkis, et Vooglaiult oli juhtkonna aadressil kolm väljakutsuva sisuga kirja ja tema poolt juhitas laboratooriumis töötavad inimesed, kes on otseselt seotud nõukogudevastase organisatsiooniga. Ta mainis, et 1972. aastal võttis Vooglaid osa nõukogudevastase deklaratsiooni arutamisest, kuid parteikomiteele ta sellest ei teatanud. Arnold Koop kritiseeris ühiskonnateaduste kateedrite parteiorganisatsiooni üldkoosoleku madalat taset ja asjaolu, et seal esinenud inimesed panid kahtluse alla Keskkomitee otsused, sealhulgas sotsioloogialaboratooriumi dokumentide hoidmise küsimuses. Eriti halvaks pani Arnold Koop seda, et filosoofia kateedrist, välja arvatud juhataja, ei olnud ühtki hukkamõistvalt sõnavõttu Vooglaiu aadressil. Arnold Koop pidas mõtlemapanevaks ka Jaak Alliku sõnavõttu, kes väitis, et tegemist on demagoogiaga, kuna Vooglaid on ebasobiv isik juhtkonnaga koos töötamiseks ning seepärast ongi algatatud personaalküsimus. Ta märkis tõsiasi, et ühiskonnateadlaste noored jõud olid aktiivsed Vooglaidi kaitsval tiival ja ilmselt organiseeritult.

Arnold Koobi arvates ei oleks ma pidanud endale külla kutsuma parteitut Aleksander Suumanni.

Protokollist saame lugeda tollase parteikomitee sekretäri Jaan Reimandi väidet, mille kohaselt Vooglaid võttis teadlikult või mitteteadlikult osa programmi väljatöötamisest, mis nägi ette kõikide kommunistide andmist kohtu alla. „Süüdiolivad” kommunistid tuli hävitada, „süütud” aga Eestist välja saata. Eesti ise pidi olema Nõukogude Liidust eraldatud.

Panin Tüüstre läbiotsimise akti ühe raamatu vahele, kuid ei ole seda enam üles leidnud. Meeme Karolin arvas, et küllap julgeolekutegelased on selle akti mult sisse vehkinud. Mine sa tea!?

Anti Talur ega ka teised julgeoleku asutustest ei märganud, et viisakas oleks olnud läbiotsimisel kaasavõetud materjalid ka tagastada. Alles 1990. aastal tehtud küsimise peale tagastati mõned säilinud laualehe numbrid, samas anti teada, et kaasa võetud kirjandus olla kaduma läinud. Ilmselt panid julgeolekumehed need ise kuhugi hakkama.

Andsin 1990. aastal koos Jüri Kruusvalliga raadiointervjuu Tüüstre seltsielust aastatel 1973 – 1975 ja selle peatamise asjaoludest. Meid usutles Maarja Pärl-Lõhmus.

Raamatus „Tartu Ülikool ja legendid” (2012) avaldatud loos „Sotsioloogialabori süünd, hiilgeaeg ja hukk” on Tiia Kõnnussaar üles tähendanud Asser Murutari ja Marju Lauristini meenutusi seoses sotsioloogialabori loomise ja Tüüstre talus toimunud labori seltsieluga. Autor rõhutab sotsioloogialabori inimeste ühtekuuluvustunnet, nende olulist rolli hilisemates poliitilistes sündmustes ja sedagi, et labori seltskondliku vaimu hoidmisel mängis oma osa Tüüstre talu Tartu lähistel. Seda ehitati üles ja kõpitseti üheskoos. “Me kõik käisime seal kaevamas ja õunapuid istutamas. Tekkis oma väike subkultuur. Istusime lõkke ääres ja laulsime. Kõigist kurvastustest saadi üle laulude, hea nalja ja joogiga. Inimestevahelised si-

demed olid tähtsad, tänu sellele oli võimalik üldse midagi ära teha”, meenutas Asser Murutar.

“Me olime üks kamp,” ütleb Marju Lauristin, “ja need suhted jäid. Kui hakkas fosforiidisõda ja olid suured rahvakoosolekud, oli sotsioloogialabori inimestel oluline roll. Ka meie Peetri-ga sattusime sellesse lainsesse. Siis tulid isemajandava Eesti ehk IME-arutelud ja rahvarinde asutamine. Nii et labori inimesed olid otseselt nende sündmus-tega seotud.”

Viimati kohtuti Tüüstre talus 2008. aastal Pikkar Joandi juubelil. “Kohal olid kõik, kes vanast armeest veel püsti seisid. Sidemed ei ole katkenud,” rõõmustas Asser Murutar.“

Põllule! Pikkar Joandi, Asser Murutar ja Inga Murutar Tüüstre talus 1972.

Tüüstre talu 1972. aasta kartulivõtutalgute pildil vasakult paremale: vestlevad Asser Murutar ja Ingrid Preeks, küljega sinises kitlis seisev mees ja ees valge pluusiga naine on Vladimir Jadovi kolleegid Leningradi Ülikoolist, tagapool seljaga kaamera poole on Jüri Kruusvall ja Jüri kõrval vaatab Pikkar Joandi kartulivagu. Pildi paremal servas abistab Ülo Vooglaid traktorist Arvo Nõud.

Diapositiiv/foto: Pikkar Joand. Murutaride pere kogu

Kätepesu kaevu juures pärast tööd
1972. Asser eraldi kaaslasi silmitsemas.

Diapositiiv/foto: Pikkar Joandi,
Murutaride pere kogu

Professor Vladimir Jadov õpilastega
Leningradist Tüüstre talumaja ukse
ees (1972).

Diapositiiv/foto: Pikkar Joandi,
Murutaride pere kogu

* * *

Autor Pikkar Joandi lugu sotsioloogilabori seltsielust, kunstinaätustest ning sekkedustes Eesti NSV ja TRÜ võimukandjatega oli juba toimetajale saadetud, kui Inga Murutar avastas Asseri arhiivis ühe karbi Pikkari diapositiividega Tüüstre talu kartulivõtutalgutest 1972. a. Lisaks laborirahvale osalesid talgutel veel Pikkari sugulased ning Vladimir Jadovi kolleegid ja tudengid Leningradi Riiklikust Ülikoolist.

Tüüstre talumaja vaikelu puude vilus 2020.

Foto: Pikkar Joandi kogu.

Krista Mits ja Tiia Karukäpp-Kaasik: Meenutusi töö- ja tööstussotsioloogilis- test uuringutest ja Asser Murutarist¹

1960. aastate keskel ja teisel poolel kestis Eestis veel „sulaaeg”. Esimest korda sai õppekavasse kuuluvate õppeainete kõrval külastada ka muid loenguid ja seminare nii oma osakonnas kui ka teistes Tartu ülikooli osakondades. Tegutsesid mitmesugused ringid, nt rahvusvaheliste suhete ring, orientalistikaring, kunstikabinet jt. Ülikooli kohvikus toimusid näitused, ülikooli klubis mitmesugused etteasted ansamblitelt Rajacas, Kuup ja Kera jt, peeti suurejoonelisi üliõpilaspäevi. Sellesse akadeemilisse ja kultuurilisse elavnemisse tõmmati kaasa ka meid, inglise filoloogia kolmanda kursuse üliõpilasi. Sellest, et samal ajal oli alanud ka vastupidine protsess – seniste akadeemiliste, poliitiliste ja kultuuriliste vabaduste kitsendamine – saime pikapeale samuti aimu.

See oli 1966.–1967. aastal, kui hakkasime käima loogika ja psühholoogia kateedri juures tegutsevas ringis. Ringi juhatas Ülo Vooglaid, kes ise õppis tollal sotsiaalpsühholoogia aspirantuuris. Meid võeti lahkelt vastu ja rakendati kohe: nimelt anti tõlkida inglise keelest eesti keelde midagi väikeste gruppide teooriast. Kateedri ruumid asusid ühiskonnateaduste hoones, nn Marksu majas. Sinna majja sai oma tillukese toa ka sotsioloogiaringist väljakasvanud sotsioloogiakabinet (hilisem sotsioloogialabor). Ja selles kabinetis me esimest korda ka Asser Murutariga kohtusime. Esmamulje oli selline: pikka kasvu lokkispäine mees ruudulise ülikonna ja laia naeratusega, kes aga kohe tõsiselt asja juurde asus. Meile anti kaasa venekeelne Jacob L. Moreno „Sotsiomeetria”, raamat tuli läbi lugeda, et läbiloetut kuskil Haaslava kandis arutada. Kuna juhatused kohalejõudmiseks olid küllaltki ebamäärased ja nõudsid teatud nutikust ja visadust, siis oli see kõnekas algus edaspidisele.

Sellega olime ühtlasi arvatud töö- ja tööstussotsioloogia gruppi. Meie esimene „konkreetne sotsioloogiline uurimus”, nagu seda tollal nimetati, toimus Tartu Ehitusmaterjalide Tehases (edaspidi TET), kus Asseri abikaasa Inga töötas tootmisosakonna juhatajana. Uurimuse läbiviimiseks hakati kõigepealt Asseri ja Ülo juhendamisel koostama küsimustikku ja otsekohe kaasati ka meid sellesse. Asser tutvustas meile küsimustiku koostamise põhimõtteid, pöörates suurt rõhku mõõteskaaladele ja küsimuste sõnastusele. Toimusid suured vaidlused, lõpuks otsustati viiepillilise rahuloluskaala kasuks. Et küsimus oleks üheselt arusaadav,

¹ Krista Mits ja Tiia Karukäpp (Kaasik) olid TRÜ sotsioloogialabori lepingulised töötajad ajavahemikus 1968–1973/74.

otsiti abi ka keeletespialistilt Helju Valsilt, kes sõnade tähendusnüansse selgitas. Tööd tegime algul Asseri korteris Pälsoni tänaval, hiljem ka tema ehitusjärgus olevas elamus Tihase tänaval. Kuna kõik töögrupis osalejad olid üliõpilased või õppejõud, tuli leida töötamiseks kõigile sobiv aeg õhtuti või nädalavahetustel. See võis olla Asseri perele üsna ebamugav, kuid nad võtsid meid alati rõõmsasti vastu. Oma suuremad tööruumid (restorani Volga, praegu Athena keskuse vastas asuvasse majja) sai sotsioloogialabor alles 1971. aastal.

Esimese küsimustiku pealkirjaks sai „Mina ja meie” ja sellega uuriti TET-i töötajaskonna rahulolu tööga, töötingimustega, töökohaga, töö tasustamisega, töö organiseerimisega, inimestevaheliste suhetega, ühiskondlike organisatsioonidega, samuti eluoluga nii tööl kui väljaspool tööd. Küsimustiku koostamise käigus tutvusime tehase erinevate osakondadega ja nende toodanguga, osalesime isegi nädala jooksul ühe probleemse brigaadi tootmistöös (nn osalusvaatlusel). Uurimuse aruannetes² on defineeritud rahulolu kui emotsionaalset seisundit, mis iseloomustab suhet inimeste vajaduste (nii füsioloogiliste kui sotsiaalsete) ja nende rahuldamise võimaluste vahel. Hiljem lisati vajadustele ka võimed ja huvid ja nende rahuldamise võimalused. Rahulolu mõiste võimaldas siduda ja võrrelda töötajate arvamusi töö- ja töövälise sfääri erinevates valdkondades. Küsitlute iseloomustamiseks aga kasutati järgmisi sotsiaal-demograafilisi tunnuseid: sugu, vanus, rahvus, elukoht, haridus, tervislik seisund ja perekonna koosseis.

Enne suurt küsitlust tehases tehti väiksem pilootuuring, et välja selgitada, kuidas ankeet töötab. Küsitlus ise toimus representatiivse ehk esindusliku valimi alusel: lisaks sotsiaal-demograafilistele tunnustele arvestati valimi koostamisel ka seda, et küsitletavaid oleks kõikidest tehase osakondadest, samuti administratsiooni hulgast. Esimesele küsitlusele TET-is 1967. aastal järgnes kordusuuring ankeediga „Mina ja meie” (121 küsimust) 1969./1970. aastal. Mõlemal korral küsitleti üle 300 töötaja. Tehas andis küsitluseks eraldi ruumi ja võimaluse täita küsimustikke töö ajal. Küsitlaja ülesandeks oli jagada selgitusi ja vaadata, et küsimustikesse ei jääks vastamisel lünki. Muidugi oli inimesi, kes keeldusid ankeete täitmast, aga nii mõnedki vastajad tahtsid vestelda täiendavalt oma tööst, pereelust ja elutingimustest: arvatavasti oli kergem võõrale inimesele üht-teist hingele kogunenust ära rääkida. Kogutud andmete töötlemiseks kasutati algul TRÜ arvutuskeskuse arvutit Ural, mis asus praeguses EÜS-i majas. Hiljem töödeldi andmeid ka Eesti Raadio arvutuskeskuses ja loodi head töösuhted Ants ja Airi Laumetsaga. Nii suure hulga andmete sisestamine kui ka töötlemine olid tollal küllaltki aeganõudvad protsessid.

Pärast esimesi uuringuid TET-is levis informatsioon nendest ka teistesse ehitusmaterjalide tööstuse tehasesse ja lepinguid sõlmiti mitmete ettevõtetega. Lepingud võimaldasid küllaldaselt inimesi tööle võtta ning sotsioloogialabor arenes

² Vt nt Tartu Ehitusmaterjalide tehase töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimus: teadusliku uurimistöö aruanne. Leping A-993. 1. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu 1971. Lk. 4–5.

paari aastaga isemajandavaks. Suured küsitlused toimusid 1969. aastal ankeediga „Mina, meie ja masin” (214 küsimust) kombinaadis Järvakandi Tehased, millele vastas tehase 1092 töötajast 432 ja tsemenditehases Punane Kunda, kus 1578 töötajast vastas ankeedile 541. Rahulolu mõistet kasutati ka tarbijakäitumise uurimustes (küsimustikuga „Leib. Sai”) ja autoremonditehaste ja autobaaside tööd kajastavates uurimustes. Kui eelnevates uurimustes olime olnud töögrupi juhid-koordinaatorid, siis viimastes osalesime küsitlejatena.

Tööstusettevõtted olid uurimustest huvitatud, sest said andmeid kasutada ettevõtete majandusliku ja sotsiaalse arengu plaanides,³ ka lootsid nad leida lahendust tööjõu voolavuse probleemile. Ain Kaasik rääkis, et uurimuste tulemusi arutati tehase tsehhides, seejärel võeti ette mõningaid muudatusi ja uuendusi juhtimise, töökorralduse, töötingimuste jms. osas. Lisaks ettevõtetele tutvustati tulemusi avalikult TET-i korraldatud sotsioloogia konverentsil „Sotsioloogia tootmises” mais 1968,⁴ kus osalesime ettekannetega.

Asser suunas meid kui algajaid lugema sotsioloogia-alast kirjandust Moskva raamatukogudes ja tema juhendamisel valmis meil 1968. aastal TET-i töötajate rahulolu uurimise andmete põhjal töö, mis võitis pronksmedali üleliidulisel ühiskonna-alasel üliõpilastööde konkursil, pealkirjaga „Tehasekollektiivi rahulolu küsimusi: konkreetne sotsioloogiline uurimus” (T. Karukäpp, Jaan Kivimägi ja K. Mits, 1968).

Ka valmisid uurimustega seoses mitmed artiklid, nt Asseri ja Peeter Vihalemma artikkel „Tootmiskollektiivi rahulolu kompleksse uurimise probleeme” kogumikus „Töid sotsioloogia alalt II”(1972). Samas oli ära toodud ka Nikolai Gorbunovi artikkel küsimustike valiidsusest, reliaablusest ja ülekantavusest.

Meie uurimisgrupi teaduslikud juhendajad olid Asser Murutar ja Peeter Vihalemm, üldjuhendajaks Ülo Vooglaid. Uuringutest võtsid peale meie osa veel Pikkar Joandi EPA-st (nüüdne Eesti Maaülikool), TRÜ psühholoogia üliõpilane Jüri Kruusvall, TET-i töökorralduse insener Ain Kaasik, Ants Hanson EPA-st, TRÜ majanduse erialalt Ivi Proos ja Iris Pettai. Uurimisgruppi kuulusid ka Piret Kilvet (Kressa), Peep Gorinov-Ilmet, Ülle Papp, Enn Tegova, Kaarel Haav ja kümme küsitlejat. Uurimisrühmadega koos töötasid mitmed matemaatikud (Ene Tiit, Virve Kelder, Kaarel Allik), samuti ankeetide toimetajad, kujundajad, masinakirjutajad ja köitjad.

Töö ja elu olid sel ajal tihedalt põimunud. Kindlat tööaega polnud, see võis venida hilisõhtusse või minna sujuvalt üle vabaks ajaks. Kuid tööalased küsimused kandusid sageli ka vaba-aja vestlustesse. Asser meie töösse otseselt ei sekkunud, vaid laskis meil ise teha ja otsustada, kuigi küsimustega võis alati tema juurde minna. Koos lepingupartneritega, kellega meil olid sageli head sidemed, toimusid ühised seminarid, väljasõidud ja saunaõhtud. Mäletame käike Meleski klaasitseh-

³ vt nt Ain Kaasik, „Sotsiaalne planeerimine ettevõttes”, Eesti Kommunist, nr. 6, 1971

⁴ vt G. Raudver, „Inimene ja töö” 1–6, Edasi, 23.–31. mai 1968

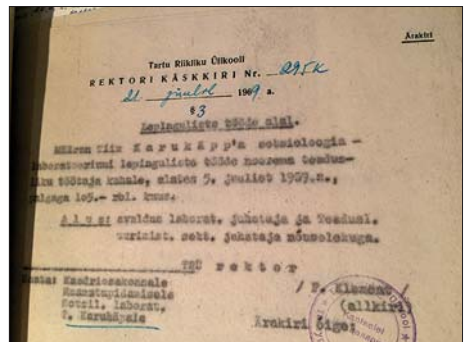
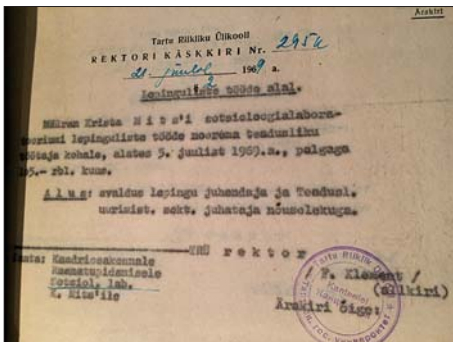
hi ja Soomaale. Tutvusime tootmisega Kundas, kus linna tuhakarva hallus jättis meile üsnagi troostitu mulje. Läbi käimist oli ka sotsioloogidega mitmest Nõukogude Liidu uurimiskeskusest, toimusid konverentsid ja seminarid, nende seas Kääriku seminarid ja rahvusvaheline konverents Tbilisis (29. juuni – 4. juuli 1970, korraldajad NSVL Sotsioloogide Assotsiatsioon ja Tbilisi Riiklik Ülikool).

Asser tutvustas meid ka Biti klubi tööga, mille kroonikakirjutaja ta oli. Klubi korraldas ettekandeid, arutlusi ja kultuuriloolisi ekskursioone. Ettekanded sisaldasid sageli palju mõtlemapanevat, kultuuriloolisi ekskursioone aga juhatas Oskar Kuningas. Oskar Kuningal oli suurepärase mälu ja avarad teadmised Eesti kultuurist ja inimestest, saime kuulda sündmustest ja isikutest, sellest, mis tollal oli kas hoopis maha vaikitud või moonutatud. Meeles on ka ohtrad kohvijoomised ning õhtud sinikaveini ja muusikaga Asseri juures, mis kippusid üsnagi lüüriliseks minema.

Ja lõpuks üks naljakas seik, mis meenub seoses Võrtsjärvel purjetamisega ja millega võiks hästi illustreerida kogu meie tööaega. Asser oli teatavasti kirglik

Vasakult paremale: Pikkar Joandi ja Tiia Karukäpp (Järvakandis 1969).
Foto: erakogu

Krista Mitsi ja Tiia Karukäpa sotsioloogialaboratooriumi lepinguliste tööde noorema teadusliku töötaja kohale määramise rektori käskkirjad 21.07.1969.

Allikas: TRÜ sotsioloogialabori arhiivi toimikud, mis olid Murutaride pere kodus Tartus Tihase tn ja anti 15.11.2020 Eesti Sotsioloogide Liidu aastakoosolekul pidulikult üle Rein Murakale TÜ arhiivi edastamiseks.

Vasakult paremale: Peeter Vihalem, Jüri Karm (fotograaf), Pikkar Joandi, Tiia Karukäpp. Sotsioloogiakabineti ruumis TRÜ Marksu majas 1970.

Foto: erakogu

purjetaja. Kord jälle Võrtsjärve kanti minnes haaras ta kinni võimalusest teha üks väike sõit järvel. Seekord võttis ta kaasa meid, kellel purjetamisest eriti aimu ei olnud. Astusime paati, Asser andis kummalegi ühe nõõriotsa pihku. Kõik läks kenasti, kuni ilm järsku pööras ja kiskus tuuliseks. Asser hõikas meile: „Tõm-make soot sisse, teeme paudi!“ Oli väga rumal tunne, vaatasime teineteisele üsna mõistmatult otsa ja siis Asserile, et mis „soot“ ja mis „paudi tegema“. Kuid Asseri teadval juhtimisel me kaldale igatahes saime, enne kui torm tõusis.

Biti klubi väljasõidul koos Oskar Kuningaga.

Vasakult paremale: Asser Murutar, Oskar Kuningas, Arne Vaik, Jaak Uibu, Ülo Vooglaid, Helgi Vihma, ees Tiia Karukäpp.

Foto: erakogu (vt ka Siina Lepiku lugu „Biti klubi ja kultuuriekskursioonid“. Toim.)

Vasakult paremale: Nikolai Gorbunov, Tiia Karukäpp, Krista Mits, Ülo Vooglaid, Renita Timak. Sotsioloogiakabineti ruumis Marksu majas 1970.

Foto: erakogu

Biti klubi väljasõit. Tagareas vasakult paremale: Tiia Karukäpp, Valve Vooglaid, Krista Mits, Krista Kallis, Oskar Kuningas, Ain Kaasik, Mare Sutt, Toomas Sutt, Ülo Vooglaid, Asser Murutar. Keskel: Katrin Kaasik, Inga Murutar, Jaak Uibu. Lamavad: Aarne Vaik, Vello Pert.

Foto: erakogu

Kaarel Haav: Tööraahulolu kontseptsiooni areng Eestis.

Asser Murutar – rahulolu empiiriliste uurimuste algataja Tartus ja Eestis¹

Sissejuhatus

Artikkel kirjeldab Asser Murutari osa rahulolu empiiriliste uurimuste algatamisel Eestis² ja tööraahulolu kontseptsiooni edasist arengut. Kuna Asseri käsitus seostus otseselt Frederick Herzbergi järel dustega rahulolu ja rahulolematus e erinevatest põhjustest, siis peatun sellel veidi pikemalt. Olulised olid siin kaks momenti, pragmaatiline (töötulemuste paranemine) ja humanistlik (töötajate heaolu ja areng). Esiteks, pragmaatiline moment, rahulolu seos töötajate motivatsiooni ja tegevuse regulatsiooniga organisatsioonis ehk töötulemuste paranemise ootus. Teiseks, humanistlik moment, motivatsiooni seostamine humanistliku psühholoogiaga, Abraham Maslow teooriaga inimeste ja nende vajaduste arenemisest. Need momendid olid ka Asseri käsitluse aluseks.

Järgnevas autojuhtide ja remonditöölise uurimuses (1971–1974) kasutati tüpologiseerimise protseduuri. Me konstrueerisime rahulolu teoreetilise ja empiirilise tüpoloogia. See võimaldas avada rahulolu psühholoogiliste, sotsioloogiliste ja organisatsiooniliste tegurite seoseid ja näitas, et rahulolu on osa käitumise sotsiaalse regulatsiooni süsteemist. See seletas, miks töötajate rahulolu taseme ja tööviljakuse vahel pole otsest seost. Seda tüpoloogiat täiendasin ma edaspidi sotsiaalsete subjektide, otsustamismudelite ja juhtimisstiilide tüpoloogiatega. Nende alusel kujunes välja sotsiaalteaduslike põhimõistete süsteem, mida saab kasutada ka õppijate ja õppekavade arendamiseks³. Õppijate hoiakute ja rahulolu uurimine võimaldaks seda teadmiste süsteemi täiustada. Rahulolu teoreetilise kontseptsiooniga tegeldakse Eestis endiselt vähe. Praktik as on aga laialt levinud rahuloluhoiakute rakenduslikud uurimused. Firmad küsivad töötajate hinnan-

¹ Kaarel Haav, PhD sotsiaalpsühholoogias, endine TRÜ sotsioloogialabori juhataja ja teadur, Haav46@gmail.com

² Murutar, A., Vihalemm, P. (1972) Mõningaid tootmiskollektiivi rahulolu kompleksse uurimise probleeme. – Ü. Vooglaid jt. (toim.) Töid sotsioloogia alalt. II. Tartu Riiklik Ülikool, sotsioloogia labor, lk. 139-178, vene keeles. Murutar, A. A. (1977) Töötegevusega rahulolu kompleksse uurimise kogemused. Filosoofiateaduste kandidaadi väitekirja autoreferaat. Leningrad: A. Zhdanovi nimeline Leningradi Riiklik Ülikool. 23 lk, vene keeles.

³ Haav, K. (2015) Õppekava mudelid ja õpiväljundite arendus inimese, kodaniku ja spetsialisti kujundamisel Eestis. – Riigikogu Toimetised (Rito) 32, 119-132. <http://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-32/>

guid, selleks et seostada eesmärged organisatsiooni omadega. Seda soovivad ka personalijuhtimise käsiraamatud⁴. Eestis on hakatud rahulolu hoiakuid monitoorima ka hariduses⁵.

50 aastat tagasi tehtud uurimuste osa on vaja meenutada ja nende tähendust mõtestada, sest pärast taasiseseisvumist on mõned autorid ja uurimisasutused hakanud seda ignoreerima. Eesti sotsioloogiast ja selle ajaloost on koostatud ja avaldatud mitu ülevaadet (Saar, Titma ja Kenkmann 1994, Lagerspetz ja Pettai 2003, Vihalemm ja Opermann 2017)⁶, kuid need pole olnud täielikud, nende koostajad on muu hulgas jätnud välja ka töösotsioloogia. Töö uurimustest Eestis on varem tehtud ülevaateid ja üldistusi. Olen analüüsinud rahulolu uuringuid ja kontseptuaalset arengut mitmes teadusartiklis (Haav 1988a, 2008 jm.)⁷. Peeter Vihalemm ja Signe Opermann viitavad oma ülevaates sotsioloogiliste uurimuste ajaloost (2017) töö valdkonnas ainult Vihalemma ja Murutari kahasse kirjutatud artiklile (1972). Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis asutas Juhan Kahk 1975 ka sotsioloogia grupi (17 teadustöötajat) ja need on algusest peale käsitlenud ka tööd ja rahulolu. Toivo Kitvel kaitses sel teemal väitekirja ja koostas monograafia „Psühholoogia ja töösuhetumine“ (1983)⁸. Ajaloo Instituudi (edaspidi RASI) elustiilide uurijad on korraldanud alates 1993. aastast iga viie aasta järel üleriigilisi valikküsitlusi (posti teel), mis on jälginud ka töö tähenduse ja iseloomu muutusi, mis ei ole seostatud organisatsioonide töökeskkonnaga ega töötajate aktiivsusega (näiteks Anu Narusk 1994⁹ ja 1999¹⁰, Leeni Hansson 2008¹¹). Töömotivatsiooni ja rahulolu mõistmiseks ja mõjutamiseks on tarvis neid seostada organisatsiooni ja juhtimise probleemidega nii nagu teevad arvukad juhtimisõpikud ja käsiraamatud. Meie autorite juhtimise ja organisatsioonikäitumise õpikud annavad küll

⁴ Saska, E. (koost.) (2017). Personalijuhtimise käsiraamat. Tallinn: PARE.

⁵ Lukk, M., Sammul, M., Tamm, A., Leijen, Ä., Adov, L., Aksen, M., Themass, A. (2016) Kontseptsioon ja mõõtevahendid hindamaks rahulolu üld-, kutse- ja kõrgharidusega ...Tartu: Tartu Ülikool.

⁶ Saar, E., Titma, M., Kenkmann, P. (1994) Estonian Sociology: The Emergence of an Empirical Tradition. - Keen, M. F., Mucha, J. I. (eds.) Eastern Europe in Transition: The Impact on Sociology. Westport, London: Greenwood Press.; Lagerspetz, M., Pettai, I. (2003). Estonian Sociology of the 1990s. - Keen, M. F., Mucha, J. I. (eds.) Sociology in Central and Eastern Europe. Westport, London: Praeger, 61-72; Vihalemm, P., Opermann, S. (2017). Meedia ja ühiskonna seoste uurimine Eesti sotsioloogilise traditsiooni kontekstis. - Vihalemm, P., Lauristin, M., Kalmus, V., Vihalemm, T. (toim.). Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002–2014 tulemused. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk. 24–59.

⁷ Haav, K. 1988a. Development of the Concept of Satisfaction with Work in Estonia. - N. V. Andreenkova (ed.) Work and Society. Working Papers of the Soviet-Finnish Seminar on Sociology of Work. Moscow: Institute for Sociological Research, 155-165. Haav, K. (2008) Changes in the concept of and approaches to work satisfaction. - U. Venesaar et al. (eds.)

Organization & Management Research. Tallinn: TTU, 31-41. <http://ideas.repec.org/s/ttu/wpaper.html>

⁸ Kitvel, T. (1983) Psühholoogia ja töösuhetumine. Tallinn: TA Ajaloo Instituut.

⁹ Narusk, A. (toim.) (1994) Murrangulised 80- ja 90-d aastad Eestis. Töö, kodu ja vaba aeg. Tallinn-Helsinki: TAK/STAKES.

¹⁰ Narusk, A. (1999) Argielu Eestis 1990-ndatel aastatel. Elanikkonna küsitlustel Eesti 1993 ja 1998 põhinev ülevaade. Tallinn: TPÜ RASI.

¹¹ Hansson, L. (2009) Töö tähendus ja iseloom. - L. Hansson (koost.) Töö, kodu ja vaba aeg. Tallinn: RASI, 151-174. 1985, 1993, 1998, 2003 ja 2008 aasta paneeluuringud.

ülevaateid välismaistest rahuloluteooriatest, kuid isegi ei viita ei rahulolu-uuringutele ega rahulolu tüpoloogiale ja teooria arengule Eestis (näiteks Maaja Vadi käsiraamatute viis väljaannet 1995 – 2004¹²). Rahulolu uuringute keskne dilemma on olnud instrumentaalse ja humanistliku orientatsiooni vaherkord. Kas töötajate tundeid ja heaolu uuritakse peamiselt siirast inimlikust huvist või on selle taga varjatud soov nende pingeid maandada, et nende töötulemused selle järel paremaks muutuksid? Asser rõhutas eriti humanistlikku eesmärki. Inimeste rahulolu oma elu ja tööga oli tema jaoks peamine. Ta oli ise inimliku suhtumise kehastus. Ma olen kogenud seda kogu selle aja jooksul, mil ma olen TRÜ sotsioloogia labori juures tegev olnud (1967–1975). Selline inimlik tööhoiakute käsitlus ja suhtumine kaastöötajatesse ei olnud tol ajal sugugi tavaline ja ei ole seda ka tänapäeval, viiskümmend aastat hiljem. Sellega seoses analüüsin ka haridusega rahulolu kontseptsiooni ja selle rakendamise praktikat kutsehariduses.

Sotsioloogia taassünd ja selle eeldused

Endises Nõukogude impeeriumis oli sotsioloogia kui kodanlik teadus kaua keelatud. 1955 lubati küll kasutada sotsioloogia sõna, kuid mitte teoreetilise teaduse tähenduses, vaid empiirilise uurimise meetodina (konkreetsed sotsioloogilised uurimused, inimeste arvamuste küsimine). Teoreetiliseks sotsiaalteaduseks peeti ainult kõikvõimast ja õiget marksismi-leninismi. Moskvas asus imposantne Marksismi-Leninismi Instituut, millel olid filiaalid kõigis endistes liiduvabariikides, ka Tallinnas (Partei Ajaloo Instituut). 1957 peeti Moskvas rahvusvaheline sotsioloogia kongress. 1958 asutati Nõukogude Sotsioloogia Assotsiatsioon (Genadi Ossipov oli aseesimees). 1960 rajas Ossipov TA filosoofia instituudis töö ja argielu uute vormide sektori, millest 1966 sai sotsioloogilise uurimistöö osakond. 1960. aastate keskpaigast hakati laiemalt lubama ka inimeste arvamuste küsimist. Kõige varem alustati vaba aja kasutamise uurimustega, esimene suurem projekt tehti juba 1959. 1963 viidi see esimest korda läbi üleliiduliselt (Boris Grushin, 1967). Nõukogude Liidu teadlased (G. Prudenski, B. Grushin, A. Hartshev, V. Patrushev, G. Petrosjan jt.) viisid nende taseme kiiresti maailma tippu. 1964 ilmus „Aeg ja töö, vaba aja statistika“. 1962. aastal hakati Leningradis Vladimir Jadovi (1929–2015) juhtimisel uurima noorte töössesuhtumist. Selle tulemused avaldati 1967 monograafias „Inimene ja tema töö“¹³. Eestis algas sotsioloogiavaimustus 1965. aastal, Tartu Riiklikus Ülikoolis rajati sotsioloogiaring. Alustati ajalehe Edasi lugejaskonna küsitlustega (1965–1966). 1966 asutati Ülo Vooglaiu algatusel sotsioloogiakabinet (hiljem labor), mille lepinguliste töötajate arv kasvas üle 50 (suleti poliitilistel põhjustel 1975).

Sotsioloogiliste uurimuste kiiret levikut soodustasid muudatused majanduspoliitikas, elektronarvutite kasutuselevõtt ja statistiliste andmetöötlusprogram-

¹² Vadi, M. (1995, 1. trükk, 2004, 5. trükk). Organisatsioonikäitumine. Tartu Ülikooli Kirjastus.

¹³ Jadov, V., Zdravomõslov, A., Rozhin, V. (1967). Inimene ja tema töö. Moskva: Mõsl. (V. k.)

mide koostamine nende arvutite jaoks. Seoses sellega, et riiklikul plaanimajandusel oli majanduslikke raskusi, hakati mõnevõrra piirama riigi osa ja võimaldama ettevõtetele mõningaid iseseisva otsustamise õigusi. Nii anti neile õigus tellida teadlastelt uurimistöid. Teine massiliste küsitluste levimise tegur oli elektronarvutite kasutamine ja suurte andmemassiivide töötlemine statistiliste meetoditega. Tartu Riiklikus Ülikoolis loodi neile alates 1967. aastast statistilise analüüsi programme (Leo Võhandu, Airi ja Ants Laumets), mida sai kasutada ka arvamusküsitluste andmete analüüsis. Ka 1968. aasta sügisel asutatud Eesti Raadio Arvutuskeskuses olid statistiliste andmete töötlemise programmid (Asta Tamre). 1965 ja 1966 viidi läbi ulatuslik ajalehe Edasi (nüüd Postimees) lugejaskonna uurimine ja selle materjale analüüsiti arvuti abil. Mina osalesin selles alates 1967. aasta sügisest, mil hakkasin Ülo Vooglai juhendamisel kirjutama diplomitööd „Vaba aeg ja massikommunikatsioon“¹⁴. Sellega seoses viisin ma end kurssi ka vaba aja uurimustega Nõukogude Liidus ja mujal¹⁵. Neid teadmisi kasutasin ma autojuhtide ja remondimeeste vaba aja uurimisel 1971. aastal. On märkimisväärne, et töörahulolu uurimustes nii Tartus kui ka Tallinnas oli ulatuslik vaba aja küsimuste plokk.

Statistiliste meetodite kasutamine arvutite abil võimaldas analüüsida sadu ja tuhandeid respondente ja nende kohta kogutud sadu tunnuseid. Statistika aitas välja selgitada ka seoseid erinevate tunnuste vahel. Rahulolu uurijaid huvitasid eriti üldiste tööhinnangute seosed töö erinevate aspektidega. Vladimir Jadov ja tema meeskond kasutasid selleks spetsiaalset indeksit, mis näitas töö eri aspektide mõju võrdlevalt nii üldisele rahulolule kui ka rahulolematuse hinnangule.

Rahulolu teoreetilistest alustest

Asser lähtus **Frederick Herzbergi** (1923–2000) kahe faktori teooriast (1959 ja 1962)¹⁶ ning arendas seda edasi. Herzberg ja teised analüüsisid ja üldistasid 1957. aastal tuhandeid varasemaid uurimusi, artikleid ja raamatuid tööhoiakute teemal. See hoiakutehuvi sai alguse Elton Mayo ja tema kaastöötajate eksperimentidest Hawthorne telefonitehases 1920. aastatel. Avastati, et töötajate arvamuste küsimisel on ka omaette psühholoogiline tähendus. Kui uurija või küsituleja tunneb huvi teise, võõra inimese vastu, kuidas tal läheb, mis häirib ja mis rõõmustab, siis sellel küsimise protsessil on juba iseenesest positiivne mõju. Inimene näeb, et tema arvamuse vastu tuntakse huvi ja see tõstab tema enesehinnangut. Kui ta saab oma hingelt kõik häirivad asjaolud ära rääkida, siis see rahustab teda. See on nagu pingete maandamine, auru välja laskmine. Sellest sai alguse „inimsuhete kool-

¹⁴ Haav, K. (1968) Vaba aeg ja massikommunikatsioonid. Diplomitöö TRÜ Ajaloo osakonnas.

¹⁵ See töö polnud kerge, sest ma pidin viima end kurssi kolme teemaga, mida ma ülikoolis ajalugu tudeerides polnud õppinud. Need olid kommunikatsiooni ja vaba aja teooriad ning empiiriliste uurimuste statistilise analüüsi meetodid.

¹⁶ Herzberg, F., Mausner, B., Snyderman, B. B. (1959). *The Motivation to Work*. New York, London: John Wiley. Vt ka https://oshwiki.eu/wiki/Job_satisfaction:_theories_and_definitions / [https://en.wikipedia.org/wiki/Two_factor_theory](https://en.wikipedia.org/wiki/Two-factor_theory) / <https://expertprogrammanagement.com/2018/04/herzbergs-two-factor-theory/>

kond“ juhtimisteaduses. Samuti mõjusid esimesed rahuloluküsitlused. Praktikas oli rahuloluküsitluste taga pigem instrumentaalne huvi. 1950. aastatel muutusid need küsitlused Lääne ettevõtetes massilisteks. Kesksseteks probleemideks olid rahulolu olemus, töösse suhtumise tegurid ja rahulolu mõju käitumisele (seosed rahulolu taseme ja tööviljakuse vahel). Empiirilised uurimused ei näidanud otsest lineaarset seost nende vahel. Need tulemused lükkasid ümber arvamuse, et mida enam on töötajad rahul, seda paremini nad töötavad.

Herzberg ja tema kolleegid tegid 1958. aastal Pittsburghis (USAs) poolstruktureeritud intervjuud 100 inseneri ja 100 raamatupidajaga. Nad kasutasid kriitiliste sündmuste metoodikat ja lasksid töötajatel kirjeldada kahesuguseid situatsioone. Esiteks neid, kus inimesed olid oma tööle väga rahul ja õnnelikud. Teiseks neid, kus nad olid frustratsiooniga ja tundsid end väga õnnetuna. Töötajad pidid detailselt kirjeldama, mis neid mõjutas ja kuidas see peegeldus nende edasises käitumises. Vastuseid analüüsiti ja grupeeriti sisuanalüüsi (*content analysis* – ingl k) meetoditega. Uurijad klassifitseerisid vastused ja avastasid, et positiivsete ja negatiivsete tunnete põhjused olid suuresti erinevad. Herzberg nimetas neid töö sisemisteks ja välisesteks teguriteks ehk motivatsioonide ja hügieeni faktoriteks. Positiivseid tundeid tekitasid töö sisu, selle huvitavus, võimalus rakendada ja arendada oma oskusi ja võimeid, saavutuste tunnustamine ja tööalase edutamise võimalused organisatsioonis. Rahulolematuse põhjustena mainisid insenerid ja raamatupidajad sagedamini juhtimist, firma poliitikat, palka, töötingimusi, inimsuhteid, töö kaotamise hirmu jmt. (Herzberg koostas hiljem ka töötajate teoreetilise tüpologia selle järgi, kui tähtsad on neile eneseteostus ja töökeskkond. Ühtede jaoks on tähtsad mõlemad, teistele aga mitte kumbki. Kolmandate jaoks on peamine töö huvitavus, väline keskkond neid eriti ei mõjuta. Neljandate jaoks on peamine mugavad töötingimused; töö sisu ja eneseteostus on aga teisejärgulised.)¹⁷

Fritz Heider (1958)¹⁸ ja teised psühholoogid (B. Weiner 1978 jt.) on uurinud seda, kuidas inimesed seletavad oma edusamme ja ebaõnnestumisi (*attribution* – ingl k). Õnnestumiste korral kaldutakse oma isiku ja käitumise rolli üle hindama. *Läbi kukkudes, süüdistatakse selles aga väliseid tingimusi ja teisi inimesi.* Seda nimetatakse põhjuslikkuse seletamise fundamentaalseks veaks. See teooria seletab täielikult ka Herzbergi ja tema kolleegide kahe faktori mudelit.

Asser Murutari töögrupp lähtus Frederick Herzbergi rahulolu teooriast (1959 ja 1962), mille kohaselt rahulolu ja rahulolematuse ei ole ühe kontiinumi äärmused. Kui *rahulolu ja rahulolematuse* on täiesti iseseisvad dimensioonid, siis äärmisel juhul pole neil omavahel mingit vastastikust mõju ja järelikult võib neid graafiliselt kirjeldada täisnurksete ehk ortogonaalsete koordinaatidena (Murutar,

¹⁷ Seda Frederick Herzbergi rahulolu teooriat (1959) ja sellega seostatud Abraham Maslow motivatsioonimudelit (1954, eesti keeles 2007) on juhtimispraktikud pidanud XX sajandi kõige populaarsemateks, kuigi psühholoogid ja sotsioloogid on algusest peale näidanud nende ebateaduslikkust.

¹⁸ Heider, F. (1958). *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley.

Vihalemm, 1972:147, Murutar 1977:8)¹⁹. Neid ortogonaalseid dimensioone võib tõlgendada **Max Weberi ideaaltüüpide** mõiste abil. Need on empiiriliste nähtuste piirjuhtumid (Käärrik 2013, 101)²⁰.

Tartu sotsioloogide tegevusi ja arengut mõjutas väga tugevasti Leningradis (nüüd St Petersburg) tegutsenud sotsioloog **Vladimir Jadov** (1929–2015). Jadov algatas Leningradis **1962. aastal** noorte kommunistliku töösse suhtumise uuri-
muse. Selle raames laskis nad noortel hinnata ka oma rahulolu tööga ja elukutse-
ga ning nende 15 aspektiga. Kasutati 5-pallilist Likerti skaalat. Rahulolu käsitleti
töötajate hinnanguna oma vajaduste rahuldamise võimalustele. Konstrueeriti in-
deks, mis näitas ühe või teise välise teguri mõju eraldi üldisele rahulolule ja eraldi
rahulolematussele. (Lähtuti oletusest, et positiivseid tundeid tekitavad rohkem
ühed ja negatiivseid teised tegurid). Neid indekseid arvutati käsitsi, ilma arvutus-
tehnikata, sest Leningradis polnud veel vastavaid arvutiprogramme. Leningradi
sotsioloogide töö tulemused on kokku võetud raamatus „Inimene ja tema töö“
1967. aastal²¹. 1974 tehti ka kordusuuringus. Asser Murutar, olles Leningradi Üli-
kooli filosoofia aspirant, võttis samuti osa Jadovi töösotsioloogia seminaridest.
See kontakt osutus kasulikuks, kui Tartus tekkis vajadus ja soov hakata uurima
töötajate rahulolu probleeme.

Esimesed empiirilised uurimused 1967. ja 1969. aastal

1967 algatas EPA filosoofia õppejõud Asser Murutar Tartu Ülikooli sotsioloogia
labori juures ka ettevõtte töötajate rahulolu uurimise. See oli esimene originaalne
töötajate hoiakute empiiriline uurimus Eestis. Selle tellis Tartu Ehitusmaterjalide
Tehas, kus töötas ka Asseri abikaasa Inga Murutar²². Küsitleti kolmandikku
töötajatest (322 respondenti). Küsitlusmetoodika oli väga detailne. 1969. kasutati
sama metoodikat ka Järvakandi Klaasivabrikus ja Kunda Tsemenditehases, kuid
siis kasutati hinnangute seoste analüüsimisel korrelatsioonanalüüsi (Murutar ja
Vihalemm, 1972:159). Kolm aastat hiljem viidi Tartus ja Järvakandis läbi kordu-
suuringus. (Tallinnas küsitlesid Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi sotsioloogid
1968. aastal paberivabrikus 347 ja mööblitehases 367 inimest.)

Tootmises oli probleemiks tööjõu suur volavus ja selle põhjuseid uuriti palju.
Selle nähtuse positiivne vastand oli töökohal püsimise kindlus ehk rahulolu töö ja
töökohaga. Rahuloluküsitlustega sooviti välja selgitada, millised töö ja selle kesk-
konna tegurid häirivad töötajaid kõige rohkem (Murutar, Vihalemm, 1972). Püüti
selgitada suhtumisi võimalikult laiale objektide ringile, nii töötaja enda kohta kui

¹⁹ Murutar, A., Vihalemm, P. (1972) Mõningaid tootmiskollektiivi rahulolu kompleksse uurimise probleeme. – Ü. Vooglaid jt. (toim.) Töid sotsioloogia alalt. II. Tartu Riiklik Ülikool, sotsioloogia labor, lk. 139-178, vene keeles. Murutar, A. A. (1977) Töötegevusega rahulolu kompleksse uurimise kogemused. Filosoofiateaduste kandidaadi väitekirja autoreferaat. Leningrad: A. Zhdanovi nimeline Leningradi Riiklik Ülikool. 23 lk., vene keeles.

²⁰ Käärrik, H. (2013) Klassikaline ja nüüdisaegne sotsioloogiline teooria. Valik autoreid. TÜK.

²¹ Jadov, V., Zdravomõslov, A., Rozhin, V. (1967). Inimene ja tema töö. Moskva: Mõsl. (Vene keeles)

²² Kaasik, A., Murutar, I. (1968). *Tartu Ehitusmaterjalide Tehase töötajate rahulolu probleeme*. Tartu: TET.

ka tema materiaalsele ja sotsiaalsele keskkonnale. Samamoodi koguti andmeid vaba aja kasutamise kohta ja arvamusi inimeste ja nende töövälise keskkonna kohta.

Murutar käsitles töötajate rahulolu keskse mõistena ja *püüdis uurida seda komplekselt*. Selleks lasti töötajatel kirjeldada ennast, oma töö- ja töövälise keskkonda ning *vaba aega* kokku 352 indikaatoriga. Nende näitajate hindamisel kasutati Likerti skaalat. 1967 aastal oli see 7-astmeline, selle osa punkte oli tähistatud verbaalselt (nagu „olen rahul“, „ei ole rahul“), osa aga jäeti sõnastamata. Need võeti kokku 20 koondtunnusesse töö peamiste aspektide kohta. Uurimuse autorite hulgas olid peale Murutari ja TET-i peainseneri Ain Kaasiku ka inglise filoloogia tudengid Krista Mits ja Tiia Karukäpp, kes refereerisid muuhulgas ka ingliskeelset kirjandust tööhoiakute kohta. 1967. aasta küsitluste andmeid TET-i töötajate vaba aja kohta kasutasin oma diplomitöös 1968. aastal (Haav 1968:18 ja 24). Mits ja Karukäpp kasutasid TET-i andmeid oma uurimistöös²³, mis sai üleliidulisel ühiskonnaalasel üliõpilastööde konkursil pronksmedali. Ettevõtted said oma töötajate heaolu ja töö edasiseks parandamiseks kaks pingerida. Üks oli kõige enam häirivate tegurite pingerida, mis juhtis tähelepanu kõige surematele puudustele ettevõttes, mida tuli kõigepealt kõrvaldada. Teine oli töötajate üldist rahulolu kõige enam mõjutavate tegurite loetelu, mis võimaldas tõsta töötajate heaolu ja töötaju.

Selle uurimustöö kokkuvõtteks korraldati ka konverents „*Sotsioloogia tootmises*“, millest Guido Raudver avaldas 1968. a mai lõpus „Edasis“ (nüüd Postimees) artiklite seeria. Guido Raudver kirjeldab seal töötajate arvamuse küsimise efekti, mis on sarnane tööhoiakute uurimise mõjuga muudes maades aastaid varem. Kui uurija või küsitaja tunneb huvi teise, võõra inimese vastu, kuidas tal läheb, mis häirib ja mis rõõmustab, siis sellel küsimise protsessil on juba iseenesest positiivne mõju. See on nagu pingete maandamine, auru välja laskmine. Kuid kui töötajad näevad, et nende hinnangute ja soovidega eriti ei arvestata ja muutusi tehakse vähe, siis nad pettuvad. Sellised küsitlused muutuvad inimestega manipuleerimise ja neist auru välja laskmise vahenditeks.

Kui 1969 küsitleti Järvakandi Klaasivabriku ja Kunda Tsemenditehase töötajaid, siis nendes uurimustes osalesin ka mina. Sel korral sai kasutada kaasaegset arvutustehnikat, TRÜ arvutuskeskuses loodud programme, sealhulgas korrelatsioonanalüüsi erinevate hinnangute seoste leidmiseks. Seejuures võrreldi neid seoseid eraldi nende töötajate kohta, kes olid tööga rahul (Kundas 1969. aastal 84%) ja eraldi nende kohta kes olid rahulolematud (Kundas 1969. aastal 12%). (Sellega järgiti Herzbergi ja Jadovi eeskujut.) Mida suurem oli rahulolevate ja rahulolematute korrelatsioonide erinevus, seda tähtsamaks peeti antud teguri mõju. Näiteks kujunes kõige tähtsamaks suhtumine oma igapäevasesse töösse, töö si-

²³ Karukäpp, T., Kivimägi, J., Mits, K. (1968). *Tehasekollektiivi rahulolu küsimusi: konkreetne sotsioloogiline uurimus*. Tartu: TRÜ.

susse, samuti töö raskusesse ja kvalifikatsiooni tõstmise võimalustesse (Murutar, Vihalemm, 1972:159). Seevastu hinnangutel juhtkonnale, töökaaslastele ja tööta-sule oli see erinevus väiksem. Need näitajad kinnitasid Herzbergi (1923–2000) kahe faktori teooriat (Samas, 156).

Tol ajal valitses nõukogude ideoloogia teooria, mille kohaselt sotsialistlike ettevõtete töötajate motivatsioonis on esikohal soov töötada ühiskonna heaks, teisel kohal eneseteostus tööl ja alles kolmandal töötasu. Järvakandi ja Kunda uuri-mused puudutasid samuti seda probleemi. Töötajatel lasti hinnata, mis on neile tähtsam, kas huvitavam töö või kõrgem tasu. Enamus pidas tööhuvi tähtsamaks. Samuti vastandati sõbralik kollektiiv ja kõrgem palk ja ka selles dihhotoomias peeti inimsuhteid palgast tähtsamateks (samas, 1972:163).

Tööra hulolu tüpoloogia ja selle psühholoogilised ja sotsioloogilised alused

Tööra hulolu uurimise teoreetilise taseme tõusu võimaldasid kaks tegurit. Esiteks, tervete hinnangusüsteemide analüüs statistiliste programmide alusel. Teiseks, teoreetilise baasi laiendamine, töötajate motivatsiooni ja hinnangute seostamine juhtimise ja organisatsiooni teooriaga. Lähtudes rahulolust kui töötaja hinnangust oma taotluste saavutamise võimalustele organisatsioonis, me täpsustasime neid võimalusi. Need sõltuvad tema kohast organisatsiooni sotsiaalses struktuuris ja ka võimuhierarhias. Töötaja positsiooni firma sotsiaalses struktuuris saab kõige üldisemalt hinnata skaalal madalast kõrge ni. Näiteks konveierilindi ope-raatorite võimalused otsustada ise oma tööprotsessi üle on väga piiratud. Juhtide vahel on suuri erinevusi selles, kui suurt hulka inimesi nad saavad käsutada ja kontrollida. Ka taotluste tasemed võivad inimestel olla erinevad, mõnedel mada-lamad ja teistel kõrgemad.

Koostasime rahulolu teoreetilise tüpoloogia nende kahe dimensiooni, soovide ja reaalsuse, alusel (tabel 1). Kui taotlused on kõrgemad kui nende saavutamise võimalused, siis võib oletada madalat rahulolu taset. Kui taotlused on piiratud, aga töötaja positsioon on hea, siis on vahe soovide ja nende täitumise võimalus-te vahel väga väike või puudub hoopis. Selline tüpoloogia võimaldab kirjeldada ja avada ka inimese ja organisatsiooni vahekorra muutumise mehhanismi. Max Weberi järgi võimaldab tüpoloogia tuua välja muutuste tendentsi. (Herzberg vii-tas samuti rahulolu tüpoloogiale, kuid tema teoreetilise konstruktsiooni aluseks olid ainult töötajate individuaalsed orientatsioonid töö sisemistele ja välistele te-guritele. Need orientatsioonid võivad olla tugevad või nõrgad.)

Selle teoreetilise tüpoloogia empiiriliseks kontrollimiseks kasutasime küsitlu-sandmete töötlemisel TRÜ arvutuskeskuses automaatklassifikatsiooni program-mi. TRÜ sotsioloogia labor uuris 1971–1974 automajandite töötajaid²⁴. Autojuh-tide ja remonditöölise 27 rahulolu koondhinnangu statistiline analüüs tõi välja

²⁴ Töögruppi juhtis Pikkar Joandi, liikmeteks olid peale minu ka Ivi Proos, Uno Traat, Nikolai Gorbunov jt.

neli autojuhtide ja kolm remonditöölise rahulolu tüüpi. Kõik need erinesid üksteisest eelkõige üldise rahulolu taseme järgi. Nende tüüpide seostamine küsitlute isikuandmetega võimaldas välja tuua rahulolu taseme muutused inimeste eluea jooksul (tabel 1)²⁵. Töökärjääri alguses pole noortel piisavalt teadmisi ja oskusi, nad lepivad sageli neile antud lihtsamate tööülesannetega. Seega, nii taotlused kui ka tööalased võimalused on madalad, nende omavaheline erinevus pole suur ja kokkuvõttes on sellised noored keskmiselt rahul. Kui nad aga täiendavad oma teadmisi ja oskusi, omandavad kogemusi ja muutuvad vilunuks, siis on neil soov oma potentsiaali ka rakendada. Kui nende tööülesanded jäävad endiselt piiratuks, siis kasvab lõhe noore taotluste ja tema võimaluste vahel. Tekib rahulolematust. Kui sellistele noortele anda uusi ja vastutusrikkamaid ülesandeid ja tõsta nende positsiooni, tekivad neil uued võimalused oma kvalifikatsiooni rakendamiseks ja tõstmiseks. Taotlused on kõrged, nende saavutamiseks on soodsad võimalused, nende vaheline erinevus pole suur ja kokkuvõttes on ka töötajad keskmiselt rahul. Vanemaks saades enamasti tööalased taotlused ei kasva, vaid pigem kahanevad. Töötaja positsioon firmas on aga endiselt hea, temast peetakse lugu. Seega vähe- neb vahe taotluste ja võimaluste vahel veelgi. Töötaja on pea kõigega rahul, üldine rahulolu tase on kõrge. See tüpoloogია näitas esimest korda, miks töötajate rahulolu ja nende käitumise vahel pole otsest seost. Töötaja rahulolu sõltub sellest, kui võrd ta saab oma eesmärgi saavutada aktiivselt tegutsedes. Kui see õnnestub, on tema rahulolu tase keskmine. See näitas, et rahuloluhinnangud on osa inimeste tegevuste sotsiaalse regulatsiooni süsteemist.

Tabel 1. Tööraahulolu tüpologia: töömotivatsiooni, tööalaste võimaluste, aktiivsuse ja rahulolu seosed

	Taotluste tase	
	Madalad taotlused	Kõrged taotlused
Võimalused piiratud	1. Töötaja on passiivne, kuid rahul	2. Töötaja on aktiivne, kuid pole rahul
Võimalused head	4. Väga rahul, passiivne	3. Keskmiselt rahul, väga tegev

Allikas: Haav, K. (1988) *Kui hästi tasub töötada?* Tallinn: Eesti Raamat.

Rahulolu tüpoloogiat saab seostada ja võrrelda ka sotsiaalsete suhete, juhtimise ja suhtlemise tüpoloogiatega (tabelid 2 ja 3). Teisi inimesi saab mõjutada otse, verbaalsete, psühholoogiliste ja moraalsete vahenditega. Kuid seda saab teha ka kaudselt, muutes nende sotsiaalset keskkonda, juhtimisstiili, töö tasustamist ja stimuleerimist ning organisatsiooni struktuuri, poliitikat ja kultuuri. Juhid saavad mõjutada töötajate tegevusi, motivatsiooni ja arengut otsese töö korraldusega,

²⁵ Haav, K. (1979) Töötajate rahulolu ettevõtte sotsiaalse juhtimise süsteemis. – *Eesti Kommunist*, 12: 27-28. Haav, K. 1988b. *Kui hästi tasub töötada?* Tallinn: Eesti Raamat: 41.

tööülesannete jagamisega ja töötajate arvamuste ja tagasiside küsimisega. Kuid ta saab alluvaid mõjutada ka neile kvalifikatsiooni tõstmise, oskuste arendamise ja edasise karjääri võimaluste pakkumisega.

Juhtimisstiilide tüpoloogia

Robert R. Blake ja Jane Mouton (1964) võtsid oma juhtimisvõrgustiku tüpoloogia aluseks juhi tegevuse ühelt poolt töö korraldamisel ja teisalt inimestest hoolimisel. Paremad juhid on tugevad nii töö täiustamisel kui ka töötajatega suhtlemisel. Tabel 2 esitab selle lihtsustatud mudeli.

Tabel 2. Juhtimisstiilide tüpoloogia töötulemustele ja inimsuhetele suunatuse alusel

	Tulemused vähetähtsad	Tulemused tähtsad
Suhted tähtsad	Klubi stiil	Meeskonna stiil
Suhted vähetähtsad	Minnalaskev stiil	Autoritaarne stiil

Rahulolu tüpoloogia üheks aluseks olid töötajate võimalused oma eesmärged saavutada. Need võimalused sõltuvad ka juhtimise stiilist, juht võib neid suurendada, küsides töötajatelt nende arvamusi ja ettepanekuid. Kui juht rõhutab oma võimu ja hoiab suurt sotsiaalset distantsi enda ja alluvate vahel, on viimastel eneseteotuse võimalusi palju vähem (tabel 3).

Tabel 3. Juhtimisstiilide tüpoloogia eesmärkide kooskõla ja sotsiaalse distantsi alusel

	Eesmärkide kooskõla väike	Eesmärkide kooskõla suur
Juhi võimu distants suur, kaasamine on vähene	Passiivsus, varjatud konflikt	Rivaliteet
Juhi-alluva distants väike, kaasamine on ulatuslik	Vähene aktiivsus	Samastumine ja koostöö

Ka Asser Murutari juhtimisstiilis oli peamine hoolimine inimestest. Kuna tema töökaaslased seda tunnetasid, siis nad andsid oma parima ka töö teostamisel.

Mike Wahl on töötanud välja Eesti firmaomanike tüpoloogia nende väärtuste alusel (2011): traditsioonilised humanistid, modernistid, pragmaatikud ja idealistid²⁶.

²⁶ Wahl, M. F. (2011). Kapitaliühingute lõppomanike alusväärtuste ja tahte uurimine ning omanikkonna tüpoloogia konstrueerimine. (Doktoritöö). Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.

Osalusdemokraatia

Kui arvukad töössesuhtumise uurimused tõid välja motivatsioonifaktorite tähtsuse nii inimese arengu ja rahulolu kui ka nende tööviljakuse jaoks, hakati organisatsioonides otsima võimalusi töö sisu muutmiseks. See oli eriti aktuaalne konveieritöö puhul, kus tööjaotus on väga detailne, töö on killustatud ja töötajate tegevus väga üksluine. Hakati kasutama töökohtade rotatsiooni, töö rikastamist ja meeskonnatööd. Seda soovitas juba Herzberg (1962). Kuid sellel on omad piirid, see võib muuta tootmise ja toodete omahinna väga kõrgeks, nagu juhtus Volvo autotehastes Rootsis. Kuid siis avastati, et töötajatele on võimalik anda täiendavaid vaimseid väljakutseid nende kaasamisega allüksuste ja kogu ettevõtte juhtimisse. (Euroopa Liit taotleb töötajate kaasamise ja osalusdemokraatia laiendamist kõigis ettevõtetes, kus on vähemalt 30 töötajat.) Osalusdemokraatia ei tähenda täielikku demokraatiat, töötajate võrdõiguslikkust juhtide ja omanikega. Töötajad võivad küll teha igasuguseid ettepanekuid, kuid mitte kõige kohta. Need ei või puudutada omandi- ja võimusuhteid. Kui töötajad midagi arvavad ja soovivad, pole see juhtidele ja omanikele kohustuslik. Arvestatakse peamiselt tehnilisi soovitusi töökorralduse ja juhtimise täiustamiseks ning olmelisi soovide puhkepauside, vaba aja veetmise võimaluste jms kohta („võileivademokraatia“).

Nõukogude riigiettevõtetes rakendati 1980. aastatel kohustuslikus korras osalusdemokraatiat brigaadi tasemel. Olen andnud sellest ülevaate 1988 ilmunud broshüüris „Kui hästi tasub töötada?“ Meeskonna liikmed said õiguse teha lõplikke otsuseid kõigis brigaadi küsimustes (uute liikmete ja juhi valik, üksteise töö hindamine, töö tasustamise korraldus jne).

Otsustamismudelite täielik tüpoloogia: autoritaarne, demokraatlik ja partnerlus

Osalusdemokraatia ei ole iseseisev otsustamise mudel, see täiendab autoritaarset ehk ainuotsustamist. Siiski on laialt levinud arvamus, et peamised mudelid on demokraatlik (igal organisatsiooni liikmel on võrdselt üks hääl) ja autoritaarne, kus ühel inimesel või väikesel vähemusel on täielik (lõpliku) otsustamise õigus. Demokraatlik otsustamine eeldab kõigi liikmete arvamuste küsimist ja seejärel nende kokku võtmist ja kooskõlastamist. Suurtes organisatsioonides kulub kõige selle peale palju aega, seepärast ei saa seda praktikas laialt kasutada. Seepärast leiavad paljud juhid [otsustajad], et autoritaarne otsustamine on peamine ja sellele pole alternatiive. Seda võib täiendada ekspertide ja huvigruppide esindajate arvamustega, mis on vaid nõuandvad.

Oliver Williamson on vaadelnud nende otsustamismudelite osa mitte ainult ärifirmades, vaid ka majandussüsteemis tervikuna. Ta on leidnud, et turumajanduses on turul kõik osapooled võrdsed. Tootjad konkureerivad omavahel tarbijate pärast. See vaba konkurents viib toodete hinnad alla ja soodustab tööviljakuse tõusu. Erafirmades aga valitseb autoritaarne otsustamine, sest see on kiirem ja

soodustab kõrgemat tööviljakust. Kokkuvõttes on autoritaarne mudel firmades ja demokraatlik mudel turul taganud kapitalikeskse turumajanduse väga kiire arengu viimase 200 aasta jooksul. Williamson ei pidanud seda autoritaarsuse ja demokraatia dualismi siiski täielikuks tüpoloogiaks. Kui üks on tees ja teine antees, siis oleks vaja ka nende sünteesi. See ei õnnestunud, kuna ta lähtus individuaalsetest subjektidest.

Autoritaarset ja demokraatlikku otsustamismudelit saab sünteesida juhul, kui võtta aluseks sotsiaalsed subjektid. Organisatsioon on eri osapoolte koalitsioon. Ärifirmades valitseb hierarhiline ja autoritaarne mudel. Kuid firma tegevust kontrollib omanik või nõukogu. Selles nõukogus ei pea omanikul olema ainuvõim: esindatud peavad olema peamiste osapoolte (stakeholders –ingl k) esindajad. Kui kõigil neil esindajatel on võrdsed õigused, saab selles nõukogus rakendada demokraatia mudelit. Seega firmas on üksikutel töötajatel, juhtidel ja omanikel erinevad õigused. Firma tegevust kontrollivas nõukogus on kõigil sotsiaalsetel subjektidel võrdne kaal. Seega sünteesib selline osapoolte partnerluse mudel autoritaarset ja demokraatlikku mudelit. See tähendab, et autokraatia ei ole ainus või peamine võimalus, sellele on olemas ka alternatiiv.

Eesti ärifirmades domineerib omanikekeskne autoritaarne mudel, juhtimisõpikud soovivad täiendada seda demokraatliku juhtimisstiili ja töötajate kaasamisega. Demokraatlikke tootmisühistuid on Eestis vähe, neis ei kirjutata palju ei ajakirjanduses ega õpikutes.

Peamised sotsiaalsed subjektid firmades

Hierarhilistes firmades on omanikel, eri taseme juhtidel ja töötajatel väga erinevad õigused ja võimalused kasutada firma sotsiaalseid ja muid ressursse *oma töö ja arengu huvides*. Ettevõtjate ja omanike õigused tuginevad omandiõigusele, töötajate õigused rajanevad tööseadustele ja töölepingutele. Need erinevad õigused võimaldavad eristada kolme põhilist sotsiaalset subjekti ehk ideaalset tüüpi²⁷.

- Töötajad, kel pole alluvaid. Neil on kohustus täita tööandja või tema esindaja (juhi) korraldusi, neil pole õigust otsustada isegi iseenda töö ja tegevuse üle.
- Juhid, kel on alluvaid, kuid kes alluvad ka ise kellelegi. Nad võivad otsustada ainult oma alluvate üle.
- Omanikud, kel ei ole kõrgemaid ülemusi. Nad võivad otsustada juhtide üle ja nende kaudu kõigi töötajate üle.

Praktikas on nendel puhastel tüüpidel palju vaheastmeid, kuid piirdumine kolme selge tüübiga lihtsustab oluliselt teoreetilist analüüsi. Kõige suuremad on erinevused äärmuste, tööandjate ja alluvate vahel. See tähendab sotsiaalset ebavõrdsust, mis annab kõrgemal positsioonil olevale isikule võimaluse käituda oma

²⁷ Haav, K. (2015) Õppekava mudelid ja õpiväljundite arendus inimese, kodaniku ja spetsialisti kujundamisel Eestis. – *Riigikogu Toimetised* (Rito) 32, 119-132. <http://rito.riigikogu.ee/eelmised-numbrid/nr-32/>

alluvatega ebaõiglaselt, pidades seda ise õiglaseks. Alluvatel on vähe võimalusi end kaitsta, sest neil pole õigust otsustada oma ülemuse üle. *Kuigi* see sotsiaalne ebavõrdsus annab võimaluse ebaõigluseks, ei tähenda see *siiski*, et seda võimalust alati kasutatakse.

Omanikel ja töötajatel on ebavõrdsed võimalused ja sellega seostuvad ka nende erinevad huvid, väärtusorientatsioon, poliitilised ideoloogiad, teaduslikud paradigmad ja teadmiste käsitus. Ettevõtjad ja omanikud peavad seniseid sotsiaalseid erinevusi ja ebavõrdsust põhjendatuks ja soovivad neid pigem süvendada. Nad väärtustavad individuaalset heaolu ja edu, nad pooldavad parempoolseid ideoloogiaid ja teaduslikku paradigmat (funktsionalistlik harmoonia inimeste vahel). Töötajad pole sageli rahul suurte erinevustega firma eri osapoolte vahel, nad ei pea neid põhjendatuks ja sooviksid neid vähendada. Nad pooldavad sotsiaalset solidaarsust ja sotsiaalset võrdsustamist, nad hindavad pigem vasakpoolset ideoloogiat (sotsiaaldemokraatiat) ja eelistavad pigem pluralistlikku teadmiste paradigmat, mille järgi eri sotsiaalsetel gruppidel on erinevad huvid, väärtused ja arusaamad. Seetõttu peavad nad vajalikuks peamiste osapoolte esindatust firma juhtimises ja juhtimisorganites.

Need sotsiaalteaduslikud põhimõisted moodustavad tervikliku süsteemi, mis annab nõrgematele gruppidele ja sotsiaalsetele subjektidele võrdsemad võimalused kaitsta end ebaõigluse korral. Tugevamad grupid pole sellest mõistete süsteemist huvitatud, nad soovivad jätta endale eesõiguse määratleda mõisteid ja tõlgendada sõnade tähendusi. Nad soovivad käsitleda oma arusaamu erapooletutena ning ainuvõimalikena. Nad ei tunnista, et nende alamatel võiksid olla ka oma huvid, arusaamad, hoiakud ja väärtused.

Rahulolu monitooringud tänapäeval

Rahulolu monitooringud on omandanud kindla koha nii Euroopas kui ka Eestis. Euroopa Sotsiaaluuringud (<http://www.europeansocialsurvey.org/>) ja Euroopa Fond Töö ja Elu Kvaliteedi Parandamiseks viivad läbi võrdlusuuringuid, milles on osalenud ka Eesti (<https://www.eurofound.europa.eu/country/estonia>) ja mis käsitlevad ka rahulolu töö ja eluga. Eestis on mitmeid küsitlusfirmasid ja uurimiskeskusi, kellest üks paremaid on Rakendusuringute Keskus Centar (<https://centar.ee/personaliuuringud/>). Nad korraldavad ka ettevõtete ja asutuste rahulolu (ja pühendumuse) monitooringuid. Üldiselt on nende tehniline tase väga kõrge, kuid neil on peamiselt rakenduslik väärtus uuringutes osalevatele organisatsioonidele. Mõned küsitlused on väga säästlikud, kus töötajad hindavad vaid väikest arvu rahulolu võtmetegureid (15-30). Need keskenduvad sellistele tunnustele, mida firmad saavad muuta. Nendeks on sagedamini suhtlemise ja juhtimise stiil, organisatsioonikultuur, töötajate motivatsioon, rahulolu, pühendumine ja tööalane käitumine. (Võrdluseks, Murutari grupi ankeetides oli üle 300 indikaatori.) Need uurimisgrupid määratlevad rahulolu kitsalt kui töötajate emotsioone, hinnan-

guid ja hoiakuid oma töö ja töökeskkonna kohta. Seega nad käsitlevad rahulolu-hinnanguid kui isoleeritud nähtusi. Nad ei käsitle rahulolu süsteemselt kui üht osa inimeste motivatsiooni ja tegevuse sotsiaalse regulatsiooni süsteemist, mis hõlmab ka juhtimisstiili, organisatsiooni struktuuri jne.

Statistikaamet on korraldanud üle Eesti kõigi töötajate ja ettevõtjate gruppide küsitlusi 2009. ja 2015. aastal.²⁸ Kuid rahulolu kohta on nendes olnud ainult seitse küsimust. Neist on üks üldine rahulolu tööga ja ülejäänud kuus tööülesannete, töötasu, informeerituse, osalemise, uute teadmiste ja oskuste omandamise võimaluste ja seniste oskuste ja teadmiste vastavuse kohta. Need kuus sõltuvad peamiselt juhi stiilist.

Rahulolu haridusega Eestis

Kui ettevõtete võimalused töötingimusi ja selle sisu parandada on piiratud, siis hariduses on teisiti. Õppijate igakülgne arendamine on haridusseaduse ja õppekava eesmärk. Noorte küsitamine aitab selgitada, mis soodustab ja mis takistab neil omandada eluks vajalikke teadmisi ja oskusi. Eestis ongi alustatud haridusega rahulolu monitoorimist. HTM tellis Tartu Ülikoolilt haridusega rahulolu kontseptsiooni ja mõõtmisvahendid (Lukk jt. 2016)²⁹. Projekti koordineeris TÜ Rakendusuuringu keskus RAKE. Selle autoriteks on seitse majanduse, psühholoogia, pedagoogika, loodusteaduste ja statistika analüütikut, kes ei ole varem rahulolu probleemidega kokku puutunud. 2018 hakati selle kontseptsiooni alusel koostatud küsimustikke kasutama kõigil haridusastmetel (<https://www.hm.ee/et/rahulolu>). Üldhariduskoolide õpilasi küsitatakse igal aastal (2020 toimusid need 10. veebruarist kuni 15. märtsini). 2019. aasta küsitluste tulemustest on HTM veebilehel esitatud vaid 16 faktori keskmised, nende sisu avamata. Kutsehariduse kohta on avaldatud ülevaade 2017. aasta kohta (Leppik 2019)³⁰. Nendel küsitlustel on seitse eesmärki, kuid nende hulgas ei ole õppijate arengu toetamine (<https://www.hm.ee/et/rahulolu>).

Kahjuks ei kannata see RAKE analüütikute kontseptsioon tõsist kriitikat. Haridusseaduse järgi on koolis ju peamine õppija areng. Seega tuleks uurida õppijate suhtumisi oma eneseteostuse võimalustesse. See eesmärk on jäetud kõrvale ja asendatud suhtumisega kooli. Eesmärk on noorte heaolu koolis. Kuigi viidete loetelu katab 21 lehekülge (pea kolmandiku tekstist), toetuvad need peamiselt kahele teooriale, üks neist on Herzbergi jt 2-faktori teooria (1959) ja teine Edward L. Deci ja Richard M. Ryani (2000) enesemääratluse teooria³¹. Autorid on võtnud

²⁸ <http://pub.stat.ee/pxweb.2001/Database/Sotsiaalelu/14Tooelukvaliteet/04Rahulolu/>

²⁹ Lukk, M., Sammul, M., Tamm, A., Leijen, Ä., Adov, L., Aksen, M., Themas, A. (2016) Kontseptsioon ja mõõtevahendid hindamaks rahulolu üld-, kutse- ja kõrgharidusega. Tartu: Tartu Ülikool. https://www.hm.ee/sites/default/files/haridusega_rahulolu_hindamise_kontseptsioon.pdf

³⁰ Leppik, M. (2019). Rahulolu kutseharidusega 2017. aasta rahulolu-uuringu andmetel. Tartu: HTM. https://www.hm.ee/sites/default/files/rahuloluraport_loplik.pdf

³¹ Deci, E. L., Ryan, R. M. (2000). The 'what' and 'why' of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behaviour. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.

Herzbergilt üle ekslikud seisukohad, motivatsiooni ja keskkonna isoleeritud käsitluse, kuid visanud kõrvale humanistlikud eesmärgid. Nad on asendanud Herzbergi eneseteostamise ja arengu mudeli Deci ja Ryani enesemääratluse teooriaga. Seda on kirjeldatud kutsehariduse rahulolu monitooringus (Leppik 2017: 4-5). „Kolm põhivajadust“ (autonoomsus, enesetõhusus ja seotus kogukonnaga) võivad küll olla „heaolu kogemise oluliseks sisendiks“, kuid ei taga veel inimeste arengut. Kuna RÕK nõuab üldpädevuste arendamist, tuleks konkreetsemalt uurida noorte suhtumist nende pädevuste omandamise võimalustesse. Kutsehariduse uurimuses on selle kohta neli umbisikulist ja laialivalguvat väidet. „Õpingud arendavad minus sotsiaalseid (ja teise küsimusena: ettevõtluse) oskusi“. „Õpingud annavad mulle põhjalikud erialased teadmised (ja teise väitena: oskused)“. Nendele neljale küsimusele vastas jaatavalt ligi 80 % ja eitavalt 4-6 % kutsekooli õpilasi (Leppik 2017:31). Selline vastuste jaotus näitab, et need küsimused ei diferentseeri õppijaid, tegemist on puuduliku metoodikaga.

Küsima peaks, kas noor on rahul näiteks oma sotsiaalsete (või ettevõtluse) oskuste arendamise võimalustega? Kas ta saab piisavalt sotsiaal- ja loodusteaduslike teadmisi (ja oskusi)? Neid küsimusi tuleks veelgi detailsemaks muuta. Õppijate arengut saab kirjeldada ja soodustada ühiskonna ja inimarengu sotsiaalteaduslikke põhimõisteid kasutades. (Näiteks küsides, kas te olete koolis omandanud peamised mõisted, mis võimaldavad teil aru saada, kuidas demokraatia areneb?) Veel kord, haridusega rahulolu senise monitoorimise eesmärk ei ole senise õpetamise ja õppimise taseme tõstmine ning selleks võimaluste otsimine. RAKE mudel asendab noorte eneseteostuse nende subjektiivse heaoluga ehk passiivsuse ja paigalolekuga. See mudel on eklektiline ja mehaaniline. Selle varjatud eesmärk on pigem mainekujunduslik: saada noortelt positiivne tagasiside ja kiita heaks senine õpetamise ja õppimise tase. See on status quo jäädvustamise ja stagnatsiooni monitooring.

See tähendab, et meie haridussüsteemis kasutatakse rahulolu instrumentaalset tõlgendust ja välditakse rahulolu humanistlikku ja sotsiaalteaduslikku käsitlust. Selline instrumentaalne kontseptsioon on vastavuses tüüpilise osalusdemokraatia mudeliga. Töötajad (antud juhul ka õpilased) saavad väljendada oma suhtumisi ja sellega tunda osalust, kuid omanikud otsustavad, keda ja mida nad tõsiselt võtavad. Kuid kool pole erafirma. Õppijate soovi oma arengut optimeerida ei tohiks ignoreerida.

Kokkuvõtteks

Artikkel käsitles lühidalt neid poliitilisi, majanduslikke, teoreetilisi ja arvutus-tehnilisi eeldusi, mis võimaldasid sotsioloogiliste uurimuste alustamist endises Nõukogude Liidus ja Eestis. Asser Murutar kasutas neid võimalusi töötajate rahulolu uurimiseks ehitusmaterjalide tehastes Tartus 1967 ja 1970, Kundas 1969 ja Järvakandis 1969 ja 1972. Ettevõtted said oma töötajate heaolu ja töö edasiseks parandamiseks kaks pingerida. Üks näitas kõige enam häirivaid tegureid, teine –

töötajate üldist rahulolu kõige enam mõjutavaid tegureid. Neid kogemusi kasutati Eesti suurimas ühe tootmisharu uurimises 1971–1974, kus oli vaatluse all kõik 28 kaubaveo automajandit. Artikli autor kasutas selle materjale hinnangusüsteemide analüüsimiseks ja empiirilise tüpologia koostamiseks. Autojuhid jagunesid üldise rahulolu taseme järgi nelja tüüpi, kelle soovide ja võimaluste vahekord oli erinev. Sellest tulenevalt oli ka nende tööaktiivsus erinev. ***See näitas, et rahulolu on osa inimeste käitumise sotsiaalse regulatsiooni süsteemist.*** Rahulolu küsitlused meil ja mujal näitasid, et töötajate võimalused sõltuvad paljuski ka juhtide stiilist ja organisatsiooni struktuurist. Juhid saavad rakendada kaasavat stiili, küssides töötajate arvamusi ning ergutades nende eneseteostuse soovi. Töötajatele ja nende esindajatele saab anda osalemise võimalusi ka organisatsiooni tasemel, kaasates nende esindajaid juhtorganitesse. *Seega, töötajate motivatsiooni, aktiivsuse ja rahulolu tüpologia seostub ka teiste sotsiaalsete tüpoloogiatega. See seostamine avas tee inimarengu üldiste mõistete süsteemi kujunemisele.*

Selle järgi, millised on inimeste otsustamisvõimalused organisatsioonis, võib eristada kolme tüüpi: omanikud, keskastme juhid ja alluvad. Nendel tüüpidel on erinevad võimalused eneseteostuseks ja teiste inimeste kasutamiseks. Tegemist on sotsiaalse ebavõrdsusega, mis annab võimaluse ebaõiglaseks suhtumiseks ja käitumiseks. Sotsiaalse ebavõrdsuse mõiste on kompleksne ja vastuoluline, see ei tarvitse viia ebaõiglusele, kuid see võimalus on olemas. Seda sotsiaalse ebavõrdsuse ja ebaõigluse vahekorda saab hinnata ainult reaalsete juhtude analüüsi alusel. Kuna peamistel sotsiaalsetel tüüpidel või subjektidel on erinevad sotsiaalsed võimalused, on neil ka erinevad huvid, väärtusorientatsioon, poliitiline ideoloogia ja teadmiste käsitlemise viis ehk teaduslik paradigma.

See on lühike ülevaade mõistesüsteemist, millega saab kirjeldada töötajate, juhtide ja tööandjate eneseteostuse võimalusi, aga ka rahulolu tööga ja eluga. *See on ka inimarengu üldiste mõistete süsteem. Selle süsteemi kasutamine õppekavades, sotsiaalainete kavades, õpikutes ja õpetamisel näitaks noortele, millised on nende realistlikud võimalused enese teostamiseks ja arendamiseks haridussüsteemis, tööl, poliitikas ja isiklikus elus. Selle rakendamine koolides võimaldaks Eesti noortel kodanikuhariduse ja sotsiaalainete vallas jõuda rahvusvaheliselt samasugusele tasemele nagu loodusainetes.*

Traditsioonilised rahulolumonitooringud küsivad töötajate arvamusi eelkõige nendes küsimustes, milles on paranemisvõimalusi ja kus tööandjad on valmis töötajaid arvestama. See võimaldab töötajatel oma suhtumisi ja soove küll väljendada, kuid ainult etteantud küsimustes. Peale selle on tööandjatel nende küsitluste tulemuste tõlgendamisel palju suuremad võimalused kui töötajatel endil.

Rahulolu uurimisel on perspektiive ka hariduses. Kui uurijatel on soov välja selgitada õppijate arenguvõimalusi koolides, on võimalik konstrueerida vastav metoodika. Kuid uurimuste tellijate ja uurijate eesmärk võib olla ka instrumentaalne, positiivse tagasiside saamine õppijatelt ja koolide maine tõstmine. Para-

Kaarel Haav.
Foto: Researchgate

ku ei keskendu hariduse rahulolu senine kontseptsioon ja monitooringud hariduse ja rahulolu humanistlikele eesmärkidele (<https://www.hm.ee/et/rahulolu>). Noorte eneseteostus ja areng on asendatud enesemääratlemisega, mis on taandatud autonoomia, enesetõhususe ja sotsiaalse seotuse mõistetele. Ka Haridusvisioon 2021–2035 ei taotle õppijate arengu teooria rakendamist õppekavades ja õpikutes.

Asser Murutar käsitles rahulolu humanistlikult ja väärtustas juhtimises inimsuhteid, kuigi ta ise sellest palju ei kirjutanud. See inimlik suhtlemise ja juhtimise stiil on endiselt oluline ja seda on endiselt liiga vähe.

Ivi Proos: Asser Murutar – keeruliste mõtetega põnev inimene

Minu kulgemine Asseri mõjuväljas oli suhteliselt lühiajaline, kestis umbes kolm aastat. See oli aeg kui Asser oli filosoofia õppejõud Eesti Põllumajanduse Akadeemias ehk EPA-s (täna Eesti Maaülikool), aga seotud ka Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) Sotsioloogialaboriga. Mina olin samal ajal üliõpilane TRÜ majandusteaduskonnas.

Minu teekond Asseri mõjuvälja on üks võimalik näide sellest, kuidas sotsioloogiani oli võimalik jõuda ajal kui nõukaaegses Eestis ehk aastal 1969, mil vaid vähesed inimesed teadsid, mis sotsioloogia õieti on ja mis sotsioloogia ei ole.

Uudishimu viis sotsioloogiasse

Uudishimu on vist kõige täpsem märksõna, kui vastaksin küsimusele: mis viis ühe majandusteaduskonna teise kursuse tudengi sotsioloogialaborisse ja sotsioloogiasse ning Asseri õpetussõnu kuulama?

Tsiteerides Agu Sihvkat: et kõik ausalt ära rääkida, peab alustama algusest. Ülikooli peahoone teadetetahvel oli minu tudengiajal kõige tähtsam infoallikas, kust pudenenes pidevalt põnevaid killukesi huvitavate ürituste kohta. Peahoone teadetetahvel laius ülikooli peasissekäigu kahe ukse vahelises ruumis. Seda ala pidi alati läbima ja mõlemad seinad olid piltlikult öeldes maast laeni huvitavaid sõnumeid täis. Alates õppekorralduslikest teadetest ja lõpetades väga erinevate kultuurisündmustega. Sinna vahele jäid vaba sissepääsuga valitud õppejõudude loengud, seminarid ja muud põnevad üritused, kus oli võimalik targemaks saada.

1969. aasta sügisel, kui olin alustanud teise kursuse tudengina, nägin teadetetahvlil tagasihoidlikku, väikeses formaadis kuulutust, mis kutsus üliõpilasi sotsioloogiaringi. Mis on sotsioloogia, ei olnud selget ettekujutust, mida tehakse sotsioloogiaringis, ka selle kohta ei olnud midagi täpsemat öeldud. Aga tundus midagi nii põnevat, et tuli kohale minna.

Minu üllatuseks oli uudishimu toonud sotsioloogiaringi veel ühe majandusteaduskonna teise kursuse tudengi, Iris Pettai. Õppisime Irisega erinevatel kursustel, tema kaubandust ja mina rahandust, aga alateadlik huvi sotsioloogia vastu oli ühesugune.

Ülo Vooglaiu initsiatiivil loodud sotsioloogialabor oli mõned aastad enne seda alustanud ja esialgsed töösuunad välja kujunenud. Kaks majandusteaduskonna üliõpilast sattusid koos tööstussotsioloogia töörühma, mille eestvedaja oli filosoofia õppejõud Asser Murutar. Ilmselt oli Asseri praktiline põllumajandusha-

ridus üheks põhjuseks, miks temast sai majandussotsioloogia tegevussuuna võtmeisik sotsioloogialaboris.

Labori ruumiks oli imepisike tuba, kuhu siseneti Marksu maja tagahoovist. Kogunemisteks ja seminarideks oli seal vähe ruumi ja majandussotsioloogia töögrupi arutelud hakkasid toimuma Asseri kodus, Pälsoni tänaval asunud korteri elutoas.

Seminarid Asseri elutoas – elegantse mõtlemise maagia

Hetkel, mil mina tööstussotsioloogia töögrupp maandusin, oli parajasti algamas ühe Tartu ettevõtte töötajate sotsioloogiline küsitlus. Tööstussotsioloogia mõistet kasutati eelkõige seetõttu, et sotsioloogialabori lepingulised uuringud olid seotud tööstusettevõtetega. Põnev oli kohe sattuda uuringu ettevalmistamise ja uuringu meetodika koostamise aruteludesse. Seminarid toimusid Asseri kodus ja kokku saadi igal nädalal. Tööstussotsioloogia grupp koosnes Tartu üliõpilastest, enamik ülikoolist ja mõned EPA-ga seotud inimesed, nende hulgas ka Asser ise. Seltskond oli mitmekesine, filoloogid, ajaloolased ja majandusüliõpilased. Istusime nagu oreliviled reas Asseri elutoa diivanil ja kuulasime Asseri ülikeerukaid sõnastusi ühiskonnast ja sotsioloogiast.

Asseri koduseminaride meeleolukas vahepala oli lasteaia ealise Alo, Asseri noorema poja, seiklemine diivanil istuvate oreliviledel vahel. Alo ilmselt võttis diivanil istuvaid tudengeid kui toredat atraktsiooni, millel oli põnev turnida.

Ivi Proos.

Foto: Õpetajate Leht, 18.03.2016

Asseri juhitud seminaride üheks eripäraks olid mõtete ja probleemide ülikeerukad sõnastused, mille jälgimine oli vaearikas. Teise aasta üliõpilane ei olnud filosoofia kursusteni veel jõudnud, aga Asser oli noor filosoofia õppejõud ja armastas võõrsõnade ja keeruliste mõttekonstruktsioonidega liialdada. Olen hiljem mõelnud, et umbes iga viies mõiste Asseri sõnastuses võis olla selline, millest ma teise kursuse tudengina ei olnud midagi kuulnud.

Seminarid lõppesid alati sellega, et Asser andis igale tudengile kaasa mõne raamatu oma koduselt raamaturiulilt, soovitusel see nädalaga läbi töötada ja kohustusega see nädala pärast tagasi tuua. Kõik raamatud olid filosoofiast ja venekeelsed, seega kaks tundmatut parameetrit korraga. Pusiasin nende

raamatutega koos võõrsõnade leksikoni ja vene-eesti sõnaraamatuga palju tunde ja tegin konspekti. Siiski ei mäleta, et oleksin kunagi mõne raamatuga lõpuni jõudnud ja järgmisel seminaril ootas uus katsumus uue raamatuga.

Seminarid Asseri kodus lõppesid, kui sotsioloogialabor sai suuremad ruumid kesklinnas, restorani Volga vastas. Siis algas laboris aktiivne ühistegevuse ajajärk, sealhulgas harivad mõtterännakud ülikooli juhtivate teadlaste eestvedamisel.

Olen hiljem mõelnud, mis sundis mind Asseri koduseminaridest visalt kinni hoidma. Venekeelsetest filosoofiaraamatutest läbi närida oli raske, aga samas oli tohutult põnev kohtuda selliste mõtetega ühiskonnast, mis tundusid nii uudsed ja värsked. Kindlasti oli see ka Asser Murutari elegantse mõtlemise maagia, millest alati lõpuni aru ei saanud, aga millest oli lihtne vaimustuda.

Enn Tegova: Professorid ja mina

Esimene akadeemiline kohtumine Asser Murutariga toimus muidugi punase paksust sametist lavafooniga Eesti Põllumajanduse Akadeemia ehk EPA aulas. Hommik. Kuskil lavasügavustes vaatab asja pealt Markelovi tehtud kips-Lenin. Pidulikkus missugune, seljaga julgeb olla vaid lektor. Õues passib teine Lenin ka.

Loeng. See on 1965. aasta I kursuse esimene loeng kõigile uustudengitele-rebastele. Saali sisenedes meenub esimene mõte: tõenäoliselt see saalitäis sõjaväeakadeemiasse ei tiku. Ma olin ka ise sissesaanuna, vene kroonust õnnelikult pääsejana siin. Omamoodi viilija. Kui loodad, et epakad kõrgkoolist kergelt läbi saavad, siis ei. Vasallriigi ainukeses akadeemias loomakasvatajatele, agronoomidele, mehhanisaatoritele, metsanduse tudengitele oli ajalooline hetk ja akadeemiline algus süvenemine filosoofiasse, aineks midagi ennastõigustavat-põhjendavat, dialektilist. Materialism – mõtlev mateeria. Hegel. Kips-Lenini pilgu all tuli hetkeks unustada hipiaegsed Platon, Spinoza ja Schopenhauer ning tema eksistentsialism.

Eestis on veel üks akadeemia, Teaduste Akadeemia, kus ei pea küll stipi eest istuma. Aga kui midagi rohkem tahad, tuleb istumist hakata harjutama ilmselt siin – Eesti Põllumajanduse Akadeemias. Aasta oli 1965.

Minu kunstnike *non grata* Pärnu akadeemiani läheb veel pikalt aega.¹ Enne peavad tõsisotsioloogid meie vabaduse ja vabanemise eest delikaatselt, tasakaalukalt ja teadusepõhiselt rabama.

Lektor. Asser Murutari välises kujus on mingi vastuolu, mis seguneb asjalikkuse ja huumoriga. Edgar Valteri karikatuurile sarnane Naaskli-lokk, mida olen peegli ees tulutult endalegi kamminud. Lokkidega setu, kes oma päritolu üle uhke oli. Toona üldsus naeris iseolijate, setude ja ingerlaste üle. Kalevipoja kasvu mees tudengite ees. Meenub lause lõpus mõtet kinnitav või kõhklust rõhutav iseloomulik pealiigutus... Võta kinni.

Meie järgmise kohtumiseni läheb aega. Vahepeale jäävad mul Mülleri-Isotamme-Vahingu salongiülikoolid ja -akadeemiad.

Ajutiselt kujunev demokraatia käib kiiresti alla. All-linnas, Tartu Riiklikus Ülikoolis on punarektor Arnold Koobi aeg. 1972 saab rektor lahti sobimatust kunstikabineti juhatajast, Kaljo Põllust. Ja ka Liimetsast. Visarite kunstirühmitus lõpetab viimase näitusega vanas kohvikus. Mis jääb siis üle asotsialiseerunud ja hipistunud inimesele?

Kas koputada kõrvalkabineti, Ülo Vooglaiu sotsioloogiakabineti või Siimani psühholoogia kabineti uksele? Et Ülo Vooglaid ikkagi ka saarlane, siis sinna. Vast

¹ Vt nt <https://www.muurileht.ee/plahvatus-panus/> ja <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=panupos-timees20180818.2.24.1>

Enn Tegova portree Asserist vaatab Asserit.

Foto: Leo Luks

peab ülikoolis kauem vastu kui kunstikabineti hiidlasest naaber.

Tegelikult oli sedasi, et kaua sa, Ennukene, elad vanemate pasteedist ja juhuslikest Eesti Raamatu ja Edasi kujundustöödest. Mõned pildid sai stipihinnaga müüdud... Ja siis tuli hargnevate teede aeg.

Mu lauda kohvikus tulid sotsioloogialaborist “inka fillid”, Krista Mits ja Tiia Karukäpp, sots-laborile anketeerijaid värbama. Kujunes nii, et olin kohe sobilik – peale ülema Ülo puurivat pilku võeti mind Tartu Riikliku Ülikooli töötajaks. Laborant Tegova Enn. Siin tulid järjest varjust ette kunstnik-kütja-autojuhi väärrikad ülesanded ja seni varjatud oskused-anded. Laboris on töö ka luuletaja ja suurmõtleva vaimust ja võimust, Jaan Kaplinski, ja tema kaasa Tiia Toomet. Ühel ringsõidul Ülo labori Volgaga leiame neile maakodu, kus lepapõõsaid vaadates kohtun isegi Jumalaga. Tõsiselt, selline kõikeloov ja mõistev rahutunne. Jaanil ka ilmselt sama tunne, et hea koht, ja otsustab selle talu osta. Autos oli veel kunstnik Ilmar Malin, ta oskas meid Soome-poisina suunata.

Ühel hetkel oli aeg jätta sotsioloogialabori Volga rool sinnapaika, sest tuli uus korraldus: minna Tiigi/Pälsoni nurgale Asser Murutari juurde koju “meega setu kohvi dieedile”. Koos kaaskollegi Ene Jaksiga olime põrandal, pepud püsti, pead moslemite palveasendis, arvuti Ural 8 rullidest otsimas tulpadest ühte

Enn Tegova.

kindlat numbrit, nt 378 vms. Oli vist Frei Tommi kuuerealine putukate uurimise programm, mis sobis hästi ka meile, rahututele, rahulolu uurimiseks, analüüsiks ja kandidaaditööks. Faktipõhiselt vajalikud tõsiasjad. Loomulikult oli laborisse teaduskandidaate tulemas teisigi ja tööinimeste anketeerijaid palju, kelle abi sai mahukast tööst läbi närimiseks kasutada. Paljude vabariigi asutuste ja pealinna rahvastiku rahulolu anketeerimine on vihje töö mahukusele. Osalesin Pelgulinna küsitluses isiklikult.

Ruumi on juurde vaja. Restoran Volga vastas endisest Helju Valsi II korruse korterist jäi ikkagi väheks. Nii koliti laboritööde andmerullidega Asseri Tihase tänava pooleliolevasse individuaali. Lisaks laboritööle kütsime luuletaja Peep Ilmetiga vaheldumisi söekatelt. Asseriga vestleme tihti, näiteks pärast Juri Lotmani Puškini kultuurisemiootika loenguid. Setumaast, kus olid möllanud-sõdinud venelased, poolakas Stefan Bathory, rootslased ja sakslased. Ka Raadi von Lipharti piiritusekojast piiriverstaposti juures Vastseliinas. Mihhailovskojesse pagendatu, Puškin, kohtus siin von Lipharti tütreaga. Käidi ju vaatamas kohta, kus rist olevat nädal otsa õhus rippunud. Sellest omamoodi, hõljuva ristiga piirikohast oli Peeter I igaks juhuks lasknud linnuse lammutada.

Meenub veel ka Asseri kaasa. Inga Murutari abiga sai leitud sepp ja tegin esimese spordikarika – see oli roostevabast terasest tulp, õieks muna – Jõgeva matetajatele. Nii sai ka ehitusmaterjalide tehases töötatud. Tehas oli sotsioloogide

uurimisobjekt, sestap lasti loomingulisel seal vabamalt toimetada. Kui asjad mõtetegevusest kaugesid, hõikas Asser, ära Frommi unusta lugeda.

Olin portreedega katsetanud. Pikkar Joandi palvel endisaegade põllumajandusministri Jaan Hünersoni portree, Ants Hanseni palvel natuurfilosoofi (A. M.) Tõnis Loidi ja Ülo soovil ka Vladimir Jadovi portree sotsioloogide isale Leningradist. Viimane sellest sarjast oli Ülo Vooglaiu portree laguneva Datlini III internatsionaali torniga (Maalehes avaldati pilt, kus Asser selle üle annab).

Seega oli loomulik jätk ja kõigi soov, et maaliksin Asserist juubeliks portreepildi. Modell saabus mu Elva tänava ateljeesse täpselt, kaks raamatut kaenlas. Õppejõu asi. Nii pidin läbi lugema meie maaelu käsitlevad raamatud „Maarahva elujõud“ ja tagastama need ruttu, kuna olla Kasemetsa omand.

Ajad olid muutunud ja peas tuli “üle kirjutada” Vahingult laenatud Nabokovi raamat, Isotamme Verlingetti, Veismani toodud Valtari raamatud kuninglikust kolbapuuriast. Tüdrukud laborist on tõlkinud Freudi ja Jungi, need toetavad Schopenhaueri ja Camus’ eksistentsiaalsevõitu mõtlemist. Nüüd tuleb mõelda Eestile. Eks maarahva ellujäämine on ka puhas eksisteerimine. Nii me arutasime tihti naaber Asseriga, jalutades mööda Suurt Kaart.

Paaril korral olin Murutaride sverdpaaditegemise talgutel ja paadiga Võrtsjärvel. Tundus kahtlane tegevus see klaasriide kihtide viisi liimimine vana sverdi puupõhja külge, aga suvel Võrtsjärvel limnoloogiajaama juures kai ääres kõlkus päris ilus purjelaev. Soodiots anti mullegi pihku ja Asseri hoiatustest hoolimata tuli poomiga kolm korda vastu pead saada... Võrtsjärve siledal pinnal kerge tuulega libisemine, jumalik, kui ei oleks seda materiaalist poomi...

Siina Lepik: Biti klubi ja kultuuriekspeditsioonid

Loomingulisi otsinguid ja enesearendamist on alati kandnud ärksad inimloomused. 1960. aastad tõid ka eesti noorte teadlaste ellu äratundmise, et NSV Liidus valitsenud infosulg on hakanud lõdvenema. Nii sündiski Tartu akadeemiliste noorte hulgas mõte hakata looma klubi- või seltsitaolist koondist, et vahetada informatsiooni ja ühiselt vaba aega veeta.¹

Ülo Vooglaiu initsiatiivil istuti korduvalt koos ja arutati ning kavandati klubi loomist. 12. detsembril 1965. aastal saigi mõte teoks. Varem laialisaadetud kutsete alusel tuldi TRÜ klubisse kokku, et klubi põhikiri, tegevussuund ja kodukord läbi arutada. Kaua vaagiti klubi nime ümber. Tehti mitmesuguseid ettepanekuid, nagu „Cortex“, „Bit“, terve rida loomanimesid ja hulk tehsnimesid. Lõpuks ristiti klubi salajase hääletamise tulemusena Biti klubiks. Kinnitati põhikiri ja kodukord. Klubi hakkas juhtima president ja abi, kes valiti salajasel hääletamisel kaheks aastaks. Esimeseks presidendiks sai Aare Purga – füüsik, hilisem ENSV kõrghariduse minister. Hiljem valiti presidendiks Ülo Vooglaid, Meeme Karolin, Jaak Uibo, Siina Lepik, Lehte Hainsalu-Sööt, Laur Karu jt. Klubi kroonika kirjutajaks valiti 1965. aastal Asser Murutar. See koht ei kuulunud ümbervalimisele.²

Klubis valitsev kord kujunes äärmiselt demokraatlikuks ja liikmete vahel valitses usalduslikkus. Igal klubisse astumist taotleval noorel tuli koostada oma uurimus- või tegevusalalt lähtuv tunniajaline referaat ja see klubis ette kanda. Ettekandele järgnes kriitiline arutelu. Seejärel pidi liikmeks taotleja vastama kolmele küsimusele:

- Miks ta astub klubisse?
- Millistele probleemidele ta otsib klubi aruteludest vastust?
- Milliste probleemidega ta tahab esineda ja kuidas klubi tööst osa võtta?

Seejärel kuulati kahe asutajaliikme soovitusi liikmeks taotleja kohta ja alles siis otsustati avaliku hääletamise tulemusena vastuvõtt.

Klubi tööks kujuneski esialgu liikmete referaatide kuulamine ja arutlemine. Esinemised olid hästi ettevalmistatud ja esinejate seisukohti sõeluti põhjalikult.

¹ Artikli pani kirja Siina Lepikut koroonaaajal telefoni teel intervjuerinud Inga Murutar. Vt ka Lepik, Siina „Biti“ klubi - Tartu Ülikool 1970-1988. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi. XXX. Tartu, 1998, lk 115-118

² Ivar Raig (4.II.2021): „Arvatavasti Biti klubi krooniku amet polnud valitav ja oli pärandatav algusaastatel, sest kunagi seitsmekümnendate keskel, 1976 või 1977 alguses, andis Asser kroonikaraamatu minule ettepanekuga jätkata seda tööd. Kes sai kroonikuks peale seda, kui mina läksin sõjaväkke ja kus on praegu Biti klubi kroonikaraamat?“ Vt ka lk 129–130 (toim).

Referaate kuulati väga erinevatelt teadusaladelt: füüsika, arvutusmatemaatika, filosoofia, meditsiin, astronoomia, ajalugu, ajakirjandus, psühholoogia, sotsioloogia, eetika, informaatika, metsandus jne.

Järk-järgult mindi üle külalisesinejate referaatide kuulamisele ja arutlemisele. Esinema paluti paljusid teadlasi väljastpoolt klubi (nt Harald Keres, Boris Maiste, Gustav Naan, Harald Haberman, Heiti Haldre, Kaljo Laas, Enno Kross jt.). Mõnikord kutsuti esinema ka Tartus läbisõidul olevaid teadlasi NSV Liidust ja välismaalt.

Eriti tormiliselt kulges arutelu G. Naani ette kantud „Võimu ja vaimu vahekorra“ ümber.³ Boris Maiste analüüsis korduvalt majanduse sõmpunkte, Ülo Vooglaid sotsioloogia, psühholoogia ja juhtimisteaduse probleeme, Asser Murutar organisatsiooniteooria aluseid. Luuletajad ja kirjanikud tutvustasid oma loomingut ning kirjanduse ja kunsti probleeme. Kuulati ka muusikat.

Palju tähelepanu pöörati kultuuriteooriale. Ega täppisteadusedki klubi tegevusest välja jäänud. Kosmoseasjade, arvutusmatemaatika ja bioloogiateaduse uusimate saavutuste üle vaieldi sageli hilisööni. Mitmeks klubiõhtuks pakkus ainet Toomas Suti bioetika loeng.

Tihti kutsuti esinema TRÜ, EPA ja Eesti Teaduste Akadeemia teadlasi, kes olid äsja naasnud väliskomandeeringutelt või konverentsidelt. Tol ajal juhtus seda harva ja uus teadusinfo saadi nii värskest kätte. Väga huvipakkuvalt rääkis H. Haldre Birmast ja E. Kross Lähis-Idast. Elava huviga kuulati ja arutleti ka demograafia ja rahvastikurände probleeme Kaljo Laasi ettekande alusel 1969. aasta kevadel.

Mõnikord juhtus olema hea päev, mil klubisse sai kutsuda ka mõne kraadi kaitsmisele tulnud välismaa või NSV Liidu teadlase. Nii esines Firsov NSVL-i Teaduste Akademiast, üks teadlane isegi Hiinast ja kaks daami Rootsist, kes olid Eestis läbisõidul, tulles V ülemaailmselt sotsioloogide kongressilt.

Palju arutelusid oli üliõpilaste teemadel. Pikkar Joandi uuris üliõpilaste ideaale ja pidas klubis selleainelise ettekande. Mitu üliõpilast aga kutsuti klubisse esinema ajalehe Edasi ankeedi põhjal tehtud uurimuste alusel. TRÜ raamatukogu tollane direktor Laine Peep pidas loengu „Informatsioon ja inspiratsioon“. Mõnel klubiõhtul oli arutluse all vaba aeg (Kaarel Haav ja Ülo Vooglaid). Ka Eesti rahva kultuuriilmingud olid sageli päevakorral. Bitilane Pikkar Joandi võttis osa Kihnu-Ruhnu mängudest ja jagas hiljem oma muljeid klubi liikmetele. Keeleteadlane Helgi Vihma tegi juttu eesti keele ja kirjanduse uurimisest.

³ Ülo Vooglaiu e-kiri seoses Peeter Einasto lahkumisega 15.XII.2020 (toim): „Psühholoogiaosakonna II lennus oli ta üks neist, kes süvenesid sotsiaalpsühholoogiasse ja kes sai kätte ka iseseisva uurimisjärje. Tüüstres oli Peeter sauna ehitaja ja hooles ka kõige muu eest. Meenutan ka Peetri seda vägitegu, mille ta tegi seoses Gustav Naani ettekandega Tartu BIT-i klubis. Käbin käis Tartus otsimas selle ettekande lindistust... Peeter kirjutas selle koos abikaasaga ühe ööga lindilt maha. Järgmisel päeval sõitsin mina Tallinna ja andsin selle käsikirja koos lindiga Naanile. Paar kuud hiljem ilmus ajakirjas Looming Naani artikkel “Võim ja vaim!”. Tiraaž korjati ära, peatoimetaja Kuusberg lasti lahti, lärm oli suur. Meie mõtted said uue suuna ja usk kosutust. Tuhanded inimesed on selle teksti abil avastanud nii võimalusi kui ohte, mis ajendasid looma oma teed. See artikkel on aktuaalne ja kaalukas tänagi veel, mil Peetrit meie hulgas enam ei ole. Puhka rahu, Peeter! Jääd meie südamesse sooja ja rõõmsameelsena...” (toim).

Biti klubi kodumaisel kultuurireisil. Ees tumeda lipsuga Oskar Kuningast vasakul Ülo Vooglaid ja paremal Inga Murutar, Ülo ja Oskari taga Siina Lepik. Asser on tagareas.

Foto: Murutaride pere kogu

Klubi patrooniks kujunes klubi töös aktiivselt kaasa löönud kirjanik, kirjan-dusteadlane, kultuuriloolane ja tõlkija Oskar Kuningas. Nimelt korraldas klubi igal suvel ekskursiooni mõne Eesti maakonna tundmaõppimiseks. Peamiseks kodu-, kirjandus- ning kunstiajaloo tutvustajaks saigi Oskar Kuningas. Ekskur-sioonid kestsid 3–4 päeva, mõnikord ka nädala ja piirdusid igal suvel ühe maa-konnaga. Oskar Kuninga kõrval juhtisid ekskursioone ka Helgi Vihma jt.

Need olid nii puhke- kui ka huvireisid. Saadi teada, mida tolleaegne Eesti ajalugu ja kultuurilugu ei õpetanud, mis oli maha salatud või põlu alla pandud. Kõigil peredel olid tingimata lapsed kaasas, et ka nemad saaksid osa sellest, mida koolis ei tohtinud õpetada.

Me tavatsesime nimetada neid reise küll puhkusereisideks, kuid suur kultuuri-janu ei lasknud üksnes kaunist loodust, vett ja päikest nautida, vaid kõikjal püüti kohtuda kohalike väljapaistvate inimestega. Nii ei suuda unustada kaunist reisi Tõrva, kus pastor Ivar Vaasa abikaasaga bussitait bitilasi oma aias vastu võttis ning suure maasika-vahukooretordi ja kohviga kostitas. Jalutuskäik vanal Helme surnuaial koduloolase ja kohaliku lugupeetud kultuuritegelase ja meie reisijuhi Oskar Kuninga juhendamisel kujunes meeldejäävaks sündmuseks. Oleksime

Inga Murutar ja Sirje Endre konspekterimas ning Toomas Sutt kuulamas.

Foto: Murutaride pere kogu

nagu oma vanaisade-emade aega tagasi saanud ja nendega koos eesti rahva murresid ja rõõme jaganud.

Meeldejääv kohtumine oli ka Lähdel skulptor Jaan Koorti sugulastega. Väljudes suvekuumast bussist, sattusime suurde jahedasse tarre, kus meid kostitati külma maapiimaga, samal ajal kuulasime mälestusi suure skulptori loometööst.

Suureks elamuseks oli ka külaskäik Põltsamaale. Pastor Herbert Kuurme oli korraldanud meile vastuvõtu Põltsamaa Konservikombinaadis. Ka selle ekskursiooni muljed olid tugevad. Kodulootundjana andis pastor Kuurme Põltsamaa kandi kultuurist ja ajaloost põhjaliku ülevaate. Öhtul kohtusime Põltsamaa Konservikombinaadi töötajatega. Tundsime end väliskülastajana, kellele osutati suurt tähelepanu ja au. Hea ülevaate saime Põltsamaa kandi haridusloost.

Selliseid suverese tegime aastast aastasse ja käisime peaaegu kõikides Eesti maakondades. Erilise tähelepanu objektiks olid endiste kultuuritegelaste sugulased või nendega vahetult koos elanud või kokku puutunud lähedased inimesed. Kalmistutel uuendati teadmisi eesti kultuuritegelaste kohta. Paljud toleaeagsed ajaloo- ja kultuuriloo allikad ju vaikisid.

Näiteks Väike-Maarjas kuulsime suurepärasest eesti noorkirjanike taimelava harinud kirjanikust Marta Sillaotsast. Senini tundsim teda ainult kui lasteraamatu „Trips, Traps, Trull“ autorit. Nüüd kuulsime põhjalikult ta loomingust ja elusaatusest.

Biti klubi Eesti kultuuriekspeditsioon juulis 1969. Keskul istub oksal Siina Lepik, kõrval ees Kati Vooglaid, taga Kati ja Siina vahel Helgi Vihma, parema väike Kai Vooglaid ja tema kõrval endises Oskar Lutsu talus elav Villem Viirmann, ligi 50 omaloomingulise laulu autor.

Foto: Murutaride pere kogu.

Ka hilissuvine käik Saaremaale on palju muljeid jätnud. Kuigi olime seda reisi kaua ja enda arvates hästi ette valmistanud, tuli siiski ette möödalaskmisi ja viiperusi. Pikad praamijärjekorrad ja formaalsused võtsid nii palju aega, et hilinesime Kuressaarde kaks tundi. Meid võõrustas seekord saarlaste klubi „Osiris“. Kui me aga öö hakul kohale jõudsim, oli üllatus suur, kui kogu klubi liikmeskond meid ootas. Peakorraldajaks oli dr Anti Liiv, kelle juhendamisel toimus mitme päeva jooksul ekskursioon mööda Saaremaad. Käisime kultuuritegelaste kodudes, kalmudel ja muuseumides. Põhjaliku ülevaate saime pidalitõvest ning Teise maailmasõja ajal Saaremaal Sõrves toimunud. „Osirise“ klubilt jäi meie klubile mälestuseks pähklik tammepuust kepp ja hulk sooje sõprussidemeid.

Traditsiooniline oli ka klubi aastapäevade ja jõuluõhtute korraldamine pere-dega. Need olid lihtsad koosviibimised, kus kõik tundsid end meeldival. Ülearuste rahaliste kulutustega klubi ei tegelenud. Vaid mõned rublad kohvi, tee ja külalistele lilleõite jaoks oli kogu klubi eelarve.

Lõpuks kujunes klubi liikmeskond üleestiliseks. Anti Liiv tuli klubiõhtutele Saaremaalt, Ilmar Soomere Viljandimaalt, paljud Tallinnast, Tartumaalt, Jõgevamaalt. Klubi põhilise liikmeskonna moodustasid TRÜ, EPA, Eesti Teaduste Akadeemia noorteadlased. Väga palju oli klubis ka juba töötavaid teadlasi ja pe-

Asser ja Ülo kingivad Oskar Kuningale matkakingad.

Foto: Murutaride pere kogu.

dagooge, kirjanikke ja muid ärksaid inimesi. Klubi tööst võttis vahetevahel osa ka mõni tollaegne komsomolijuht, nt Sirje Endre, Milvi Reinfeld, Indrek Toome ja Priit Järve.

1970. aastate lõpul kuulus Biti klubisse üle kaheksakümne noore inimese. Paljudest said väljapaistvad teadlased, kultuuri- ja riigitegelased.

Klubi üritustel ei pruugitud kunagi alkoholi ega saadetud korda ebakõlbelisi tegusid.

Aegajalt on osa klubi liikmeid ka mõnel korral klubi aastapäevade puhul koos käinud Murutaride kodus.

Jaak Uibu:

Meenutused Asser Murutarist

Esimene kohtumine Asser Murutariga pärineb mul suvest 1961. Äsja arstiteaduskonna esimese kursuse lõpetanuna sain suvetöö – ärgitada neid kommunistlikke noori, kes polnud pikemat aega tasunud liikmemakse, oma võlgnevusi leninliku organisatsiooni ees ära tasuma. Komsomoli linnakomitee asus sel ajal Tartu rae-kojas, kus nooruslikus võlus Asser Murutar minu külastuse ajal istus rõõmsalt aknalaual. Aken oli avatud, õhk oli kevadiselt soe, linnud laulsid ja noormees aknalaual tundis ennast silmnähtavalt hästi, lobisedes komsomoli näitsikutega.

Mina täitsin sel ajal oma komsomoliülesannet, sain kartoteegist andmed ja läksin võlgnikke otsima. Oli üllatavaid kohtumisi. Aida tänavas ühes hoovis pärisin majaanikelt tütarlapse N. järgi. Majaanikud muigasid, öeldes, et seda tütarlast otsivad noormehed pidevalt. Hakkasin aimama tütarlapse harrastusi, aga majanumbrit ei saa soovijaile avaldada, et mitte vastuollu minna andmekaitse seadustega. Tuleb oodata veel 16 aastat.

Loomulikult keegi meid Asseriga teineteisele ei esitlenud, kuid pilt temast aknalaual oli nii meeldejääv, et hilisemal ajal tundsin ta ära. Võimalus selleks avanes 1965. aastal loodud Biti klubis, mis algselt oli mõeldud üliõpilaste ja noorte õppejõudude meelelahutuseks. Paraku meelelahutusest eriti midagi välja ei tulnud, klubi kujunes ühiskondlike probleemide arutelu paigaks Tartu Kirjanike Majas, kus me koos käisime. Seal oli Asser tooni andvaks persooniks. Ta tegi seda tõsisel näoga, aga sageli ei saanud ma aru, kas ta naljatab või räägib tõtt. Näiteks arutati sel ajal palju NLKP programmi üle. Asser ütles, et tegemist on äärmiselt kaunite eesmärkide ja üldse erakordselt võimsa dokumendiga. See NLKP programmi ülekiitmine andis kuulajatele mõista Asseri tegelikku arvamust.

Aastail 1996 ja 1998 ilmusid Asser Murutari kaastegevusel EPMÜ filosoofia ja maasotsioloogia instituudi kogumikud „Maarahva elujõud“ I ja II. Nende formaat kõneleb elujõu raugemisest mitte üksnes maarahva hulgas, vaid ka maasotsioloogide ridades. Mõni aasta hiljem kurtis Asser, et tema ülikool ei vaja enam filosoofe, pealegi tegid põhilise töö ära juba antiikaja filosoofid.

Talvel 2003 oli minul Riigikantseleis suurem ettevõtmine – „Avaliku sektori ettepanekud ja arvamused Eesti Vabariigi rahvastikupoliitika aluste koostamiseks“. Tegin selle töö ära kahe kuuga ja siis läksin valmis aruannet Asserile näitamas. Ta jäi minuga rahule. Muide, aruanne kogub Digaris järjest vaatamisi, viimane näit oli 650.

Jaak Uibu (2020).

Foto: erakogu

Eriti meeldis Asserile küsitluslehe punkt 18: „Asundustalude loomine 30ndatel aastatel õigustas end nii majanduslikus kui demograafilises mõttes. Kas peate otstarbekaks ka tänapäeval sellise riikliku koduloomise programmi väljatöötamist noortele perekondadele (näiteks maa tasuta, hooned ja tootmisvahendid sooduslaenuga), kus laste sündimisel kustutatakse osa laenust? Vastusevariandile „See oleks otstarbekas“ oli Asser kaks kriipsu alla tõmmanud.

Kolm aastat hiljem kirjutas Asser arvamuse rahvusliku arengu ja koostöö instituudis valminud aruande kohta. Esitan selle allpool Asseri suurepärasest sõnastusest kärbeteta. Kas viimastel aastatel ja eriti koroonaja ajal ei lähe täide Asseri ootus: „On ka lootus, et kohalik

linnastumine (urbaniseerumine) hakkab pöörduma ruraliseerumiseks, et inimene ja rikkus hakkavad linnast maale rändama“. Kahtlemata oleks see protsess ERARE abil, mida Asser toetas, olnud palju tõhusam.

Arvamus ERARE – Eesti rahvastikutaaste regionaalprogrammi – kohta

Käesoleva seisukohavõtu palus esitada EV Presidendi akadeemilise nõukogu sise- ja rahvusliku julgeoleku komisjonile proua Tiina Raitviir. Jõudumööda püüan seda sõnastada.

Pool sajandit suhtelises suletuses elanud Eesti rahvas, kes enne seda oli viie aasta jooksul kaotanud iga viienda kodaniku ja riigi, avanes 1990ndatel aastatel taas nii rahvana kui riigina inimkonnale. Inimajaloos unikaalne eksperiment omanäolise soome-ugri rahvaga tõi kaasa selle rahva järjest kiireneva vähenemise, vananemise, linnastumise, emigreerumise, suremise jne. Taastatud omariiklus on püüdnud neid protsesse kohati stabiliseerida.

Üheks ideeks on olnud kasutada põlisrahva territoriaalset identiteeti, soome-ugrilastel koduga seotut, noorte paljulapseliste perede toetamiseks, abistamiseks, selliste perede arvu suurendamiseks. „Milleks meile miljon hektarit riigimetsa ja maad ilma kodaniketa? Eestlast pole mõtet tappa, anna talle tükk maad ja ta tapab ennast ise.“ Jms.

Kõik Eesti põliselanikkonna rahvastikutaaste programmid on hilinevad, on

tagajärgedega tegelevad kui mitte lootusetud ettevõtmised. Nad on isegi paratamatud rehabilitatsioonitegevused. „Ka surra võib ilus olla.” Enamiku Euroopa riikide ja kõigi endiste Nõukogude Liidu riikide inimpopulatsioonid on hääbuvad. „Kas on võimalik selle suure katla ühes servas keeta paremat, rasvasemat suppi?” „Lootus sureb viimasena ja pärast meid.” ERARE on retrospektiivne projekt.

Seega on ta valdavalt normatiivne ja pretendeerib inimeste, omavalitsuste ja riigi uutele normatiivsetele aktidele selleks, et pöörata ja seisatada (stabiliseerida) protsesse, milles on tugev letaalne komponent. Loodetud prospektiivseks väärtuseks on kohaliku põlisrahva ellujäämine. On ka lootus, et kohalik linnastumine (urbaniseerumine) hakkab pöörduma ruraliseerumiseks, et inimene ja rikkus hakkavad linnast maale rändama. See on väga huvitav toetus maaelule ERARE poolt.

Inimajaloos on tuhandeid kordi juhtunud, et linnastumisprotsesside ammen-dumine või suurlinnade kriis on toonud kaasa maaelu taassünni. Paljusid kordi inimajaloos on keskustesse kontsentreeritud elu ammen-dumine aidanud kaasa hajutatud eluvormide, elamisvõimaluste säilimisele. Mõtelgem teemal: hajutatud reostus – kontsentreeritud reostus. Huvitavaks teemaks on kultuuri kontsentratsioon kes-kustesse (elitaarse kultuuri teema) ja kultuuri levimine, territoriaalne kultuurihõi-ve. Majanduse kasv, kinnisvarabuum jms toovad kaasa linnakodude ja maakodude paralleelkasutuse. Kriisiolukordades on see jätkusuutlikum variant.

Tänase majanduskasvu tingimustes on ERARE mittekäivitamine ja mittekasutamine nõustumine letaalsete tulevikuvariantidega.

Samal ajal ERARE kasutamine ei anna mingit ajaloolist garantiid. Selle käivi-tamiseks tuleb läbida innovaatiliste toimingute kett. Mida paendlikum on ERA-RE innovatiivse tegevusena, seda suurem on tema võime rahvastikutaaste aukude lappimisel.

Keeruline teema on ERARE kasutamine vaesuse rehabilitatsioonis. Veel ras-kem teema on ERARE pikaaegse kroonilise töötusega kohtades. Kui ERARE käivitub, saavad tema eeliseid kahtlemata kasutama rikkamad ja toimekamad maapered, sest juba toimiva maapere kõrvale uue ja noore pere asumi teke on kõige loogilisem lahendus. Samas, tühjale maale asujatele võõrasse kohta asumite või isegi kobarkülade rajamine on kulukas ettevõtmine. Aga mine tea! Saagu iga asum unikaalseks, vajalikul määral turvatud ettevõtmiseks.

ERARE idee mahavaikimine on järjekordne antiväärtuslik tegu põlisrahva jaoks. ERARE annab võimaluse kasutada looduse elujõudu põlisrahva elujõu tugevdami-seks. ERARE on võimalus peatada, leevendada kohaliku põlisrahva põgenemist, laialijooksmist töö ja raha järele mööda maailma. ERARE võimaldab kergendada sotsiaalseid ebameeldivusi, päästa päästmatut. ERARE – see on adekvaatne sõna ja mõte, see on humanistlik komme ja eetos, see on legend, müüt sellest, et mitte maa ei kuulu Inimesele, vaid Inimeste Maal kuulub Inimene Maale.

ERARE toimib ka siis, kui „errare humanum est”.

Asser Murutar, 17.03.2006

Eenok Haamer:

Tänulikult Asser Murutarile mõeldes

Olen kohtunud väga paljude inimestega. Mõned kohtumised on sellised, mis ka aastakümnete järel ei unune.

See oli 1960ndatel aastatel. Lehte Hainsalu kodus käisid koos inimesed, kelle mõtlemine oli tol ajal lubatust erinev. Lehte abikaasa Ilmar oli minu lapsepõlve mängukaaslane sõja ajast ja mu hilisem pinginaaber Tartu I Keskkooli 6. klassis. 1949. a küüditamine katkestas meie ühise koolitee, sest meie kui vangi pere kuulusime väljasaadetavate hulka. Mu isa arreteeriti 1948. aasta 5. veebruaril, ta oli Tartu Pauluse koguduse õpetaja, aga ta ei sobinud nõukogude süsteemile. Kuna ema otsustas, et me siiski ei lähe rongile, siis järgnes sellele kuue ja poole aastane metsavenna põli Võrumaa metsarikastes paikades. Isa naastes Kaug-Idast Kolõmast saime Jumala suure halastava armu läbi perekonnana 8 aasta järel kokku. Siis said taastatud ka sidemed kunagiste sõpradega, mis olid vägivaldselt puruks rebitud.

Lehte ja Ilmari koju kogunes mitmeid inimesi, tähelepanevad isikud neil kokkusaamistel olid Ülo Vooglaid ja Asser Murutar. Ei suuda meelde tuletada seal räägitut, aga oli selge, et need polnud tolle aja tavalised jutud. Oli ilmne, et seda teati mujalgi, muidu poleks Ülo Vooglaidu karistatud.

Alles 1980ndate aastate lõpus sigines Asseriga taas kontakt. Ta tundis huvi mu väitekirja vastu. Selle pealkirjaks on „Eesti rahvatraditsioonis esineva paastu-maarjapäeva tähistamise usuline taust ja tähendus”. Meie jutuajamiste kaudu sigines temas arusaamine, et vaja oleks seda, mida olen uurinud ja mida taipama hakanud, jagada. Temas polnud eelarvamuslikkust, et olen mingi „papp”. Seda eelarvamuslikkust nägin küll, kui kohtusin maausulistega. Olin vahel üsnä üllatunud, kui need, kes soovisid olla edumeelsed, olid tegelikult läbi imbutatud kommunistlikust ateismiõpetusest. Paljud olid ju omandanud klassivõitlusele üles ehitatud ajaloonägemuse. Oldi rahul, kui saadi kasutada õpitud relvi ja kedagi sai vaenlaste hulka liigitada.

Asser märkas ohtu, mis võib ähvardada meie arengut iseseisva riigina. Ent see oht on tänagi olemas, kui, oma rahva keskele tekitatakse eraldusmüüre ega soovita end tunnetada väikese, tihedat kokkuhoidmist vajava rahvana, et üldse alles jääda. Selles rahvas on iga inimene tähtis, ka siis, kui ta vastupidiselt mõtleb. Asser mõistis ka, millise tähendusega on olnud meie rahva arengule ristiusk. Ristiusk on aidanud maha lihvida kõiki sobitumist takistavaid isekaid nukke. Eesti rahva keskel peaks otsa saama kõikide sõda kõikide vastu. See saab aga võimalikuks, kui hakkame mõistma andeks palumise ja andeks andmise vajadust.

Eenok Haamer.

Foto: Geni

Kuigi oleme perena saanud osa oku-
patsiooni poolt tehtud ülekohtust, ei ole
meie hinges viha ja kättemaksu. Meil
on see taju, et me ei tohi oma hingejõu-
du hävitada tülitsedes, vihates ja kätte
makstes. Seda kummastavam on, kui
praegu, rahuajal käib kibe võitlus, sam-
al ajal kui ühele, teisele või kolmanda-
le poole jagub ainult väike hulgate. Siis
veel ühiskonna lõhki ajamine: seksuaal-
sed vähemused võitlevad, tahtes saada
oma kooselu tunnustamist võrdväärselt
praeguse abieluinstitutsiooniga ja riik-
likku toetust sellele. Samas on ka väike-
se rahva abielus olevad mehed ja naised
väikene hulk ja peaksid samuti toetust
saama, et suuta üldse rahvast taastoota.
Nad peavad ju oma lapsed üles kasva-
tama. Seda muret seksuaalsetel vähe-
mustel pole, sest nende kooselust lapsi ei
sünni. Lapsendamine ei kasvata rahvast.
Naljakas, et nad peavad riiklikke toetu-

si inimõiguseks. Loomisel on Jumal seadnud, et mees ja naine koos aitavad rahva
juurdekasvu tagada. Kummaline, et kõike seda segadust ja võitlust toetab ajakir-
jandus, kus peaksid tegutsema mõistlikud ja mõtlemisvõimelised inimesed, kelle
eesmärk peaks olema aidata niigi pisikest rahvast alles jääda.

Kui kohutavalt on meie aeg muutunud, võrreldes ajaga, mil saime taas iseseis-
vaks. Minu Asseriga seotud mälestused ulatuvadki sellesse aega. Ta kutsus mind
kaasa avalikku ellu ja andis mõnegi võimaluse avalikkuse ees üles astuda. Olen
talle selle eest südamest tänulik.

Mõteldes Asserile, tuleb ikka meelde, et ta kutsus mind 1992.–1993ndal õp-
peaastal pidama loenguid eesti rahvausundi ja ristiusu võrdlusest Eesti Põlluma-
janduse Akadeemia üliõpilastele. Loenguid pidasin tolaeagses EPA peahoones
Riiamäel. Ma ei mäleta, kui palju kuulajaid oli, ent mõnel loengul oli auditorium
üsna täis. Panin tähele, et kuulati üsna huviga ja vestlusigi sündis. Tsükli lõpul
võtsin vastu ka arvestuse. Võib-olla eksin, aga mälu järgi oli arvestuse sooritanuid
üle neljakümne. Üks neist ütles mulle, et me mõtleme üsna ühtmoodi, ainult sõ-
navara on erinev, ja küsis minult, kas ta võib neid mõtteid kasutada. Ma lubasin
lahkesti. Hiljem juhtusin üht raamatut lugema ja leidsin tuttavaid mõtteid, ent ei
märganud, et oleks märgitud nende päritolu. On muidugi võimalik, et ma kõike
ei lugenud ja kusagil võis see märke olla.

Asser ütles mulle pärastpoole, et enamik kuulajaist olid maausulised. Kõige erilisemaks pean, mida Asser mulle hiljem on paar korda kinnitanud: „Sa jõudsid maausulised ristiusuga ära lepitada.” Tõepoolest pean tunnistama, et mulle pole sel pärastisel ajal maausuliste poolt midagi halba üteldud, kuigi sageli tundub, et ristiusk neile eriti ei meeldi.

Asser Murutari kiituseks pean ütlema, et tema oli avara mõtlemisega ja avatud suhtumisega. Ta oskas näha ja tähtsaks pidada vaimseid väärtusi ja oli valmis nägema tervikut, nii palju kui see meil inimlikult võimalik on.

Toomas Kork:

Kokkupuuteid Asseriga

Õpinguid EPAs alustasin 1965. aastal ja majandusteaduskonna esimese lennu lõpetasin 1970. aasta jaanuaris.

Asser oli Ülo Vooglaiu ja Meeme Karolini kõrval üks minu mentoritest usku-matul ajal, kui ühiskonnas oli korraks tekkinud hingamisruumi ja tekkis võima-lus piire kompida. Tollane mõju mulle oli nii võimas, et peale kahekümneaastast varju hoidmist tormasin, pea ees, jälle riiki muutma. Teisel katsel läks õnneks. Ja saavutasime kordades rohkem, kui noorusaegadel lootagi oskasime!

Tohutu poliitilise aktiivsuse õhkkonnas arutasime igasugustel teemadel, ar-vates tõsimeeli, et suudame realselt võimu seestpoolt muuta. Asser ja Meeme kutsusid mind ka Biti klubisse, kus ärksad TRÜ ja EPA õppejõud ning ka mõned tudengid (EPAst veel Juhan Telgmaa, Toivo Pangsepp ja Veli Palge) arutasid lah-tise tekstiga läbi kõiksugused teemad, eriti tollased tabuteemad (hiljem selgus, et ka Biti klubis oli koptutaja). Biti klubi ettekannetest on eredalt meeles ja on rõõm, et sattusin Gustav Naani helgele hetkele, kui ta esines võimu ja vaimu teemal. See oli tolle aja kohta ikka väga kõva sõna. Sama jutt ilmus varsti Loomingus ja oli vist küll üle mitme aastakümne avalikku ajakirjandusse pääsenud artiklite tipp. Biti reisidest oli meelde jääv ja asjalik end Saaremaa Hulluarstiks tituleerinud Anti Liivi korraldatud saarelesõit. Ja eriti hariv oli Mari Reintalu Viidumäel õpetatu.

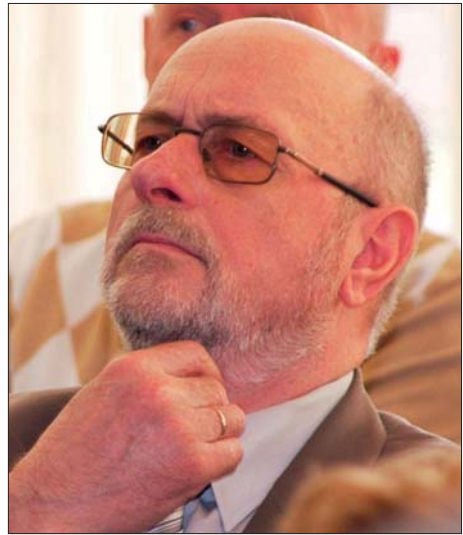
Sattusin vedama 1968. aasta üliõpilaspäevade korraldamist, kus tegijaid oli palju, praktilise poole peal kõige jõulisemad Rein Tenson ülikoolist ja Toivo Pangsepp EPA mehhaniseerimise teaduskonnast. Rein oli tegev ka tollal väga po-pis ansambli Rajacas. Mõned kvalifitseerisid need päevad, eriti nende arvates valede loosungitega rongkäigu, nõukogudevastaseks väljaastumiseks ja signaal selle kohta anti ka Moskvasse. Järgnes asjaosaliste paljukordne ülekuulamistele vedamine, peks (õnneks ainult verbaalne) ja karistamine. Mind süüdistati pea-le vastalise ürituse korraldamise muu hulgas ka selles, et olin augustis avalikult ja valju häälega hukka mõistnud nõukogude vägede viimise Tšehhoslovakkias-se sealsete rahvarahutuste mahasurumiseks. Alalhoidlikum intelligents oli siis avalikkuses targu vait, seejuures ei õnnestunud võimudel enamasti välja pressida agressiooni toetavaid artikleid ega sõnavõtte. Just siis asus Asser oma terava mõis-tuse ja kõneosavusega nende EPA õppejõudude etteotsa, kes püüdsid meie peks-mist-karistamist võimalikult pehmendada. Ilma nende soliidsete ja autoriteetsete inimeste aktiivse tegevuseta poleks ma küll tollal kõrgkooli diplomit saanud. Ja ka sõjaväkke saadeti alles siis, kui diplom käes, kuigi asjaosalistel oli teada tööpati

number Arhangelski oblastis, kuhu lõpukursuse tudeng pidi ennast parandama saadetama.¹

Tartu Riiklik Ülikool 22.11.1968 on veebis, sh ÜLKNÜ TRÜ komsomolikomitee teade, et 18.11.1968 koosolekul karistati komitee sekretäri Sirje Endret ja orgkomitee esimeest Rein Tensoni 'noomitusega mõningate ideoloogiliste ja organisatsiooniliste möödalaskmiste pärast.' EPA ajalehest ja orgkomiteest veeb vaikib (Toim.)

Asserit kippusid aeg-ajalt nahutama ortodokssed parteitegelased. Mulle meenub kaks juhtu, milles sattusin osaline olema. Üks oli siis, kui ta asus avalikult ja valjuhäälselt kaitsma vastalisteks kuulutatud 1968. aasta üliõpilaspäevade korraldamise peasüüdlast, kelleks juhtusin olema mina. Oli muljetavaldav, kuis ta funktsionääridele sõnaosavalt seletas, kui seaduskuulekad ja riigitruud olid noormehe käitumine ja väljaütlemised, millest nemad ekslikult hoopis midagi muud välja lugesid. Tegelikult oli see muidugi demagoogia meistrikläss, mis nendel harja ikka päris punaseks ajas, aga Asser oil neist lihtsalt üle. Ma ei mäleta, kas talle tookord ka ametlik parteiline karistus määrati, aga kallal oldi tõsiselt. Igatahes töökoht jäi alles. Rünnakutele astusid vastu mitmed soliidse renomeega õppejõud, kõige jõulisemalt ehk EPA majandusteaduskonna dotsent Hans Sarv, kelle tugevat eestimeelsust toetas see, et ta II Maailmasõjas oli sattunud sõdima tollases mõistes õigel poolel. Sõjas saadud orden oli ikka tõsine argument. Teine nahutamiskatse oli peale seda, kui nad Meeme Karolini eestvõttel kutsusid kokku koosoleku, kus Tartu Linnanõukogu valimistel EPA valimisringkonnas ametlikult vormistatud kandidaadi kõrvale seadsime veel ühe inimese. Kahjuks ma ei mäleta nimesid, aga mõlemad olid asjalikud dotsendid ja mõlemad andsid ka ametliku nõusoleku kandideerimiseks. Uskumatu, milline segadus siis funktsionääride seas tekkis! Algas sellega, et keelduti koosoleku protokolliga kandidaadi dokumente vastu võtmast, kuigi seaduslikku põhjust selleks ei osatud öelda. Meeme-Asseri argument oli, et 'N. Liidu väga demokraatlik konstitutsioon

Toomas Kork.
Wikipedia

¹ Vt „Eestit ehitanud poliitik enam areenile ei kipu“ (Toomas Korki usutles Aivar Ojaperv, Virumaa Teataja, 29.XII.2018: <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=virumaateataja20181229.2.6.1>) ja Pikkar Joandi mälestusi 1968. aastast lk.

Vt ka Tartu Ülikooli ajalooringi tagasivaateluugu koos 1968. aasta üliõpilaspäevade fotode ja asjaosalise Peeter Vihalemma kommentaariga: Toivo Kikkas „50 aasta tagused üliõpilaspäevad õpetasid süsteemi vastu võitlema.“ ERR Novaator, 19.10.2018: <https://novaator.err.ee/870041/50-aasta-tagused-uliopilaspaevad-opetasid-susteemi-vastu-voitlema> (toim.)

se da ei keela'. Praktik as oli lugu aga ennekuulmatu. Valimissedelitele siiski kahte nime ei kantud, kuna kooskõlastatud kandidaat allus lõpuks survele kandideerimisnõusolek tagasi võtta. Suulise nahutamisega asi päädiski, sest selliste meeste ametlikku karistamist, kes esinesid, N. Liidu konstitutsioon näpus, siiski ette ei võetud.

Oma diplomitöös analüüsisin Valguta kolhoosi juhtimist. Kui töö oli plaanipäraselt enam-vähem valmis, koostas in Ülo-Marju sotsioloogialaborist nakatust saanuna iseenese tarkusest lisaks diletantliku ankeedi, millega küsitlesin kolhoosirahvast juhtimisega rahulolu kohta. Saadud andmete töötlemise ja interpreteerimisega poleks ma küll ilma Asserita hakkama saanud. Muuseas nimetati see töö ülevabariiklike üliõpilastööde konkursi võitjaks ja suunati edasi Moskvasse üleliidulisele konkursile. Viimasest osavõtt jäi aga ära, kuna vene keelde tõlkimiseks jäi aega väheks ja raha ka ei olnud.

Võib-olla mulle ainult tundub, aga Asser vist sai aru, et tema tollal palgatöona mingi üleliidulise programmi alusel õpetatav filosoofiakursus oli pragmaatiliste EPAkate jaoks mõttetu, eluks mittevajalik õhumüümine ja loengud-seminarid tehti kaasa ainult matriklisse allkirja saamiseks. Kui see nii oligi, siis ei mäleta, et ta seda kunagi väljendanud oleks.

Suurim tänu, õpetaja Asser Murutar!

PS. Asseri tugisambaks oli Inga, kelle ta poleks saanud olla sellist Asserit, nagu ta oli. Inseneri ja tippjuhina seisis Inga kahe jalaga maa peal ja tõmbas natuke eluvõõrast Asserit aeg-ajalt tagasi, kui viimane liiga pilvede ligi kippus tõusma. Suurim lugupidamine Ingale!

Raimo Haav: Minu seosed Asseriga, sotsioloogiaga ja põllumajandusega

Eellugu: kodutalu, kolhoosi- ja kooliaeg

Tiido talu. Sündisin 6. 04. 1948. aastal Ida-Virumaal Avinurmes Tiido talus kolmanda lapsena. Tiido talu ostis minu vanavanaisa Jaan Haav 1870. aastal Vene tsaari esindajalt ja talu pindala oli 12 ha. Loomalaut mahutas kaks hobust, kolm lehma, kolm mullikat, kuus siga ning neli lammast. lisaks 25 kana. Talul oli ligi 2 hektarit metsa ja ligi 10 hektarit põllumaad. Talul oli ka oma savileiukoht ja eraldi kaevatud linaleoauk. Enamiku töid tegime hobustega. Meil olid hobuniidumasin, looreha, kartulivõtmismasin, adrad, mutid, külvikud, kultivaatorid, randaalid, äkked, rullid, libistid jms. Hiljem muretses isa rehepeksumasina ja ehtas ise katuse-laastumasina. Kodus oli ka koorelahutaja ja võimasin. Kangastelgedel kooti põrandavaipu, millest osa müüdi. Mu pere rajas ka viljapuuai, kus olid õunapuud, ploomid, kirsid, sõstrapõõsad, maasikad, vaarikad ja lavatsid tomati ja kurgi kasvatamiseks. Osa tomateid valmis päikeseküpseks põllul. Kasvatasime kõiki juurvilju. Aastas kasvatasime söögiks kaks paksu pekikihiga siga, kelle eluskaal oli vähemalt 170 kg. Tol ajal määras liha hinna eeskätt pekikihi paksus. Mida paksem oli pekikiht, seda rohkem see maksis...

Kolhoos Ühisjõud. Kuna normipäeva palk oli kopikates, siis keegi tööl käia ei tahtnud. Hommikuti käis brigadir Juhan juba alates kella viiest mööda küla ringi majast majasse, et leida samaks päevaks lüpsjat ja teisi töötajaid. Põhjusi tööle mittetulemiseks sadas kui küllusesalvest. Motivatsiooni tööl käimiseks ei olnud. Peamiselt elati ära oma 0,6 hektarilisel aiamaal toodetust, marjade ja seente korjamisest, puutööst, tünnide valmistamisest jms. Mina läksin kolhoosi tööle siis, kui juba oluliselt rohkem maksti. Tallasin hobusega silo maa sisse kaevatud augus, rohisin, tegin heina ja käisin lehmakarjas. Siis okastraadiga ümbritsetud karjakopleid veel ei olnud. Kolhoosi tootmistulemused olid alailma kehvakesed ja rajooni juhtkond käis näägutamas. Ühel järjekordsel näägutamiskoosolekul sai jõuka kolhoosniku Alekere Juhani hing täis ja ta küsis, palju see kolhoositühi maksab, ma ostan ta ära. Saab ükskord sellest jamast lahti. Kahjuks hinnas kokkuleppele ei jõutud. Kolhoos jäi veel rohkem kui 40 aastaks virelema.

Peamise pere sissetuleku andis oma kodumajapidamine ja vanemate tünnitööstus. Eriti tulukas oli seapõrsaste kasvatamine. Jõhvi ja Narva turul müüs isa oma rõõmurullid kiiresti ära, saades 40–55 rubla ühe põrsa eest, mis oli ligi pool tolleaegset keskmist kuupalka. Kuna ühest pesakonnast sai müüa keskmiselt 8

põrsast, oli saadud 400 rubla keskmiselt nelja kuu palk füüsiliselt raske töö eest. Kasvatasime ka lina ja kudasime sellest riidet. Keetsime ka seepi. Praktiliselt ostisime ainult kala, suhkrut ja soola, hilisemal ajal leiba ning tööstuskaupu. Lehmapidamine oli kolhoosiaja lõpuni väga tulus, kuigi vaevarikas, sest heina sai varuda peamiselt metsa-aasadelt. Nähtud vaev tasus aga kuhjaga ära. Loomade karjamaade saamiseks peeti sissisõda, sest neid nappis, kuna enamused peresid pidas loomi. Valitses naturaalmajandus.

Kooliaeg. Peale põhikooli edukat lõpetamist (keskmine hinne 4,7) läksin õppima Mustvee I Keskkooli, kus süvenes mu huvi kirjanduse, psühholoogia, ajaloo ja ühiskonnateaduste vastu ning klassikaaslastega elavalt kirjanduse ja muu ühiskonnas toimuva üle arutlesime. Minu esimeseks kõrgkoolieelistuseks oli TRÜ ajalugu, aga mu vend Kaarel laitis mõtte maha, kuna tema ise õppis seal ja ta pidas ajalugu perspektiivituks. TRÜ psühholoogia eriala avati alles järgmisel aastal ja koju jäädes terendas sõjaväeteenistus, kuhu ma mitte mingi hinna eest minna ei tahtnud. Nii viisingi 1967. a suvel avalduse EPA agronoomiateaduskonda astumiseks. 75le kohale oli 300 avaldust. Tegin ainsana kõik sisseastumiseksamid viitele ja EPA tudengina järgnesid kindlasti mu elu parimad aastad.

EPA (Elu Parimad Aastad) ja TRÜ sotsioloogialabor

Mu õpiaeg EPAs sattus huvitavale ajale: Eestis oli hakatud õpetama geneetikat ja toimusid ulatuslikud uurimused sotsioloogia ja psühholoogia alal. Oli massiline sotsioloogiavaimustus, millesse minagi nakatusin. Filosoofia õppeaines puutusin esimest korda kokku õppejõud Asser Murutariga, kellest me kõik kohe vaimustusime. Ta paistis silma ääretult laia silmaringiga, huvitava ja julge ainekäsitleusega ning õpetas süsteemselt mõtlema. Ta esines julgelt ja kartmatult *lubatavuse piiiril*. Tundes sügavat huvi filosoofia vastu, lugesin palju filosoofia-alast kirjandust ja valmistusin hoolega seminarideks, kus ma sageli sõna võtsin. Meie filosoofia õppejõud Asser Murutar aitas mul end siduda TRÜ sotsioloogialabori tegevusega. TRÜ sotsioloogialaboris algas mu kiire areng mu huvialadel – psühholoogias ja sotsioloogias – Asser Murutari ja Ülo Vooglaiu juhtimisel. Võtsin osa ka Käärikul toimunud massikommunikatsiooni konverentsidest, kus jälgisin esmakordselt teaduslikke diskussioone ja kuulasin teadlaste sõnavõtte. Vaimustusin ja tahtsin kindlasti ka ise teadustööd teha.

Tutvusin Freudi ja Jungi isiksusetooriatega ja psühhoanalüüsiga ning Peeter Vihalemma hoiakute teooriaga ja nende mõjuga kommunikatsiooniprotsessis.

Asser Murutari juhtimisel ja eeskujul arendasin suure töö ja eneseületamisega välja iseseisva mõtlemise, analüüsi- ja loominguvõime. Taotlesin eriprogrammi maasotsioloogia erialal ja võtsin osa TRÜ labori suurtest uurimistöödest ettevõtete sotsiaalmajandusliku arengu plaanide koostamiseks, kus uuriti töötajate rahulolu ja seda mõjutavaid tegureid.

Sel ajal olid väga edumeelseteks ettevõteteks Tartu Ehitusmaterjalide Tehas ja Raplamaal Järvakandi Klaasitehas, kellele me neid uurimusi korraldasime. Nende ettevõtete juhtkonnad olid siiralt huvitatud töötajate rahulolu ja materiaalse heaolu tõstmisest ning tahtsid välja selgitada töötajate peamisi murekohti. Nad said suurepäraselt aru, et luues keskkonnatingimuste parandamisega eeldused probleemide lahendamiseks suureneb töötajate rahulolu, töö- ja elumotivatsioon ning paranevad töötulemused.

Minu sotsioloogilised uurimistööd EPAs

Sain seoses maasotsioloogia erialal EPAs eriprogrammi kinnitamisega loengute vabakuulamise õiguse ja nii ma sukeldusingi teadusteooria ja teadusliku loomingu kütkestavasse maailma, mis haaras mind jäägitult. Eksamisessioonidel pühendusin erialaainete õppimisele ja sain nende väga eduka sooritamise järel kõrgendatud stipendiumi.

Loomepalavikus tõusin ka öösiti sageli üles, püüdes luua oma originaalset teoreetilist kontseptsiooni, püstitasin uuringu teema hüpoteese ja otsisin nende tõestamise teid. Uuris ja lugesin palju, käisin TRÜs mitmel huvitaval loengutel ja seminaridel, millest eriti eredad muljed on filosoofia ajaloost ja sotsioloogia teooriast. Sotsioloogias paelus mind kõige enam isiksusteooria, huvi teooria, inimeste käitumisprotsessi toimetehhanism ja seda mõjutavad tegurid. Kirjutasin isiksusteooriast võistlustöö ning võitsin esimese auhinna EPAs. Võistlustöös olid esiplaanil isiksuse struktuur ja selle kujunemine sotsialiseerumisprotsessis ning võõrandumine ja sellega kaasnevad sotsiaalsed tagajärjed.

Korraldasin järgnevalt filosoofia õppejõu Asser Murutari juhendamisel ja rektor Arnold Rüütli igakülgsele toetusele 1970ndal ja 1971. aastal ligi 700 EPA-sse sisseastuja küsitlused ulatusliku ankeet-intervjuu vormis nende huvide, EPAsse sisseastumise motiivide, demograafilise tausta, käitumise motiivide ja neid mõjutavate tegurite osas.

Kõige kesksel kohal oli mul tudengikandidaatide huvide uurimine. Teoreetiliselt käsitlesin huvidena indiviidi vajaduste baasil tekkinud hoiakute mehhanismi toimel põhinevat tegevusele suunatud ja väärtustest mõjutatud püsivat aktiivsuseisundit, mis süvenenuna toimib isiksuses juba suhteliselt iseseisva ja stabiilse käitumise toimetehhanismina. Enamasti kaasnevad huvidega tegevus ja teadmised huviala valdkonnas ning järgnevad saavutused ning edu. Meie uurisimegi valdavalt oma uurimisaluste tegevusi ja teadmisi, kusjuures kasutasime erinevaid kontrollküsimusi ning koostasime nende baasil koondnäitajad-indeksid, tõstes seega uurimistulemuste statistilist usaldusväärsust. Üksikute huvide baasil koostasime huvikomplekside indeksid kultuurihuvi, spordihuvi, huvi eriala vastu, tehnikahuvi, poliitikahuvi, ühiskondlik aktiivsus jne. Kokku oli erinevaid küsimusi üle 400.

Andmetöötlus toimus matemaatilisi meetodeid (sh korrelatsioon-, regressioo-

Raimo Haav
Foto: Facebook

ni- ja faktoranalüüs, rühmitamine, kahemõõtmelised tabelid jne), kasutades selleks äsja avatud ja tööle rakendatud ülikooli arvutuskeskuse raali Ural 4 andmetöötlusprogramme. Kirjutasin nende ankeet-intervjuude põhjal matemaatilise töötluse abil kahel aastal vabariiklikule ühiskonnateaduslike konkursile teaduslikud tööd ning võitsin mõlemal aastal esikoha. Võitsin medali ka üleliidulisel ühiskonnateaduste konkursil. Avaldasin uurimuse tulemuste põhjal mitu kirjutist *Põllumajanduse Akadeemias* ja *Edasis*. Mul oli kavas kaitsta teaduskraad sotsioloogia alal, sest uuringust saadud analüütiline materjal koos kõikvõimalike töötlustulemustega oli mul olemas. Veel oleks vaja olnud teooria arendamist umbes kolmandiku osas. Millegipärast ma siiski loobusin – praegu on mul sellest siiralt kahju.

Eks põhjuseks oli ka kokkupuutumine KGBga. Nimelt leidsid nad läbiotsimise käigus mu ühiselamu toast suures koguses nõukogudevastast kirjandust ja mikrofilme. Mulle tuldi Jõgevale ämma juurde maale järgi ja viidi Tartusse riikliku julgeolekukomitee ruumidesse, kus mind neli tundi üle kuulati. Tehti ettepanek hakata KGB kaastöötajaks, millest ma keeldusin. Mul lubati küll edasi õppida, kuid lõigati ära võimalus edaspidi ühiskonnateaduste alal õppejõuna töötada.

Lõpetasin EPA agronoomia eriala *cum laude* 1975. aastal.

Ühiskonnateaduste loenguid ja seminare ma see-eest nautisin. Meie õnneks olid meil tookord targad, julged ja aatelised õppejõud, kes arendasid meie mõtlemist ja andsid edasi teadmisi, mille eest nad päris kindlasti oleksid võinud kaotada oma töö ja karjääri. Aga meie õnneks oli vist koputajaid vähem ja ka jää hakkas ühiskonnas sulama.

Kasutasin Asser Murutari õpetatud teadustöö metodoloogiat ja analüüsi meetodeid ka oma dissertatsiooni kirjutamisel teemal „Põllumajandusettevõtete juhtivtöötajate ja spetsialistide töötasusüsteemi täiustamine“, mille eest mulle omistati 1988. aastal Vilniuse Põllumajanduse Instituudis majandusteaduse kandidaadi teaduslik kraad. Olen Asserile piiritult tänulik.¹

¹ Raimo Haava kodutalu, lapsepõlve, kolhoosiaja maaelu ja Eesti Põllumajanduse Akadeemias õppimise perioodi hõlmav kaastöö on üks osa tema pikemast eluloolisest ülevaatest (22 lk). (Toim.)

Ivar Raig: Asser Murutar tõi mind sotsioloogia ja poliitika juurde

Sattusin õppima Eesti Põllumajanduse Akadeemiasse ja sain Asser Murutari-ga kokku võrdlemisi juhuslikel asjaoludel. Olin 1971. aastal lõpetanud Tartu 5. Keskkooli (praeguse Tamme Gümnaasiumi) ning mind võeti sama aasta sügisel õppima EPA majandusteaduskonda ökonoomika ja organiseerimise erialale. Just nimelt võeti, sest peaaegu kogu tollane EPA Spordikooli 1953. aastal sündinud poiste korvpallimeeskond võeti soodustingimustel EPAsse õppima. Selleks oli ka põhjust, sest meeskond oli aastaid kindlalt Eesti parim ning NSVL meistrivõist-lustel tuldi Moskva järel teiseks. Meeskonna treeneriks oli tulevane Eesti esin-dusvõistkonna, Tallinna Kalevi, ja Eesti korvpallikoondise peatreener August Sock. Minust paraku professionaalset tippkorvpallurit ei saanud, sest jäin eesliini mängija kohta liiga lühikeseks ja füüsiliselt nõrgaks. Sain sellest aru peale esimesi mänge EPA täiskasvanute meeskonnas Eesti meistriliigas. Taandusin järk-järgult korvpallitreeningutest ja -võistlustest ning hakkasin õppima ja huvituma teadu-sest, poliitikast ja teatrist.

Asser Murutari-ga kohtusin esimest korda ilmselt 1972. aasta sügisel, kui al-gasid (marksistliku) filosoofia loengud. Neid loenguid ja seminare pidas Asser vaheldumisi Peeter Vihalemmaga. Mulle need loengud meeldisid ning semina-rides esitasin kuuldu kohta sageli küsimusi. Õppejõud rääkisid isegi teadvusuu-ringutest, teadvusest ja alateadvusest, mis tol ajal oli suuresti keelatud valdkond. Mäletan, et Asser tutvustas oma loengutes üliõpilastele ka sotsioloogia aluseid. Tema erialaks oli mõõtmine sotsioloogias, sotsioloogia kui teaduse tehnoloogia. Ta õpetas koostama ankeediküsimusi ja ka kontrollküsimusi, mis aitasid välja selgitada inimeste tegelikke seisukohti. Sealt algas minu huvi sotsioloogia vastu, mis päädis ulatuslike sotsioloogiliste uuringute läbiviimisega elanike isiklike abi-majapidamiste kohta ning majandusteaduste kandidaadi kraadi kaitsmisega po-liitilise ökonoomia erialal Riias Läti Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis.

Kuid veelgi tähtsamat ja huvitavamamat rolli etendas Asser siis, kui ta kutsus mind, ilmselt minu viimasel EPA õpingute aastal, Tartu ülikoolide ühiskonnatea-duste õppejõudude poolavalikku Biti Klubisse, kus arutati ka päevapoliitilisi tee-masid. Ma ei tea senini, miks ta mulle selle ettepaneku tegi. Kuid arvan, et ju ma talle seminaridest, ülikooli ajalehes kirjutamise ja ka luuleteatris “Radajad” osale-mise tõttu silma jäin. Juba paari kuu pärast nimetasid klubi liikmed mind Asseri ettepanekul klubi kroonikuks ning mul tuli hakata käima kõikidel klubi üritustel ning tegema kroonikaraamatusse sissekandeid. Kahjuks mul pole meeles, kellele andsin Biti Klubi kroonikaraamatu üle EPAst lahkudes ning pole aimugi, kus see

suure ajaloolise väärtusega kroonikaraamat praegu olla võiks. Biti Klubi kroonikaraamatus on kajastatud tolle aja aktuaalsed sündmused ja poliitilise mõtte muutumine, muuhulgas suhtumine ülikoolide juhtidesse ja linnavõimu, aga ka Eesti ja Nõukogude Liidu olevikku ja tulevikku. Biti Klubi algas alati inforingiga, kus iga liige esitas paari-kolme minuti jooksul info oma viimase kuu kõige olulisema või huvitavama sündmuse kohta. Mäletan, et nii mõnelgi korral avaldati imestust, et miks nõukogude majandussüsteem pole ikka veel kokku kukkunud ning miks inimesed ikka veel usuvad seda, mida ajalehtedes kirjutati. Biti Klubi tegi minu silmad lahti ühiskonnas toimuvale. Sellisel tõi Asser mind otse poliitikasse ja pani aluse mu poliitilisele tegevusele, võib-olla isegi poliitikukarjäärile. Kroonikaraamatu pidamise kogemuse võtsin aga endaga kaasa teiste samalaadsete klubide organiseerimisel. Võtsin nahkkõites kroonikaraamatu kasutusele Eesti Noorte Majandusteadlaste Klubis ning hiljem ka Eesti Klubis.

Asser Murutari mõju oli kindlasti tunda ka maasotsioloogia arendamisel Eestis. EPA filosoofia kateedri juures loodi dotsent Tõnis Loidi eestvedamisel esimese Eestis tegutsenud maasotsioloogia uurimisgrupp. Sinna kuulusid mõistagi ka Asser ja mitmed teised tema õpilased. See grupp tegi peamiselt lepingulisi töid. Koostati põllumajandusettevõtete ja ka tollaste maarajoonide sotsiaalse arengu plaane. 1978. aastal sai grupp ka esimese riiklikult finantseeritud töökohta, kuid sellest hoolimata ei suudetud maasotsioloogia uurimisgruppi EPA juures kauaks elus hoida.

Noore teadlasena Tallinnas Teaduste Akadeemia Majanduse Instituudis olin siiski maasotsioloogiast nakatunud ning koostas 1985. aastaks raamatu "Maaelu. Maa sotsiaalse arengu probleeme Eestis." Püüdsin sellesse artiklite kogumikku kaasata võimalikult kõiki maasotsioloogia ja maaelu sotsiaalsete probleemidega tegelevaid teadlasi ja õppejõude nii Tartust kui ka Tallinnast. Artikli kirjutasid Tiina Raitviir, Peeter Vihalemm, Olev Must, Arno Lõo, Jüri Kruusvall, Mati Heidmets, Ann Marksoo, Kalju Laas, Mihhail Bronštein, Arnold Rüütel, Valter Udam, Vello Malken, Allan Metsa, Juhan Sillaste ja mitmed teised teadlased ja juhid. Kuid kahjuks ei õnnestunud kogumiku kaasautorite hulka saada Asser Murutari. Ta oli väga hea lektor, kaasvestleja ja -diskuteerija, kuid kahjuks vilets oma mõtete kirjanija.

Kohtumised Asseri ja grupi nooremate maasotsioloogidega eesotsas Aare Kasemetsaga jätkusid ka peale minu siirdumist teadustöölt poliitikasse 1989. aastal. Need kohtumised toimusid Asseri Tartu kodus Aardlas. Nende kohtumiste sisuks oli aga juba peamiselt Eesti tulevik ja maaelu reformide väljavaated. Asser ja teised aitasid mind moraalselt Eesti maapoliitika kujundamisel, talu- ja maaseaduste väljatöötamisel, omandi- ja põllumajandusreformide käivitamisel, Rahvarinde maaelu toimkonna ja Maa-keskerakonna asutamisel ning juhtimisel. Selleks ajaks olid meie rollid nii mõneski mõttes muutunud. Kõigepealt sai õpetajast õpilasega võrdne partner, edaspidi aga aitas õpilane mõneti ka õpetajat, näiteks

EPA allesjäämisel eraldi õppeasutuse-na. Mart Laari esimeses valitsuses ja Riigikogu VII koosseisus oli kaalukaid jõude, mis taotlesid EPA liitmist Tartu Ülikooliga.¹

Minu viimane pikem kohtumine Asseriga tema kodus toimus kuskil eelmise sajandi üheksakümnendate aastate teises pooles. Asser ütles meie kohtumisel midagi sellist: ”Täna, et sa ikka käid vanamehega juttu ajamas. Meil on huvitav. Kuid minul pole sinu jaoks enam midagi tähtsat öelda. Võta ennast vabaks minu küllastamisest”. Seda ma ka tegin.

Viimati nägime Asseriga maakultuuriseminaride 25. aastapäeval endises EPA aulas.²

Täna Sind, Asser, tagantjärele kõigi nende koos oldud tundide ja hetkede eest, minu unustamatu õpetaja ja toetaja!

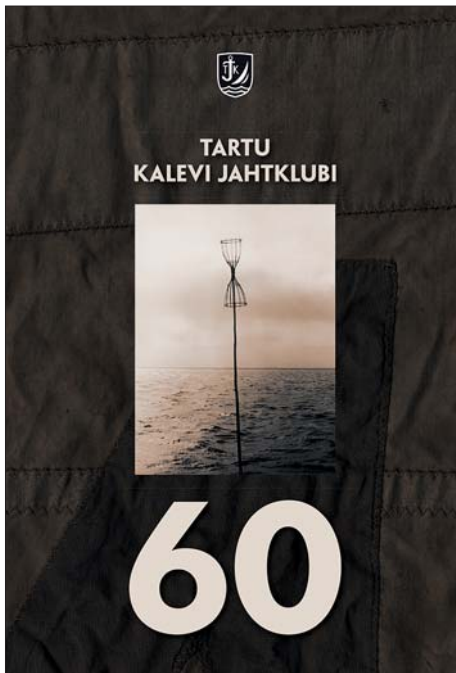
Ivar Raig.

Foto: ERR 16.XI.2020

¹ Toimetaja: 1) Inga Murutari koostatud Asseri arhiivitoimiku „VÄLISSUHTLUS, Ameerika, Bonanno jt“ kirjavahetus näitab Ivar Raigi olulist rolli USA Missouri-Columbia Ülikooli maasotsioloogi prof Alessandro Bonanno Eestisse kutsumisel 1991. a, mis rikastas Eesti 1990ndate uurimismeetodeid ja päädis Asseri USA lähetusega (lugusid kuulasime juhtimisringis). 2) Ivar Raig, Jaan Leetsar jt Maa-keskerakonna (EMKE) poliitikud olid Mart Laari esimeses valitsuses kaalukeeleks, kes takistasid sellases ’ajaloorohkes ja rahaväheses’ poliitikas EPA ühendamist TÜ-ga. Sel keerulisel ajal andis Ivar Raig koalitsioonist hoogu ka Põllumajandusministeeriumi ja EPMÜ reformidele. Eesti NSV põllumajanduse reformide valikutes jäid erakond Isamaa ja EMKE eriarvamustele (sh talud ja tollid). Isamaa jäi siis peale, EMKE kaotas toetuse ja lõpetas.

² Vt ka Ivar Raig „Eesti vajab uut rahvuslikku ideoloogiat ja selle rakenduskava“ (maakultuuriseminar, Tartu, 2013): https://www.youtube.com/watch?v=dKnLzvUGMfU&list=PLJqER6uJKnn6i5FOVSr-fpQak3Z6q_6HFs&index=7

Uno Veismann ja Sirje Õim: Purjetamine ja spordilaagrid Võrtsjärve ääres

Raamatu autor: Sirje Õim.
Elmatar, Tartu 2013

Asser Murutar kuulus Tartu Jahtklubi auliikmete hulka.

Tartu Jahtklubi sai hoo sisse eelmise sajandi viiekümnendatel aastatel, siis etteotsa saanud Georg Vanamõlder (1915–1978) ja Karl Kivastik (1921–2012) jäid headeks energilisteks liidriteks paljudeks aastateks. Vaimseks patriarhiks võib aga lugeda ülikooli õppejõudu Feliks Parret (1907–1990), kel oli õnnestunud peale viimast sõda Tallinnast saada ülikoolile õppelaevaks tolle aja kohta luksuslik kahemastiline trofeepurjekas Saluut.

Kogumikus „Tartu Kalevi Jahtklubi 60“¹ vastab Asser küsimusele, kuidas ta purjetamise juurde sattus, järgmiselt: „Tahtsin juba kooli ajal meremeheks saada ja minna merekooli õppima, kuid kehvad silmad olid takistuseks. Minu isa teenis sõja ajal jõelaevastikus ohvitserina. 50. aastate lõpus töötasin

koos Ülo Vooglaiuga, kes kutsus mind Tartu Jahtklubisse, kus hakkasime mööda jõge paut-halss-purjetamist tegema. See oli aastal 1958. Ülo kärkimise saatel sai minust eluks ajaks soodimees, kellele eriti meeldis sõit trapetsis.“ Ülo ise oli alustanud purjetamisega juba Haapsalus, kui ta õppis Haapsalu Pedagoogilises Koolis.

¹ Raamatu „Tartu Kalevi Jahtklubi 60“ tutvustus avab teemat: „Tartu ja purjetamine? Sageli paneb see imestunult kulme kergitama. Ammustel aegadel käisid kaubateed mööda meresid-jõgesid-järvi, teatavasti ka Võrtsjärvelt Emajõe pidi Peipsile ja osalt läbiti seda kindlasti ka purjede abil. Aga sportlikust huvist on tartlased purjede all liikunud vast 100 aastat, kuid seilatud on ikka nii Emajõel, Võrtsjärvel kui Peipsil. Emajõel Tartu linna piirides pole enam purjetamiseks ruumi, mõned võistlused peetakse ka Võrtsjärvel, enamus Saadjärvel. Ja see, et Nõukogude ajal oli „meri kinni“, hoogustas sisevetel purjetamist. 1960ndatel aastatel Võrtsjärve ääres Tammel toimunud noorte purjetajate laagrites oli isegi 150 osavõtjat ja ootamatult paljudel „tegitajatel“ on teatud eluetapil olnud purjetamine oluline. Miks, sellest üritamegi siin aru saada.“ (Toim.)

Asser Murutar ja Uno Veismann Võrtsjärve spordilaagris.

Foto: Murutaride pere kogu

Tartu purjetajatele oli paljude aastate jooksul domineeriv jahitüüp M-klassi svertpaat. See oli madalapõhjaline, järvedel sõitmiseks sobiv puust alus, kuuldavasti vene rahvusklasse, mida tallinlased merel seilamiseks kohaseks ei pidanud. Paadi pikkus oli 6,5 m, purjepind 20 m², meeskonnas võistlussõitudel 3 liiget. Suureks eeliseks oli võimalus mahutada lõbusõitudel ligi kümmekond inimest. Valdavalt olid Tallinnast ära antud M-klassi alused küll eakad ning vajasisid tõsist remonti, nii kere kui ka taglase osas. Paadid jagunesid hooldamiseks formaalselt Tartu asutustele, ühe hooldajaks-kasutajaks oli palju aastaid Asser. Viiekümnen-datest aastatest peale olid innukad purjetajad meedikud ja vanemuislased, pisut hiljem tekkisid tugevad seksioonid ülikooli, EPA, aparaaditehase ja Tõravere observatooriumi juurde.

Võrtsjärve spordilaagrites peeti iga-aastaseid Tartu meistrivõistlusi purjetamises. Tartu linna meistriks tulnud meeskonda kuulus Asser 1969, 1970, 1981, 1985, 1994, auhinnalistele kohtadele on ta võistlustel tulnud veel üsna palju kordi. Ülo Vooglaiu meeskonnas võideti 1964 Tallinna lähel ka Eesti meistrivõistlused Draakoni klassis. Tartu purjetajate laagrid iga aasta juulikuu teisel nädalal Võrtsjärve ääres Oiul ja Tammel olid peale põhiülesande ka suurepärase kohtumispaik Tartu erinevate asutuste esindajatele diskussioonideks ning sõprussidemete sõlmimiseks. Laagrite vaimsusust aitasid tasemel hoida ülikoolide professorid Vladimir Riives, Ülo Lepik, Ülo Lumiste ja Leo Päi ning Ülo Vooglaiu sotsioloogialabori

Sirje Õim.

Foto: Murutaride pere kogu

liikmed. Selle eest, et Võrtsjärvel purjetamisvõistlused ja purjetamine palju aastaid järjepidevalt toimusid, ollakse suurel määral tänu võlgu Murutaride perele. Dünastia pea oli Asser, kõigi Võrtsjärvel purjetajate vaimne innustaja, kes enam kui poolsajandi eest nakatus purjetamispisikuga ning siis kogu oma pere kaasa haaras. Pojad Alo ja Vahur koos oma peredega on olnud tegevad paatide hooldamisel, laagrielu korraldamisel ning ülimalt edukalt esinenud võistlustel.

Asseril olid paatide remontimisel ja täiustamisel osavad käed ja nupukad ideed. Aastakümneid imetleti tema välja mõeldud ning valmis tehtud kaht külgujokit oma M-paadile. Pärast spordivõistluste lõppu kinnitati umbes kuuemeetrise pikkusega ujukid kahele poole paati, et muuta võistluspurjekas

stabiilseks matkapurjekaks. Kuna Võrtsjärvel võistlustevälisel ajal päästeteenistus puudus, oli eluliselt tähtis tormis mitte ümber minna, sest vanu M-klassi purjekaid meeskonna jõuga püsti ei saa. Ujukid muutsid purjeka ülimalt stabiilseks trimaraaniks. Viimased aastakümned oli M-klassi paate stardis olnud 2–3, heal juhul 4. Nende aeg on nüüdseks läbi, tulid uued paadiklassid ja uued konstruktsioonid. Võrtsjärve nädalal 2020 sõitis Tondisaare maratoni M-paadil Asseri pojapoeg Richard, kes mitu ööd ja päeva kestnud töö tulemusena sai paadile külge ka ujukid. Kas see jäi Asseri lemmikpaadi luigelauluks?

Õitsev rukkipõld.

Foto: Jaan Erm

Jaan Erm: Nad eksivad, kui arvavad, et me surnud oleme

Iga kohtumine, ühiselt veedetud aeg nii maal, metsas kui vetel oli kui rukki õitsemise tolmus hõljumine, uimastavalt mõnus unelm.

Kohtumised sagesid tänu Võrtsjärve ääres Tammel peetud laagritele, mille peaettevõtjad olid Asser Murutar ja Olev Avaste. Laagri toimumise üheks aluseks on toit ja sellega sai abistada kohalik majand, nii kartuli, piima kui lihaga. Kuna laagrid toimusid juuli alguses just heinateo ajal, oli ca 100 paari töökäsi heinapallide liigutamisel üsna tõsiselt võetav abijõud kiirel ajal. Suurematest võistlustest on ehk eredamalt säranud 100 OPTIMISTI regatt, samas ei saa ühtegi laagrit alahinnata noorte arendamisel ja töökasvatusel. Rääkimata vaimsest kasvatuses, sest osalesid ju tolle aja paljud juhtivad teadlased ja praktikud: Olev Avaste, Ülo Vooglaid, Uno Veismann jt. Loengud ja arutelud nii suuremates kui ka väiksemates laagriliste ringides kestsid huvitatutele vahel hommikutundideni.

Maakultuuriseminari soojendus 2003. aastal EPMÜ-s.
Jaan peab kõnet Kolumatsi nimel.

Fotod: Jaan Ermi kogu

Üheksakümnendate keskpaigas külastasid Tartumaad Maailmapanga esinjad ja spetsialistid. Üks esimesi läbi viidud uurimusi puudutas meie põllumajanduse mehhaniseerimise taset, küsitlust aitas teostada Asser.

Tõeliseks pärlikuks oli aga Rannu valla Ervu küla läbiva Valguta peakraavi ja sellega piirnevate maade maaparandussüsteemide remondi pilootprojekti koostamine koostöös põllumajandusministeeriumiga (Mati Tõnismäe) ja Maailmapanga rahadega. Maailmapanga nõue oli, et esiteks tuleb läbi viia sotsioloogiline küsitlus kõigi piirkonna talunike ja maaomanike seas. See oli ühe Asseri unistuse täitumine. Lisaks saabus isiklikult kohale maailmapanga asepresident, kes oli hariduselt sotsioloog ning, nagu selgus, ka kirglik purjetaja. Osa juttudest ja aruteludest toimusid Võrtsjärvel Asseri trimaraanil purjetades. Raha maaparandustööde teostamiseks tuli ja süsteemid toimivad tänaseni.

Rannus tegutseb 1985. aastast folkloori- ja segarahvatantsurühm KOLUMATS. Asser kutsus meid esinema nii mitmelegi maakultuuriseminarile EPAs.

Kolumatsi 20. juubeli kontserdile oli kutsutud ka Asser ja jäi jutt, et lapsed tulevad talle hiljem järgi, kui helistame. Asser kadus ära. Pärast ütles, et tahtsin läbi kevadise öö ja metsa jala Rannust Vehendisse minna, sest emotsioonid ei lubanud autoga sõita.

Käisime koos Taarka teisel etendusel, külastades enne tema õde Vestat ja talumaid ning metsa. Etendus läks ka talle väga hinge, tagasiteel Tartusse oli ta sügavalt oma mõtete-mälestustega.

Võrtsjärvel. Ülal vasakult paremale Sirje Pärismaa, Jaan Truus, Karl Anton ja Jaan Erm. Teisel fotol kaameraga õlal Mati Narusk, ees Asser. Kolmandal Jaan ja Asser.

Fotod: Jaan Ermi kogu (autor Raivo Tasso Maalehest).

Inga jutu järgi olin ma üks Asseri viimaseid külalisi. Ei mõtestanud alati neid ütlemisi, mis temalt lõpus tulid... Üks tema ütlemisi oli tol korral: “Ma valisin uue...”.

Tuhanded külad, tuhanded talud... Asseri lemmiklaulu sõnad, lõputult lauldud. Seistes valmiva viljapõllu ääres selle ilus ja hurmavas lõhnas, tänan, et meil oli võimalus käia osaliselt koos kulgenud rajal.

Teede ristumine EPAs 1980ndatel ning hiljem:
inimeste maa ja maaülikool

Mait Klaassen.

Foto: Mihkel Maripuu (Postimees, Maa Elu, 27.XII.2018)

Mait Klaassen: Tegime ülikoolile arengukavasid ning kella ei vaadanud siis keegi

Ma ei mäleta enam, kas ma tundsin Asserit juba ülikooli astudes või saime tuttavaks hiljem, aga nõndanimetatud punased ained jooksid meil läbi terve stuudiumi. Kindlasti on temalt pärit minu suhtumine filosoofiasse, mida Asser andis tol ajal marksistlik-leninistliku filosoofia nime all. Vaatamata sellele, mis ainet ta andis, vastupidiselt mitmetele kolleegidele, tema ühtegi punast tõde peale ei pressinud. Nii mõnigi toonane õppejõud tegi punast propagandat täies usus ja vaimus. Asser mitte kunagi.

Ta käsitles eelkõige vana-aja filosoofiat. Tõi sellest ajast hulgaliselt näiteid. Ka hiljem koos töötades oli meil ühine arusaam, et filosoofia kui õppeaine või teadus on tegelikult inimkonna mõttelugu. Näidates seda, kuidas inimkonna mõttelugu on läbi aastatuhandete muutunud, arenenud või kohati jäänud samaks.

Pärast lõpetamist töötasin loomakliinikus ja kontaktid Asseriga jäid mõneks ajaks vähemaks.

Ühe ülikooli jaoks oli Eesti taasiseseisvumine kindlasti murranguline periood. Milline oli EPA okupatsioonija lõpus, millise suuna võttis Eesti Põllumajandusülikool 1990. aastate alguses?

Suuremad muutused läksid EPAs lahti 1989. Hiljem hakkas kehtima taluseadus, mille põhjal hakkas pead tõstma talude taastamise ideoloogia. Asser oli kindlasti talude taastamise pooldaja.

Noore riigi ülikoolis polnud elu kerge. Raha ei olnud. Õppejõudude hulgas oli jätkuvalt niinimetatud vanausulisi. Neid, kes igatsesid taga eelmist riigikorda. Kes leidsid, et peaks majandid säilitama ja et talude süsteemile ei saa üle minna.

Aga ülikoolis tulid reformid ja töö käis siis nii, et ka kella üheksa või kümne ajal õhtul veel põlesid tuled akendes. Sest kõik asjad tulid ümber profileerida. Iseisvus oli väga oodatud, aga nagu selgus, ühtaegu ka väga ootamatu. Ent kõik olid nõus töötama. Tegime ülikoolile ja teaduskondadele arengukavasid ning kella ei vaadanud siis keegi.

Kuivõrd oli Asseril neis reformides juhi rolli? Kas ta tõusis kuidagi esile?

Tema ei olnud ise esiletükkiv. Kuid ta oli alati nagu siil Kalevipoja juttudes, kes ütles, mis pidi lauaga tuleb lüüa. Minu tulek loomaarstiteaduskonnast rektoraati on samuti seotud suuresti Asseriga. Ma ei tea, kust nad Henn Elmetiga selle idee peale tulid, et pakkuda mind rektorikandidaadiks. Aga ühel päeval olid mehed ukse taga. Selline ettepanek tuli mulle nagu välg selgest taevast.

Eesti Maaülikooli peahoone 2018

Foto: www.tuur.ee/virtuaaltuur-maaylikool-uudis/

Olin 1990. aastal just tulnud tagasi Soomest Helsingi ülikooli loomaarstiteaduskonnast. Mind pandi sisehaiguste farmakolooga õppetooli juhatajaks. Professoriks. Paralleelselt mõlkusid peas mõtted käivitada erakliinik. Aga ühel hetkel tuli hoopis selline ettepanek. Tean, et Asser oli selle ettepaneku taga.

Pehmeks nad mu rääkisid. Alates sellest hetkest jätkus Asseriga väga tihe koostöö. Tal oli väga oluline nõuandja roll ja väga sageli oli just tema see, kes, piltlikult, ütles, et üle vee minnes ära astu sinna, sest seal pole kivi, vaid sügav vesi. Sellist kogenud purjetajat ja elukogenud inimest tasus usaldada.

Me saime väga hästi läbi. Me saime alati üksteisele öelda seda, mida oli vaja öelda. Koos me tegime esimest eestikeelset Eesti Põllumajandusülikooli arengukava. Ka edaspidi. Iga kord kui oli vaja midagi küsida või arutada, rääkisime.

Kuidas sai Asser läbi teiste ülikooli töötajatega? Juhtkonnaga?

Juhtkonnaga polnud Asseril vähemasti minu ajal mingisuguseid probleeme. Filosoofilise ettevalmistuse tõttu oli tal maailmale tihti hoopis laiem vaade, mis mõnikord ehk ei käinud kokku kitsa spetsialisti mõttemaailmaga. Olles väga kindlate seisukohtadega, oli tal nii sõpru kui vaenlasi. Oma tööd ta tegi kõrvaltjälgijana ja nõudandjana väga hästi.

Asser ei tulnud kunagi tühja juttu ajama. Ta tuli alati mingi mõttega. Ja reeglina puudutas see mõte ülikooli laiemalt. Tal olid alati argumendid, et põhjendada üht või teist mõtet.

Usutles Risto Mets Maaülikoolist

Renaldo Mändmets:

Asser kui mentor ja elukäigu mõjutaja

Asser oli minu mõttemaailma arendaja ja teeavaja juhtimisse.

Eesti Põllumajanduse Akadeemia esimesel kursusel luges meile väga ebahuvitavat ainet (NLKP ajalugu ja filosoofia) kahu- ja hallipäine mees. Oli näha, et ta teeb nii öelda tükitööd ja meie õppisime ka ainult eksamikis. Teisel semestril hakkas tulema ka filosoofiat ja temas oli tunda õhinat. Kuna mul olid sel ajal teemaks elu mõtte otsingud ja eksistentsialism ning et ta oli mu ema lapsepõlve mängukaaslane, alustasin ühel vaheajal temaga vestlust. Vahel juhtus loeng päeva lõpus olema, siis jätkus arutelu pikemaks. See ei olnud enam õpetaja ja üliõpilase vestlus, vaid pigem mentorlus – ta suunas minu mõttekäike ja tegi ka tolle aja kohta huvitavaid lugemissoovitusi (Schopenhauer, Nietzsche, Coudenhove-Kalergi jne). Oma isa ennesõjaaegsest raamatukogust leidsin nii mõndagi, millesse süveneda.

Teisel kursusel meil seda vastikut ainet ei olnud, aga ta tegi ettepaneku tulda EPA juhtimisringi («Juht ja juhtimine»). Sel oli tolle aja kohta väga huvitav ülesehitus – ettekanded juhtimise erinevatest tahkudest (demagoogiateemalised märkmed peavad mul kuskil seniajani alles olema) ja kohtumine tegevjuhtidega, kes rääkisid, kuidas juhtimine elus tegelikult käib. Juhtimisring oli huvitav segu teisiti mõtlevatel (küll mitte dissidentlikest) ja ärksamatest noortest. Paljud tolleaegsetest kooskäijatest on senini toimekad ja väga aktiivsed tegijad. See oli soodne kasvulava uue põlvkonna juhtide tekkimisele.

Keegi esinejatest soovitas lugeda Dale Carnegie “Kuidas võita sõpru ja mõjutada inimesi”. Lugesin selle kaks korda kaanest kaaneni läbi ja tegin märkmeid. Siis trükkisin põhited trükimasinal paberile ja panin oma töökoha seinale. Iga nädal analüüsisin, mida ma olin hästi teinud ja mida halvasti.

Kui EPA zooinseneriteaduskond otsustas asutada Noorte Loomakasvatavate Klubi ja sellele otsiti pingsalt juhti, pakuti mulle presidendikohta. Asser soovitas mul kätt proovida ja nii ma olingi “asutaja president”. Kahe aastaga sai klubi dekanaadi ja kursusekaaslastega käima tõmmatud. See andis väga hea inimeste organiseerimise, veenmise ja kompromisside tegemise kogemuse. Sealt viis see tee juba üliõpilaspäevade ja rahvaste sõpruse päevade organiseerimiskomiteesse ja sealt edasi ning edasi.

Minu juhtimiskarjääri algusaastatel saime ikkagi vahel kokku. Minu mälu-piltides on säilinud kokkusaamised tema kodus ja isegi üks purjetamine Võrtsjärvel (Vahur ja Alo toimetasid ja Asser juhendas). Enamasti oli neil kokkusaamistel ka Ain Kaasik, kes koos naisega tõi vestlusse palju praktilise juhtimise aspekte. Hiljem osalesin ka paaril Vahuri koolitusel Self’is.

Asserile oli omane, et ta suunas mõttekäike, mis minu jaoks oli oluliselt parem kui lihtsalt nõu andmine. See on harukordne oskus. Olen hiljem püüdnud seda ka jälgida, aga edusammud on suhteliselt napid olnud.

Teine aktiivne kokkupuutepunkt oli EPA ajalehe toimetus, mis oli nii toimetus kui ka vaimsete huvidega inimeste mõttekoda.

Asseri tegelik väga sügav sisu ja Tartu Riikliku Ülikooli sotsioloogialabori lammutamise kibe ajalugu avanesid mulle alles EPA viimasel kursusel ja peale seda.

Argo Moor: Pildikesi Asserist

1.

Huvitaval kombel ei mäleta ma hästi Asserit kui õppejõudu, kuigi filosoofiat ta mulle luges.

Üht loengut aga mäletan küll. Meie kursuse tollaegne juhendaja astus keset loengut auditooriumi ja hakkas Asserilt luba küsimata oma kursusejuhendaja asju ajama. Ju olid mingid pakilised asjad siis. Asser ütles seepeale: “Minu nimi on Asser Murutar ja see siin on filosoofia loeng. Palun uks väljapoolt sulgeda”.

Auditooriumis oli haudvaikus. Ei näe just tihti, kuidas üks õppejõud teise uksest välja viskab. Igal juhul pälvis Asser sellega meie kursuse lugupidamise.

2.

Teine pilt, mis seoses Asseriga meenub, on tema ülesastumised rohkem või vähem sisukatel kõnekoosolekutel, nagu neid ülikoolis ikka ette tuleb. Tema sõnavõttud olid alati kõike muud kui poliitkorrektsed. Nende tõttu teda kas armastati või siis mitte, aga ükskõikseks ei jätnud nad kindlasti kedagi.

Asseri sõnavõttud olid emotsionaalsed, võiks öelda: lausa dramaatilised. Ja nõukogude ajal ka omajagu julgust nõudvad. Igal juhul neid oodati ja kui ta mõnel kõnekoosolekul end püsti ajas ja oma teatraalsel moel saali ette kõndis, käis saalist kahin läbi.

Filosoofina oskas ta ka keerukalt rääkida, aga ta tegi seda sellisel moel, mis lisas talle salapära. Jäi mulje, et ta teab palju-palju enam, kui välja ütleb.

Aga võib-olla teadiski?

3.

Legendaarsed olid muidugi Asseri kolmapäevaõhtud. Kui mina kahekümneaastase tudengina neile sattusin, olid need kestnud vist juba kakskümmend aastat. Või kes seda ikka nii täpselt teab – eks Asser armastas ka liialdada, ehkki usutavalt ja elegantselt.

Nendel kolmapäevaõhtutel esinesid sageli huvitavad inimesed erinevatelt elualadelt. Tavaliselt oli alguses väike loeng ja siis ümarlauataoline küsimuste ring ja arutelu laua ümber (mis oli muidugi kandiline).

Kuna kõik see toimus mitteakadeemilises vormis teeklaasi taga, tekitas see noores tudengis ka teatud äravalituse või pühendatuse tunde. Seda enam, et sageli sai tõesti kuulda informatsiooni, mis oligi teada vähestele. Igal juhul pidi olema juhtunud midagi erakordset, et neilt kolmapäevaõhtutelt puududa.

Hiljem olen ma mõelnud, et kõik need huvitavad jutud ja informatsioon ei

Foto: Argo Ingver (Maaleht). Argo Moori dialoog Margus Mikomäega, „Eestlased ju siiani mängivad üht kosmilist riitust“. Teatritasku.ee (7.1.2021)¹

olnud see peamine, mis erinevaid inimesi kell kuus õhtul kokku tõi. Asseri eriline anne seisnes selles, et ta koondas inimesi ja selle ande saladus oli lihtne – ta armastas inimesi.

Mäletan, kui ta ühel kõnekoosolekul selle kuidagi sedamoodi sõnastas, et Eestimaa on tema jaoks ennekõike inimeste maa. Et ta on ka lehmade ja hobuste ja lammaste maa; autode, traktorite ja kombainide maa; odra, rukki, kartuli maa (eks seda kõike ju tollases EPAs ka õpetati), aga ennekõike on see inimeste maa.

4.

Muidugi meenub kohe Asser purjetamas.

Sotsiaalse inimesena vedas ta ka oma sõpru ja tuttavaid suvel Võrtsjärvele purjetama. Sellest on õieti palju erinevaid mälestusi – käik Tondisaarele, järvel äikesetormi kätte jäämine, purjetamisjärgsed meeleolukad õhtud. Kuid see, mis pildina meenub, on mingi omapärane vaikne naeratus Asseri näol. Arvan, et ta polnud kusagil sellisel moel vaba, kui oma purjekaga sõites.

¹ Vt ka Argo Moor „Muistsed hingekujutelmad ja tänapäeva võrgustikmõtlemine“ (maakultuuriseminar koos Asseriga, Tartu, 2013): https://www.youtube.com/watch?v=diW70EhJuko&list=PLJqER6uJKn-n6i5FOVSrfpQak3Z6q_6HF&index=3

5.

Minu viimane mälopilt on Asserist 2016. aasta jõulud tema Tihase tänava kodus. Seegi oli üks traditsioonidest, mis temaga kaasas käis. Istuti, söödi-joodi ja lauldi laule. Eks muidugi arutati ka maailmas toimuva üle, nagu ikka.

Sellelt õhtult olin ma esimene lahkuja. Midagi rõhus mind. Asser tuli mind välisuksele saatma ja siis ma oskasin selle midagi enda jaoks sõnadesse panna. Kui me lahkudes teineteisele käe andsime, vilksas mu peast läbi mõte, et see on vist viimane kord, kui ma Asserit näen.

Nii ka läks, aga selle mälopildi võiks lõpetada Asseri enda sõnadega: “Mitte keegi ei saa meilt võtta seda, et me oleme siin olnud”.

6.

Kõige viimasena lisan mälopildi, mille pani kirja minu abikaasa Ulvi õhtust, mil ta Asserit esimest korda kohtas:

“Minu esimene mälestus Asser Murutarist pärineb aastast 1995, mil Eesti Põllumajanduse Akadeemia peahoone asus veel Riia mäel. Olin kolmanda kursuse tudeng ja pidin tegema ühele õppejõule suulist eksamit. Tudengeid oli palju ja ootamine venis pikaks. Kell võis olla juba õhtul viie paiku, tööpäev hakkas lõppema. Järsku avanes kõrvalkabineti uks, mis vastu valgust vaadates oli maast laeni täitunud sinise sigaretsuitsuga. Suitsu seest ilmus välja pikk suurte hallide lakkidega mees, kes naeratas heatahtlikult ja küsis, kas olen väga kaua oodanud. Minu jahmunud ilme ja jaatava vastuse peale pakkus ta mulle oma taskust juustuvõileiba, mis ilmselt oli seal veetnud terve tööpäeva, sest juust oli ihusoojuse mõjul võileival sulanud...”

Marju Kõivupuu:

Päikesepoiss, kes avas väravaid

*Tõlla ees meil tormab neli Tori täkku,
tagumiku alt meil läbi lendab maa.
Kabjad löövad meile musta pori näkku,
aga tee ei lõpe, otsa sõit ei saa.¹*

Iseenda või kellegi teise elukäigust kõneldes on põhjust küsida – kes ikkagi mängib meiega täringuid? Miks ühe või teise kaasteelise elutee kujunes justnimelt selliseks nagu ta kujunes ja kui palju on kõigel sellel pistmist inimese enda teadlike valikutega, temast endast sõltumatute oludega, juhusetega, saatusest ette määratu või määramatusega? Miks me sünnime nimelt sellesse aega ja sellesse kohta? Miks me satume oma elus kokku justnimelt nende inimestega, kellega me satume?

Ja alati on meil kõigil põhjust küsida kõigepealt iseendalt: kuidas tulla toime oludes ning jääda inimeseks selle sõna parimas tähenduses ka siis, kus tuuled ei paisuta purjeid kaugeltki pärituules, vaid pigem vastupidi...

Asseri elukäigust võiks kirjutada õige mitu novelli, jutustust või romaani. Ainest selleks peaks heldelt jätkuma – kaugeltki mitte lihtne lapsepõlv viimase suure sõja keerises; teadlane ja sotsioloog nõukogude ühiskonna poolt rangelt ette antud raamides; taasisesivunud Eesti maarahva elukorralduse ja mentaliteedi uurija; õppejõud ja juhendaja; isikupärane mõtleja; purjetaja; isa...

Üks mis kindel, Asserit huvitas inimene, inimese kulgemine ajas, ajalikud ja ajatud väärtused ka siis, kui selliste teemade uurimiseks ei olnud olud kaugeltki kõige soodsamad, et mitte öelda – need olid pigem vastunäidustatud, pärituult nappis ning töötada tuli pigem vastutuules... Uurida nõukogude ajal, kui kõik pidid olema kohustuslikult õnnelikud ja oma eluga igatekanti rohkem kui rahul, TRÜ sotsioloogialaboris inimeste töörahulolu, hiljem (maa)inimeste mentaliteeti, hoiakuid, arvamusi? Või teha sedasama taasisesivunud Eesti muutunud oludes, kus vanad reeglid enam ei kehtinud ning uued vajasid (ja vajavad vaat et siiani!) veel paika loksumist ja inimesed muutunud oludega kohanemist? Asser tegi seda, tegi seda teatava kuratliku kelmikusega silmis nagu väikene poiss, kes vanemate teadmata (kuid ometi samal ajal teades, et vahele jääb ta nagunii!) löikab mängukaru kõhu lõhki, et uurida, mis seal sees siis õigupoolest ikkagi on. Lisaks oli tal imeline võime koondada enda ümber andekaid ja omanäolisi inimesi, värvikaid isiksusi, kes olid alati rõõmuga nõus vajadusel ka vastuvoolu ujuma ja eksperimenteerima.

¹ Kirjanik Eno Raua (1928-1996) „Sõidulaul“ vendade Urbide viisistatuna ja esituses oli Asseri üks lummikuid.

Minu teed ristusid Asseriga 1990ndatel, kui tal oli söakust võtta oma kampa üks tolleks hetkeks pisut ilmatuulte kätte jäänud “isepäine ja originaalne mõtleja“, nagu ta hiljem mu doktoritöö ühe juhendajana kirjutas kohustuslikku arvamuse, mis väitekirjade kaitsmise puhul on obligatoorne. Pean seda oma elu üheks suuremaks tunnustuseks, nimelt seda teatava isepäisuse rõhutamist. Seda, kui originaalsed ja ajas kestlikud meie mõtted on, saame üldjuhul teada alles siis, kui meid endid enam elavate kirjas pole. Võibolla see vaikimisi vastastikuse isepäisuse hindamine, tunnustamine ja/või aktsepteerimine – oleme mõlemad emaliini pidi vägagi ühe kandi inimesed ja mitte just kõige traditsioonilisema või turvalisema lapsepõlvega (ning keda astroloogia huvitab, siis mõlemad sündinud ka skorpioni tähtkujus) – tegi umbes kümneaastase koostegutsemise vähemalt minu vaatekohast väga arendavaks ja inspireerivaks. Ja et tönökörd sai paar sõnna ka võro keeli vahettedus vai nal’la visatus oll nigu umakandi inemiisi salakiil öks – mi mõista, ti kullõlgõ päält. Saati arvo, om häste, ei saa – opkõ ärä. Tu oma sääne võro rahva hindätiidmise üts vällänäütämis viis – a, kaerge noh, meil om hammõ all viil särk kah.

Neid ridu kirjutades tegin peas kiiresti väikese arvutuse – olen toonase Asseriga, kellest sai minu doktoriväitekirja kaasjuhendaja ja kolleeg, praegu umbes-täpselt ühealine, tähendab, küps inimene, kellel on arvestatav elu- ja inimestetundmise kogemus.

Teaduses olid 1990ndate mängureeglid sootuks teised ning õhinapõhisust ja eksperimenteerimisvõimalusi tänasega võrreldes palju-palju rohkem (ja raha oluliselt vähem). 1.1-sid tollal veel kokku ei loetud ja ETIS ehk siis Eesti Teadusinfosüsteem oli teaduse administreerijate poolt välja mõtlemata ning sise- ja välisringi pikamajooksud või sprindid ehk „võidab, see, kellel on rasvasemad linnukesed“ ootasid alles ees. Ka sõnad „grant“ ja „projekt“ kõlasid kõrvus kui modernne muusika.

Üleminekuajale tunnuslikult lülitusid teadlased rohkem või vähem aktiivselt tagasi rahvusvahelisse konteksti, teaduskirjanduse (ja sedakaudu ka erinevate teooriate ning diskursuste) kättesaadavus suurenes hüppeliselt, tekkisid isiklikud kontaktid, võimalused käia välislahetustes ja külalisõppejõuks naabrite juures. Senisest enam avardusid ka uurimisteedad. Mitte ainult nõukogude aeg ja olud ei surunud loovat mõtet raamidesse ega kärpinud Pegasuse tiibu, vaid paljuski ka meie endi konservatiivsed ja üliettevaatlikud hoiakud ning eelarvamused – mis teemat (ja kellel) üldse sobib uurida ja mis meetoditega. Nõukogude lähimineviiku maailm oli must-valge, kus keelatud oli rohkem kui lubatud ning väita, et see aeg ei puudutanud (ala)teadlikult rohkemal või vähemal määral meid kõiki, kes me sel ajal oleme sündinud, üles kasvanud ja elanud, ei tundu kuigi usutav.

Etteruttavalt võib tõdeda, et Eesti väiksuse ja teadusrahade kasinuse puhul jääbki unistuseks, et võiksid tekkida erinevad koolkonnad, kes tegelevad sama teema uurimisega. See rikastaks enesestmõistetavalt nii omakeelset kui rahvusvahelist

teadusmaailma. Kultuuri ja filosoofia õpetamine, mida Asser pidas väga oluliseks laia silmaringiga haritud inimese kujundamisel, on väljaspool humanitaarvaldkonda saanud samuti ajalooks, ent ometi peaks sellealased teadmised kuuluma lahutamatult kõrgharidusega inimese portfooliosse. Siis ehk oleks vähem vastandumist ja teineteisest möödarääkimist. Teisisõnu – humanitaaria ja reaalia ei peaks asuma ei teaduses ega argielus teine teisel pool rindejoont või kumbki omal mänguväljakul, nii nagu seda tuleb meie päevil liig tihti ette, kui küsimuseks on meie riigi areng ja tulevikuvisionid. Kõrgkoolis ei peaks õpetatama mitte ainult elementaarseid (praktilisi) oskusi või andma koos bakalaureuse või magistrikraadiga noorele inimesele kätte minimaalse tööriistakarbi, kus iseseisvaks loovaks mõtlemiseks vahendeid napib või puuduvad need sootuks. Paar kevadet tagasi ühel pidulikul üritusel võttis mul nõobist kinni ja tegi tere üks minu omaaegne „põlluülikooli“ tudeng, nüüd soliidses keskeas härra, kes teatas rõõmsalt, et „oi, kuidas me teid omal ajal kultuuriloo kursuse pärast vihkasime! Aga teate, kui tänulikud me teile nüüd oleme, kui palju lihtsam on tegelda kõige sellega, mis puudutab maastiku ja pärandi suhteid“. Toona „põlluülikoolis“ peetud Eesti ja Euroopa kultuuriloo loengud said võimalikuks suuresti tänu Asseri algatusele või taganttogimisele. Olgem ausad – neid aineid lugeda polnud mul toona kaugeltki kerge – auditoriumitais noori iseteadlikke (maa)mehi ning nende vastas nooruke humanitaarist naisõppejõud, kes küll maalaps ja teeb vikatil ning traktoril vahet ja oskab käsitsi lehma lüpsta, aga ikkagi... Tundsin ennast nagu üldklaveri õpetaja muusikakoolis, keda keegi tegelikult ei armasta, aga kellela paraku läbi ka ei saada. Nii mõnigi kord tekkis ahastus, et miks ma pean seda kõike tegema, milleks küll? Teisalt püüdsin teha kõik endast oleneva, et loengumaterjal oleks vähegi huvitav ja kuulajatele kuidagimoodigi ka kasulik, rakenduslik, aga samas mõtlemapanev. Ja ei mingit lati alt läbijooksmist – asjad tuleb endale selgeks teha, siis on ka hinne positiivne. Sõnad „kultuuripärand“ ja „pärandkultuur“ olid 1990ndatel tundmatud suurused. Keegi ei teadnud, mis need on või kuidas neid süüakse. Oli see Asseri ettenägelikkus, ei oska tagantjärele arvata. Aga ma õppisin toona oi-kui-palju – muuhulgas ka enesekehtestamist ning seda võimalikult rahulikult, kuid samas vastuvaidlemist mittedesallival viisil.

Asseri jaoks ei olnud ükski uurimisteema tabu ning vähemalt mina ei mäleta, et ta oleks kellelegi öelnud: ära sina sellega enam tegele, meil juba M või N on, kes seda teevad, või et üks või teine pole tõsiseltvõetav uurimisteema. Järgmine väga oluline õppetund, mille koostööst Asseriga sain, oligi see, et ära tõrju, vaid otsi ja loo võimalusi. Ja Asser püüdis neid erinevaid võimalusi otsida ja luua – ta oli fenomenaalne ideede generaator ja nii mõnedki neist tundusid nende väljakäimise hetkel leebelt öeldes vähe hullumeelsed, aga ... hull aeg vajabki hulle inimesi, nagu 90ndatel oli kombeks öelda.

Asser austas kõigiti inimese õigust sõna ja mõtte vabadusele – loomulikult korrektses emakeeles ja võimalikult heasoovlikult, vastaspoolt austavalt. Meie

Foto Marju Kõivupuu arvamustöö „Me ei saa ajalugu tsenseerida“ juurest (ERR, 13.VI.2020).

praegusel ajal võiks seda lihtsat tõdemust järjepidevalt avalikus ruumis meelde tuletada – oma mõtteid, arvamusi ja hoiakuid peab saama ja tulebki väljendada tsiviliseeritult, haritud inimese moel ja viisil.

Mis koostöös Asseriga oli mulle veel väga oluline – ta laskis inimesel olla, eeldades, et inimene ise vastutab, kuidas ta omale võetud kohustustega toime tuleb. Nagu noored ütlevad – ei käinud liigselt pinda ega torkinud tagant. Aga kui oli abi või nõu vaja, siis oli kindel, et seda tema käest sai. Usaldus kohustab, õppisin. Kui sind usaldatakse, ei tohi reeta, alt vedada.

Lenda, tüdruk, lenda, sul tiivad kannavad, ütles Asser oma legendaarsete lokkide lehvides mulle ühel viimasel sügispäeval Tartus ja pilgutas talle omaselt kelmikalt ja kõikemõistvalt silma, kui juhuslikult tänaval kohtusime. Oma Tallinna-perioodil oli mul ikka Tartus töösaju ajada ja sellised juhulikud, põgusad kokkusaamised kunagiste tuttavate-kolleegidega lisasid ka kõige hallimale ja kurnavamale päevale värve. Mõtlesin bussis toona, et kas ma oleksin see inimene, kes ma olen praegu, kui polnuks seda enam-vähem kümnet aastat Asseri kogukonna kogemust, kogemust nii akadeemilises kui isiksuslikus plaanis?

Ma ei saa seda kunagi teada, aga ma olen tänulik sellele Suurele Tundmatule Täringumängijale seal kusagil, kes sellise kombinatsiooni mulle veeretis. Mul on kahju, et ma ei saa seda Asserile isiklikult öelda, aga teda niivõrd-kuivõrd tundes võtan arvata, et ta teab niigi. Inimest, kes naeratades avab teistele väravaid, ei unustata.

Aare Kasemets:

Mäluretki inimeste maa sotsioloogi ja filosoofi Asser Murutariga

Aeg kulgeb kiiresti. Peatun Asseriga seotud mäluretkel oluliste kohtumiste ja teemade juures alustades algusest (1983) ja liikudes edasi üliõpilase-õppejõu vestluse vormis artiklite, juhtimisringi, maakultuuri seminaride, maasotsioloogiliste uuringute, tänase maaelupoliitika mõjude mõõtmise ning lõpuks EPA/Maaülikooli missiooni ja muutuste juhtimise juurde. Lõppu lisan meie viimaste vestluste (2016) märkmed, püüdes hoida, seal kus võimalik, Asseri keelekasutust.

Kohtumine õppejõuga, kes ütles: ...mina ja see laud koosneme ühesugustest aatomitest...

Kui ma Eesti Põllumajanduse Akadeemia esimese kursuse agronoomiatudengina koos kaaslastega 1983. a septembris esimesse filosoofialoengusse jõudsin, oli loeng juba alanud. Loeng toimus Laial tänaval uhkes suure peegliga saalis. Vabandasime: „Linnaliinibuss hilines.“ Õppejõud heitis ukseks seisjatele hetkeks kõrvalpilgu, osutas vabadele toolidele ja jätkas hoogsalt Vana-Kreeka filosoofide tutvustamisega. See oli minu esimene kohtumine Asseriga.

Mäletan, kuidas ta loengu keskel Eukleidese „Elementidest“ rääkides äratas kõik unised tudengid üles, koputades kõvasti sõrmenukkidega vastu lauda ja teatas, et juba vanas Kreekas teati, et *’...maailm koosneb elementaarosakestest ja ...mina ja see laud koosneme ühesugustest aatomitest!!’* Neist sõjaväe-eelsetest loengutest mäletan vähe, kuid hiljem, EPA juhtimisringis ja maasotsioloogia uurimiserühmas said tänu Asseri õppejõu talendile tähenduslikumaks paljud humanistliku eksistentsialismi ja absurdi piiril kirjutatud autorid, sh Albert Camus’ ’Sisyphose müüt’, Franz Kafka ’Protsess’, Saint Exupery ’Väike Prints’ ja ’Kiri pantvangile’.¹

Viimati olin Asseri ja Ingaga nende Tihase tänava kodus koos 2016. a jõulukuul – jõime teed, arutasime eksistentsiaalse filosoofia, Eesti maamõtte, Valdur Mikita tekstide, päevapoliitika, elulugude jm teemasid. Tulen nende vihikusse kribatud märkmete juurde tagasi teksti lõpus. Suhtlesin Asseri ja tema juhtimisringi ning maasotsioloogia rühmaga tihedamalt 1985. a sügisest 1993. a suveni (mu tuden-

¹ Meie vestlus-intervjuudest peegeldab Asseri filosoofilisi vaateid enim „Lõpeb leib, lõpeb laul“ (1988, Asseri taastrükk 1998). Saanud Asseri juhtimisringis ja maasotsioloogia rühmas tuule tiibadesse (ja jäädes EPAs korterist ilma), viis elutöötee mind 1992. a Eesti Televisiooni maaelusaadete reporteriks ja 1993. a Riigikogu majanduskomisjoni nõunikuks.

giaeg), hiljem harvemini, kuni 2017. a märtsis helises Itaalia reisi ajal kuskil Bologna ja Firenze vahel maa-aluses maanteetunnelis mu telefon ja kuulsin nagu läbi une Asseri abikaasa Inga häält ütlemas, et *Asser on lahkunud*.

Kirjutasin 'ajajõest' 1991. aastal EPA lehes, kus viitan Asseri juhtimisringi tähendusele:

„Inimese, sõpruskonna jt elus on palju erinevaid elutsükleid. Mõni kestab neist ühe suve, mõni ühe aasta, mõni viis, mõni seitse-kaheksa aastat ja siis ta sureb. Aga see ei ole enamasti lõplik surm. See on varjusurm, ühe koosolemise lõpp on samas teise algus. [...] EPA ajal juhtusin Linnart Mälli TRÜ orientalistikaringi. Hiina keele tunnid ja loengud Allan Wattsi budismikäsitlest kergendasid maapoi si hinge, õpetasid maistele probleemidele kosmosest vaatama. Siis juhtusin Asser Murutari ringi „Juht ja juhtimine“, kus kõneldi ääri-veeri, kuidas on SELLES ühiskonnas võimalik oma rahva olukorda parandada, kuidas luua oma ühiskonnas oaase. Oli aasta 1985. Nendes ringides õppisin nägema „asju,“ mida mu loomade ja põlluga lapsepõlves polnud. Neis suletud ruumides oli vaim või mu painest vaba. Mul oli kahju, et need ringid sissepoole elasid... aga sellest ajast sain mõtte kaasa – mida rohkem inimesi puutub kokku kultuuriväärtustega, seda rohkem inimesi saab nägijaks.“²

Lugesin aastaid kokku – tundsin Asseriga teineteist 34 aastat – mõtteretk jätkub mälestustes.

² A. Kasemets „Ajajõgi voolab edasi.“ Põllumajanduse Akadeemia, 22.03.1991. Artikkel käsitles EPA kirjandusringi algatust. Alles 2020. a sain teada, et Asser tegeles sarnase EPA kirjandusringi algatusega 1965. a. Kirjutasin oma 1991. a artikli juba TÜ ajakirjandustudengina, kel side EPaga. Taust: 1987. a, kui lülitusin muinsuskaitse liikumisse ja käivitasin EPAs muinsuskaitseklubi „Hiis“, süvenes minus Asseri juhtimisringi ja isiksuse mõjul tunne, et tahan senist agronoom-aedniku kutsevalikut muuta: tahan saada EPA kui Eesti maaelu juhtide kõrgkooli filosoofia ja ühiskonnateaduste õppejõuks. Mõtlesin alul Asseri jälgedes Leningradi minna, sest Eestis sel ajal filosoofiat ega sotsioloogiat ei saanud õppida, kuid 1988. a varasuvel kandideerisin oma omaloomingu 'portfelliga' (sh intervjuud Asseriga) TRÜ ajakirjandusosakonda. Sain sisse ja eriprogrammi võimaluse (sh majandus, õigus, rahvausund). Miks TRÜ? 1986–87 käisin EPA lehe toimetajate Milvi Vajaka ja Tiina Siimetsa kutsel koos teiste tudengitega TRÜ ajakirjanduskateedris koolitusel, kus sain tuttavaks Marju Lauristiniga. Mõni kuu hiljem juhtumisi Tartu linnaliinibussis Marjuga kõrvuti sattudes vestlesime ja rääkisim Marjule ka oma filosoofiaõpingu kavast. Marju hoiatas, et paljudel Leningradis ja Moskvas õppinutel on kadunud side Eestiga, midagi on muutunud nende mentaliteedis. Lisatõuke andsid EPA lehe, 'Nooruse' ning „Kultuuri ja Elu“ artiklite eest Rektorite Nõukogu ajakirjanduspreemia 1986. a koos Juhan Peegli tunnustusega, ja Tiit Pruuli info, et TRÜ-s on võimalik taotleda eriprogrammi. Eriprogramm viis mind meedia-, maa- ja õigussotsioloogia radadele ning õppejõutöö asemel Riigikogu nõunikuks ja riigiametnike koolitajaks. Kirjutan kohtumistest Marjuga TÜ ühiskonnateaduste instituudis 2020. a alul Marju juubeliks koostatud kogumikus „Marjule“. See kogumik andis mulle kroonakevadel talus maad kaevates ja elu üle mõeldes viimase tõuke Asseri eluraamatu „kaasteeliste kokkukutsumiseks“. Varem, 03.09.2017 esitas Pikkar Joandi mulle Asserist TRÜ sotsioloogialabori kogumikku kirjutamise palve, ja veel varem, 03.12.2016 vestlesime Asseriga tema eluloost (vt teksti lõpus „Õpilase ja õpetaja viimased vestlused“).

Asseri lapsepõlve ja esivanemate meenutused: ...kasvagu-kasvagu lastetoale juured

Asser oli suur mõtleja ja kuulajaid haarav õppejõud, kirjutamine läks raskemalt. Tänu sellele tegime üliõpilase-õppejõu vestluste vormis mitmeid intervjuusid 1987–1990 ajalehele Põllumajanduse Akadeemia (PA). Näiteks seoses Eesti Muinsuskaitse Seltsi rahvapärимuse kogumise sajandi üleskutsega 'Paar palvit' 02.02.1988 kuulutasime EPA ajalehes välja tudengite kirjatööde konkursi, mis sai Asserilt loitsiva pealkirja „Kasvagu-kasvagu lastetoale juured!“ (PA 03.03.1988). Selles vestluses viis mõte teda mitu korda lapsepõlveradadele:

„AM: ...On kirjutatud leivast, põllust, külast – käidud nagu kass ümber palava pudru ikka ümber Inimese, tehtud suuri sõnu Inimesest. Oleme puudutanud ka põllumehe saatust, aga seni ikka kuidagi formaalselt. Nüüd on tunne, et tuleks kirjutada oma ala väärtinimestest kuni perekonnaajalugudeni välja. See on inimesele samm lähemale.

AK: Inimesele ja tema maa saatusele läbi inimese enese hinnangute ja väärtuste vaadates muutub ta lähedasemaks..

AM: Seda on püütud teha. Ka minu kodukandis Meremäe kaskede all. Mitmed on uurinud oma perekonna ajalugu ja vahel jõudnud kirikuraamatute abil omal ajal Mulgimaalt ärakaranud esivanemate jälgedele. Setomaa oli vanasti ju eikellegimaa... Vaat kui kunagine naabripoiss – praegu mööblitsehhi meister – küsib sult sadakond aastat tagasi tehtud peopesasuurust fotot, mille peal on tsaariarmee soldatitena kõrvuti kaks meie esiisa (meist seitse põlve tagasi), ja kui ta räägib sulle, et ka sinu esivanemad pidid vene õigeusku minema, et hingemaad saada... Ja kui ta seda sulle räägib, siis **sa korraga tunned, kuidas sulle juured alla kasvavad**. Ei tea, kas õnneks või õnnetuseks – aga nad kasvad alla. Sa ei ole enam ajatu nomaad. Ja kui selle juures veel natuke teaks, mida me esivanemad mõtlesid, mida tundsid... Selles suhtes on ajalugu aga täielik infantiilsus [...] Midagi on toimumas me maal. Kui see muud ei ole, siis on see vaimne enesevabastamine.

Kutsume poisse-tüdrukuid kirjutama

AM: Mind piinab süütunne. Olen palunud oma ema ja naiseema, et nad kirjutaksid oma elulood üles. Piinlik, ei ole üles kirjutanud isade lugusid. Nad surid ära enne, kui aru sain, et on vaja üles kirjutada kasvõi mõni lehekülgi nende elukroonikat. Vähe on sellest, kui esivanemate piibli esileheküljel seisab vana kombe kohaselt, et sellel ja sellel kuupäeval sündis see inimene. Kui sul maa hakkab jalge alt ära kaduma, tuleb juured sügavamale mulda ajada! Kirjutage üles see ajalugu, kus ei ole ainult inimeste teod ja elujuhtumid, vaid ka nende mõtted ning tunded – kogu nende elufilosoofia! Arvan, et inimese eluväärtuste ajalugu on inimesele sama oluline kui tegude ajalugu. Meie kirjutis võiks võtta mõnel poisil-tüdrukul ära hirmu, et selline asi ei sobi.

AK: Aastal 1888, s.o sada aasta tagasi kutsus Jakob Hurt eesti rahvast oma lau-

le, jutte, uskumusi, vanasõnu ja mõistatusi kirja panema. Hurda liikumine oma sadade kirjasaatjatega üle Eestimaa teadvustas rahvale tema kultuuripärandi rikkuse, lisatõuke sai inimeste eneseteadvuse kasv ja rahvuse kujunemine. Eestlastele kuulub maailma üks suuremaid rahvaluulekogusid. Eesti Muinsuskaitse Selts kuulutas 22. veebruaril 1988 välja rahva ajaloolise mälu kogumise ürituse. Meie ettevõtmised voolavad samas voolusängis...

AM: Tekib võrdlus. Võrdlev teadus on sada korda rohkem teadus, kui siis, kui ei ole millegagi võrrelda, sest loole tekib ajatelg sisse. Talust tallu peaksid aga kindlasti kõndima ikka need, kes on saanud vastava ettevalmistuse. Natuke tuleb õppida, lugeda. Ei tohi minna ainult suurest soovist, muidu teeb hea asemel halba. Liikumine ilma elementaarse professionalismita on ohtlik. Tulekski minna nende inimeste juurde, kes on professionaalid, neilt õppida. Mul on tänase päevani häbi, et folklorist, neiupõlvenimega Ingrid Ruus, teab minu vanaema lauludest ja minevikust rohkem kui mina, sest tema istus minu vanaema juures ja kirjutas üles.

Eks igaüks on oma kultuuri kammitsais. Minu kammitsad on 15 aastat tagasi tekkinud sotsioloogialabori traditsioonid. Selle aja kultuuriekspeditsioonid.

AK: Kunagi oli meil juttu, et alles nende rännakute tulemusel mõistsid paljud põlvkonnakaaslased, kui vähe nad tunnevad tegelikku Eestimaad. Et see maa, mida mööda me käime, ei ole ainult põllumajandusmaa, kalapüügimaa, tööstusrajatiste maa ja paljudele ka kauni loodusega maa, vaid see maa on INIMESTE MAA.

AM: Lapsepõlvest, nii 1939ndast või 1938ndast on mällu jäänud lause: „Eesti maa on mõisnike kullaauk ja talupoja põrgu“, sest siin on ikka tööd rüगतud teha.

Lastetoale juured alla

AM: Põhiidee on selles, et sellel põlvkonnal, kes sünnib täna ja edaspidi, ning nende **lastetoal oleksid juured all**. Meie saame oma heategevusega kompenseerida senist tegematajätmist. Oleks neil lastel juured all. Kultuurijuured, sest ainult oma kultuurijuurte aluselt kasvab maailmakodanik. Teist alust ei ole... Mul ei lähe meelet üks lapsik EPA meeste räägitud mõte, et on olemas süsteem, mis läheb järjest paremaks. Kultuurheinamaa või muru või ... Kui teda armastusega hooldada ja päike tema peale paistab, siis aastasadadega võib ta minna järjest paremaks. Looduses on olemas ökosüsteemid, mis end täiustavad. Entroopia suurenemine ei ole ainus tee. Muld, põld, küla, leib läheb käest ära. Samal ajal on mul illusioon, et on olemas selline põld, mis läheb järjest paremaks põlluks, selline küla, mis läheb järjest inimlikumaks külaks. See on mingi fantastiline vägivald, mis sunnib inimesi vastupidises suunas.

AK: Usun samuti inimeste maal olevatesse „oaasidesse“. Neid „oaase“ tekib humaniseerivas-demokratiseerivas ühiskonnas järjest juurde. Sihikindla tegevuse tulemusel peaksid need „rohelised“ inimkollektiivid edaspidi ka ühinema.

AM: Kes lähevad rahva mälu üles kirjutama, ärgu ehmu ega loobu, kui avastavad, et neid igal pool ei oodata. Ärkamisajal oli ka laul „Mehe jõudu nõuab

raudne sajand“. Lisaks kuulsale lausele „Sütti-sütti lõke!“ võiks olla ka „Kasvava-kasva, võrsu-võrsu, juurdu-juurdu!“...³

Asseri juhitud juhtimisring: hargnevate teede aeg ja kange kannukohv

Tudengina me ei tea, millised väikesed valikud ja juhused osutuvad olulisteks elutee suurtes valikutes. EPA esimese kursuse sügisel (1983) nägin ühikas juhtimisringi kuulutust ja käisin Asseriga rääkimas. Sain vastuseks, et juhtimisringi on oodatud tudengid alates kolmandast kursusest (ta vaatas mulle seda öeldes vilksamisi otsa ja siis kõrvale. Oli tunne, et tal on ka võõrale tudengile raske „ei“ öelda). Rakendasin oma energiat esimesel kursusel mujal, sh korraldasin EPA sügispäevade raames EPA klubis luuleõhtu ja Tartumaa koolilaste joonistuste näituse „Minu ema ja isa töötavad maal“ (idee oli saada laste vaadet maelule ja EPA vilistlaste tegevusele), kirjutasin EPA lehte artikleid jm. Asseri juhtimisringiga liitusin pärast N Liidu armeed 1985. aasta sügisel ja asusin ringi tegevust kajastama ka ENSV ajakirjanduses, sh esimene artikkel 'Noorte Hääles' (12.11.1985),

³ Sel perioodil ilmus veel mitmeid meie vestluse vormis artikleid, sh „Lõpeb leib, lõpeb laul“ (PA 9. ja 16.03.1988) ja „Põllumehed kaitseks“ (PA, 29.11.1988). Asser rääkis põgusalt väiksemas ringis ka oma perest ja talle tähtsatest seto juurtest. Pärast ema surma oli jutuks laulmine emaga Meremäel: 'ilus oled isamaa' muutus lauldes 'alus oled isamaa'. Üks teine kord oli jutuks vanaisa, kes oli seto kirikukooris eeslaulja ja samas oli tal Peko kodu salves. Asser nimetas 1980ndatel, et tema üks esiisa töötas Valgas raudteel ja 1905. a tööliste liikumises osalemisega oli määratud mõneti pere revolutsiooniline rada... Ise olen pärit maaperest: poliitikast, küüditatud vanaisast jm lapsena minu kuuldes ei räägitud. Maalt linna EPAsse tulles ei piiranud mind mu ema-isa minevik. Olin uhke oma maelukogemustele. Mõni õpetaja imestas, et läksin kõrgkooli. Nagu oli varem imestama pannud, et mu sõja järel kutsekoolis ehitajahariduse omandanud ema tellis külas ainsana teadusajakirju ja isa Loomingut.

esimene intervjuu telekaamera ees (AK ringvaade 1986), esimene esikaanelugu ajakirjas 'Kultuur ja Elu' (10/1987), kuhu pikkisin ühiskondlike muutuste 'külvi-aja' kaardistuse koos sellase agronoomiatudengi olemisluuletusega 'Ma kasvan ja kasvatan end päikese poole.'

Mõned Asseri juhtimisringis omandatud põhimõtted ja ühistöövõtted olen võtnud teistesse ringidesse kaasa – need on mind kandnud. Näiteks iga juhtimisringi nn lõpuringi tava sai hiljem mu algatusel maakultuuriseminaride lõpuringi tavaks, kus kõigil on olnud võimalik sõna sekka öelda. Päripäeva, rida-realt. Selle taga oli-on Asseri üdini õppejõuline, humanistlik ja demokraatlik eeskuju lauahuhina, kuulajana, vestluste ergutajana küsimuste ja lugudega. Sama põhimõtte kajastus vahel mu tekstiloomes, mis pani paljud imestama nii töö mahu kui põhimõtte pärast. Näiteks tegin Eestluse Elujõu Kongressi (1996) kõnede sisuanalüüsi Riigikogu kultuurikomisjonile riiklikult tähtsa küsimuse aruteluks. Kõigi kõnepidajate esitatud kultuuriga seotud probleemid ja lahendused said kirja president Lennart Merist kuni 'küla hulludeni.' Minult küsiti, et miks 'need tundmatud hullud ka?' Tundsin-mõtlesin – kõigil inimestel on hing ja õigus olla, õigus olla kirja saadud. Kõigil on oma unikaalne murede, lahenduste ja rõõmude nägemine – enne inimeste kuulamist me ei tea, kelle mõte võib olla mulle, sulle või talle edasiviivam, päästvam, rõõmutoovam.⁴

Asser kutsus juhtimisringi õhtutele kirjanikke, majandijuhte, arste, kirikuõpetajaid, psühholooge jt, kes rääkisid usalduslikus õhkkonnas avameelselt Eesti ühiskonna muredest, ENSV juhtimisest, venestamisest, tervishoiust, maaelust, haridusest, sõnavabadusest. Palju põnevaid külalisi, sh Hando Runnel, Jaan Kaplinski, Ülo Vooglaid, Ülo Läänemets, Aleksander Pulver, Eenok Haamer, Lembit Mehilane, Tõnu Lehtsaar, Jevgeni Golikov, Ann Seilenthal, Salli Põldvere, Helvi Pöder, Mare Kõiva, Henn Mikkin, Tõnis Loit, Meeme Karolin, Ants Liivakant... meenuvad järjest, järjestamata neid mõttes, sest igapähele omad lood ja teed.

Oletan, et see demokraatlik mõttevahetuse ja arvamuste paljususe soodustamine oli omane Asseri sõbra Ülo Vooglaiu juhitud TRÜ sotsioloogialabori võrgustikule, kus said tuule tiibadesse ka mitmed teised mulle olulised õppejõud, sh Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm. Asseri, Ülo, Marju, Peetri jt 1960ndate põlvkonna töö õppejõuna aitas kaasa selliste üliõpilaste kasvule, kes asusid julgelt Eesti riiki taastama 1980ndatel, kui olud vabamaks muutusid.

Meenub, et Asser rääkis juhtimisringis mõnikord KGB repressioonidest 1960ndatel. Üht lugu kasutasin 14. juunil 1986. a Tartus kahe raudtee vahel Tõnn Sarve jt korraldatud küüditamise aastapäeva kõnes. Rääkis hirmust, millega NSVL repressiivorganid meid püüavad juhtida. Asserile viitamata tõin näiteks ühe Asseri tuttava ülekuulamise KGBs, kus mees pandi tunnistuste väljapinni-

⁴ Järgmisel Rahvusliku Kasvatuse Kongressil (1999) kutsusin kokku eelseminari ja kirjutasime mitmel käel teksti „Selle maa päლისrahva kultuur ja rahvuslik ideoloogia XXI sajandil. Asser oli-on kaasautor (folklore.ee/ideepank.htm)

miseks korduvalt õhukindlasse kappi ja kui ta õhupuudusest teadvust kaotades kokku kukkus, tehti uks lahti ja küsiti: „Kas nüüd räägid?!“

Üks teine lugu viis mind Tartu Vanemuise tänava KGB-majja ülekuulamisele. Nimelt, tänu tsensori haigestumisele ilmus Tiina Siimetsa toimetatud EPA lehes 09.04.1987 minu TRÜ aula fosforiidikoosoleku lugu „Mõtisklus paisjärvest“, mis oli sel kevadel ainus Eesti NSVs trükki pääsenud fosforiidikoosoleku artikkel. Üks Asseri nimele ja mõttele viitav lõik sellest artiklist: „On vist loomulik, et pöördelistel aegadel täituvad vana elukorralduse kapsaaiaid üha uute kividega. Varjatud vimma elatakse välja. Nii et selle vana pärast tuleb komsomoli-organisatsiooni juhtidel töö ümberkorraldamise käigus veel nii mõnigi mõru pill alla neelata. Meenub filosoofia õppejõu Asser Murutari fraas juhtimisringi kokkusaamiselt: „Mida rohkem pisisolvanguid suudab juht iga päev alla neelata, seda tugevam ta on.“ Sest neid solvanguid (käske, juhtnööre) tuleb nii ülevalt kui alt. Ja eriti oluline on, kas on võimalik pidada dialoogi. Komsomoli praegune tase (põhikiri, ideoloogia, kaader) loovat üliõpilaskonda ei rahulda...“⁵

Tagantjärgi kummaline – NSVL veel toimis kõigil riigivõimutasanditel, sõjavägi ja KGB olid Eestis sees, kuid minul ja mu sõpradel-tuttavatel polnud tudengina hirmu KGB ees.⁶

Asser on oma ringidest kirjutanud esimese „Maarahva elujõu“ raamatu sissejuhatuses, et „vähemalt 35 aastat igal kolmapäeval kell 18:00 on ukсед lahti olnud kõikidele soovijatele.“ Kui lisada 35 aastale ka Asseri õppejõukarjääri viimased aastad, tuleb kokku vähemalt 43 kolmapäevaste ajutrustide eestvedamise aastat. Mina sain osa sellest Asseri ringist ligi 8 aastat – kuni 1993. a kevadeni, hiljem harvem.

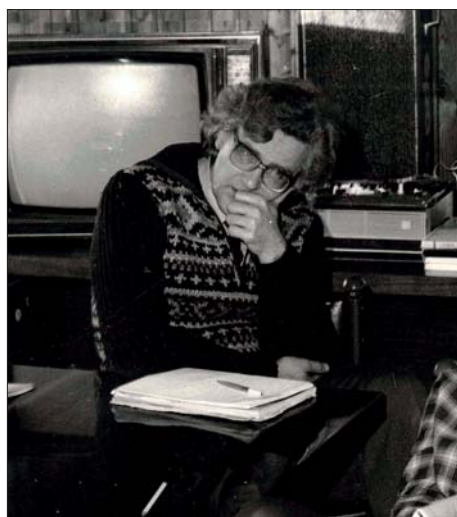
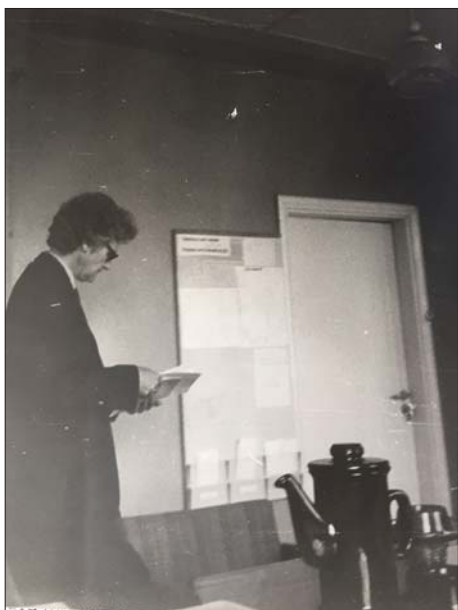
Kodus raamaturiulisse vaadates leian EPA kirjanduskogumiku „Kõrsumise aastad“ (1990), kus avaldasin Asseri juhtimisringi vestlustest, filosoofialoengusse hilinemisest jm mäluseikadest sürreaalse unenäonovelli „Kõik kestab vaid hetke ja kestab igaviku“ (lk 74–84). Kogumiku avab Asseri võimas lühitekst „Ma tean, et tuleb torm ...“

Üks esmapilgul märkamatu, kuid oluline meelemõjur veel juhtimisringi ajast – hea kange kannukohvi tegemine ja lõhn koos puhvetist toodud värskete saiakes-te lõhnaga. See oli juhtimisringi õhtute rituaalne algus, mis sojendas koduselt vestlusringid üles. See, kuidas Asser musta kohvi kannus põhjalikult kolm korda suure lusikaga segas, muutus mullegi harjumuseks.

⁵ KGB ülekuulaja Albert Hektorit pahandas, miks ma mitu korda ELKNÜ peasekretäri Arno Almanni mahaplaksutamist rõhutasin.

⁶ See aukartuse puudus oli varem. Mäletan, et käisin keskkooli ajal Henn-Kaarel Hellati luuleklubi liikmena Tartu Kirjanike majas Hando Runneli sünnipäeval (1982), kus Linnar Priimägi pöördus enne KGB pealtkuulamismikri ja siis Hando poole.

Esimesel fotol mõtlik Asser ja kõrge kohvikann aastal 1987. Teised fotod on 1986. aasta juhtimisringi laagrist Margusel – vasakult paremale: Aare Kasemets, Meelis Palusalu, Sven Sildnik, Asser Murutar ja ees Siiri Tubli.

Maakultuuriseminaride laine 1988+

2013. aastal, kui sai 25 aastat esimesest maakultuuriseminarist, kirjutasin seminari kutses:

„Esimene maakultuuriseminar toimus 14.04.1988 Tartu muinsuskaitsepäevade ajal toonase Eesti Põllumajanduse Akadeemia (EPA) aulas. Korraldasid EPA muinsuskaitseklubi 'Hiis' ja Asser Murutari juhtimisring, mille tüvitekstid olid siis Kaarel Liidaku 'Eesti rahvuslik ideoloogia ja maa selle alusena' [1934], Oskar Looritsa 'Eestluse elujõud' [1951] ja Kalle Elleri 'Maarahvast' [1972]. 25 aastat tagasi võtsid maakultuuriseminaril sõna Asser Murutar, Kalle Eller, Hando Runnel, Marju Lauristin, Merle Karusoo, Sirje Endre, Mall Hiimäe, Henn Sarv, Argo Moor, Rein Kilk, Heno Sarv jpt. Üks Hando Runneli mõttekild muutus jätku-seminaride motoks: *Paljude jaoks on kultuur mingi vaimne toodang, mida kirjanikud, kunstnikud, näitlejad jt raamatute, näituste, teatri ja televisiooni kaudu lahkesti pakuvad. Ei ole. Kultuur on kõigepealt vaba inimese igapäevane käitumise viis tema oma kodus ja kodu ümbruses... Kultuur on seotud omanikutundega. Maakultuur on inimese suhe maaga.. Kui maa ei ole inimese oma, ei saa olla ka*

vastutustundlikku maakultuuri. Kaarel Liidak nägi omas ajas [1934] maasuhet teisiti: maa sunnib inimesele oma vaimu peale, maa sunnib eestlast jääma eestlaseks...

Kokku on 1988–2012 toimunud 18 maakultuuriseminari enam kui 800 osalejaga... Maakultuuri seminaridel toimib vanasõna *kus viga näed laita, seal tule ja aita*. Lühiettekannetele järgnevad küsimused ja siis lisamõtted-ettepanekud, mida võiksime seltside, kohalike omavalitsuste ja/või oma riigi koostöötasandil ette võtta maa põlisrahvaste kultuuripärandi kestmiseks...⁷

Järgnevalt üks väljavõte seni avaldamata 1. maakultuuriseminari stenogrammist:⁸

„**Aare Kasemets:** Päev kaldub õhtusse... Järgmisena palun esinema EPA filosoofiaõppejõu Asser Murutari. Mind on vahel saatnud temalt seminaris kuulnud lause... umbes nii – *mõnedele on Eestimaa suurte majandite, tehaste, liha-, piima- ja muude tootmisplaanidega maa. Paljudele on Eestimaa ilus, kauni loodusega maa. Aga kui ma olen koos sõpradega käinud mööda seda maad, siis ükskord mõistsin – see maa on INIMESTE MAA*. Kõik sõltub inimestest, kõik sõltub meist. Palun!

Dots Asser Murutar (EPA): Eestimaa, suur veelah. Ühelt poolt – mida parem, seda parem... – mida halvem, seda halvem. Mida parem – kellele parem? Mida halvem – kellele halvem? Mis on halvem? Ja teiselt poolt: mida halvem, seda parem... mida parem, seda halvem. See on suur Eestimaa valude keskpunkt.

Ma lubasin ainult kümme lauset rääkida, ma ütlen need kõik ära.

Kui maa jääks alles, see oleks hea. Kui pärast suurfarmi oleks võimalik seda kohta, kus ta asub, 10, 20, 50 aasta pärast lugeda maaks, oleks väga hea. Kui metsas jääksid puud, see oleks hea. Kui seda metsa, kus praegu juba suur osa puud on kollased ... oleks olemas ka 10–15 aasta pärast, see oleks väga hea...

Kui see rahvas, kelle keeles me täna kõneleme, jääb alles, see oleks väga hea.

⁷ Kutse tekst (28.03.2013) jätkub: „Ajaloolistel põhjustel on Eesti oma põliskultuur loodushingeline ja muinaskihelkondlik maa-, metsa- ja rannarahva kultuur/elm, mis koosneb võrokeste, saarlaste, setode, mulkide, virulaste, harjulaste, hiidlaste, järvalaste jt kodukantide elmadest. Oleme Euroopa vanimaid põlisrahvaid, kuid me eripäraks on, et meil sarnaselt lätlastega pole olnud ligi pooltuhat aastat oma juhtivat aristokraatiat (vaimse juhi rolli kandsid teadjad, hiljem haritlased). Eesti eliidi kultuurilise eneseteadvuse nõrkus, mida Loorits kirjeldab 'Eestluse elujõus,' on mureks tänaseni. Ajalehtede ja õpikute sisu analüüs näitab, et Eesti kultuurilise identiteedi kirjeldustes pole põliskultuur sageli esindet, valdab vallutajate koloniaalpoliitika/okupatsioonide (1241–1918, 1941–1991) või globaalmajanduse ja massikultuuri tingimustes Saksa, Vene, Rootsi, Briti, USA jt mõjukestest laenatud/tõlgitud sisu... Kui me valikud on teadmuspõhised ja vabad, siis vastutame esiemade-esiisade ees põliskultuuri mäletamise, hoidmise ja edasiloomise eest... Mõttemustrid, igapäevakeel, rahvausundikogud ja sotsioloogilised uuringud tõendavad, et tänaste eestlaste side vana maarahvakultuuriga ei ole katkenud. See on ajas muutunud. Algusaastate seminaride ühistekst 'Selle maa põlisrahva kultuur ja rahvuslik ideoloogia XXI sajandil: 12 poliitikat ja 24 koostegevuse valdkonda. Ideepank edasiloomiseks' (2000) on Kirjandusmuuseumi lehel <http://www.folklore.ee/ideepank.htm>

⁸ Stenogramm lk 29–31. Ajalehe Põllumajanduse Akadeemia 1988. a numbrites 13–14 avaldasin 15.04.1988 esimese maakultuuriseminari lühendatud kokkuvõtet artiklis „Mis muutus meis?“, toetudes Jaak Jaaku lindistuste ümberkirjutustele. Artiklis toimetasin tekste lühemaks, siin on stenogrammile omaselt alles minu ja Asseri toonane kõnekeel.

Kui see rahvas ei jää alles, see oleks väga halb. Kui kodu jääks alles, perekond, maa ...

See maa on isetegemise, isetegijate, isemõtlejate, iseotsustajate, iseotsimiste, ise-õnne-otsijate iseõnnelike KALMISTU...

Oleks hea, kui siin kasvaks midagi paremat..

See maa, kui nüüd võtta kokku ja keegi minust veel aru saab, siis ma ütlen täiesti rangelt filosoofilises keeles, mis ma enne ütlesin – see maa on sotsiaalse te subjektide kalmistu. Kusjuures ei ole toimunud nii, et üks sotsiaalne subjekt on asendunud teisega, vaid toimunud on totaalne hävitamine, ilma asendamata. Asenduseks on massiprotsessid... kahtlase väärtusega massiliikumised. See on inflatsioon? Jah. Paratamatu? Jah. Vältimatu? Ei!

See maa on kultuurmaa. Seda maad ei saagi väljastpoolt õppida, ta ise... ta on... temas toimub midagi, temas tehakse midagi.

See maa on inimeste maa, teda armastavate, teda harivate inimeste maa.

Ta on niisuguste roomavate protsesside või roomavate revolutsioonide kammitsas olev maa, ja need roomavad protsessid viivad teda praegu selles suunas, mis ei ole talle hea.

Ja see annab iga päev järjest rohkem õigust nendele, kes ütlevad et, mida halvem, seda parem.

Noh, mis siin toimub? Demokratiseerumise sõnade taga praegu tegelikult toimub sotsialistlik monopoliseerimine... Maa ökoloogilise päästmise sõnade taga on praegu ikka veel ökokatastroofide permanentne seeria. Eesti rahva keele, kultuuri päästmise sõnade taga toimub praegu, nagu ajalehtedes avaldatud, selle rahva arvuline vähenemine, mitte selles mõttes arvuline, et üks-kaks-kolm..., vaid selles mõttes, kui palju vanu ja kui palju lapsi...

No millised on loosungid?

Pöördume ikka oma tüdrukute poole, ma ei tea mitmes kord juba Eestimaa ajaloos, et kuulge neid, me teeme teile altari, me põlvitame teie ees – päästke Eesti rahvas, veel üks kord! Selge, jah?

Teeme tsaarile, vabandust, kõrgetele juhtidele mingeid palvekirju, küllap hakame allkirju ka koguma, ilmselt tuleb hakata ka seda tegema, et *ole nii hea ja aita...*⁹

Kevad tuleb. Seda ei saa ära keelata keegi. Kevad tuleb... Ma arvan, et bürokraatlikku süsteemi ei suuda hävitada keegi. Sest kui ühiskond on teinud sellise monstroomi... ta on teinud administratiivse süsteemi, kus töötab üle kolmekümne miljoni inimese, mina ilmselt nende hulgas... ja kui ta selle monstroomi kätte on andnud kõik vägivallavahendid, mis inimkond on avastanud... ja kui ta sellega on teinud ühtlasi seda, et muutnud selle tootmisvahendite kollektiivseks eraomaniukuks, siis seda ei saa hävitada. See peab ise ennast hävitama! Tänan!"

⁹ Kontekst 1988. a aprillis: mõne päeva eest oli Eesti NSV Televisioonis välja kuulutatud Rahvarinde algatus.

Esimene maakultuuriseminar EPA aulas 14.04.1988. Asser peab kõnet.

Foto: Murutaride pere kogu

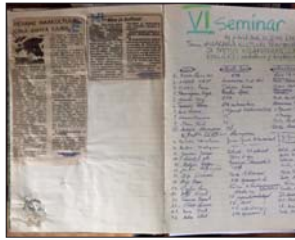
Selline oli loitsiv kõne meie tüdrukute poole ja Nõukogude Liidu enesehävituslikku hukku kuulutava kõne pänt 1988. a kevadel, paar aastat enne monstrumi kokkuvarisemist.

Asseri esimese maakultuuriseminari kõnes väärrib eraldi tähelepanu inimeste, ühiskonna, kultuuri ja loodushoiu käekäigu ühtne tunnetus. Nii juhtimisringis kui mitmetel järgnevatel maakultuuriseminaridel luges Asser meile kõval häälel ette duamiši hõimu pealiku Sealth'i ökosofiilist tüviteksti aastast 1854, sh: „*Suur Pealik Washingtonis saadab sõna, et soovib osta meie maad. Suur Pealik saadab meile ühtlasi oma sõpruse ja hea tahte kinnituse. See on temast kena, sest me teame, et ta ei tunne erilist vajadust meie sõpruse järele. [...] Kuidas saab osta-müüa taevast või maa soojust? See mõte on meile võõras. [...] Iga tükike seda maad on minu rahvale püha. Iga helkiv männioks, iga liivatera rannas, udu hämarduvas metsas, iga välu, iga sumisev putukas on püha mu rahva meeles ja mõtetes. Mahl, mis puudes liigub, kannab Punase mehe mälestusi.*“¹⁰

Need pealik Sealth'i sõnad on lähedal maarahvakultuuri hiiepärimusele.

Maalehe artiklis „Maa, kodu, loodus, perekond, sõpruskond“ (30.03.1999) teeb ajakirjanik Nasta Pino ülevaate meie 14. maakultuuriseminarist, kus esinesid liisaks Asserile ja mulle veel Mait Klaassen, Margus Paas, Arvo Sirendi, Argo Moor, Jaan Kivistik, Tiit Merenäkk, Marju Kõivupuu, Ülar Loolaid, Marko Kaasik jt. Asseri ettekandest on Nasta noppinud: „Praegune maaühiskond sarnaneb eksi-

¹⁰ „Keskkonnakaitse sõnum sajandi tagant“ – tõlkinud Ants Viires. Eesti Loodus, kevad 1987, lk 219.

VI maakultuuriseminaril osalejad ja ajaleheartiklid maakultuuriseminaride logiraamatus.

nud inimesega, kes otsib teed. See rahvas siin, keda ma armastan ja püüan mõista, on hakanud *eemale hoidma*. Ollakse justkui kangestunud. Ollakse hirmul. Kas ehitame HIRMUDE ÜHISKONDA? Millest tuleb hirm, kui see on hirm? Millest tuleb arm, kui see on arm? Ma ei usu nende arenguprojektide tulevikku, kus ei nähta inimest. Mulle on arusaamatud nende taotlused, kellele Eestimaa ei ole inimeste maa. Ükski teadusharu, ükski programm ei toimi ilma inimesteta...“

Vahel läbi lillede, vahel puust ja punaseks muretses, Asser Eesti sotsiaalteaduslike maaühiskonna uuringute rahastuse ning sellega seotud teadlaste järelkasvu vähenemise pärast.

Asseri jt 2013. a maakultuuriseminaril kõned said tänu Tartu Muinsuskaitsepäevade juubeli tähistamisele Eesti Rahva Muuseumi toonase direktori Tõnis Lukase algatusel videosse võetud. *YouTube*'is ettekandeid vaadates-kuulates tundub, et Asser ei olnud 25 aastaga palju muutunud, küll aga tema üliõpilased, kes olid on hargnenud oma elutöösuundadesse.¹¹

Tagantjärele tajun paremini, kui oluline oli Asserile maakultuuriseminaride traditsiooni loomine ja hoidmine. Raamatu „Maarahva elujõud: müüdid ja tegelikkus“ sissejuhatuses viitab Asser mitu korda maakultuuriseminaridele. Avalõik: „See raamat edastab lugejale Eesti maasotsioloogia tekste. Antud valik on osakene tekstideringist, mis mööda Eestimaad ringlevad, mida on kuulatud maa-rahva kongresside kõnetoolidest, mida on loetud ajalehtedest, mida on esitatud Riigikogu tribüünilt ja mis on ulatunud mitmesse keelde. Me nimetasime neid maamõtte tekstideks juba siis, kui muinsuskaitse päevade ajal tuli esimene maakultuuriseminar Aare Kasemetsa eestvedamisel kokku. See oli samal päeval, kui üle mitmete aastakümnete lehvis eestlaste trikoloor esimest korda taas avalikult.“ (Elmatar, Tartu, 1996: 8.)

Seni viimased maakultuuriseminarid korraldasin Tallinnas Maaeluministeeriumi suures saalis, sh 12.11.2019 tähistasime maaeluministeeriumi 101. ja maaideoloogi ning Tiefsi valitsuse põllutöömistri Kaarel Liidaku 130. sünniaastapäeva.

¹¹ Maakultuuriseminar 2013: Asser Murutar „Maarahva elujõud: müüdid ja tegelikkus“ https://www.youtube.com/watch?v=KgIfs6WuAmc&list=PLJqER6uJKnn6i5FOVSrpfQak3Z6q_6HF&index=3&t=0s&app=desktop ja Aare Kasemets „Maarahvakultuur, maasotsioloogia ja rahvusliku ideoloogia allikavalikud.“ https://www.youtube.com/watch?v=I8cStLkRvMk&list=PLJqER6uJKnn6i5FOVSrpfQak3Z6q_6HF&index=6

Mõte oli Eesti põllumajanduse, kalanduse, maaelupoliitika ja agraarteaduse ajalooliste suurkujude (maa- ja rannarahva elu uuendajad 1918. a ja edaspidi) elutööde teadvustamine ja ajaloolise mälu taaskasutamine ('mälutreening') kaasaegse maaelupoliitika rikastuseks.¹²

Maakultuuriseminari ettekannete järel said mõttevahetusringis päripäeva kõik võrdsetel alustel järgemööda sõna, nagu tavaks.

Maasotsioloogilised retked: inimeste ootused, mured, rõõmud ja valmisolek muutusteks

Asseri maasotsioloogia uurimisrühma metodoloogilises teooriate ja mõõtmiste 'tööriistakastis' olid omavahel lõimitud inimeste psühholoogilised minaidentiteedi/eneseteadvuse, kultuuri, perekonna, ühiskonna, loodus- ja elukeskkonna, majandusliku toimetuleku, ettevõtluse, riigi ja kohaliku tasandi avalike teenuste, riigi seadusandluse vajaduste jm tunnused. Headel aegadel oli Asseri kooshoitud interdistsiplinaarses rühmas ligi 20 oma ala eksperti mitmest ülikoolist.

Ise alustasin ühel 1990. a sombusel talvapäeval küsitlejana ükselt uksele käimist Kanepi lähedal, Koorastvere ja Kaagvere külas. Asser suunas mind esimesel korral küla peale koos kogenud Arno Lõoga. Kuulasime põhjaliku ankeedi täitmise juures lugusid, mis meile usaldati. Hiljem suvistel Varstu, Koigi, Rutikvere, Adavere, Imavere, Anna, Käru jt kantide küsitlustes käisin külast-külla, talust-tallu juba üksinda, et kohtuda inimestega, keda enamasti nägin elus esimest ja võib-olla viimast korda. Paljud kohad ja näod ei lähe meelest. Kolm lugu: Võromaal, täpsustades hingepuu küsimust ühe noore mehe koduõuel, nägin, kuis mees pikalt kõhkles, kas usaldada oma pere hingepuu saladust võõrale või mitte. Usaldas. Ühe teise mehe silmad jäid mõtlikuks küsimuse peale, kuivõrd ta suudab vajadusel mõjutada teisi inimesi ja asutusi, alustades oma perest ja lõpetades riigiasutustega? Oma perest ja sõpradest kaugemale ei jõudnud – kui on mure, siis kohaliku omavalitsuse peale ei looda, riigist rääkimata.¹³ Kolmas: küsitlesin kord Järvamaal üht lastega naist talu elutoas, kui tema mees jõudis vangist koju. Pikad sekundid pinevat vaikust ja kohkunud pilkude kohtumist nagu ühel vene maalil „Ei oodanud“, enne kui avasin suu selgituseks, kes ma olen ning mida ma tema naise ja laste juures teen.

Üks maasotsioloogide ühisretk viis Eesti NSV piiri taha. 1990. aastal tekkis

¹² Selle maakultuuriseminari idee külvasin Maaeluministeeriumi „Innovatsiooni kevadküvil“ (mai 2019). Ideeseeme nr 6: „PõKa 2030 valdkonna ajaloolise mälu hoidmine üle aegade“. Sõnum: „mitte keegi teine ei hoiu me esivanemate kultuuri-pärimust rahvusvahelise meediaühiskonna ideede konkurentsis, kui meie ise ei hoiu: kultuurimälu on kohati katkemas, kultuuriajalooline teadmiste kapital leiab harva taaskasutust valdkondlikus identiteediloomes ja uuendustes... Paratamatult kipume laenama odavalt saadud välismaa suurkujude kõnekujundeid, lugusid, ideid [tõlkekultuuri import] jättes nii oma maa suurkujud unustusse. Meiega juhtub niisama...“ Meie raamat aitab kaasa, et mõnel järgmisel seminaril tuleks Asser Murutari kord.

¹³ Ankeetides oli teisigi küsimusi, mis panid inimesi imestama – näiteks inimeste tervise ja heaolu plokis olid alaküsimused vahekorras olemise ehk seksi sageduse, enda õnnelikuna tundmise sageduse, enesekindluse astmete jms kohta. Elujõu teemad.

Asseril koosöö Jyväskylä Ülikooli Chydeniuse Instituudiga, mis asus Kokkolas. Asser sai kutse seminarile ja asusime Soome viisat taotlema. Nägin esimest korda oma silmaga Soome elukorraldust, kuulasin Soome teadlaste mõtlemist tööl ja kodus ning sain vaba ühiskonna maitset tunda. Sel reisel juhtus mõndagi, mis tänaseni mees. Näiteks, olin mõned nädalad enne sõitu tuttava õpetaja juures soome keelt õppinud ja Kokkolas juhtus kogemata nii, et mul tuli ühel päeval olla meie uurimiserühma ettekannete tõlk, sest instituudi palgatud tõlk oli haigeks jäänud. Nii Soome kui hilisema USA välislahetusega seoses mainis Asser väikeses ringis ikka, et kuni 1990. aastani käisid NSVLst Läänes reeglina teadlaseks maskeerunud luurajad-diplomaadid. Mõni aasta hiljem selgus, et Kokkola reisi rahastas Soome Kaitseministeerium. Seega oli tegemist Soome-Eesti *maasotsioloogilise koostöö- ja luuresündmusega*, mille üks varjatud eesmärke oli koguda infot Eesti põllumajanduse ja maaelu arengute kohta.

Eesti Vabariik. EPA Veski tänava klubis 10. maakultuuriseminaril *Eestluse elujõud* andis Asser ülevaate Järvamaa küsitlusest (1992), teemaks *maarahva identiteet*: „Kellega maainimene end samastab, mis on talle tähtis? Kaks kõige suuremat sõna on **perekond** ja **kodu**. Samas iga viies inimene maal tahaks endale uut kodu. Kolmas sõna on **maa**. Neid, kes maad harida ei taha, on väga vähe. Neljas suur sõna on **loodus**. 80 inimesel 100-st: *’Ma tean, kes ma olen ja mida ma suudan. Olen oma eluga üldiselt rahul ja tahan jätkata samas suunas.’* Samas, *enesekaotus, oma elu ja enesega rahulolematuse* on püsiv kaaslane 20l inimesel 100st. Kaks hüpoteesi: Eestimaal jätkub praegu roomav kriis – raha ei tule Eestisse, vaid läheb välismaale. Kiire kriis jätkaks rohkem inimesi ellu. Teiseks – Eesti maarahvas elab selle talve üle.“¹⁴

Tagasivaates tundub, et mu „Kultuuris ja Elus“ 3/1993 avaldatud maasotsioloogiliste küsitluste ülevaade „Iga teine eestlane elab maal“ ja koos Mati Naruskiga tehtud „Viljaveski“ telesaade maarahva erinevate rühmade sotsioloogilistest portreedest (nt 4 rühma talunikke, näoga kaadris Uno Kiisholts) said määravaks, miks Ivar Raig jt kutsusid mind tööle Riigikogu majanduskomisjoni nõunikuks. Mu asserlik sõnum „Kultuuri ja Elu“ artiklis oli siis: enne kui meie maarahvaga hakatakse tegema seadusandlikke jm eksperimente, reforme, tuleks uurida ja mõista rahva ootusi, teadmisi, võimalusi ja valmisolekut muutusteks. Inimeste maa.¹⁵

Koduarhiivis on ekspertküsitluse „Küla, külavanem, kohalik omavalitsus ja riik“ esitlusmaterjal Riigikogule (2001), kus Asser oli rühma juhina kaasanud liiksaks maasotsioloogia ja ühistegevuse instituudi töötajatele Argo Moorile, Signe

¹⁴ A. Kasemets (1992). Meie elujõud sõltub oma juurte tundmisest. Ülevaade X maakultuuriseminarist – PA 10/1992, lk 3.

¹⁵ Isiklik tööelusihut muutus: maaelu suunavate EPA üliõpilaste õppejõu ameti asemel viis tee Riigikogu liikmete nõunikuks. Vt ka A.Kasemets (2020) Ajakiri Riigikogu Toimetised: käimavedu ja sihiseaded – Riigikogu Toimetised 42/2020, 228–235.

Schulzile ja Helvi Põdrale ka külavanema Ülo Vooglaiu, Kodukandi Liikumise sädeinimese Mikk Sarve ja füüsikadoktorist andmevisualiseerija Marko Kaasiku. Materjalis jäi silma Asseri kõnedes korduv Frommi mina-identiteedi motiiv: „Kõikides Euroopa maaelu hartades taunitakse maaelu ja külade kriitilist seisu. Erich Fromm kirjutab, et „me oleme need, millesse usume, ja see, millesse me usume, reguleerib meie käitumist.“ Uskugem siis eesti külaelu, eesti maaelu inimväärsesse tulevikku sellisena, nagu see rahvas seda ise näha tahab. Osakene sellest nägemusest on esitatud käesolevas uurimuses.“ (lk 6) Sealhulgas näiteks „Küla ühistegevust takistavatest teguritest olulisim on passiivsus, ühistunde ja eestvedaja puudumine (kokku 34,1% vastanutest).“¹⁶

Kuidas elad, maarahvas, ja kes-mis-kuivõrd on vahepeal muutunud? vajaks uurimist. Intervjuus 'Kasvagu-kasvagu lastetoale juured' vihjab Asser, et temale hakkas Eesti kõnelema sotsioloogialabori kultuuriekspeditsioonidel. Minule Asseri juhitud maasotsioloogia retkedel.

Viimati taaskasutasin maasotsioloogia uurimisrühma ideepanka Maaeluministeeriumi (MeM) sisesel „Innovatsiooniideede kevadkülvil“ 2019. aastal, pakkudes aruteluks ideeseemne tööpealkirjaga „MeM-i valitsemisala (maa)sotsioloogiliste e-küsitluste portaal“. Praktiline vajadus on seotud „Põllumajanduse ja kalanduse valdkonna arengukava aastaks 2030“ (PõKa 2030), seaduste ja avalike teenuste eesmärgipäraseks rakendamiseks olulise teabe kogumisega PõKa sihtrühmade (= meie inimeste) probleemide, ootuste, rahulolu, ettepanekute, muutusteks valmisoleku jm kohta. Asser Murutari ja Ülo Vooglaiu õpetuse järgi ei ole arengukavadel, seadustel ja riigieelarvel probleeme ega eesmärke ja nad ei tee ise mitte midagi. Inimestel on probleemid, inimesed lepivad eesmärkides kokku ja inimesed teevad. Inimeste maa. PõKa 2030 sihtrühmade uurimiseks võiks MeM-il olla valmisolek e-küsitluste korraldamiseks kogu elanikkonna tasandil (nt toidu, maaelu jm uuringud) ja väiksemate sihtrühmade tasandil (nt peretalud, piimaühistud, mahetootjad, koolid, teadlased). Tähtis on, et maa- ja rannarahvas või kogu rahvas saaks enne minu-sinu-tema-meie elu mõjutavaid olulisi otsuseid otse vastata, millist valikut eelistab ja miks-kus-kellel-kuidas „on maal hea elada“?¹⁷

See maasotsioloogiline ideeseeme on täna nii aja, üldhuvi kui raha nappuse tõttu paremat aega ootamas.

¹⁶ Vt ka siin raamatus „Asser Murutari elulugu ja selle maa rahva uuringud.“

¹⁷ Taust: olen viimasel ajal harva maaeluga seotud uuringute lugemisel kohanud maal elavate inimrühmade 'sotsioloogilisi portreesid'. Enamasti mingi projekti küsitlustes on inimesed muudetud vaimselt suht ühetaolisteks teenuste, kaupade, meedia jm tarbijateks. Asseri uurimisrühmas vaadeldud inimeste käitumist mõjutavad kultuurilised ja sotsiaalpsühholoogilised tunnused on ankeetidest kadunud. Problem: a) need uurimused toodavad moonutatud ettekujutust maa- ja rannapiirkondade inimestest; b) teadusrahakulutus ei täida eesmärki, sest ilma piisava sotsiaalteadusliku teooriata (testitud mudelid) ei suudeta avastada ka erinevate inimrühmade käitumist mõjutavaid vaimseid, majanduslikke jm regulaatoreid. See pole paratamatus.

EPA kolmest kultuurist, reformide eetika-sihikust ja maaülikooli missioonist

Asseri tegutsemisvõimalused sõltusid EPA/EPMÜ juhtkonnas ja teaduskondades valitsevatest arusaamadest ja suhetest, paljugi jäi üliõpilastele märkamata, kuid läbi lilled andis Asser aeg-ajalt juhtimisringis mõista, et ta muretseb sotsiaalteaduste ning kultuuri- ja keeleõppe nõrga positsiooni pärast õppekavas ning teaduse rahastamises.¹⁸ Umbes nii, et meie kõrgkooli lõpetajad tunnevad hästi, kuidas kartulit, teravilju, porgandit, lehma või metsa kasvatada, aga nad ei tunne piisavalt inimest ja juhtimisteadusi – tööle minnes *'antakse neile kätte inimene'*.¹⁹

Teisalt, Asser oli Eesti kõrgharidusmaastikul üks esimesi üliõpilaste õppekava ja õpetamisega rahulolu uurijaid ja ühiskondlik-poliitilise režiimi muutumise eel ja järel tehtud üliõpilaste küsitlused tõid paljudele õppejõududele negatiivset tagasisidet nii õppeainete asjakohasuse kui ka õpetamise taseme osas. Täna on taolised rahuolu-uuringud tavapraktika.

EPA/EPMÜ hariduse reformide ja Maaülikooli mõtte teemal oleme teinud hulk ühistekste. Ajaloolises vaates on „Lõpeb leib, lõpeb laul“ (1988) huvitav sissevaade, kuidas Nõukogude Liidu raskekujulise koloniaalvõimu ajal 1954. a kolhooside-sovhooside tegemiseks loodud EPA läks vastu Eesti riigi taasiseseisvumisele, maaeraomandi, talude ja tõeliste ühistute taastamisele enne Eesti NSV võimu lagunemist, millised olid ideed ja tulevikuvõimaluste mõttestused. Võib aimata, millist inimlikku jõupingutust nõudis Asseril üleminekuaja ängi, ebakindluse ja agressiivsuse õhkkonnas mõistva inimkeskse kursi hoidmine ning millist teed valgustava majaka rolli siis mängisid Asseri eksistentsiaalse filosoofia ja eetika põhimõtted.

Mulle meeldis, kuis Asser mõtestas intervjuus „*Lõpeb leib, lõpeb laul*“ kolme kultuuri kokkupõrget ja sõnastas EPA ellujäämisprogrammi kavandi. Mõned katked sellest vestlusest.

Asser Murutar: „See, mida eestlased on baltisakslastelt saanud, mida nad on samas põlanud-vihanud, see mõisategemise kogemus osutus päästjaks stalinistliku kolhoosierimise käigus. Fakt on see, et Eestimaal tehti vähem kogukonnatüüpi kolhoose ja palju rohkem riigimõisaid. Muidugi, iga Eestimaa ajalukku läinud

¹⁸ Üks lisapõhjusi oli 1980/1990-ndate vahetusel lähiajalooline nn punaste ainete teema – tundub, et sotsioloogiat jm sotsiaalteadusi kippusid loodus- ja/või tehnikateaduste esindajad minevikuga samastama ja ainekavade/õppejõudude ning teaduse rahastamise sisekonkurentsis jäid inimeste käitumise ja kultuuriga tegelevate teadus-haridusalade esindajad vähemusse.

¹⁹ Eesti riigi metsanduspoliitika eesmärkides metsanduse kultuurilise, ökoloogilise, sotsiaalse ja majandusliku arengu tasakaalu lubadusi lugedes olen mõelnud, et üks 'metsasõja' põhjusi on metsanduskõrghariduses. See avaldub juhtide kultuuris ja strateegilistes otsustes. Kui nt Eesti riigimetsades laastatakse hooletult mõni looduslik pühapaik (hiis, ristipuu, kalme), näitab see juhtimisahelas tipu-vastutuse puudumist põhiseaduse preambuli ja põlisrahva pärandi kaitsmisel. Kui omakultuur ei kõneta tunden git (kui haritlase/juhi kandidaati), kas Maaülikool võtab vastutust kanda? Loodan. Mu metsameestest sõprade ideaalid oli 1990ndail Põhjalas. Osalesin koos Vigala Sassiga Metsandusüliõpilaste Seltsi asutamisel ja kuulasin hõimule antud töotusi.

kolhoosiesimehe (asevalitseja, mõisavalitseja) taga oli meeskond... Ent mõisapidamise kultuur ei ole eesti rahva põliskultuur, see on selge. Sellise kultuuri jätkamine hävitab rahva identiteedi. Eesti rahva põhikultuur, talupojakultuur hakkab sellele vastu. Selles vastuhakus toetavad teda loodus- ja ühiskonnaseadused. Vaatamata kõigele on üle võetud ja meie ühiskonnale kohandatud mõisakultuur loodusvaenulik, talupojakultuur seda aga ei olnud. Eriti agressiivne on aga see kolmas subkultuur, sotsialistlik massikultuur, mis lagastab mõlemaid...

Ellujäämisprogrammi suurlaused on ikka – *MAA TULEB TÄITA LASTE-GA, kes kõnelevad oma rahva keelt, oskavad laulda oma rahva laule, tunnevad oma rahva ajalugu ja on valmis selle püsimise eest tegudega seisma...* Eestimaal on selleks ainuke lisavõimalus: *MAA TULEB TÄITA TALUDEGA!* Muidu hävib Eestimaa põhikultuur. Meid ei päästa lõplik üleminek moonaka (*homo soveticus*) kultuurile või mõisakultuurile.

MAA TULEB TÄITA EETILISTE INIMESTEGA, kes suudavad luua oma eetose...

Mis räägib EPA säilitamise poolt?

1. väide: *Kui sellel maal lõpeb leib, siis lõpeb laul.* Olen püüdnud seda õpetada. Kui soovid, võib öelda ka teisiti. Vanasti oli nii, et kuhu saksa kapital tungis, läks ees, sinna läks sakslane (elanikkond, palgatööarmee) järele. Nüüd nõndasamuti: suurriiklik kapital ees ning interid-migrandid järele... Küsimus on seega meie oma rahvuslikus kapitalis, sh suurriikliku kapitali "taaseestistamises". Eesti iseisvus ja omariiklus said omal ajal tekkida ka tänu sellele, et läbi rahvusliku ühistegevuse hakati juba varem looma rahvuslikku kapitali (Tartu linnas 1902. aastal, Jaan Tõnisson). (Niimoodi püüdis mulle asja selgitada Arno Lõo). Seega 1. väite lahendusvariant: *et ei lõpeks leib ja laul, on vaja rahvuslikku kapitali, sealhulgas inimkapitali.*

2. väide oli: *On vaja säilitada ja edastada tehnoloogilist teadmist; ja*

3. väide : *On vaja uut tehnoloogilist teadmist, uusi tehnoloogiaid ja uue põlvkonna tehnikat...*

EPA1 on oma teened eesti rahva ees. Mitte ühetähenduslikud... Kaasaegses tsivilisatsioonis on emakeelne põllumajanduslik kõrgharidus eesti rahvale vajalik. Rahvas ei peaks sellest loobuma... EPA loodi kolhooside ja sovhooside tegemiseks ja loomisel kasutati keskusest saadud malle. Kuid need loojad jätsid tähele panemata, et sellel rahval on reaalselt olemas kaks põllupidamise subkultuuri. Mõisa- ja talupidamise kultuurid leevendasid olukorda...

EPA pere saab olla ainsaks, kes ise muutudes (kui ta seda suudab?!) muudab kõige valutumalt oma kasvandikke ja aitab taastada talukultuuri, kooperatsioo-
nikultuuri... EPA on põllumajandusinfo pank. Üle maailma kogutud info on tal-
letatud EPA inimestes ja nende töödes. Selle panga lõhkumine oleks rahvuskul-
tuuri ühe osa lõhkumine.” See oli Asseri poolne EPA kaitsestrateegia aastal 1988.

Maaülikooli kui maaelule, põllumajandusele, metsandusele ja kalandusele
pühendunud teadus-haridus-nõuandekeskuse unistuse juured on 1920-30ndate
Eesti Agronoomide Seltsi, akad. kuukirja *Agronomia* jt argumentides. Suure
maailmamajanduskriisi eel ja ajal, kui ligi 3/4 eestlasi elas maal ja Tartu Ülikooli
juhid põllumajandusteaduskonnas järjest põllumeestele olulisi õppetöole sulge-
sid, töid Kaarel Liidak jt põllumajanduse hariduse, teaduse ja nõuande korral-
duses eeskujuks USA ja Euroopa agraarülikoolide, kus teadlased teenisid rahvast
vahetult nii talude ja ühistute rahvusvahelise võistlusvõime edendamisel kui ka
maa- ja rannarahva (külaühiskonna) elukvaliteedi probleemide lahendamisel...
samal ajal kui meil ülikooli töö on piirdunud ainult üliõpilaste ettevalmistamise
ja vahesteadusliku tööga ülikooli seintes.²⁰

Asseri soov täitus: EPA jäi liitmata ja Eesti Maaülikool alustas teekonda

Asseri loovate teadus-haridusteamade ja tegevuste jätkumisest Maaülikoolis tean
viimasel ajal vähe, kuid olen seda meelt, et Asserile võiks avada oma pingi, mä-
lestustahvli vms Maaülikooli juures, sest nii suure ja laiahaardelise maamõtte
kandjat, õppejõudu, mäletavad paljud ja Asser väärrib oma elutööde pärast meeles
hoidmist üle aegade. Asseri mastaabiga õppejõude, kellel inimeste ja ühiskonna
käitumise mõtestamine, kultuurid, töö olemus, maamajandus, sotsiaalne heaolu,
ökoloogiline elukeskkond, juhtimisalane (sh poliitiline) sotsio-tehnika, eetika jm
teemad on nii terviklikult seotud ja edasi antud, sünnib-kasvab harva.

Mul on põhjust arvata, et Asseri juures kooskäinud juhtimisringi, interdistsip-
linaarse maasotsioloogia uurimisrühma ja ajutrustide²¹ argumendid olid üheks
põhjuseks, miks EPMÜ jäi Tartu Ülikooliga 1990ndatel poliitiliselt ühendama-

²⁰ Eesti Maaülikooli korraldatud põllumajandusliku kõrghariduse 100. aastapäeva konverentsil Eesti Rahva Muuseumis 2019. a olin veidi üllatunud, et 1930.aastatel akad. kuukirjas *Agronomia* korduvalt kajastatud uue iseseisva agronoomise akadeemia TÜ põllumajandusteaduskonna alusel loomise idee ei leidnud käsitlemist – st 1990ndatel TÜ-ga liitmise vastased ajaloolised argumendid olid vähem kui 20 aastaga eeskõnelejalat ununenud. Me viimane ühisetekanne EMÜ konverentsil neil maaülikooli mõtteleo teemadel on A. Murutari ja A.Kasemetsa (2003) „Maaühiskond ja maaülikooli eneseteostus: sotsioloogiline vaade“, vt lk 304–309.

²¹ Asseri eestvedamisel ja/või osalusel toimunud ülikooli tegemise ajutrustide ülevaated on EPA/EPMÜ ajalehtedes 1987–1995 ligi 30. Need vajaks eraldi süvenemist, nt Liia Kevvai artikkel „Kuidas me teeme ülikooli“ (Põllumajandusülikool 27.05.1994, lk 3) algab ja lõpeb Asseri mõtetega muutustest maaühis-
konnas, -kultuuris ja -majanduses.

ta.²² Erialakesksest tehnokraatlikust mõttemastaabist poleks piisanud suurte ühiskondlik-poliitiliste otsuste suunamiseks. EPMÜ-d ja maaühiskonda kui nõrgemat kaitstes me uskusime ja lootsime, et EPMÜ on võimeline sisemiselt muutuma koostöös vilistlaste jt partneritega, muutuma vana maarahva kaasaegseks maaülikooliks nii maailma teiste agraarülikoolide võrgustikus kui ka Eesti ülikoolide koostööjaotuses. Eesti tasandi eduidee oli-on, et mitme vaimse/kultuurilise tuuma, missiooni ja juhtimiskeskusega *Eesti ülikoolide ökosüsteem* on parem, 'külmakindlam' ja eluvõimelisem kui 'ühe-tuumaline', 'ühe-rektoriline', 'ühe-eelarveline,' jne. Asseri EPMÜ ajustrusti mõttepaberis olen kirjutanud: "Tartu Ülikool ja Maaülikool töötavad ka kultuuri vallas teineteist täiendavas tandemis. Kui Maaülikoolis on vaimselt valdavaks kultuuridominandiks haritlaste (eliidi) kasvatamisel põllunduse, loomakasvatuse, metsanduse, kalanduse, ühistegevuse, keskkonnakaitse jms tegevustega seotud maakooskondadele omane mõtte- ja elulaad (maakultuur), siis Tartu Ülikoolis on traditsiooniliselt keskseks kultuuridominandiks Euroopa ja läbi selle kogu maailma vaimne kultuur... Tartu Ülikool oli-on siin eeskätt balti-saksa, anglo-ameerika ja slaavi tõlkekultuuride alusmustri-ga Euroopa universitas Eestis, kus meie esivanemate kodu-, pere- ja looduskeskne maarahvakultuur on jäänud teiste varjus sageli kolmandajärguliseks."²³

Loodan, et selle raamatuga toome Eesti maaühiskonna uuringute, üliõpilaste väärtus-uuringute, maaülikooli missiooni jms teemad terviklikult ajaloolises vaates taas kokku. See on raamatu lisaväärus. „Eesti põllumajanduse ja kalanduse valdkonnaarengukava aastani 2030“ (PõKa 2030)²⁴ üldeesmärk on „*Eesti toit on eelistatud, keskkond ja elurikkus on hoitud, toidusektori ettevõtted on edukad ning maa- ja rannakogukonnad on elujõulised*“ – kuidas ka ei vaata, selle üldesmärgiga seotud maarahva elujõu (elukvaliteedi) näitajaid on pea võimatu saavutada maaelu tundvate tulevikujuhtideta ja mõõta tervikliku maasotsioloogilise uurin-guta. Võimaluste aknad on lahti. Riigikogu PõKa 2030 arutelul (24.11.2020) era-

²² Meie ühisaja-arhiivis on hulk 1990ndate Vabariigi Valitsuse, Haridusministeeriumi jt otsuste eelnõusid ja kilode kaupa meie kirjuks kirjutatud kavandeid, analüüse, ettepanekuid tollase EPA/EPMÜ ja Põllumajandusministeeriumi juhtidele. Nii rektorid Henn Elmet kui Mait Klaassen tegid endast sõltuva, poliitilisel tasandil toetasid Ivar Raig, Jaan Leetsar jt, veenda tuli paljusid EPA liitmist pooldanud teadus-haridusministreid. Maaülikooli mõtte ajaloos on olulised ka Kaarel Liidaku jt eelkäiate argumendid iseseisva agraarülikooli loomiseks 1920–40. Ühe Inga leitud töö olin unustanud: „Eesti maaühiskond ja Eesti Maaülikool. Maaülikooli ülesandeid ja tegevusvaldkondi valgustav projekt.“ Koostaja A. Kasemets. EPMÜ maasotsioloogia õppetool, 1993, 25 lk. Seal on ka 1930ndate arutelu, mida taaskasutasime Asseriga 2003. a konverentsil (vt lk 304).

²³ Käsitõlge Asseri arhiivis: „Eesti maaülikooli missioon ja põhiülesanded oma maa, rahva ja riigi teenimisel“ (1993, 22 lk); vt ka A.Kasemets 'Eesti maaühiskond vajab maaülikooli' (Postimees, 16.03.1993); A. Kasemets 'Maaülikool – maarahva nõuandekeskus 1. ja 2' (Maaleht nr 30-31, VI-VIII, 1994); A. Kasemets ja I. Raig (1994) „Kas Maaülikool jääb loomata?“ Põllumajandusülikool nr 5, 04.03.1994.

²⁴ PõKa 2030, seletuskiri, mõõdikud, mõjude eelhindamise aruanne (EMÜ, 2019) jm materjalid on Maaeluministeeriumi kodulehel: <https://www.agri.ee/et/eesmargid-tegevused/pollumajanduse-ja-kalanduse-valdkonna-arengukava-aastani-2030>

kondade esindajate kõnesid kuulates ei jäänud mul kordagi tunnet, et keegi sooviks koostöös PõKa sihtrühmadega (ligi viissada kaasatud eksperti) 2017–2020 kujundatud eesmärkidele vastu tegutseda. Miks-küsimuse üks vastuseid on PõKa 2030 visioonis „*Eesti toit on hinnatud ja maal on hea elada.*“

Mulle tundub, et Asserile see visioon meeldiks, kui *sõna maksab*, kui *sõnade taga on tahe*.

Õpilase ja õpetaja viimaste vestluste märkmed vanas vihikus

Ajajõe virvendus – teaksime üksteist nagu aegade algusest. 2016. aastal Asseriga vesteldes ja vanast harjumusest vihikusse märkmeid tehes jäi tunne, et oleme tuttavad eluaeg. Aspirantuurist, Vladimir Jadovist või sotsioloogialabori tööuuringutest Inga Ehitusmaterjalide Tehases kõneldes Asser näis arvavat, et ma tean seda aega. Ma ei teadnud paljut. Olles Asseri poegade põlvkonnast, polnud mind siis veel sündinud, olin laps või käisin koolis. Kaardistasime 2016 meie ühised aaraamid ja teemad, millest järgnevalt mõned kiirkirjas vihikusse jõudnud Asseri mõttekillud. Püüan hoida siin Asseri mõtlemis- ja kõnekeele grammatikat:

- Õpetasin eksistentsialistlikku filosoofiat Väikese Printsi abil. Inimestel on vajadused, on soovid, on tahe. Soovid ja tahe on tulevikuorganid. Enamik istub oma vajaduste hunniku otsas, aga kui tekib tahe kui protsess, kui füsioloogiline protsess, siis... Kaitseliitlastele jagati välja maatükk ja relvad ja kaitseliitu kardeti rohkem kui armeed, sest seal oli tahe. Seal eksistentsiaalne filosoof võib lubada endale naeratuse – ta näeb TAHET.
- Suurele osale meie tsivilisatsiooni kodanikest on „hing olemas,“ nad on valmis vanduma, et hing on olemas. Samas suur osa mõtleb, et teaduslikult ei ole hinge olemas. Meil tekib järjest rohkem hingetuid kodanikke. Eesti maarahvakultuur on paljuhingeline kultuur. Eri kirjeldused, uuringud jms on ka kultuuri osa, aga need ei tarvitse hingekultuuri lõhkuda.
- Lugesin kolm korda Valdur Mikita kirjutatud Maalehe ja Postimehe artikleid. Sain peotäie mõtteid, mida sinuga arutada. Minu elust on olnud see suur osa, aastakümned, need kolmapäevased õhtud oleme arutanud midagi. See on väga suur kogemus. Mikita pakub avaliku ja varjatud kultuuri mõistet (Euroopa dihhotoomia) ning kasutab seda omakultuuri kirjeldamiseks. Ta väidab, et suur osa põlisrahva kultuurist (ja ma tunnen ennast põlisrahva kultuuris hästi) on varjatud kultuur. Sellest oleme palju kordi rääkinud kolmapäeviti.²⁵ Oleme käinud külast külla sotsioloogina, me kohtusime selle rahvaga, meie rahvaga. Ma paneks kolmanda juurde – unenäoline kultuur. Olen aastaid une-

²⁵ Ka me viimase ühise maakultuuriseminari nimes on sõna varjatud. Kuulutus: „06.04.10226 (2013) Tartus vaetakse põlisrahva tulevikku.“ Laupäeval, 20. mahlakuu päeval algusega kl 10 toimub Tartus Kaitseliidu majas (Riia 12) järjekordne Maavalla põlisrahvastele pühendatud seminar Maarahvakultuuri varjatud vaimsus muutuvus maailmas. Ettekannetega esinevad Asser Murutar, Kalle Eller, Marju Kõivupu, Kärt Summatavet, Kauksi Ülle, Tõnis Lukas, Argo Moor, Urmas Kalla jt...“ (A. K.)

nägudes lennanud.

- Enamik asju, mis aju teeb, teeb ta minult küsimata – ...ligi 2,5 kg ajurakke, neuroneid, kes teevad koostööd. Vahel me diskuteerime oma ajuga, sest targa inimesega on hea rääkida ... kasutades Tõnis Loidi üht lemmikväljendit.
- Mikita viis põlisrahva ja põliskultuuri vahekorra üheseks – üks nagu põhjustab teist.
- On ka kolmas – rahvusetu kultuur. Järjest rohkem tekib neid, kes väljuvad rahvuse mõistest, keda ei saa pidada ja kes ise ennast sageli ei pea rahvaks. Nende inimeste tekste leidub järjest rohkem. Üleilmastunud, kosmopoliitsed inimesed. Meil kunagi aretati nõukogude rahvast – see poliitikaprotsess oli meil olemas. Praegu Euroopa Liit liigub sarnasel kursil.
- Mis suhe on meil esivanemate kultuuriga ja esivanematega? Need on eksistentsiaalsed küsimused. Eksistentsiaalses filosoofias on võimalus taassünniks...
- Mikitast tuleb välja, kui tähtsad on kultuuriväärtused. Ei taha sinna päris kaevata, sest on hulk hoiakute teooriaid jms, aga mul tekib kohe tahtmine küsida – mis on maarahvakultuuri antiväärtused? Kus tegeled näiteks surma mõistega. Pean teadmist, usku jms üldnimilikeks asjadeks. Ma kunagi ei seo sotsioloogina teadmist ainult teadusega ega usku ainult religiooniga. Need on inimese ja inimkonna igavesed asjad. See ei ole probleem. Mul on valus olnud, kui sõna usk nimetades mõeldakse religiooni.²⁶ Mikita nimetab, et eestlane on haldjausku – väga meeldiv!
- Valduri tekstist peegeldub ka vana triaad – isamaa, kodumaa, sünnimaa – ja nende eitus. See pole sama. Inimesel, sh maausulisel, ristiusulisel ja ateistil, on neis erinevad lähtealused. Mina ja mitmed minu sõbrad on uskunud, et Eesti koosneb 21 emakeelest ... setost saarteni. Selle peale on mitmeid teaduskraade kaitstud. See maa, vaimne maa, nimega Eesti, on olnud meie jaoks 21 värvi: kui me käisime ja küsisime inimestelt, siis me arvestasime sellaga alati. Erinevused, olek nendes 21 omakultuuris on olemas – Hiiumaal omamoodi, Saarmaal omamoodi, Virumaal omamoodi, Võrumaal omamoodi. Nad on kõik mu mälus ja ükski ei ole halb – ja küll oli-on hea, kui tüdrukud hakkavad korraga laulma mulgi keeles – Mulgimaa tuli tagasi! Kui ilus see on!
- Eesti on üldnimi, kus on üldmõisted, teaduslikud jm abstraktsioonid, ja eesti maakultuur on ka üldmõiste, kuid ei ole abstraktsioon.
- Üks tähtis teema – paigakultuur, kodupaik, kodukotus. Mul on see valu. Mul on üks paik, üks püha mägi – kui ma lähen sinna, siis on mul üks valu, üks meeldiv valu – ma olen siis kodus. Kui pärast teisi paiku lähen istun sinna püha mäe külje peale, on hea tunne – võõrsõnaga territoriaalne identiteet ehk ühte kuuluvustunne – kohaalm, kohalolu...

²⁶ Ühes 1990. a tekstis jäi silma Asseri tsitaat: 'Kristlus on eestlust küll kandnud, kuid eestlaseks olemine ei ole kunagi kristlusega piirdunud.' (A. Kasemets, „Oleme universumis ainukesed eestlased. Järeilmõtted Kaarel Liidaku esseele.“ – Üliõpilasleht 1990).

- Ilmselt on Eestis ka palju liikuvat, mida võib siduda selle loojaga – liikuva eestlasega. Mulle tundub, et läbi selle meeletu infoühiskonna plahvatuse, mis levib kui (ei taha halba sõna öelda), ... levib kui valgus, kui pimedus ... levib kuidagi ka see paigatu kultuur. Kui seda paigatut kultuuri kuidagi liigitada tahetakse, siis sellel võib olla silt „universaalne“. Üliõpilastele on seda sildistamist õpetatud – sellel võivad olla halvad tagajärjed.
- Kas omakultuuril peavad olema oma territoorium, oma keel, omad lood ... sellest ajast peale, kui maa vee alt välja tuli?! Meil on see olemas – me oleme põlisrahvas.
- Mulle meeldib see Mikita väide, et Eesti omakultuur on vanem kui Rooma riik. Hästi ütles, poiss! Põliskodus põliskeeled ja põliskultuurid.
- Ülo [Vooglaiu] abiga sai nimetatud neid varjatud teid, mida tuleks mõista, ja kui vaja, siis ravida, alustades võõrdumisest ja võõrandumisest (vt Asseri kõne 2013. a YouTube'is).²⁷ Arvan, et see hulk hädasid, hulk hiilivaid vaimseid protsesse oleks vaja lahti mõtestada. Nende nähtuste ja protsesside taga võib olla ka rõõme, mine tea. Seal taga on sellised huvitavad teemad nagu inimese mõiste avardamine – näiteks läbi seksuaalse orientatsiooni püütakse kahe-aluselisel mees/naine arusaama muuta neljaaluseliseks. Karm värk. Inimese mõistet tahetakse neljaaluseliseks kodaniku mõisteks laiendada, paljude arvates muuta. See on üks teema, kuidas kultuuri, kitsamalt omakultuuri, nähtusi ja laule mõistetakse. Kõik need nähtused on mingil määral põliskultuurides olemas olnud.
- Ikka on ette heidetud, et paljud eelistavad elada enesepettuste maailmas. Foobia-sõnadega olen hädas olnud – ld foobia pole filia. Kas eesti kultuur lahustub globaalses katlas?
- Meie kolmapäevased ümarlauad – aastakümneid me muretsesime linnastumise pärast, sest osa elanikkonnast muutus multikultuurseks. Väidetakse, et eesti rahvas on hea kohaneja multikultuurse maailmas, mis internatsionaliseerub, kus inimesed kõnnivad töökoha järele. Ei oska öelda, ei ole uurinud. Selge on, et need protsessid muudavad neid inimesi.
- On arvamusi, et põlisrahva kultuur võib ühel hetkel osutada kadunuks. Minu eluaja jooksul on toimunud rida muutusi, mõned aegamööda, mõned kiiresti. Arvan, et ei tee liiga, kui ütlen, et mind tehti valmis suitsutares ja minu sündimise auks ehitati korstnaga maja. Nüüd olen oma perega ise mitu korstnaga maja ehitanud linna ja maale. Sai ka karjas käidud. Pühapäeval mõnikord vanavanaema hoidis tunnikesi ja ei pidanud kell 4 tõusma – kingitus.
- Olen Kalle Elleri „Maarahvast“ mitu korda lugenud – see on eelmise suure murrangu kohta.²⁸ Nüüdne murrang on teistsugune. Mul on raske... kui järs-

²⁷ https://www.youtube.com/watch?v=KgIfs6WuA mc&list=PLJqER6uJKnn6i5FOVSr-fpQak3Z6q_6HFs&index=3&t=0s&app=desktop

²⁸ Vt ka Kalle Eller (2013) Põlisrahvaist. Kas maailma ainukene lootus? <https://www.youtube.com/watch?v=E-qTVtENpRw> (maakultuuriseminar koos Asseriga).

ku saad aru, et 25 aastat tagasi tuli suitsu vähemalt 80 000 korstnast Eesti külades, kui tead, et nüüd tuleb umbes 8000 korstnast. Siis mis sa tahad sellega öelda, ja mis sa ütled? Ja samas, suured metsaga tegelevad rahvusvahelised organisatsioonid on kokku ostnud vähemalt 300 000 ha erametsa. Üle poole on alles, aga kas see on nüüd Eestimaa? Seda metsamaad muidugi ära viia ei saa, aga mis sellest arvata? Kuidas see maaelu hääbumise ja nii põllu- kui metsamaade saxe välismaiste omanike kätte minemise teadmine mõjutab inimesi?

- Kuidas seda murrangut, seda pööret mõtestada? See on mingisugune rahvuslik raputus – suhteliselt monokultuurne ühiskond muutus liikuvaks multikultuurseks ühiskonnaks ühe põlvkonna jooksul. Raadio laulab iga päev laule keeltes, mida ma ei tunne. Kes me oleme, kuhu oleme teel? Ma ei taha vaimselt sõimusõnu kasutada, ma hoidun pahadest sõnadest. Sõnaga tapetuid olen näinud.
- Ja kui plikake läheb Riigikogu pulti ja küsib, kes me oleme ja mis meist saab ja kui tema üle irvitatakse, siis ma muutusin sõnatuks... Miks peab nii poliitikas kui meedias kogu aeg kedagi söimama, kellelegi haiget tegema (nt Tujurikkuja satiirid)? Kas teisiti ei saa?
- Mis edasi? Paljud andekad poisid ja tüdrukud, kelle ees on pärast keskkooli välismaa ülikoolide ja ettevõtete ukсед lahti – neil tuleb teha ränk valik, keda valida, riik või rahvas. Mul on täna tunne, et enamik neist valib riigi, teise riigi, kuhu kodu rajada. Tundub, et neil ei olnud teist valikut – nad valisid riigi! See, mis juhtus rahvaga, sh maarahvaga, see ei sõltunud suuresti neist. Edasi, kas valida riik või maa – mulle tundub, et paljud oma maa ja metsata noored valivad taas pigem riigi. Rasked teemad maa ja rahva jaoks.
- Meie ees seisab selle kultuuri vaatlemisel kaks suurt paradigmaatilist vastasseisu – esiteks, kogu kõiksus on juhuste universum ja juhistest hakkavad tekkima mingid süsteemid, mida füüsikud, küberneetikud jt avastavad. Suur Pauk kui juhus ja võib tulla uus. Selle kõrval on teine suur mõtteparadigma – Universumil on eesmärk, see universum on eesmärgipärane süsteem. Nende kahe paradigma kokkusaamine on Eesti mõtte suur teema. Ja mitte ainult.
- Minek ajas tagasi. Aja paradoksid. Hindan aja paradokse. Aeg on korvamatu defitsiit. Raske on aja filosoofiat väljendada – aeg antud – kes andis? Mingis mõttes on see sünnist surmani, aeg antud, kuid see on liiga lihtne. Eksistentiaalistlikult suur mõte, aga kui sa kõik oled läbi mõelduna ette valmistanud, oled valmis, siis kaalu veel! Aja kaalud. Need head mõtted, meie aja kujundid, kui kokku panna ja küsida, miks ei ole tehtud... siis see on suuresti AJA küsimus. Aeg on see, mida ei jätku, või mida jääb üle.
- Tuleme tagasi Mikita juurde. Väga huvitav on koriluse teema. Eestis on hea, et pea pool on veel metsaga kaetud ja päeval võib minna ka. See, et meil on vett, maad ja metsa, on väga hea. See tähendab, loodus, keel ja kultuur saavad Eestis koos olla. Omakultuurne ei pea olema ainult maarahvas – linnarahvas võib ka.

Seda ei tohiks vaid metsaga siduda.

- Ma ei saa sellest naiivsusest lahti – meil on ligi 1.3 miljonit suud ja ligi 1.3 miljonit hektarit põllumajandusmaad – siin ei tohiks nalga olla! Milles on asi? Millise rikka maa otsas me istume ja kuidas võib olla, et iga kolmas-neljas laps on alatoidetud?!

Ja miks oli vaja ühe põlvkonnaga oma maarahvast lahti saada? Ei, maarahvast ei hävitatud. Ta poetati laiali.

- Bit klubi ajal tegime kultuuriloolase Oskar Kuninga eestvedamisel suviti perekondadega 2–3 päevaseid bussireise mööda Eestit, igal aastal ise maakond. Otsiti üle kõik kohad, mis olid mõni kultuuritegelasega seotud. Sünnikohad. Koolid. Elukohad. Surmakohad. Uskumatult tugevad muljed on neist ringkäikudest tähtsatesse kohtadesse. Raamatud perekondadest on ka tähtsad, elu lood peredest, lood kohtadest. See on kullafond. Tunne – kui sa lood sideme esivanematega, kui sa mõtled nendele, püüad siiralt kontakti saada, kui kutsud oma lähedasi ja kui suhtled esivanematega, siis see vaimne side hakkab toimima. See on täiesti reaalne.
- Aegade algusest on loodus ning inimeste keel ja kultuur seotud – see ongi põlisrahvas. Sul on elus mingi tähenduste järjekord – sõbrad, sugulased – ja lähed mööda aeg ning selle tähtsus hakkab tõusma. Seal peab olema väga aus, ei tohi petta, valetada, ei tohi kurja soovida, sest see tuleb tagasi – vaimne maailm on olemas ja toimib.
- Midagi pole teha – geenid on olemas, me oleme oma esivanemate geneetilised mutandid. Vaata peeglist ja sa näed. Esivanemate mittetundmine on ohtlik – sa pead oma esivanemaid läbi-lõhki tundma!

Üks lapselaps nõudis, et kirjutaksin oma eluloost. Neil koolis kästi. Kirjutasin. Pärast aspirantuuri 1964. aastal tuli kõigepealt ülikooli sotsioloogialabor. Viisin Ülo kokku oma juhendaja Jadoviga. Siis lülitasin sotsioloogialabori asjadesse tüdrukud ja Pikkari. EPAs õpetati siis ka õpetajaid. Nad hakkasid küsitlusi tegema. Pikkar tegi väga hea töö, see sai ülikoolide preemia ja üleliidulisel konkursil esikoha. Siis tuli Eesti Vabariik ja otsustasime maasotsioloogia õppetooli rajada. USA Missouri Ülikoolist oli sotsioloog Bonnanno abiks, meid oli ligi 10 inimest, Kati [Murutar] oli tõlk. See oli aeg, kui Tartusse oli juba jõudnud üks arvuti URAL. Loodud õppetool, kus olid ka Arno Lõo, Mati Tamm, Argo Moor, Liis Moor, Margus Paas, sina jt, kestis umbes 10 aastat. Suviste uuringute suur idee oli igal suvel käia maarahvalt küsimusi küsimas ja jälgida muutusi. Nüüd on andmed sellest ajast olemas ja plaadi peal Marguse abiga. Siin meie Tihase tänava majas on keldris praegu Eesti sotsioloogia ar-

hiiv – kõik materjalid. Pärast minu äraminekut tuleb midagi teha arhiiviga.²⁹ Tulevik. Keegi peab välja mõtlema, looma ideid, mis rahvast aitavad, mis hakkavad tööle. Aeg teeb tööd, ajale ei tohi jalgu jääda. Sai pakutud, et noortele peredele tuleb maad anda.

- Soov. Teeks vaheaegu poliitikas – näiteks poliitikud võtaks nädalas ühe päeva endale, kus nad ei kakle, näiteks neljapäeviti. Tegelevad maarahvakultuuriga, tantsivad, laulavad.

P.S. Mu isa Albert Kasemets (1932–2010) tundis Antsla päevilt Asseri isa Aleksis Murutari ja pensionipõlves kirjandusmuuseumile elulugusid kogudes käis ta vahel telefoni teel Asserile peale, et see oma eluloo valmis kirjutaks. Asser rääkis mulle sellest 2016. aastal – ütles, et on eluloo kirjutamist alustanud. Mu isa oli siis juba Raadil. Nüüd on mu isa ja akadeemiline isa mõlemad Raadil ning samal ajal *glokaalse mälu ajatus infovõrestikus*, kuni on, mida mäletada, ja on kultuuri-ajaloolise meelega mõtlejaid. Olen mõlemale mehele tänu võlgu.³⁰

---

²⁹ 12.X.2020 e-kiri Eesti Sotsioloogide Liidu juhatusele, cc Ülo Vooglaiule, Marju Lauristinile ja Peeter Vihalemmile: „Teema: ESL aastakoosolek ja MeeMa kogumiku esitlus + TRÜ sotsioloogialabori arhiivi TÜ arhiivi andmine.

Tere! Soovin ESL-i aastakoosoleku lõpus sõna, et Rein Murakale üle anda TRÜ sotsioloogialabori arhiivi eile minu kätte jõudnud osa. Sõnum: Eesti sotsiaalteaduste mineviku-oleviku-tuleviku uurimine (paneme sotsioloogilise ettekujutusvõime aja-masinasse, vaade nt 1966–1975 TRÜ sotsioloogialabori ideedele-töödele-kontekstidele täna ja vaade tänastele (2020) Eesti sotsiaalteadlaste ideedele-töödele-kontekstidele aastal 2070+ :). Kokku on hetkel kolm kasti, sh labori töökorralduse ja lepingute kirjavahetus, taotlused, aruanded, ankeedid, ajalehe Edasi, mitme tehase jm lepingute eelarved, lähetused, konverents Ida-Saksa sotsioloogidega, TRÜ käskkirjad jms dokumendid 1969–1973. Arhiiv oli Asser Murutari (1934–2017) kodu keldris, sest labor töötas aastaid ka Murutaride Pälsoni ja Tihase tänava kodudes. Eile käisin Tihase tänaval ja tõstsin Inga ja Vahur Murutari abiga arhiivi oma autosse. Inga sõnul võib materjali juurde tulla... Head, Aare.“

³⁰ Asseri „Asseri lugu“ koos fotodega nägin 29.IX.2020. Sain aru, et kaastöö oli olemas juba 2009.aastal. Mõistet 'infovõrestik' laenan siin ülitaju ja ajas kondamisega tegelelenu Aleksander Heintalult *alias* Vigala Sassilt („Päikest, Aare“. Kultuur ja Elu 4/1989).

Asser ja Aare Tihase tänava maja uksel 2014.

Foto Murutaride pere kogust.

(:) kivisildnik¹:

(:) eelmise okupatsiooni helgemad hetked

Oli ka selliseid hetki. Kui ma vaatan ringi oma toas, ja kes see siis üldse kuskile mujale vaatab, tuba ei ole kõige parem kirjeldus, pigem on tegu kaevikutega raamatulademete vahel, siiski paistab kohati raamaturiulitega kaetud seinapinda, millel ripuvad kunstimeistrite tööd. Madis Kõivu ja Olav Marani pildid ripuvad siis riivilitel, mitte seintel.

Seinad ei paista. Eelmise okupatsiooni ajal paistsid ainult seinad. Ükskõik mida sa siis ka nägid. Selles mõttes ei ole suurt vahet. Kas vaatasid kesktelevisiooni, tööeesrindlaste autahvleid, ajalehtedes haibitud kloune või ajalooõpikuid, igal pool jõledad kommunistid. Elajalikud koonud, tühjad pilgud, degenerreenunud, sadistlikud ja kriminaalsed molud. Lõustad. Kui märkad kuskil eilset või tänast kommarit, siis saad aru, mida mõeldakse koerakoonlase all. Täielik fenomen on see, et need ebameeldivate inimvaremete fassaadid on mälust peaaegu kustunud, hetkel ei tule silme ette ükski küüditaja, ei Vaarmann ega Klementi, kirjandusteaduse türann Endel Sõgel ega isegi mitte massimõrvar Boris Kumm.

Asser Murutar oli minu jaoks ja on nüüdki nagu ilmutus teisest ajast või teisest dimensioonist. Aga ehk ta oligi? Ta ei olnud normaalne, sest normaalsuseks oli õudus. Ma ei mäleta, et oleksin eelmise okupatsiooni ajal kohanud inimesi, küllap olid nad seinapakku pugunud nagu tarakanid. Laiakslitsumise oht oli reaalne. Asser Murutar oli üks vähestest inimestest, kellega mul õnnestus teatava regulaarsusega kohtuda. Oli üks juhtimisring, millest selles kogumikus ilmselt mujalgi juttu tuleb.

Muud inimesed olid kas sõbrad, surnud kirjanikud, pagulaskirjanikud, dissidentlikud kirjanikud või vanavanemate tüüpi sugulased. Tudengina ei saanud ma isegi vanaema matustele minna, istusin sõjakomisariaadis ja läbisin järjekordset meditsiinilist ülevaatuset, neid oli iga nädal mitu. Ilmselt üritati sel kombel kuude kaupa menetledes mu simulandi vaimu murda – ei õnnestunud.

Ühesõnaga kohtumised inimestega olid eelmise okupatsiooni ajal haruldased ja raskendatud. Kuidas sa ikka kohtud väliseestlase, surnu või dissidentliku kirjanikuga, kes eraelus on tavaline tolgus? Tolguste puudust eelmise okupatsiooni ajal ei olnud, ehkki puudus oli kõigest, ei olnud krobelist kooriva toimega peldikupaberitki. Mis siis veel inimestest rääkida.

Muide, sarnast liivapritsi mõjuga peldikupaberit valmistatakse tänapäeval Leedus ja müüakse meie ostukeskustes kui ökotoodet, vanapaberist tehtud või nii. Kui

¹ (:) Kivisildnik, kodanikunimega Sven Sildnik, oli 1980ndatel EPA ajalehe toimetuses igapäevane küllaline, omaloomingu lehekülgede helge autor ja osales 'teatava regulaarsusega' ka Asser Murutari juhtimisringi kolmapäevadel (toim.).

olete viiskümmend rulli läbi nühkinud, siis harjute te sellega ära. Inimene harjub kõigega, eriti kui see kõik on odav. Just lugesin kuskilt, et hiinlased on leiutanud uue nakkusliku vanadussurma testi, mis on täpne ja mida sisestatakse anaalselt.

Anaalsus on väga huvitav ühiskonna indikaator. Kui eelmine okupatsioon ignoreeris pärasoole olemasolu igal võimalikul moel – represseeris homoseksualiste, tsenseeris tagumikku tähistavaid sõnu, keelas tagumiku kujutamise kunstis ning pornograafia ja rõhus elanikkonda peldikupaberid defitsiidiga, siis eurookupatsioon millegi muu kui anaalsusega ei tegelegi.

Just äsja korraldasid prokuratuur ja kaitsepolitseid halvastivarjatud riigipöördede abielu-referendumi nurjamiseks, eesmärk oli takistada demokraatlikku ja heteroseksuaalset rahvaküsitlust, et eliit saaks oma analprojektiga edasi minna. Jätk, mõlemad okupatsioonid on võrdselt inimvaenulikud ja oma vahendites amoraalsed ja ebaseaduslikud.

Muide, nõukogude eesti nuripidist anaalsust ja aoseksuaalsust märkasid palju siia sattunud välismaalased esimese ajana – kui Sex Pistolsi solist Jonny Lydon Rock Summeril esines, siis mainis ta, mälu järgi intervjuus Tõnis Kahule, esimese Eesti muljetena just eelmainitud jõhkral peldikupaberit ja kedagi erakordselt inetut, pealetükkivat ja ülekaalus naisprostituuti, kellele muusikud andsid hüüdnimeks Horrible Helga.

Kuid aitab sissejuhatusest, lugeja muutub rahutuks, ta tahab Asserit. See olgu nii. Vaevalt, et ma Murutarilt midagi õppisin. Ma ei tulnud Tartusse õppima, vaid Rakverest ära, kodust ära ja ei ei peaks sõjaväkke minema ja et saaks kolhoosi stipendiaadina ülikooli raamatukogus naisi vahtida.

Naistele ei ole mul midagi ette heita, vaatepilt oli enam kui rahuldav. Ülikooli raamatukogu kohvik oli ka ok. Seoses raamatukogu ja kohvikuga meenub, kuidas Ilmar Laaban, tuntud väliseesti sürrealistlik poeet raamatukogu suures saalis esines, otsustasin enne kohvikus einetada, ei tea kust selline mõte tuli.

Järjekord oli pikk, Laaban oli superstaar, maja oli rahvast täis. Kui ma lõpuks oma kotleti ja värskat vee kätte sain, oli esinemine juba alanud. Kotletid-värskad-kahvlid kaasa ja saali. Neetud lugu, saal pilgeni rahvast täis, ei ühtki vaba istekohta, rahvas seisab seinte ääres püsti. Kus ma vaene mees nüüd oma kotletti pean sööma? No on lugu, kultuurihuvi on, aga kõht on ikkagi tühi, raha on ka makstud, see pole ometigi nali. Ega siis taldrik ühes käes ja klaaspudel teises käes luulet ei naudi. Õnneks leidsin vaba koha, see oli laval, kus oli pikk laud ja ilmselt siis ka mõned toolid. Toomas Saarepera ja Lauri Hussar lugesid laua läheduses laabani sürrealismi.

Läksin siis oma söökidega lavale, istusin laua taha ja hakkasin kotletti manustama. Hussar ja Saarepera loevad luulet edasi ja vahivad mind vastikute nägudega. Ma siis vaatan vaikselt saali poole, otse minu ees istub Laaban Prouaga. Jube piinlik, samas Laaban irvitab ja proua noogutab kuidagi sõbralikult. Söön siis edasi, mis siin enam.

Pärast esinemist võttis veelgi jultunum noor luuletaja Kaido Torop tühjaks joodud värskla pudeli sildile Laabani autogrammi ja varastas ära nii noa, kahvli kui ajaloolise taldriku. Ei teagi mis neist reliikviatest on saanud, Kaido ise on juba ammu parematele kirjandusväljadele siirdunud.

Ei ole absoluutselt kohatu võtta jutuks seda episoodi Laabaniga, see on üks mu vähestest kohtumistest inimesega. Kokkusaamised Murutariga on mul samuti meeles, kusjuures ma üldiselt ei mäleta mitte midagi peale mõrvade, isiklike maailma-meistriitlite ja talviste mäetippude vallutamise ning mõnede veetlevate daamide.

Luuletaja mälu. Mul on selgelt meeles see, kuidas Murutar rääkis tahvlilapist. Mõte on selles, et kui sind on laiaks litsustud, ja millestki sisulisest rääkida ei saa, siis tuleb edasi rääkida, pole tähtis kui kõrvalisest asjast, kasvõi tahvlilapist, vait ei tohi jääda. Tuleb rääkida tahvlilapist, teda ennast oli ilmselt korralikult laiaks litsutud, ta teadis, mida räägib.

Mind siis veel ei olnud laiaks litsutud, aga näed, eelaimdus oli olemas, õige asi sai mällu tallele pandud. Nii ongi eelmise okupatsiooni helgemad hetked otseselt seotud selle okupatsiooni jõledama kaamosega. Mul ei ole seitse erinevat käsikirja järjest leidnud riigi kirjastamistuge ja ma pole saanud ka kõige haledamat kirjaniikupajukit enam aastaid, 500 kuus oleks ikkagi abiks. Aga jah, kui üldse mitte midagi avaldada ei saa ja viimast avaldatud teost ei lasta Tartu kirjanike majas esitleda, sest see olevat propaganda ja kui Leo Luks kirjutab sellest juhtumist Sirpi loo, siis ütleb toimetaja, et ta põhimõtteliselt (:)Kivisildnikust positiivset lugu ei avalda. Nagu ta raibe oleks must mõne negatiivsegi loo avaldanud, haige elajas.

Ja kui Kultuurkapitali juhataja pöördub kirjalikult, et tuleb ära muuta minu kirjutatud Leonora Palu raamatu müügitekst kuskil võrgupoes ja selja taga arutab Kirjanike Liidu eestseisus mu personaalküsimust koos Peeter Helme väljaviskamisega, siis saab ikkagi kirjutada memuaarse vinjeti Murutari kogumikku – kas pole hämmastav kokkusattumus? Kas pole vajalik õppetund? Kokkusattumuse kohta ei tea, aga KGBs olla arvestatud alles kolmanda kokkusattumusega, esimese kokkusattumuse peale ei lastud kedagi maha. Kindlasti on vajalik õppetund, vajalikud olid ka Asser Murutari juhtimisringi demagoogia koolitus ja õpetus selle kohta, et ei ole midagi mõjusamat kui mehe pisarad. Murutari enda silmad oli tõesti vahel kahtlaselt veekalkvel.

Tänapäeva sooneutraalses dementsuses on mehe pisarad küll pigem solvavad ja ahistavad või sotsiaalselt konstrueeritud, aga kindlasti maksab üritada. Võtan plaani. Ega muid plaane eriti ei ole ka, seda maailma-meistri värki ma lihtsalt enam ei viitsi, jube kurnav, ehkki afterpartid on olnud muljetavaldavad.

Lõpetuseks koostan kõigi okupatsioonide helgemate hetkede kataloogi, tea mis sellest mälust edaspidi saab, arengud on nagu on, mõistlik on õigel hetkel kirja panna: Murutar, Laaban, maailma-meistri sõrmused (2 tk), Andres Vanapa sõrmus, nõrkade kirjanike peanahad (neid ikka on), sajandi armastuslood (2 tk, oleneb muidugi sajandist), päikesetõus, päikeseloojak, veel kord Murutar (ikka

Ajalehe „Põllumajanduse Akadeemia“ toimetuse sõpruskond Eesti Ajakirjanike Liidu kokkutulekul Kose –Uuemõisas 1986: ees vasakul hoiab Sven Sildnik NSVL keske uudistesaaate BPEMЯ silti, keskel on lehe toimetaja Tiina Siimets sildiga „Hommenen Uutiset“ ja paremal Aivar Salmu tühja-TV-kastiga. Seisavad vasakult Karmen Kandla (Sildnik) sildiga „Päevakaja“, Ülo Siimets sildiga „Kõige Suurem Söber“, Aare Kasemets sildiga „AK“ ning Jane Mürsepp ja Renaldo Mändmets sildiga „Tere hommikust, põllumehed!“

Foto: Aare Kasemetsa kogu

seesama Murutar) ja mõned oivalised raamatud (nii enda omad, nii enda kirjatud kui ka muud). Nii on.

Elutöid on tehtud ja mitte vähe, üksi 4–5 kirjaniku elutööd on juba asi, mida maksab mainida, teistel ma siin pikemalt ei peatu, on ikkagi Murutari kogumik. Ent need arvukad elutööd ei ole rajatud liivale ega tühjale kohale – see, kes toetub ühe jalaga von Clausewitzi pärandile ja teise jalaga Asser Murutari pisaratele, ei pea piirduma ühe kahe elutööga.

Ma pean seda oluliseks kirjaniku konkurentsieeliseks ja suureks vedamiseks. Side lõpp.

29.01.2021

Pärnus, ajaloolises luulepealinnas

Aeg, inimesed ja sümbolite tähendused muutuvad. Meenub üks 1980ndate lõpu Sven Sildniku luuletusi Karust [ja KGB-st]. Mälu järgi: *Karu armastas metsas kõnesid pidada / Rähn, teadagi, leib sulelisel kallis / korra kuulab, korra koputab / Nüüd töötab Karu Jääkaruna (toim.).*

Margus Paas: Inimese otsingul

Asser oli suur humanist ja suur sotsioloog. Pean teda oma kõige suuremaks õpetajaks ja mõjutajaks. Asser õpetas, et inimesi, ühiskonda, protsesse tuleb mõista sellistena, nagu need on, mitte hukka mõista. Kasvõi püüdeski mõista maailma sellisena, nagu see on, mitte sellisena, nagu soovid, on võimalik seda muuta paremaks, elamisväärsemaks paigaks enda ja teiste inimeste jaoks.

Teine oluline asi, mida Asser mulle õpetas, on sotsiotehnika (*social engineering*) kasutamine positiivsetel eesmärkidel. Tundes inimloomust ja sotsiaalseid protsesse, on võimalik neid mõjutada nii, et nende protsesside toimealas elav inimene tunneks end paremini. Ühiskonna ja nii era- kui avalik-õiguslike ettevõtete ja institutsioonide toimimist on teadmispõhiselt võimalik muuta inimestele meelepärases suunas, et nende rahulolu ja eneseteostuse ning väljenduse võimalused suureneks. Et inimene tunneks end märgatuna, hoolituna ja austatuna.

Mind häirib, et sotsiotehnikat mainitakse tänapäeval peamiselt negatiivses kontekstis ja selle all mõeldakse tihti inimestega manipuleerimist, sotsiaalsete hoiakute kujundamist kitsa kildkonna huvides ja populismi. Kasutades teadmist inimeste ja ühiskonna kohta on võimalik teha ka väga palju head. Muuta see maa ja kultuuriline keskkond elamisväärseks kõigile, kes on väärt elama.

Meie viimasel pikemal kokkusaamisel Asseri kodus 2009. aasta kevadel mainis Asser muuhulgas, et ta tajub Eesti telemaastikul oma õpilase käekirja. Ta ütles, et tunnetab, et Kanal 2, kus ma parasjagu analüütiku ja programmi strateegilise planeerijana töötasin, programm on üles ehitatud nii, et ta haarab endaga kaasa ja et inimene võib unustada end tundideks vaatama, tahtmata kanalit vahetada. Sotsiotehnika meetodeid kasutades – televisioonis on järgmisel päeval teada, kuidas vaataja eile käitus – on püütud panna teleprogramm kokku nii, et vaataja jääb selle võrku, lummusesse, kuna ta tunneb, et see programm oleks justkui tehtud just talle. Asser mainis ka, et kuigi kommertstelevisioon ei saagi olla oma funktsiooni tõttu vaimselt ja kultuuriliselt väga kõrgel tasemel, on tunda püüet teha nii palju kui võimalik, et see programm ei muudaks inimest vähemalt rumalamaks.

See on suurim tunnustus, mille osaliseks olen eales saanud – oma õpetaja tunnustus selle eest, et koos õpitud teadmised ja väärtused on hästi omandatud ja edasi viidud.

Asser jääb mulle igaveseks meelde ka kirgliku ja kompromissitu isiku- ja sõnavabaduse eest võitlejana. Inimese vaba tahe ja õigus ning võimalus seda teostada oli Asseri jaoks püha. Asser võis muutuda intellektuaalirooniliselt sõjakaks, kui nägi või tajus, et kellegi sõna- või tegevusvabadust püüti piirata, olgu siis selleks tema ise või isepäine, oma arvamusega tudeng.

Mäletan seika Eesti Maaelu Harta teksti mustandi koostamise mõttetalgutelt. Võtmetegelased istuvad ümber laua, kõigil on paber ees, aga ometi vaadatakse, mida Asser kirjutab ja tehakse talle ettepanekuid: „Pane nii...“, „Pane nii!“ Ühel hetkel Asseril kihvatab ja ta deklareerib oma kordumatu häälega: „Ei pane! Sina ei saa panna mind panema nii, nagu sina tahad panna. Mina ei saa panna sind panema nii, nagu mina tahan panna. Sinul on paber ees, pane nii, nagu sina tahad panna. Minul on paber ees ja mina panen nii, nagu mina tahan panna. Eks rahvas otsustab, kes pani paremini!“ Sealtsündis ka mõte, panna harta erinevad sõnastused küsimustikku ja küsida inimeste hinnangut.²

Mul on alles konspekt Asser Murutari esinemisest maasotsioloogia kolmapäeval 07.04.1993, pealkirjaga „Inimese otsingul.“ See kiirkirjutatud tekst kõnetab mind tänagi: *Suureks abimeheks selge isesuse otsingul on idee inimlike suhete inimlikust väär- tusest... Inimene on aegne, ajutine, temporaalne. Meid on sünnitanud juhus. Me oleme kogemata ja kordumata heidetud maisesse ellu. Sellel ilmal pole mingit huvi meie vastu. Suur üksindus on meid sünnitanud ja suurde üksindusse peame me ka surema. Meie oleme kõiksuse esindajad, igaviku esindajad. Täiesti ebatõenäolised... Kui sa vaatad ajas ette, siis seal on juhuste suur aegsus. Jumalda juhust, kui sa teisiti ei saa, aga ära tee juhusest jumalat. Isegi siis, kui sind süüdistatakse jäikde- terminismis, isegi siis, kui sa tahad saada juhuste jumalaks. Kõigepealt sellepärast, mis on ajas meie taga. Me oleme elavate esindajad ja surnud on vaid meie siinoleku kaasteadjad... Meie taga minevikus on tuhandete taassündide saladused...³*

Killuke ajalugu.

Kaheteistkümnendal maakultuuriseminaril „Eesti rahva pärimuslik ja tänapäeva kultuur“ tulid Tiit Merenäkk ja Asser Murutar välja Maakultuuri Koja loomise mõttega. Kaksteist allkirja. Tartu 1993

² Maasotsioloogia uurimisrühm lisis Harta tuumiklaused Eesti Vabariigi valdade esindajate postiküsitluse „Eesti maarahva ühismõtted 1994“ ankeeti, küsimaks Eestimaa valdade esindajate hinnangut. Vastavalt küsitlustulemustele tehti Eesti Maaelu Harta tekstiprojekti muudatused. Võib öelda, et küsitlustulemustega arvestamine andis Harta tekstile suurema mõjususe. M.P.

³ Marguse konsekti sõnastused lõimuvad Asseri samal 1993.aastal kirjutatud ettekandega „Tingimatu armastus on tingimata vajalik,“ mis on eRaamatu 3. peatükis, sh Erik Eriksoni (mina)identiteedi / eneseteadvuse / isesuse tüpologia mõtestus (toim).

Nii noorele kui vanale sotsioloogile on enda ja teiste inimestega, sh kogukonna,, kodukandi, kultuuri, eriala, töö ja rahvusega seotud identiteedi (isesuse, eneseteadvuse) teemad väga põnevad – kes ma olen ja mis rahvas see on, kelle liige ma olen? Asser mõtestas meile õppejõuna aastate jooksul kogutud teadmisi ja rõhutas sageli, et Eesti ajalugu pole suurmeeste, vaid rahva enda ajalugu. Üks väikerahvaste erinevus suurtest on, et meist igäühel ei ole väga palju võimalust loota kellelegi teisele peale iseenda. Igal rahvuse liikmel lasub märksa suurem vastutus – tuleb olla märksa loovam, töökam, mitmekesisem, andekam ja missioonitundelisem kaaskondlaste, kogukonna ja rahva suhtes kui suurrahvaste esindajatel, kelle eest paljud asjad lihtsalt otsustatakse ja tehakse ära. Eesti ajalugu on rahva ajalugu. Eestimaa on inimeste maa.

Ma tänan.

Ene Lukka-Jegikjan:

Kummardus Asserile. Kuidas mees mõtleb, nõnda mees räägib

Asserile mõeldes tekib palju mõtteid ja mälupilte. Pole kerge otsustada, millest kirjutada, aga kirjutamata ka ei saa jätta.

Meenutan Asser Murutari kui eriliselt heledat inimest, keda mul oli au ja õnn tunda. Pärimuskultuuri ja maaelu loomulikud seosed ning maarahva elujõu allikate otsingud viisid meid kokku. See juhtus minu mäletamist mööda XIII maakultuuri seminaril 1993. aastal Tartus.* Asseri ja tema mõttekaaslaste Aare Kasemetsa, Argo Moori, Marko Kaasiku jt sõnavõttud maaelust, eestluse elujõust ja selle allikatest kõitsid koheselt ja võiks öelda – jäädavalt. Mitte ainult need tugevad sõnumid, vaid ka nende esitamise viis. Selline vaimustunud mõtlik olek pani tõsiselt kuulama ja süvitsi kaasa mõtlema. Tahe nende meeste mõtteilmast osa saada viis mitmete ühiste maa- ja pärimuskultuuri kursuste ning loengusarjade korraldamiseni Tartus, Viljandis, Tallinnas.

Pean Asserit mõjukaks õpetajaks, mentoriks, eeskõnelejaks suurele hulga le meestele ja naistele, kes teavad, mida ja kuidas teha, et eesti (maa)rahva elu kehtaks ja edeneks. Eriti sügavat muljet avaldas kultuuri käsitlemine inimeste elukvaliteedi ja majanduslike protsesside alusena.

Usun, et igaüks, kes kasvõi korragi Asseriga kohtus, ei jäänud tema sügavast inimlikkusest ja ligitõmbavast soojusest puutumata. Häid eeskõnelejaid, suurepäraseid õppejõude ja mõttetarku pole meie väikeses Eestis just vähe. Usun, et Asser tõuseb nende kõigi seas esile tohutu hulga järelkõndijate, tema vaimuilma edasikandjate poolest. Selline imekspandav kaasamise ja mõttearenduse hool kajastus kuidagi loomulikult tema tegemistes.

Üheks selliseks oli minu arvates mõtlemist virgutavad kolmapäevase juhtimisringi „Juht ja juhtimine“ kokkusaamised Asseri koduülikoolis, toonases Eesti Põllumajanduse Akadeemias. Asser istus iga kolmapäeva õhtul kell kuus oma kabinetis ja ootas kaasamõtlejaid ja -kõnelejaid. Seda tegi ta üle neljakümne aasta järjepanu, isegi puhkuse ajal. Milline järjepidevus ja võib-olla ka teatud laadi eneseohverdus. Sellist lahkete, avatud ja sisutihedat kokkusaamist, kuhu olid oodatud kõik huvilised, polnud ma varem kohanud. See, kuidas Asser innustas ja sütitas nii kolleege, üliõpilasi kui külalisi, oli hämmastav.

Muidugi kasutasin kohe juhust ja viisin neist kolmapäevadest osa saama nii üliõpilasi Viljandi Kultuurikolledžist kui oma poegi. Eestluse või maarahva elujõud kui elamise vägi – see teema oli Asseril erilise tähelepanu all. Nende vaimus-

Asser kõnelemas
rahvakultuuri juhtidele.

Foto: Ene Lukka-Jegikjan

tavate jutuaajamiste tulemusena jõudsid need alusteemad ka kultuuritöötajate tähelepanu keskpunkti. Nii laienes kultuuri valdkonnas tegutsevate inimeste mõtteilm ning jõudis kõige olulisemani: inimeseni, tingimusteta armastuseni, käeulatuses olevate elujõu allikateni, põlisrahva pärimuseni. Mitmed olulised teosed said uue märgilise tähenduse, nagu Oskar Looritsa „Eestluse elujõud“, Osvald Spengleri „Õhtumaa allakäik“, aga ka Uku Masingu, Kaarel Liidaku ning Albert Schweitzeri teosed ja mõtteavaldused.

Eesti tarbimiskeskuses ühiskonnas jäi ja jääb vajaka igäühe isiklikust ja loovast osalemisest kultuurielus, mis oli loomulik traditsioonilises külaelus elavatele inimestele. Mitmete kultuurikatkestuste, võõra võimu all elamise ja suureneva linnastumise tõttu juurdus (või juurutati) aegamisi teadmine, et kultuuri *tehakse* kultuurimajas ja kul-

tuurijuht on peamisi isikuid, kes teab, mis asi see kultuur on ja selle toimimise eest vastutab samuti tema. N-ö tavainimest see ei puuduta ja tema ei tea sellest midagi. Maasotsioloogid eesotsas Asseriga juhtisid veenvalt tähelepanu sellele, et vastutust tuntakse siis, kui ise osaletakse. Osaletakse järjepidevalt ühistegevuses, mitte ainult ei tarbita ehk osteta kultuuri. See oli ja on oluline väljakutse – kaasata kogukonna liikmeid taas ühistegevusse nii, et see on kõigi ühine asi, kuidas tähistatakse jaanipäeva või peetakse külapidu, milline on selle kogukonna kultuuriruum ja mida seal väärtustatakse. See ei ole kuidagi ainult kultuuri- või kogukonnajuhi asi. Kes osaleb, see vastutab! Vastasel juhul ei juhtu midagi ja jätkub passiivne õpitud abitus, ignorantus ja samas kusagil hingesügavuses pesitsev igatsus loova ja elujõudu andva tegusa osalemise järele. Seda on tunnistanud mitmetel pärimuskultuuri kursustel osalejad.

Tasapisi tekkis mõte, et kas ehk Asserit kuulnud ja mõistnud maasotsioloogid ongi tegelikult need teadjad, avatumad ja vaimutugevamad kultuuritöötajad.

Maarahva pärimus ja selle seosed maa ja loodusega. Imekspandava kinnituse maainimeste loodusläheduse kohta andsid EPMÜ maasotsioloogia uurimiskogumiku poolt läbiviidud sotsioloogilised küsitlused, sh “Kuum suvi 1994. Kes me oleme ja kuhu me läheme?” Põltsamaa linnas ja kuues Põltsamaa ümbruse val-

las. Võimalus mõnel maasotsioloogide traditsioonilisel uurimisretkel osaleda aitas paremini mõista hetkeolukorda ning seda, et me ei tea, mida meie kogukonna liikmed tegelikult mõtlevad, enne, kui me neilt ei küsi. Iseenese tarkusest tegutsemine võib omadega rap- pa viia. Ehk tekkis kõige selle tulemu- sena ka mõte teha magistritöö teemal „Puud ja rohttaimed Karksi ja Rõuge kihelkondade regivärsilistes rahvalau- ludes“, mille üheks suurimaks innusta- jaks ja töö juhendajaks oli Asser.

Eriti suurt mõju avaldas mehine ning isaliku olemisega Asser just noor- meestele. Usun, et see eeskuju salvesta- ti tulevaste isade mällu. Minu vanem poeg Kristjan, kellel õnnestus Asseriga ka Võrtsjärvel purjetada, meenutab tä- nini tema lugusid, suurejoonelist hea- tahtlikkust ja heasüdamlikkust, aga ka sihikindlat tähelepanu juhtimist eestlaste jaoks olulistele teemadele. Ühelt poolt oli ta mehisuse võrdkuju ja teiselt poolt äär- miselt õrn ja taktitundeline inimene, kes pigem kiidu- kui laidusõnu jagas. Tema kriitika Eestis, eriti maaelus, toimuva kohta oli mitte ainult põhjendatud, vaid ka võimalikele lahendustele viitav.

Mina armastan regilaulu laulda nii oma loengutes kui ka pere ja sõprade kes- kel. Tugevate seto juurtega Asser teatas mulle pidulikult, et kõik tema üliõpilased peavad saama vähemalt korra regilaulu laulda. Nii ta siis kutsus mind külalisõp- pejõuks oma loengutesse. See oli eriliselt põnev väljakutse – panna suur audi- toorium esmakordselt mütoloogilisi lugulaulu, looduslüürikat või traagilisi pere- konnaballaade laulma. Kuna aga autoriteetne õppejõud Asser Murutar ütles, et tuleb laulda ja mõista, mida ja miks lauldakse, siis järelikult tuleb seda teha ja nii noored laulsid, uljalt ning põnevusega. Meenub, et ka Asser ise armastas laulda. Ühel kolmapäeval kokkusaamisel saime tema pigem pehmes sõnavas esituses rahvalaulu „Pill oll helle...“ kuulda:

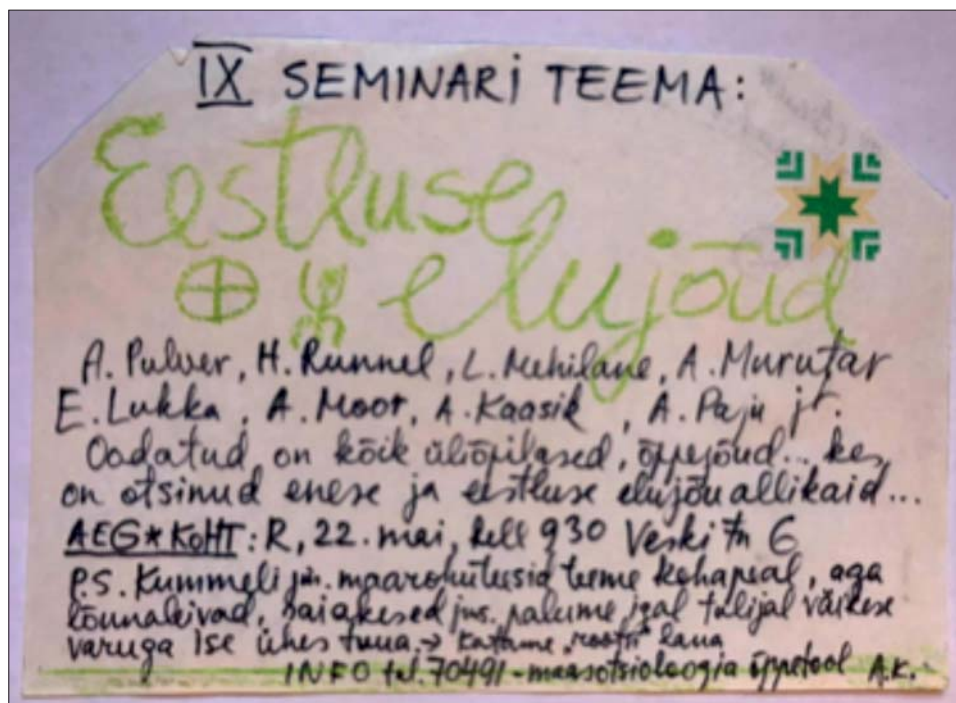
Pill oll helle pill oll helle
Helle pedäjänu
Hoi ma lellos ma lellos
Hoi ma lellos ma lellos
Pedäjäne, jo.

H I 2, 607 (6) < Rõuge khk – Arnold Häussler (1889)

Ene Lukka. Foto: Eesti Rahvakultuuri Keskus (2017).

Koolitus „Ajaring– rahvakalendri tähtpäevad“:
[https://www.youtube.com/watch?v=Ws-
mUqUvnAgQ](https://www.youtube.com/watch?v=Ws-mUqUvnAgQ)

IX maakultuuriseminar (1994) teadetetahvli kutses oli Ene Lukka koos Aleksander Pulveri, Hando Runneli, Lembit Mehilase, Asser Murutari, Argo Moori, Ahto Kaasiku, Aili Paju jt-ga juba esinejate ringis (A. K.).

Seoseid ja erialaseid kulgemisi, mis on mõjutusi saanud just Asserilt, on ilmselt enam kui oskan mõista. Kindlasti on üheks tulemiks 2018. aastal maaülikooli sisse viidud kompleksaine „Pärimuskultuur ja loodusturism“, õppejõududeks Argo Moor, Ahto ja Liisa Kaasik ning sinne mõtiskeleja. Niisiis – taas lauldakse Asseri koduülikoolis regilaule.

Kuulates nüüd uuesti Asseri ettekannet „Maarahva elujõud. Müüdid ja tege-
likkus“ kõlab see üllatavalt värskest.¹ Selles püstitatud teemad on endiselt tähe-
lepanu keskpunktis, võib olla isegi enam kui paarkümmend aastat tagasi, nagu
näiteks multikultuurse maailma eestlaslikult mõtestatud elu. Küll oleks huvitav
teada, mida Asser hetkel Eestis toimuva kohta arvaks. Mis nõu tema annaks, et
meie rahvakild veel enam ei lõheneks ega koguks viha, vaid hoopis armastust,
hoolivust, teistsuguse mõistmist ja lahkust!

Ülioluline on sõnastada ja kõva häälega välja öelda inimlikud väärtused, mille
nimel tasub elada ja järeltulevat põlve kasvatada. Ei ole midagi uut siin ilmas.
Suurt tarkust, laia vaadet ja kõrget eneseteadlikkust nõuab maarahva ajast aega

¹ Maakultuuriseminar „Maarahvakultuuri varjatud vaimus muutuvus maailmas“ Tartus 20. aprillil 2013. <https://www.youtube.com/watch?v=KgIfs6WuAmc&t=18s>

loodud elutarkuse igapäevane kasutamine. On hea meel tõdeda, et seda tehakse oluliselt enam kui Asser Murutariga kohtumise ajal.

Oma mälestusliku mõtiskluse lõpetangi Asseri sõnadega, mis võiksid meie riigi ja kogukonna juhtide kabinetis rippuda: „Kui sul ei ole võimalust heaks teoks, siis ära tee seda, mida sa ei taha, et sulle tehakse.“

Lugu, nagu lauldud

Lood ei ole looja loodud
ega sõnad sepa tehtud,
viisid vabrikus valatud!
Lood on nõnda kui ma laulan,
sõnad nõnda, kui ma säädan,
viisid nõnda, kui ma võtan.

Põltsamaa. H III 15, 527 (1). 1883

Tarvastu khk, Vanasaar. Simmisaar. Asserisaar.

Foto: Ahto Kaasik

Ahto Kaasik: Asseri saar

Puutusin Asser Murutariga kokku üsna põgusalt 1980. aastate lõpul. Tegin toona koostööd Eesti Põllumajanduse Akadeemia ajalehega. Toimetuse juures kogunes sõpruskond, kellega külastasime akadeemias toimuvaid avatud sündmusi. Mõned korrad käisin ka Asser Murutari seminarides. Tema mõtted ja maailmapilt tundusid noorukile vägagi paeluvad, kuid nende mõistmiseks nappis veel nii tarkust kui ka elukogemust. Aeg-ajalt nägin Asserit erinevatel sündmustel hiljemgi ning tema valgepäine ja särav isik ja isiksus on sööbinud elavalt mällu.

Aastad ja aastakümned läksid. 2017. aasta kevadel koostas raamatut “Pühapaikade teejuht”¹ ja otsisin andmeid Võrtsjärve Vana- ehk Tondisaare kohta. Vee-

¹ Artikkel Vanasaarest: Ahto Kaasik (2017). Tarvastu kihelkonna ahikotustelt Vanasaarele. Lk 150-154. Pegasus. Tutvustus veebis: <http://hiiepaik.ee/uncategorized/puhapaikade-teejuht/>

bist leidsin viite Asser Murutarile, kelle arvates on Vanasaar muistne pühapaik. Kirgliku purjetajana tundis Asser Võrtsjärve ja Vanasaart hästi. Tahtsin Asserit saare teemal tingimata küsitleda ja otsisin esimest korda temaga ühendust. Paraku selgus, et ta on äsja surnud.

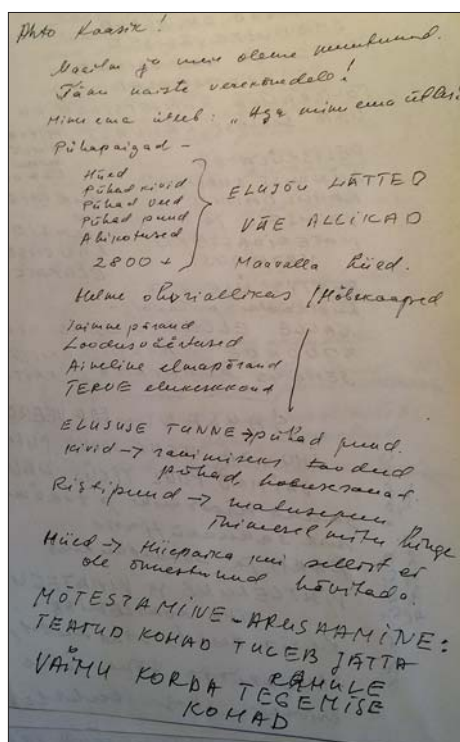
On küsimused, kuid pole enam vastajat. Vanasaare jutuga tuleb nüüd oodata, kuni lähen kord ka ise üle Toonela jõe.

Muide, viimaste mäletajate lahkumise tõttu on jäädavalt kadumas kuni 3000 Eesti muistset pühapaika. Seetõttu kasutan iga võimalust, et pühapaikadega seotud elavat pärimust ja kombestikku talletada. Lasen seda teha ka oma tudengitel. Ja nii jõudsin taas Asser Murutarini.

2018. aastal oli TÜ Viljandi Kultuuriakadeemias mu tudengite seas Asseri lapselaps. Tema iseseisev töö käsitles Võrtsjärve ääres asuvat püha kivi, mille vardjaks oli Asser. Annan sõna Asseri lapselapsele.

Suur kivi on üks eriline kivi, mille omal ajal avastasid Asser ja Inga Murutar, olles kolinud Võrtsjärve äärde endale maja ehitama. Asser oli omamoodi mees, kes hommikul ärgates esimese asjana tormas õue, et öelda tere hommikule, puudele, lindudele, maja ees askeldavale koerale ja üleüldiselt kõigile ja kõigele, kes teda sel hommikupoolikul teretama tulid.

Tema käest enam kahjuks küsida ei saa, mida see koht tema jaoks tähendas, küll aga mäletan mina, kuidas, ise veel lapseohtu, kõndisin vanaisal tugevasti käest kinni hoides Võrtsjärve poole, mille ääres kõnealune kivi paikneb – samal ajal pööras vanaisa alati tähelepanu metsaradade kohal olevale õhuvahеле, tee lõi metsa sealt justkui lõhki, aga vanaisal oli sellele oma seletus, see olevat olnud “Inglite rada”. Suure kivi juurde jõudes pidi alati valitsema vaikus, vanaisal oli kaasas “imejook”, milles oli taruvaik ja rumm (purjetajale, kuid samas igavesele maasotsioloogile kohaselt), sellega tuli kivi sisse võida, pärast seda pani ta oma käe kivile ja seisis seal pikka aega, ta saatis teele palved ning kui see tehtud, tuli hoida käsi Võrtsjärve vees, et maha pesta kivisse talletunud muremõtted, mida kõik meie suguseltsi liikmed sinna lahendada olid jätnud. Tema oli justkui Suure kivi „puhastaja“. [---] Suur

Asseri konspekt Ahto maakultuuri-seminari ettekandest (2013).

Asseri arhiiv (Toim.)

Ahto Kaasik.
Foto: maavald.ee

kivi on pühapaigaks juba julgelt poole sajale inimesele, selle koha austamine levib põlvest põlve, alustades Asser Murutarist, talle järgnesid Alo Murutar (poeg) ja tema tollaegne abikaasa Kati Saara Vatmann ning nende lapsed, sõbrad ja lisaks veel paljud sugulased ning nende järeltulijad. Olen külastanud mitmeid pühapaiku, kuid ühelgi nendest pole olnud minu jaoks niivõrd puhastavat ja rekallibreerivat mõju.²

Kahtlemata on Asser Murutar jätnud olulise jälje Eesti mõttemaastike erinevatele kihtidele. Looduslikke pühapaiku uurides tõden ikka ja jälle, et kõigile teada-tuntud Eesti kõrval on olemas varjatud ja isiklik Eesti. See on see osa Eestist, mida tunneme ja peame oma koduks.

Ehk on huvitav teada, et Vanasaar on paelunud aegade jooksul teisigi. Lapsepõlves sõudis sellele saarele sageli helilooja Juhan Simm (1885–1959). Arvatakse, et tema koorilaul “Oma saar” väljendab just Vanasaare meeoleolusid.³Mäletamata aegadest kuni 1944. aastani oli see saar Võrtsjärve ümber elavate inimeste kevadepühade-aigne kogunemispaik. Saarel on hulk pärimuslikke nimesid, millele võime nüüd lisada Simmisaare ja Asserisaare nime.

² Brigita Murutar (2018). Minu pühapaik. Käsikiri autori erakogus.

³ Juhan Simm. Oma saar. Esitavad Georg Otsjameeskoor: <https://www.youtube.com/watch?v=3UvbOhswcww>
** Ahto Kaasik “Looduslikud pühapaigad: maa ja rahva tundmise paigad” (maakultuuriseminar, Tartu 2013): https://www.youtube.com/watch?v=P_bYbkP7tEE&list=PLJqER6uJKnn6i5FOVSrFpQak3Z6q_6HFs&index=13

Foto: Marko Kaasik

Marko Kaasik: Kelleks Asser mind õpetas?

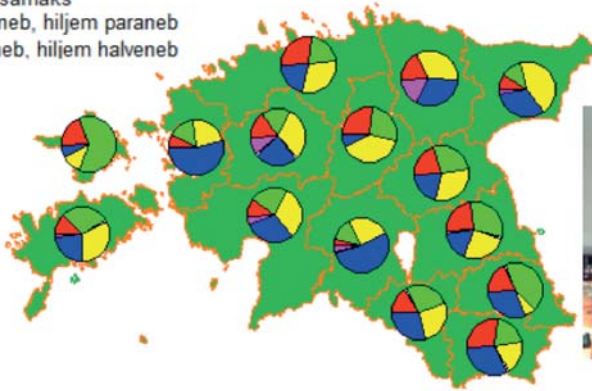
Esmakordselt kohtusin Asser Murutariga vist taastatud Eesti Vabariigi esimesel aastal. Asser oli tolleks ajaks läbi käinud umbes sama pika elutee, kui mina nüüdseks. Siis oli ta minu jaoks lihtsalt suure külgetõmbejõuga ja üksjagu mõistatuslik inimene, nüüd mõistan teda paremini. Kahekümnendates eluaastates, kus ma siis omadega olin, ei mõisteta pooltoone ja peenemaid värvivarjundeid inimeses ega ühiskonnas, see arusaamine kujuneb tänu elukogemustele.

Ma ei ole olnud Asseri õpilane koolipingis, sest lõpetasin Tartu Ülikoolis füüsika ja liitusin maasotsioloogia kolmapäevadega (iganädalaste koosviibimistega kolmapäeva õhtuti) oma keskkonnafüüsika magistriõpingute ajal. „Vaimumõõ-

Külaelu olukord Euroopa Liiduga ühinemisel

- Paraneb
- Halvneb
- Jääb samaks
- Halvneb, hiljem paraneb
- Paraneb, hiljem halvneb

Vasemal näide uuringu „Külaelu olukord Euroopa Liiduga ühinemisel: prognoosid“ andmete visualiseerimisest. M.Kaasik 2001/2021. Paremalt ajalehe Saarlane foto uuringu esitlusest Hiiumaal, esiplaanil Marko Kaasik.

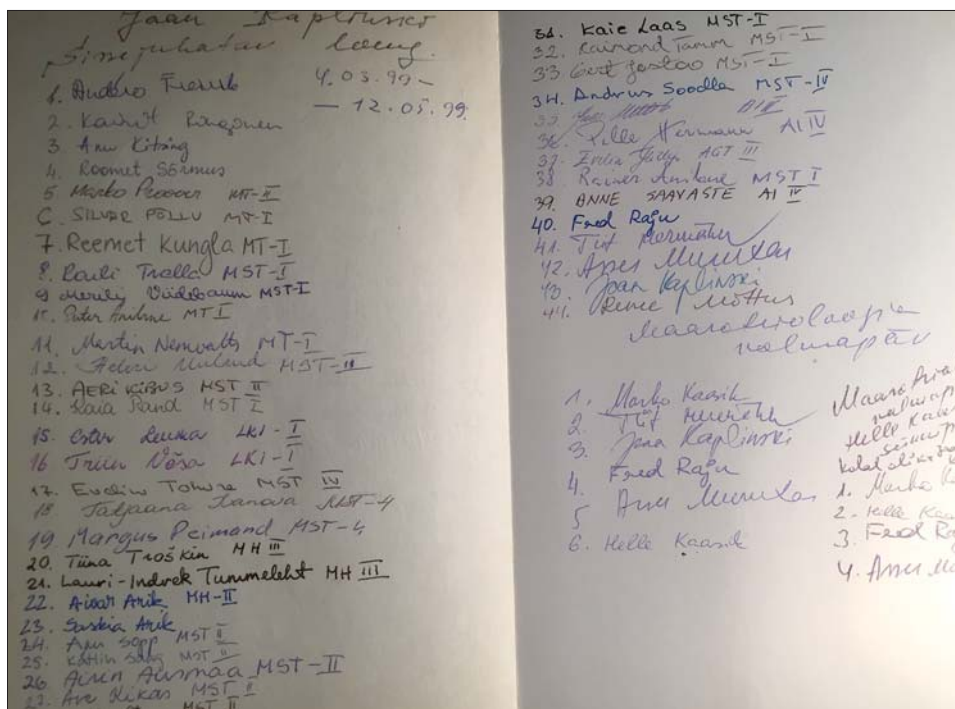
kade välgutamine“, mis minu osavõtul õige tuliseks kiskus,¹ treenis mind oma mõtteid suuliselt ja kirjalikult väljendama. Sellest oskusest on elus kasu olnud. Külastasin ka mõnda Asseri maasotsioloogia loengut – ta suutis auditooriumi aju-ti nii ära lummata, et võis nõela kukkumist kuulda.

Käisin läinud sajandi lõpukümnendil korduvalt maasotsioloogia uurimisrüh-maga Eestit mööda inimesi küsitlemas ja kasutasin oma erialal õpitud matemaat-ilisi oskusi tulemuste töötlemisel, sealhulgas andmete visualiseerimisel Eesti kaardil. Õppisin küsitlema, küsitlusankeeti koostama ja tulemusi tõlgendama – neid oskusi olen hiljem rakendanud keskkonnauuringutes ja andnud edasi oma tudengitele. Tänu Asserile sain ka Võrtsjärvel purjetamises „käe valgeks“.

Asser õpetas meid aru saama sotsiotehnikast ja demagoogiavõtetest. Tänu tema-le ja Ülo Vooglaiule, kelle kirjutisi ta meid, oma kolmapäevaseid õpilasi, lugema suunas, tean ma, mis on aluste äravahetamine, vahevagun, eesmärgi ja vahendi äravahetamine, *argumentum ad hominem*. Praeguses niinimetatud tõejärgses maailmas on veelgi rohkem kasu oskusest neid mõttekäike paugupealt ära tunda – nii valitsuste, erakondade kui ka valitsusvastaste vandenõuteoreetikute ja lame-maalaste kõnes. Ka ärimeeste lobis.

¹ Näiteks, ma ei nõustunud ega nõustu osade vestluskaaslaste pessimistliku vaatega eesti ja soome-ugri rahvakultuuride olukorrale. Teisalt otsisin loodusteaduslikke seletusi mitmesugustele rahvakultuuris tuntud elu-, surma- ja hingekujutelmadele ja vaidlesin ägedalt vastu, kui vestluskaaslane neid seletusi oma kultuurantropoloogilisest vaatepunktist vajalikuks ei pidanud.

Väljavõte Asseri loengute ja kolmapäevaste õhtuseminaride logiraamatust 04.03.1999. Kolm sündmust kahel lehel: päeval Jaan Kaplinski loeng, õhtul väikeses ringis maasotsioloogia kolmapäev ja Helle Kaasiku sünnipäev.

Asser lähtus „inimeste maailmas“ (tema täpne väljend) humanismist, aga tõdes, et humanismil on piirid – surma ja kõiksuse ees. Sellest koorub välja sügav spirituaalsus, mis ei eita materialismi, vaid toob nii maarahva vaimsuse, kristluse kui kogu maailma vaimse kogemuse igapäevaellu kokku, „inimnäolise jumala“ valitsemise alla. Võib vist öelda, et Asseri ühiskonnaideaal oli inimnäoline sotsialism, mis vaatamata ajutistele liikumistele selles suunas jäi tema eluajal teostamata. Selles demokraatlikus sotsialismis pidi olema kindel koht oma maaomandiga peretaludel, mis olid tema nägemuses põlisrahva kultuuri ning elulaadi hoidmise keskne tee mõisakultuuri, suurmajandite, korporatsioonide ja maad lagastava massikultuuri pingeväljas.

On uus ajastu. Eesti ühiskond otsib väljapääsu üheülbalisest kauboikapitalismist. Inimkonnal tuleb leida uus paradigma piiramatu majanduskasvu asemele, et piiratud ressursidega planeedil ellu jääda. Konkurentsi relv, millega kapitalism vallutas maailma, on selles võitluses nüri, sest konkureerivad majandusstruktuurid raiskavad odava pakkumise nimel loodusressursse. Koostöö, empaatia ja üksteise võrdse kohtlemise (mitte üksnes võrdsete võimaluste!) ühiskonnal on lootust. Kuigi Asser oli oma ajast ees, ei tundnud ta end üksildasena, vaid panustas täie jõuga sellesse, et uus tuleks.

Risto Mets: Hoolikalt valitud sõnad ja Asseri salaselts

Oleks liialdus öelda, et ma tundsin Asser Murutari hästi. Kuid see osa, mida ma temast tundsin, jättis kahtlemata jälje kõigele edasisele. Peamine, mida ma Asserist mäletan oli, et ta ei ajanud kunagi tühja juttu. Igal tema sõnal oli kaal. Et sõnal ongi kaal, see oli ehk kõige tähtsam, mida temalt õppisin. Side Asseriga kujunes tudengipõlves läbi kolmapäeva õhtute. Kindlal ajal ja kindlas kohas. Kes teadis, see teadis. See oli nagu omamoodi kinnine klubi. Asseri salaselts. Ehkki tegemist ei olnud mitte millegi salajasega. Vastupidi: ukсед olid kõigile avatud. Me rääkisime palju Eesti elust. Maaelust. Aga ka linnaelust. Kommetest, kultuurist ja maailma suundumustest. Väga vähe tema isiklikust elust. Inimesed, kes Asseri juures koos käisid, tundusid minule targad. Palju lugenud, palju teinud, palju kogenud. Nagu üks tõeline akadeemikute seltskond, kellel polnud mingi patt võtta jutt üles mis iganes ühiskondlikul teemal. Sest kes veel pidid arutama maailma asjade üle kui mitte need, kes tulid kokku Asseri juurde? Harva söandasin sõna sekka öelda. Ja olles aus, mida mul toona olekski olnud öelda? Esimese kursuse tudeng, kes ahmis endasse kõike seda, mida ta akadeemilises maailmas kuulis.

Kaugeltki mitte igal kolmapäeval ei jõudnud ma Asseri salaseltsi. Trenn, noort inimest paeluvad seltskondlikud üritused ja ehk mõnikord ka laiskus. Asus tolleaegne EPMÜ uus peahoone ju praktiliselt linnast väljas. Sinna sai küll bussiga, aga õhtud kestsid tihti nii kaua, et tagasi tuli vantsida. Asseri jaoks ei olnud see mingi probleem. Vähemasti ei näidanud ta seda välja. Tema kannus auras tee ja koosolekuteruumi uks tema kabineti kõrval oli avatud. Sõltus üksnes külaliste arvust, kas teevett tuli õhtu jooksul juurde keeta või mitte.

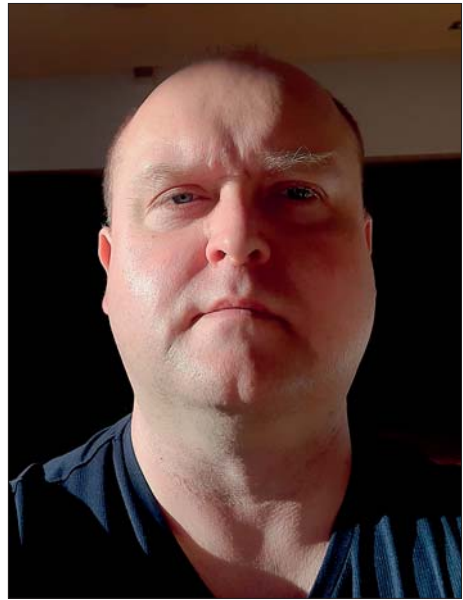
Ajapikku oli ka minul midagi öelda. Midagi ikka. Asser kuulas, aga ta eriti ei vaielnud. Ta justkui tunnetas sotsioloogina erinevaid inimesi ja tegi neist omad järeldused. Olen mõnikord mõelnud, et ta oma riukaliku sümpaatiaga meelitas enda seltskonda inimesi, et neid uurida. Lasta ühiskonda peegelduda läbi meie ja seda kõike analüüsida. Kujundada sellest kõigest oma seletused ühiskondlikele protsessidele ja neid teadmuvihke välja kiirata. Oi, kuidas tahaks praegu küsida Asseri arvamust selle kohta, kuhu on maailm teel.

Millegipärast ma arvan, et see, mida tähendab mulle täna Eesti rahvas ja Eestimaa, on paljuski saanud mõjutust Asserist. Asser oli veendunud, et kuni elab Eesti maa, elab ka Eesti ise. Ja kui maaelu hääbub, hääbub ka Eesti. Vähemalt sellisel kujul nagu see on meile harjumuspärane. Nagu me tahame, et Eesti oleks. Nii mõistsin ma teda siis ja nii mõtlen ma sageli ka praegu. Kui ma mõtlen kas või sellele, kui tänulikud on piirivalvurid neile inimestele, kes elavad Vene piiri

lähedal. Ehkki nad väljendavad seda tänu avalikult kahetsusväärsest harva, saavad nad suurepäraselt aru, et kui Setomaal ei elaks inimesi, jääksid leidmata paljud pimeduse varjus üle piiri hiilinud välismaalased. Mine tea, kas see Eestimaa nurk kuulukski enam eestlastele, kui tuua paralleele näiteks Ukraina-Vene sõjaga.

Kuid Asser mõtles tegelikult enamat. Eesti oli tema jaoks vaimne situatsioon. Käes olid siis üheksakümnete viimased aastad. Majanduslangus ja pankrotid. Senise majandusmudeli alustalad vankusid ja enim sai kannatada just elu maal. Koos noorte suundumisega linnadesse ja üha sagedamini ka välismaale jäi edasi andmata see oluline, mis kandnuks edasi kogukondliku lugu ja traditsioone. Teisisõnu kõike seda, mida nimetatakse juurteks. Asser muretses Eestimaa pärast. Põhjusega.

Asser oskas esineda. Kui tema rääkis, siis teised kuulasid. Keegi ei mõmisenud ega krõbistanud kommipaberit. Asser lummas. Tema kirg ja tema sarm. Keelekasutus. Tema enese peas süsteemselt üles ehitatud suurde maailmapilti oli lihtsalt sedavõrd põnev sukelduda. Seda natukenegi tundma õppida. See avaldas mõju ja sellele saame toetuda ka nüüd. Vähemasti need, kes Asseriga kokku puutusid.¹

Risto Mets.

¹ Risto Mets on ajakirjanik, sotsioloog ja maaülikooli töötaja (toim.)

Leo Luks:

Näoga elu poole pööratud Asser

Kuigi tutvusin Asseriga Murutariga 2002. aastal Eesti Maaülikoolis tööd alustades tööalaselt, arenes meie tutvus pisut hiljem, juba eraviisiliselt. Nimelt oli Asser selleks ajaks oma aktiivset õppejõuelu lõpetamas, vast aastakese ta käis veel aegajalt meie kitsukeses segasumma-kabinetis, siis jäi koduseks. Seega pole mul olnud au osaleda Asseri poolt juhitud uurimisprojektides, küll aga olen selle käigus toimuvast kuulnud korduvalt pidulauas peetud pajatusi.

Asseri tööelu lõppemise viisi pean siiani pisut imelikuks. Ei toimunud pidulikku ärasaatmisüritust, vaid kõik toimus vaikimisi — korraga juhtus nii, et kõik Asseri ained olid kas ära lõpetatud või noorematele kolleegidele koormuse täitmiseks välja jagatud. Kuulsin juhtumisi põgusalt pealt üht Asseri jutujamist ülemusega, kus ta uuris, kas midagi on veel õpetada-teha ning sai vastuse, et ei ole. Hiljem perekondlikus pidulauas räägiti sellest lahkumisest kui vallandamisest, kuigi keegi ei kukkunud kiruma – Asseri kaasa Inga hoopis kiitis seda saatust, mis vähendas tööga seotud närvipinget ja kinkis Asserile veel hulga ilusaid eluaastaid. Olgu öeldud, et hiljem, kõrgemal tasandil, tulid Asseri teened siiski meelde, juubeliteks sai ta mitmeid aukirju ja -märke.

Uue sajandi algul ei toimunud enam Asseri legendaarseid kolmapäevaseid seminare, kuid ühest traditsioonist hoidis ta raudkindlalt kinni – selleks oli maasotsioloogide jõulupidu. 2006. aastani peeti üritust vanas peahoones, linna piiril asuvas, nüüdseks Waldorfkoolile kuuluvas majas „kapi taga“. Kui instituut kolis uude majja ning saabus ruumide valve alla panemise ajastu, hakati istungeid pidama Asseri kodus Tihase tänaval. Pidulauda saabusid jõudumööda ka Asseri vanad töökaaslased maasotsioloogia uurimisrühmast, kireva erialase taustaga seltskond, tänu millele arenesid alati huvitavad vestlused, mis sageli vaidlustekski kasvasid. Arutluste juhtliiniks oli alati mõistagi maaelu olukord ja tulevikuvõimalused. Kuigi kiita polnud seal suurt midagi, ei laskutud lohutusse pessimismi, tuju hoidsid üleval Asseri toostid stiilis: *Me elame veel! Nad valetavad, et me surunud oleme!* Pidudel lauldi palju, kohustuslikuks palaks oli alati Rajacalt pärinev hümn: *Oo, Eestima!*

Asser oli puhtatüübiline heroiline vaim. Kõike nägi ta läbi ülitähtsate ülesannete ja võitluste prisma, alati paistsid kusagilt ohud ja vastutõtamine. Lisaks ei unustanud Asser ka justkui muuseas rõhutamast enda kandvat rolli maaelu edendamisel. Ehe seik sellest ooperist oli üks Argo Moori pool peetud pidusöök 2015. aastal, millega tähistasime minu ja Argo kõrges teadusväljaandes ilmunud

Asser ja Leo Tihase tänava laululuringis.

Foto: Leo Luksi kogu

ühisartiklit.¹ Kutsusime Asserigi kampa ning võtsime ta Elvasse sõites auto peale, kaineks juhiks oli minu abikaasa. Kõrgendatud meeleolus tagasi sõites kuulasin tagaistmelt Asseri pajatusi kolhoosikorra arengu kohta, kust kumas läbi, et tema ainuisikuliselt saavutas ülemineku rahapalgale, mis tegi pikapeale lõpu kolhoosnike virelemisele.

Tutvuse arenedes mitmekesisustid ka suhtlusvormid. 2003. a intervjueerisin Asserit ja Argot maaelu küsimustes, lugu ilmus Eesti Ekspressis.² Sõbrunesin pidulauas istudes Asseri poja Alo ja pojapoja Richardiga ning üha tihemini sattusin suviti nende suvilasse Vehendis ning seal loogilise jätkuna paadiga Võrtsjärvele. Richard oli kapten ja mässas purjedega, Asser oli sverdimees. Ühel suvel oli juba 80nda eluaasta künnisele jõudnud Asser pisut väsinud ja tahtis purjesõidust loobuda, kuid kui Riks ütles: *vanaisa, mul on sverdimeest vaja*, oli siiski kohe krapsti platsis.

Asser ei väsinud rääkimast oma tervisest, jukerdavast südamest, sellega seotud ohtudest, ka surmast. Tema käsitluse kohaselt pidi ta olema ammu surnud, kuid võlgnes lisa-aastad Tartu tublidele arstidele. 80nda juubeli eel elas Asser üle raske operatsiooni, mille käigus seisati ajutiselt ta süda. Järgmises jõululauas tuli läbi-

¹ Argo Moor, Leo Luks, 2015. Networks and Hierarchies: Two Ways of Thinking. Problemos, 88, 114–129.

² Leo Luks, Argo Moor ja Asser Murutar „Maa õnnistus?“ Eesti Ekspress 18.12.2003: <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/69071285/maa-onnistus?>

Asser, trimaraan Kaur ja Vörtsjärv.

Foto: Leo Luks

elatust mõistagi juttu ning Asser väitis, et tema ei näinud hämarolekus mitte midagi, ometi räägivad paljud, kuidas nägid erilist valgust, hõljusid vahepeal laes jne. Pakkusin juhtumi selgituseks välja omapoolse tõlgenduse: *Asser, sa ei saanudki seal ju midagi näha, sest oled näoga elu poole pööranud — sa näitasid surmale lihtsalt perset!*

Pereringilood. Põlvkonnad koos

Asser Murutar: Minu elu lugu

Kirja pandud 18.veebruari 2009. aastal¹

Väga, väga huvitav, et elukohtadeks nimetatakse magamise kohti, neid kohti aga, kus sa veedad oma tegeliku elu, ei nimetata.

Isa oli aastatel 1934–1939 Valga linnavalitsuse Priimetsa majandi töödejuhataja, elukohaga Priimetsas Valga lähistel.

Sündisin 1934. a 24. oktoobril, mistõttu Priimetsa sai minu esimeseks elupaigaks. Väike maja keset põldu, metsa ääres, koridor, köök ja toad kahel pool koridori. Lastetoas minu voodi ja õe puuritaoline lastevoodi. Sahver köögi kõrval. Kemmerg. Eraldi oli ait, kus uksest sisse minnes vasakul nurgas olid vanaisa liiprilöömise kirved. Neid oli mitu sorti: suur lai ja latakas ning pika teraga kiilukujuline. Majast natuke eemal olid saun ja laut. Laudas oli kaks lehma – Punik ja Kirjak. Õues elasid koer, hane- ja kalkunikari. Isahani oli vihane, sisises ja peksis tiibadega. Lehmad käisid, neid ketitati pikkade kettidega, mille otsas olid raudvaiad. Õue nurgas asus hiljem vanaisa matusepaik, kivisammas ja puude poolring.

Aleksis Murutar.

Hoidjaks käis vanaema, eriti hoolitses ta õekese eest.

Külaliseks käis tädi Eha. Selles kodus mind ristiti – tädi oli ristiema, Kõvaski noormees – ristiisa. Seto kombekohaselt visati ristimise taldrik üle katuse. See hõbetaldrik läks veidi lõmmi. Räägiti, et olin koorepurgi endale kaela tõmmanud. Räägiti, et olin rõugepanekust saanud palaviku ja ära minestanud ning ema olla mind surnuks pidanud. Kui olin sõsaraga kahekesi kodus, keerasime või keerati väljast uks lukku. Uksel oli aga keskel aken. Tõime köögist ukse taha tooli ja vahetisime vanemaid oodates läbi ukseakna õue. Proovisin karjapoisi ametit, aga kui lehmad läksid metsa, läksin mina koju emale lehmade peale kaebama.

1940. aasta märtsis koliti Valga linna. Hakkasime elama teisel korrusel kahe-toalises linnakorteris. Käisin õues. See oli huvitav, õu oli täis petrooleumi- ja ben-

¹ Mõne Asseri lõpetamata lause või puuduva foto on lisanud Inga (toim.).

Emalinda Lilli Pauliine Lipstok ja tema emalinda Ida ja vanaemalinda Katre Asseriga.

Asser isaga.

Murutarid 1934 aastal. Tagareas vasakult Asseri vanemad Aleksis ja Linda. Istuvad vasakult Asseri vanaemalinda, vanalinda Miko, vanaemalinda Maarja. Ees istub taidi Eha.

Asser ja õde Vesta vanalinda ja vanaemalinda sõjalinda eelõhtul.

Uusvada Külmalätte talu õu 20. sajandil. Vasakul elumaja, paremal ait. Vanaisa Miko istutatud kask elab viimaseid aastaid. Välk lõpetas hiljuti tema pika elu.

siinitunne. Elasime seal sõja alguseni, siis viidi mind koos õega sõja jalust ära vanaisa ja vanaema juurde Setomaale. Ema ja isa evakueerusid Venemaale. Hakkasin elama Uusvada külas Külmalätte talus.

Setomaal elasin 1941. aastast 1944. aastani. Külmlättel oli 30. aastatel ehitatud kahe korstnaga neljatoaline suur talumaja, kusjuures lae peale oli ehitatud veel eraldi tuba, kus minu vanemad oma mesinädalaid veetnud olid. Meie õega elasime suures toas, mina magasin ahju kõrval, õde ahju peal, nagu sealmaal kombeks oli.

Asseri vanaema Maarja (Maria) – üks Setomaa lauluemadest.

Viinapuuväätides peitunud elumaja. Vasakult Alo, Vesta abikaasa Evald, Asser ja Vahur, istub Inga, ees väikesed Richard ja Margareta.

Fotod: Murutaride pere kogu.

Taluelu

Talu õues oli vilja- ja riideait, hobuse tall, heina küün. Eraldi kaks lauta – lehmalaute ja lambalaute, all-aias oli saun ja selle taga sauna kaev. Keset õue, lauda ees – sõnnikuhunnik, mille otsas kukk iga päev kires.

Karjakoeraks oli Sammi, kes hoidis mind kuni oma surmani. Varahommikuse kastega läksin karjaga läbi küla karjamaale. Mul oli karjas kaks lehma, mullikas, kümme lammast ja üks suurte kõverate sarvedega oinas.

Sigade jaoks oli lehmalaute ehitatud sulg. Oli ka suur punase karvaga pull. Sellel ei olnud sarvi, kuid sain tema käest kolkida ja kolkisin ka teda. Pühapäeva hommikul hoidis vanaema paar tundi karja keset küla pühahoone (tsässona) ees ja lasi mul veidi kauem magada.

Vanaisa oli väärt puutöömees. Tal oli ka suur treipink. Ta ehitas mulle väikese veoauto ja ostis kandle. Vanaema keetis, küpsetas, ketras, kudus, käis Petseri turul mune müümas ja tegi kogu aeg uusi leelosid. Ta oli naiste leelokoori eeslaulja ja nad esinesid igal peol ja igas pulmas. Kui vanaisa hommikul ärkas, läks ta talli hobuse juurde. Vanaema tegi süüa ja läks sigu söötma. Talutööd ei lõppenud kunagi. Pühade ajal käidi kirikus ja esivanemate haudadel. Tavaliselt mindi jalgsi, mõnikord ka hobusega, kui oli vaja süüa kaasa võtta, et kääpa peal söögilaud katta. Alati anti sel puhul sööki ka vanadekodu inimestele kiriku juures. Vanaisa oli kirikukoori eeslaulja.

Aastaid hiljem vanaisa ja vanaemaga
Setomaal.

Ka suurte sarvedega oinas
oli olemas.

Tädi Eha – sõja-aastatel ema asemel.

Pärnu kooli poiss Asser Pärnus.

Õde Vesta oma Setomaa kodu õues. Tema seltsis Riks, Inga ja Reti. Taga ukse kõrval Vesta abikaasa Evald pisikese Brigitagaga.

See Setomaa talu kuulub nüüd mu õele, kes seal aias mesilasi peab ja koos kassiga elab. See Setomaa koht on minu ürgkodu, eriti aga Lüdimägi. Seal alustasin oma kooliteed – kõndisin Tobrovo kooli 1. klassi ja Lepa kooli 2. klassi. Emaks oli meile tädi Eha.

1944.aasta sügisel viisid ema ja isa meid õega Pärnu, kus nad peale sõda tööle suunati. Õde Vesta astus Pärnu I 7.klassilisse kooli esimesse klassi, mina kolmandasse.

Elama hakkasime kahetoalises korteris ühes õuepealse majas. Õue peal oli veel mingi töökoda ja maja juurde kuulus suur õunaaed. Õunaaia taga oli aga tohutu park.

Lugesin lõputult, ööd läbi. Lükkasin voodi seina äärest eemale, süütasin küünla ja muudkui lugesin, lugesin. Õues õppisin jalgrattaga sõitma nii, et kõik jalakondid olid verised. Käisin poksitreennis ja sain Soaka poisi käest ikka peksta. Võtsin osa näiteringist, hakkasin Muinasjutuvestjaks Swartsi „Lumekuninganna“, Ingrid oli Lumekuninganna, õde Vesta aga röövlitüdruk Ronja. Sellest peale olen jäänudki peamiselt muinasjuttude vestjaks ja Ingrid – kuningannaks! Suvel käisin Pärnu ajalehe abimajandis karjas. Sain jälle pulli käest puskida. Peitsin ennast kraavi põhja ja ootasin, kuni peremees vankri aisaga pulli minema peletas. Maja Karja tänaval on mulle väga armas. Seal elas mu vanatädi (vanaema õetütar) oma perega. Neil oli kolm tütart. Kunagi hiljem käisin ühega neist, Leaga, tantsimas. Maie, noorim neist, suri kopsupõletikku. Leinasin teda kaua.

1948. aastal suunati isa Vana-Antsla Tehnikumi direktoriks ja hakkasime elama Vana-Antsla endises mõisalossis.

Vana-Antsla mõis.

Antsla Keskkooli hoone 1950ndatel aastatel. Viis akent on võimla-saali aknad.
Kaks viimast on meie klassi aknad.

Mulle anti oma tuba. Koolis hakkasin käima Antsla Keskkooli 7. klassis. Kool asus 3,5 km kaugusel, mistõttu elasingi ratta seljas. Palju sai sõita hobusega, suvel vedruvankriga, talvel reega. Õppisin perekond Abelite juhendamisel ujumise korralikult selgeks. Ehitasin oma esimese paadi. Jätkasin raamatute lugemist – ikka öösiti, lugesin läbi terve väikese raamatukogu.

Sulane Asser ja papitütär,
klassiõde Valli.

Klassiõed – vasakult teine Heli,
kolmas Inga.

Palju sai tehtud isetegevust. Koolis tegutses näitering õpetaja Seppeli juhendamisel. Mängisime jälle“ Lu-mekuningannat“ – mina muinasjutu-vestja. Puškini „Loos sulasest, papist ja Baldaast“ olin sulane ja oli mitmeid teisi näidendeid.

Esitasime ka omaloomingut, mida koos Renaldo Kruusega kirjutasime. Mulle meeldis üks tüdruk – Heli, kelle ma ei meeldinud. See mõjus väga mu püüdlikkusele – tahtsin kõike võimalikult hästi teha.

Minu lemmikõpetaja oli eesti keele õpetaja Eduard Aarna. Ta õppis TRÜ kaugõppes eesti filoloogiat.. Ta oli hea konspekterija: tuli sessioonilt, tuli klassi, istus laua peale kägarasse (tal olid maohaavad) ja hakkas lugema ja kommenteerima oma üliõpilaskonspekti. See oli vapustav. Ma mõtlesin iga ta sõnaga kaasa. See oli suur õppetund. See kestis paar aastat. Aga lavadelt ma lugesin: „Aeg suur ja karm kui linnutii-vul lendab...“, „Tol korral ringi jooksin alles särgis, täis lapsemõtteid oli ka-

hupea“ (J. Smuul), „ Juba nädalaid kostis, ei päevagi vahet...“, Tulid muiste me laantesse kaugetelt teedelt esihõimlased metsloomanahkadest rüüs...“ (M. Raud), „Must lagi on meie toal ja meie ajal ka...“ (J. Liiv)

Tegin ka palju sporti: võrk- ja korvpalli, sportvõimlemist, suusatamist, isegi maadlust. Need olid keskkooli lõpuaastad, ikka Antsla Keskkoolis. Klassikaaslastes sõitsid kord jalgratastel mulle külla. Nende hulgas oli ka mu tulevane naine, mu poegade ema.

Suvel õppisin treialitööd ja aitasin ehitada vesiturbiini elektriijaama jaoks. Vana-Antsla loss oli vanade mereröövlite Ungern-Sternbergide valdus ja rahva jutude põhjal pidi olema maaalune käik lossist kabelimäele. Leidsin selle käigu üles, kuid see oli sisse kukkunud. Käisin ka Setumaal, vanaisal abiks metsatöid tegemas. Käisin isa ja kasuvenna Hunoga Taberlaanes jahil, põhiliseks saagiks olid jäneseid ja vahel ka kitsed.

Ühe suve hoidsin tehnikumi majandi mesilasi kanarbikunõmmel. Seal liivnõmmel sõites lõhkusin oma mootorratta IZ, mis sai ka ära parandatud. Pidin tegema ka mitmesuguseid majapidamistöid: söötsin sigu, lehma, jäneseid ja koeri. Meil oli kaks suurt hagiijat, kes olid hirmsad õgijad – kui juurde pääsesid, sõid pangi seasööki korraga ära. Kaklesin rändrottidega, kes olid seasöögi kallal ja tahtsid isegi sigade kõrvu ära süüa.

Läbisin kaks korda järjest tantsukursused ja ühe korra veel hiljem. Tantsuõpetajaks oli tollal kuulus õpetaja Poolgas oma naisega. Kursused organiseeris ema ja paigutas Poolgasid tehnikumi ühiselamusse. Praktika mõttes käisin koos emaga pidudel tantsimas. Küsiti: „Kes on see tüdruk, kellega sa tantsid?“ Vastasin: „See on minu ema.“ Koolipidudel tantsisin Mariga, Heliga, Ingaga. Tehnikumis tantsisin kõigi oma kasuvenna Huno pruutidega ja vähemalt kümne kergejalgsel tehnikumi neiuga. Tuli ka esimene oma tüdruk ja vastamata armastus. Kõigi nende aastate jooksul ma suudlesin ühte teist neidu üks kord ja see oli kogu mu füüsiline lähedus. Pool sajandit hiljem ütles see kunagine neiu, et see oli ta elu esimene suudlus. Parimateks sõpradeks olid klassivennad Juhan ja Jaak.

1953. aastal lõpetasin Antsla Keskkooli. Kodust antud rangete suuniste tõttu ei tohtinud ma minna humanitaarseid aineid õppima. Minu eelistused olid eesti filoloogia ja näitlemine, mis ei tulnud vanemate arvates kõne alla. Ilmselt pidasid nad seda valdkonda antud olukorras ohtlikuks. Tegin sisseastumiseksamid Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ) geoloogiasse, sain vene keeles kolme, jäin ilma stipendiumita. Koduste arvates polnud võimalik ilma

Neiu Anu, sõber Jaak ning tema ema, keemia- ja bioloogiaõpetaja Minna Tars.

Koordinaadid tuleb määrata alfa-bootese kaudu.

stipita õppida. Andsin paberid Eesti Põllumajanduse Akadeemias (EPA) maakorraldusteaduskonda, tehtud eksamid kanti üle ja minust sai EPA tudeng.

Ühel päeval oli isale tulnud korraldus – Vana-Antsla mõisa raamatukogu tuleb hävitada. Isa peitis osa raamatuid turbakuuri, ema peitis aga abieluvoodi madratsi alla. Talvel kütsin lossi ahje turbaga ja töin igasse ahju kartulikutitäie turvast. Ma ei teadnud midagi sinna peidetud raamatutest. Hiljem, olukorra muutudes, toodi raamatud sealt välja.

Segastel aegadel ja asjaoludel viidi isa üle Lepistu kooli direktoriks tookordses Antsla rajoonis Tsoorus. Aasta oli 1954 ja õppisin juba EPAs, öde aga hakkas õppima Võru Keskkooli 10. klassis. Lepistus elasime punastest tellistest koolimaja päikesepoolsel küljel, kus oli ette nähtud direktori korteri asukoht.

Koolimajal oli hoonetest veel puukuur ja selle otsa ehitatud sigala. Seapidamine oli tookord, arvestades toiduainete nappust, hädavajalik. Koolimaja juurde kuulus ka võrkpalliplats, kus pidevalt kaks vastaspoolt mõõtu võtsid. Et Tartust Lepistusse sõita, tuli kõigepealt sõita rongiga Võrru ja sealt jalgrattaga 35 km Lepistusse. Ratas oli mul rongis kaasas

Lepistu kool.

– pagasis. Mõnikord sain end metsaveoki külge haakida, mis oli tegelikult äärmiselt ohtlik. Lepistus andsin oma esimesed emakeele ja ajaloo tunnid – asendasin ema.

„Sulaaja“ saabudes, 1956. aastal, edutati isa Antsla traktorijaama direktoriks ja ema Antsla haridusosakonna

juhatajaks. Elasime traktorijaama territooriumil isa ametikorteris, kahekorruselises puumajas, mis oli kunagi olnud suure talu elumaja. Meil oli seal suur tükk aiamaad, mida ema näpunäidete järgi tuli hoolikalt harida. Olin kodus ema abitööline. Kamandada ta oskas. Pesin põrandaid, kütsin ahje, pesin nõusid. Ka sel perioodil käisin isaga jahil – kuni ema need ära lõpetas: „Sa vaata, need tedred ei ole söönud muud kui kuremarju! Miks sa neid tapad!?“ Enam ei ole ma oma elus isegi varblast tapnud.

EPA-s õppimise ajal elasin Tolstoi tänaval majas nr 8. Sinna sain korteri tänu oma kasuvenna pruudile, kes seal mitu aastat elas, just siis pedagoogilise kooli lõpetas ja Tartust ära kolis. Mina olin elanud Tartusse tulles oma kasuvenna toas laua all – mujale ei mahtunud magama. Selles Teguri tänava ülimeeldiva perenaise minimajakese toas elas koos vennaga tema sõber ja seal peatus ka minu isa, kes õppis sel ajal EPAs mittestatsionaarselt.

Tolstoi tänava korter kuulus Lellepitele – Mammi ja Papi Lellepile. Papi oli esimene Eesti linotüüpmasina laduja. Papi oli Vanemuise Seltsi suurematu liige vene-eesti -vene-saksa-vene valitsuste ajal. Papat, nagu ka praeguseks mind, oli viis korda täielikult ja lõplikult vabastatud, vabaks kuulutatud ja vabadusest ilma jäetud. Papi töötas trükikojas, mammi oli kodune. Ta käis iga päev linnas ja ütles kõigile pahadele, mis ta neist arvas. Ta oli ukrainlanna, kes armastas Papi Lellepit, ta armastas eestlasi ja Eestimaad ja oma kostilisi, nende hulgas mind. Ma elasin viis aastat Lellepite peres – Tartus Tolstoi tänaval, Jõe tänava pikendusel.

Papil oli fantastiline raamatukogu. Ma lugesin selle läbi. Tal olid kõik eesti-keelsed kriminaalromaanid. Ja mitte ainult. Kõik mu üliõpilasaastate ööd möödusid Lellepite pool. Hommikul võtsin oma konspektid ja kõndisin Riia 12 kaitseliidu majja. Seal sõin ühe sooja saia ja jõin pool liitrit pudelipiima. Siis kuulasin kaheksa tundi loenguid ja osalesin muudes töödes. Lõuna ajal ostsin suppi, leib ja salat olid tasuta. Õhtul läksin ujumistrenni, Emajõe sauna basseini. Käisin regulaarselt ujumas ja võistlemas.

Asser Papi ja Mammiga
Tolstoi tänaval.

Emajõe basseinis, „liblika” stiilinäide.

Asseri sünnipäev Tolstoi tänaval. Ees Asser õe Vestaga. Selja taga vasakult Elmar Kuus oma tulevase naise Martaga (Asseri klassi- ja kursuseõde), Papi, Mammi, kooliõde Ingrid ja kasuvend Huno.

Võtsin osa ka vabariiklikest võistlustest. 1956. aastal sain Noorte Hääle karikavõistluste 3. koha. Öhtul hilja jõudsin Lellepite poole, Mammi ja Papi magasid juba. Keetsin endale piimasuppi, sõin ja asusin õppima. Kell 2–3 sain alles magama. Kaks korda nädalas ei saanudki magama minna – joonestasin ja joonestasin kaarte kella 7ni hommikul, siis läksin EPAsse. Välja magasin pühapäeva hommikul. Nii viis aastaringi.

Väike sõsar oli paar talve minu juures korteris. Ta õppis TRÜs keemikuks. Tema suureks hobiks oli langevarjusport, millega tegeles ALMAVÜs. Langevarjusport viis ta kokku oma tulevase mehega, kellega ta elas peaaegu viiskümmend aastat, kuni mehe surmani 2008. aastal.

Kõrgkooli ajal oli mul tõmmu pika-patsiline sõbratar, kellest jäi mulle ainult kingitud pats. „Sa armastad mu patsi rohkem kui mind. Kingin selle sulle!!“ Kõik minu sõbratarid on leidnud minust parema!

1958. aastal viidi isa üle Helme Kutsekooli direktoriks ja jälle tuli kolimine ette võtta. Vanemate järjekordseks koduks sai Helme mõisa valitsejamaja. Ruumi seal oli laialt, kuid mina külastasin seda kohta vaid mõned korrad.

Lõpetasin 1958. aastal EPA ja mind suunati tööle Tallinna ELKNÜ keskkomiteesse. Elama pandi mind Koidula tänav nr 12 majja. See oli ametikorter ja mulle anti suure korteri 6-ruutmeetrine teenijatuba. Toas oli väike ahi, ümmargune nagu püstine pliiats. Isa tõi mulle magamisaseme ja lühikesi puid. Praegu on see tuba sisustatud kuulsas A. H. Tammsaare muuseumis teenijatoana. Elasin Anton Hansen Tammsaare tütreaga ühes korteris, kuid me ei kohtunud. Tallinnas olles tegin endale elektripliidil veidi süüa, siis läksin sõbra poole. Sõbraks oli mul sel ajal vanemate hea sõber Antsla päevilt Gustav Valgma, kes nüüd töötab Tallinnas Ajakirjade Kirjastuses direktorina. Nende pool veetsin palju öhtuid. Mitte keegi, mitte kunagi ei külastanud mind Koidula tänaval majas number kaksteist. Suvel olin sõjaväes Pärnumaal Sauga laagris. Vabadel päevadel sõitsin alati Pärnusse, kus käisin oma vanatädi tütardega pidudel tantsimas.

Õde Vesta.

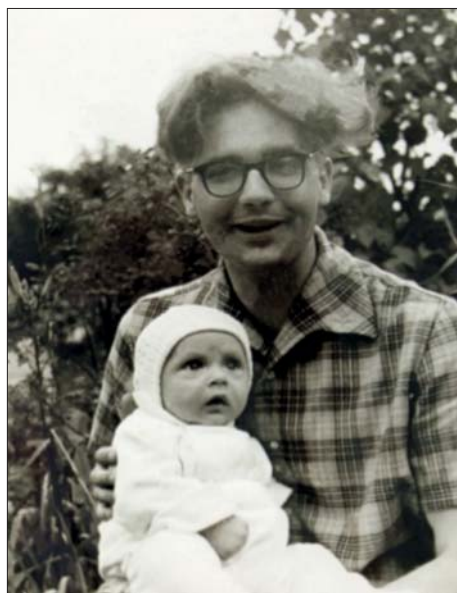
Sauga laagris.

Kalevi tänava kodu, teisel korrusel vasakul meie korteri aknad ja veranda.

1959. aastal valiti mind ELKNÜ Tartu linnakomitee I sekretäriks ja tulilin Tartu tagasi. Esialgse peavarju sain Mammi ja Papi Lellepite juures. Varsti anti mulle Kalevi tänavale noortemaja „Sõprus“ vastasmajja neljatoalisesse korterisse suur 30-ruutmeetriline tuba. Käisime Mammiga seda vaatamas ja Mammi arvas, et ma peaksin selle vastu võtma. See oli Mammi üks viimaseid teeneid mulle. Tuba asus teisel korrusel, oli valge kahhelkiviahjuga, parkettpõrandaga, kolme suure aknaga ja hästi suure klaasakendega verandaga. Ahi oli kuulsa pottsepa ja lastelaulude looja Jakob Hermanni fantastiline looming.

Vahuriga.

Mu töökaaslane ja hilisem sõber Ülo elas koos naise Valve ja väikese tita Katiga ülikooli keemiahoone keldrikorrusel kivipurustustsehhi kõrval. Kui ma sellest teada sain, võtsin suure auto ja kolisin nad enda juurde. Ise läksin verandale elama. Varsti said nad endale korteri Riimäele, vastvalminud majja, kuhu said elamise paljud TRÜ töötajad.

Edasi juhtus nii, et armusin hullupööra oma praegusesse abikaasasse, abiellusime 1959. aasta novembris ja hakkasime koos selles Kalevi tänav korteri uhkes saalis elama. Meie toa kõrval asuvas väikeses toas elas ka noor perekond – Aino ja Heino Kään. Meile sündis 1961. aasta jaanuaris esimene poeg, Vahur.

Toitu tegime kas verandal elektripliidil või ahjus. Ahjusöögid olid väga maitavad. Ahjus või elektripliidil keetsime ka vett poja vannitamiseks ja mähkmete pesemiseks. Mähkmed tuli keeta elektripliidil. Kuigi toal ja verandal oli palju aknaid, oli tuba soe. Suvel oli veranda aga väga kuum, sinna tõmbasime pesunöörid ja kuivasime mähkmeid ja pesu. Suure pesu viisime pesumajja pesta. Ilmselt päästis mu esikpoeg mu elu. Iga päev kell 12 oli talle vaja laste piimaköögist tuua piimasegud – selline võimalus oli tookord loodud laste tervislikuks toitmiseks. Ühtlasi sain kodus ise ka kõhu täis süüa, mis muidu kiire töötempo tõttu oleks raske olnud. Minu maohaavades kõhule meeldis selline söömiskorraldus ja magu tervenenes. Omaette tegevusvaldkond oli selle suure valge kahhelkiviahu kütmine – tuli ehitada puukuur, muretseda puud, need lõhkuda, tuppä tuua ja ahi kütta. Puid kulus palju, kuid ahi seisis paar päeva soe. Korteris oli meil palju naabreid, meil oli ühine köök, mida me kunagi ei kasutanud, vannituba, mida kasutasime harva ja ühine kemp. Saime oma naabritega normaalselt läbi – meie ei tülitanud neid ning nemad meid.

27. sünnipäeva pilt Kalevi tänava ajast. Vasakult: Inga ema Ida 9kuise Vahuriga, Inga, taga Ülo tütarde Kaie ja Katiga, nende ees Valve Vooglaid, taga Asser oma sõbra Ivar Kallioni tütardega, Asseri ees Silvi ja Ivar Kallion.

Paremal Asseri ema Linda ja isa Aleksis.

Foto: Murutaride pere kogu

Vanemate kodu Tervishoiu tänaval aastatel 1961–1962.

1961. aastal kolisid vanemad, esimest korda oma vabal tahtel, Tartusse ja hakkasid elama minu abikaasa vabanenud korteris, mis asus tema isa majas. Isa asus tööle EPAs rektori teadussekretäriks, emast sai äsja valminud suure kangakaupluse „Tekstiil“ juhataja Riiamäel.

Tartusse tööle tulles lubati mulle anda omaette korter, kui ma endale perekonna loon. Lubaduste täitmine venis ja venis. Juhtus nii, et meie lapsehoidja lähedane sugulane oli parajasti linnapeaks. Igal hommikul helistas ta linnapeale ja küsis, millal tema leivaisad oma lubatud korteri kätte saavad. Nii vahetati 1962. aastal meie Kalevi tänava korter kahetoalise hruštšovka vastu Pälsoni tänaval, kunagises Maarja kirikus asuva EPA spordisaali vastas. Kaks tuba, toast läbi kööki, pisike vannituba kempsuga. Uus, soe, puhas, gaasipliidiga köök.

Ja fantastilised naabrid – Maastikud. Mitte ainult naabrid, vaid eluaegsed sõbrad.

1962. aasta 24. märtsil tähistas isa Tervishoiu tänaval oma 50. juubelit.

Vasakult Maastikud – Aleksander ja Lea, Inga, Uno Essenson ja Asser.

Kolm musketäri: August, Asser ja Kolja.

Perekond turvalises, mugavustega korteris elamas, nii sain kerge südamega astuda 1961. aasta sügisel Leningradi Riikliku Ülikooli aspirantuuri. Elukohaks sai aspirantide ühiselamu Vassili saarel, sadama läheduses. Elasime kolmekesi toas.

Meid kolme meest hakati kutsuma kolmeks musketäriks. Riiast pärit August oli eetik, Permist pärit Kolja (Nikolai) oli esteetik, mina pidasin end tunnetusteoreetikuks. Ühiselamus elas aspirante 53 rahvusest. Värvuselt oli valgeid, punaseid, kollaseid, musti ja igat liiki segatud verega inimesi. Meie, 64. toa mehed olime valget nahavärvi, kolme silmavärvi ja kolme juuksevärvi. Tüppa astudes oli toa parempoolne sein rääkiv, kuulav ja kui vaja, karistav. Sinna ei lubatud raamatariiuleid kinnitada. Kui ei lubatud, siis see tähendas, et on keelatud. Kord oli meil nagu Viiburi sõjakoolis. Kui keegi ei tea, siis saagu siit teada, et kõva korruga Viiburi sõjakool ei ole kunagi asunud Viiburi linnas, vaid selline karm asutus on olnud Viiburi linnaosas Petrogradis – Leningradis. Oli nii, et kui stažeeriv julgeolekuohvitser „kuulava sein“ abil kuulis midagi talle mittemeeldivat, selle sõnavara autor kadus. Rääkima hakkas sein erandjuhtudel. Näiteks ühele aspirandile oli Ameerikas pealuu sisse monteeritud kuuldeaparaat, mis ükskord kõva kisaga tööle hakkas. Järgmisel päeval öeldi meile, et see süsteem on puhuks, kui mõni õppejõud tahab oma loengut jäädvustada. Aasta pärast rääkivate seinte süsteem meid enam ei häirinud, olime kohanenud selle omapärase vaimse vanglaga ja igapäevase jälitussüsteemiga. Toimusid ja toimisid mitmed paratamatud protsessid: jälitustegevusse hõlmatud agendid vahetusid, ühiselamu kubises üle maakera kokkutulnud noortest naistest; ühiskonnas toimis vaimne sula; käisime

võimalikult palju kolmekesi, kaasates kedagi neljandat, jne.²

Osa meist kadus ja ei tulnud kunagi tagasi. Aegajalt õnnestus tuvastada meie hulgast nuhkijateks värvatuid. Siis sai aeg otsa. Kolm aastat olin ära olnud. Kirjapandu ja läbiloetu sai kokku pakitud ja auto pakiruumi pandud. Sõbra Dima „prokatiks“ võetud autoga algas sõit miljonilinnast kodumaale. Tagasi tulim suure pauguga – auto esikumm lõhkes Põltsamaa lähistel ja auto tegi kolm tiiru ümber pikitelje. Minul jäid selles õnnetuses isegi prillid ninale terveks, kaaslased said kõik, mõni vähem, mõni rohkem viga ja vajasis haiglaravi, auto aga kapitaalremonti...

Minu ära olles toodi lapsehoidjateks Setumaa isa sugulased, noored neiu – algul Kati, seejärel Siina. Neil oli vaja Setumaa Venemaa osast välja pääseda. Polnud ju neil seal elades passe ja nad ei saanud kuhugi liikuda. Kui nad meie juurde elama asusid ja õhtukooli õppima läksid, sai nende passid mu-retseda ja nad said edaspidiseks eluks „jalad alla“. Minu elu kõige austatum daam, naiseema, käis peaaegu iga päev kodukorda – tegi süüa, koristas ja ütles, mis ta kõigest sellest maailmast arvas. Kusagil väga lähedal olid ema, isa, äi, sõbrad-mõttekaaslased, töökaaslased. Naine oli nii noor, nii ilus, nii ihaldusväärne. 1965. aasta suvel sündis meie teine poeg, kes kuni kolmeaastaseks saamiseni oli kodus järjekordse lapsehoidja valve all.

Meie Pälsoni tänava elutuba oli mitu aastat 60. aastate lõpul sotsiolo-

Vasakul August ja paremal Asser kahe kauni daamiga Leningradis.

Alol on lõbus, sest isaga süüa on naljakas.

² Vt ka eRaamatu 3. peatükis Asseri teksti „Aspirandipõlve mälestusi Leningradi Riiklikust Ülikoolist (A.D 01.11.1961 – 01.11.1964)“ ja 4.peatükis Asseri aspirantuuriaegseid luuletusi (Toim.)

Sotsioloogid Ülo Vooglaiu 70. aasta juubelil. Vasakul Tallinna Ülikooli rektor Mati Heidmets, sotsioloog Ivi Proos, Ingrid Preeks, Tartu Ülikooli professor Peeter Vihalemm ja professor Marju Lauristin Asseri süles.
Foto: Murutaride pere kogu

Tihase tänava kodu.

gialabori uurimisgrupi töötoaks. Töö algas juba hommikul, kui abikaasa oli tööle läinud, lapsed lasteaeda viidud, hommikusöök söödud, suur laar kanget kohvi keedetud. Kõigist said hiljem suured uurijad, kraadidega teadustegijad, õppejõud.

Sel ajal alustas isa maja ehitamisega Tartusse Tihase tänavale. Isa suri 1969. aastal, jõudmata ehitust lõpule viia. Ehitasime siis jõudumööda edasi. Pooletdi valminud ruume kasutas mõnda aega TRÜ sotsioloogialaboratoorium. Ehitasime lõpuks maja valmis. Ise panime põrandad alla, maalritööd laskisime maalril teha. Keldrikorrusele tegime „moosikeldri“, kartulikeldri, sauna, töökoja meestele, keskkütteruumi, küttematerjalide hoidla jne. Oma pumbamajast tõime sisse vee ja ehitasime ajutise kanalisatsiooni. 1975. aastal kolisime Pälsoni tänava korterist Tihase tänavale – oma majja.

Pälsoni tänava korter sai emale. Aastate jooksul saime linna vee ja kanalisatsiooni, telefoni, hiljuti interneti ja digi-TV. Siin kasvasid suureks ja käisid koolis pojad, lõpetasid keskkooli ja ülikooli. Siit läksid nad sõjaväkke ja tulid sealt ka tagasi. Võtsid naised ja sündisid lapselapsed.

Vanemate põlvkond sai üksteise järel maha maetud. Ootame järge ja ei nukrutse. Maailm toimib. Mõnikord maailma toimetatakse. Mõnikord maailma luuakse. Mõnikord maailma ehitatakse. Mõnikord maailm (maa & ilm) kasvab, mõnikord kahaneb.

Sai mööda ilma ringi rännatud. Sai ehitatud! Setomaal sai meie ürgtalu ära remonditud, traataed talule ümber ehitatud, regi- ja rehetare ära lammutatud. See jäi öele.

Võrtsjärve äärde Vehendi külla sai suvemaja ehitatud suure keldrikorrusega – paatide ehitamiseks ja hoidmiseks. Paate sai ka mitu tükki tehtud ja mitu tükki remonditud – see töö käib tänaseni. Unistuste laev oli trimaraan, millega saaks turvaliselt seilata mitu põlvkonda.

Vasakult paremale – Asser, Alo, Brigita, Richard ja Vahur, eespool Margareta, Pilleriin, Aleksander, Maria Indira Inga süles ja väike Saskia Hango.

Poolvalmis suvila foonil vasakult Vahur, Inga, Alo ja Asser.

Vehendi suvila sai nooremale pojale, kes sellest ehitas mugavustega maja aastaringseks kasutamiseks ja käib seal talv läbi nädalavahetusi veetmas (edaspidi – elab aastaringsest).

Kauaunistatud trimaraan on valmis.

Foto: pojapoeg Richard Murutar

Vörtsjärve regatt. Tehnilise komisjoni esimehena alati ametipostil.

„Vanad paksud“ parajasti hoos! Sageli võitmatud - Asser, Hillar Valner ja Uno Veismann.

Richardiga M1 sverti lamineerimas.

Aleksander – vanaisa jälgedes.

Aga poisid tükkisid ikka merele. Alo ja Vahur Muhu väina regatil – alati kohal.

Uno Essensoniga.

Muhu väin 50! Ülo õpetab noori (Vahur, Alo, Toomas) tuult püüdma!

Suviti sõidame nii palju kui võimalik purjede all ja ikka võidu peale – seda nii isad kui pojad ja nii pojapojad kui tüdrukud ja kõik see pere.

Kaks sõpra – igivana Ülo ja Uno on alles, on elus.

* * *

Kaasteelisi, mõttekaaslasi on paras palvekojapäis. Elu sai pühendatud maarahvale, maale, perekonnale – milline õnn, et see kõik olemas on.

Ma kuulun sellesse põlvkonda, kes on õnnes ja õnnetuses Eestimaal ja Setomaal ellu jäänud ja keda on palju kordi vabastatud – iga kord igaveseks ajaks. Igavene retrospektiivne vabadus on mulle osaks saanud.

Asser Murutar,
18.02.2009

Inga Murutar: Inga ja Asseri lugu

Ja kõigi pettumuste, otsingute janu
Mind taas tõi Sinu, oma sõbra manu.
Ei aastaid märganud mu mõistus kaine,
Et sõbra rinna varjus peitub naine!

Alo Alas 1962

Poiss nagu muinasjutust

Kui Asser klassi astus, oli Inga seal ees. Oli aasta 1948.

Niisiis, 1. septembril ootas meid, Antsla Keskkooli 7. klassi õpilasi, meeldiv üllatus: klassi oli tulnud uus õpilane. Meie poiste halli massi hulgas sai ta silmapaistvaks nähtuseks. Asseri isa Aleksis oli suunatud Pärnust, kus ta sõjajärgsetel aastatel töötas Pärnu TSN põllumajanduse osakonna juhatajana, Vana Antsla Põllumajandustehnikumi direktoriks. Pere tuli kaasa.

Tulnukal oli hea välimus ja sportlik kuju, millega kaasnes ka hea sportlik vorm. Seda saime varsti näha kehalise kasvatuse tundides. Äsja oli valminud koolimaja juurdeehitus koos võimlaga. Seni olid võimlemistunnid toimunud väljas ja koridorides. Võimlemisriistad olid meile tundmatud. Uudistasime rööbaspuid, kangid, rõngaid. Ja siis tuli uus poiss Asser, kes uperpallitas rööbaspuudel, tõmbas mängleva kergusega lõuga kangil, ronis nagu ahv kõiel. Läks aega, kuni meie nendel riistadel midagi teha suutsime.

Varsti oli Asser nõutud esineja kooli pidulikel üritusel, kus ta endale omase emotsionaalsusega esitas nii Juhan Smuuli kui Vladimir Majakovski loomingut (viimane paistis talle rohkem sobivat). Mõni aeg hiljem oli ta peategelane äsja loodud näiteringis, kus ta omandas Swartsi "Lumekuningannas" mängides kogu eluks jäänud muinasjutuvestja maine.

Kõike seda arvestades algas meie klassi tütarlaste vahel tihe rebimine uue noorhärä soosingu võitmiseks. Mina koos oma pinginaabriga hoidsime tagaplaanile. Meil oli võitlemise vältimiseks mõlemal ühine põhjus – me polnud eriti konkurentsivõimelised. Pinginaaber oli pisike, veel väljaarenemata, mina aga eriti pikaks veninud kõhn kuju. Ühesõnaga, meil puudus kaubanduslik välimus. Aga meid ei jäetud selles võitluses kahe silma vahele. Mingil hetkel liikus klassis meie kohta ringi kiri, kus seisis, et meie pingi alt voolab välja „kadeduse jõgi“. See tegi meile hirmsasti nalja ja me tsiteerisime seda alatasa. Kirja autor oli selleks ajaks nooreks „daamiks“ sirgunud blond kaunitar, kes ka hilisemas elus Asserile kirju läkitas.

Koolielu

Vahel annab looduslik valik inimestele võimaluse esimese sammu astumiseks. Koolielu edenes, kooli tuli ridamisi noori haritud ja mitmekülgsete huvidega õpetajaid. Draamaringile lisaks moodustati rahvatantsuring. Panin ennast kirja, kuna leidsin, et mulle tantsimine sobib. Paarid moodustati pikkuse järgi. Selgus, et pikim poiss oli Asser. Ja pikim tüdruk muidugi mina. Nii meid esimest korda paari pandigi – esialgu kooli lõpuni.

Oma esimesed armastused leidsime mõlemad oma klassikaaslaste seast. Asserile tõi see kaasa südamevalu ja pettumisi, mulle aga stabiilsust ja rahulikku kulgemist. Suurt õnne ei kummalegi.

Koolis oli veel palju huvitavaid ettevõtmisi, millest osa võtsime. Elasime täiega. Spordielu oli Aksel Kärсна tulekuga võimsalt hoogu saanud. Kergejõustikuga tegelemiseks olid võimalused suurepärased. Ühiskondlikus korras rajati staadion, algust tehti tenniseväljakuga. Asserile sobisid paljud kergejõustikualad – hüpped, visked, heited. Minule ei sobinud miski. Ometi leidsin minagi oma võimalused, muidugi tänu pikale kasvule. Hakkasin käima võrkpallitennis, mis mulle eriti sobis – minust sai tunnustatud ründemängija. Käisin ka korvpallitennis, selles mängus olin kaitsja rollis. Asser oli samuti hinnatud pallimängija. Kuulusime mõlemad kogu keskkooli aja kooli esindusvõistkondadesse. Käisime võistlustel ja sõpruskohtumistel.

Pärnus koolis käies oli Asser käinud ka poksitennis, mida oli tema leebet loomust arvestades üsna raske ette kujutada. Tuli välja, et poksimisostkust oli tal vaja olnud enese „kehtestamiseks“. Sõjajärgses linnakoolis kohanemiseks läinud setu poisil igasuguseid võtteid vaja.

Näiteringis ei piirdunud Asser ainult osatäitmistega, vaid kirjutas koos klas-sivennaga ise näidendi ja kandis selle ka ette. Sisu oli sellel üllitisel poliitiline ja enamus vaatajaid ei saanud sellest aru, mistõttu see sooja vastuvõttu ei leidnud.

Kuigi mina oma lauluoskusega silma ei paistnud, suutsin pinginaabri toel ise-gi ansambelis laulda. Asser kahjuks sel ajal lauljana oma võimeid ei rakendanud. Tema löikas loorbereid hoopis eksklusiivsemal alal, nimelt tantsupõrandal. Vana-Antsla tehnikumis, kus Asseri ema ja isa töötasid, oli ema lausa kahel korral korraldanud tantsukursusi kuulsa tantsupedagoogi Poolgase juhendamisel. Asser pidi mõlemal korral oma ema partneriks olema. Temast sai tantsulõvi, kellega keegi võistelda ei julgenud. Kust sellist võtta oleks olnud? Oli suur õnn pälvida esitantsija tähelepanu, eriti kui sa polnud just „kerge“ jalaga. Seda ikka juhtus, aja möödudes üha sagedamini, ja ma pingutasin, et endast parim anda.

Oma teed otsimas

Kool hakkas lõpule jõudma. Tuli hakata mõtlema, mis saab edasi. Meil oli kaks karis-maatilist vana kooli õpetajat – eesti keele ja kirjanduse õpetaja Eduard Aarna ja reaa-lainete –matemaatika ja füüsika, samuti astronoomia ja loogika õpetaja Rudolf Sikk.

Eduard Aarna oli õpetaja, kes hindas sisu ja vihkas kõlavaid sõnu, mis tol ajal kõikjal vohasid. Tänu temale õppisime vahet tegema kirjanduse ja „kirjanduse“ vahel. Minul oli küll ka kodus suur kriitik ema näol, kes ei väsinud hukka mõistmast kõike nõukogulikku, sellega kaasnevat valet, suurusehullustust ja nõmedust. Asserile kulusid Aarna õppetunnid väga ära. Aarna käis sel ajal TRÜ kaugõppes ja kuulas mitmete eestiaegsete õppejõudude loenguid. Tundides kasutas ta nende loengute konspekte, neid meile lausa ette lugedes. Nii saime ka meie osa nimekate professorite loengutest. Muidugi oli Asser Eduard Aarna lemmikõpilane ja Asser omakorda jäi tema lummusesse ning otsustas minna TRÜsse kirjandust õppima.

Tundsin, et kirjandus on küll huvitav, aga sellega saab tegeleda ilma sel alal kõrgharidust omamata. Mulle avaldas muljet hoopis Sika Ruudi – nii me teda kutsusime. Ruudi muhe olek, teravmeelsed mõtteväljatused ja oskus raskemadki ülesanded arusaadavaks teha tekitasid minus tunde, et võin vabalt valida reaali- netega seonduvaid erialasid.

Lõputunnistused käes, lõpupidu peetud, sõitsime Leningradi ekskursioonile. Juba esimesel õhtul Leningradis algasid seiklused. Meie ööbimiskoht oli kesklinnas, ühe Neeva kaldal asuva kooli ühiselamus. Ühiselamu sisekord nägi ette, et kell 11 suletakse uksed ja väravad ning kõik elanikud peavad sel ajal kohal olema. Meie jaoks oli just ööelu suures linnas eriti põnev. Tahtsime tingimata vaadata, kuidas sillad Neeva jõel üles tõstetakse ja suured laevad sildade alt läbi sõidavad. Seda me ka tegime. See oli meie jaoks väga romantiline, eriti seetõttu, et olime ise ka parajasti romantilises meeleolus. Raskusi valmistas aga hilisem ühiselamusse sisse saamine. Selleks tulnuks ronida üle kõrge teravate otstega metallvarbadest tehtud aiast. See oli isegi poistele kõva pähkel, tüdrukutest rääkimata. Õnneks tuli lahendus – Asser võttis julguse kokku, ju ta tahtis meile muljet avaldada, ja ronis nagu orav mööda maja seina kolmanda korruse aknani. Ronis aknast sisse ja tuli uksest välja, tegi värava lahti ja sees me olimegi. Selguse mõttes tuleb lisada, et maja sein oli laotud suurtest kiviplakkidest ja plakkide vahed moodustasid reljeefse pinna, kuhu sai jalga toetada.

Käisime mitmes muuseumis, kõige oodatum oli ekskursioon Ermitaazi. Alustasime keldrikorruselt, Egiptuse osakonnast ja liikusime püüdlilikult ruumist ruumi. Jõudes troonisaali, kus seisis Peeter I tõld, andsid tunda väsimus, kurnav ekssamiperiood (olin lõpuks kõhn nagu luukere) ja magamata öö ühiselamus. Järsku läks mul silmade ees mustaks ja kaotasin korraks teadvuse. Enne jõudsin öelda „Jaak“ ja samal hetkel kõrval seisva Asseri käest kinni haarata. Hiljem on Asser meenutanud, et just seal olevat mina teinud valiku tema kasuks.

Puhkasime ühe kuu ja hakkasime valmistuma sisseastumiseksamiteks. Otsused olid tehtud – Asser tahtis minna TRÜsse eesti keelt ja kirjandust õppima, mina oma sõpradega TPIsse, nemad elektri erialale, mina keemia-mäe teaduskonda. Asser – Tartusse, mina Tallinna.

Asser sai TRÜ sisseastumiseksamitel vene keeles kolme, mis tähendanuks stipendiumi ilma jäämist. Ta võttis päevapealt dokumendid välja ja astus EPAsse maakorraldust õppima.

Viis aastat tudengielu möödusid Asseril väga teguderohkelt ja tormiliselt. Ta oli aktiivne igas valdkonnas: komsomolitöös, isetegevuses, spordis ja jõudis talle antud ebameeldivamadki ülesanded kohusetundlikult täita. Minu elu oli hoopis rahulikum. See piirdus mulle pandud rühmavanema kohustustega instituudis ja ühikaeluga. Meie inter, nagu siis nimetati, asus kesklinnas Estonia ja Draamateatri vastas, mistõttu said meist aktiivsed teatrikülastajad. Ka kinod olid käeulatuses. Iga kord, kui Asser Tallinnas käis, astus ta meie intrist läbi. Asusime kohas, kus oli hea aega parajaks teha ja puhata.

Enamik meie klassist oli läinud edasi õppima. Koolivaheaegadel, eriti suvepuhkuse ajal sai meie klassi sõpruskond alati kokku, tegime ühiseid sõite, kohtusime oma lemmikõpetajatega ja veetsime aega kooli kaunis aias. Neid kohtumisi jäädvustanud piltidelt on näha, et meid Asseriga on nagu magnetiga teineteise kõrvale tõmmanud.

Noored spetsialistid

Saabus aasta 1958. Lõpetasime kõrgkooli, saime diplomi ja olime nüüd „spetsialistid“. Liikusime vastassuunas – Asser Tallinna, mina Tartusse. Asser suunati Tallinna komsomolitööl. Mina tegin teadliku, võib-olla aga ebateadliku valiku, arvestades edaspidist. Valisin Tartu, hoolimata sellest, et Tallinnas oli neil aastail suurepäraseid võimalusi saada töökoht mõnes uues hiljuti avatud tehases. Mina ei olnud suurlinna usku, mulle ei meeldinud perspektiiv Tallinnas oma elu sisse seada. Tahtsin midagi uut proovida. Katsetuseks valisin Tartu, kuna mul oli Tartus elukoht olemas, vanemate sõja eel soetatud majas. Ka lapsepõlvkodu oli lähemal.

Tartus oli ainult üks koht – Tartu Keraamikatehas, kus vajati meistrit. Ilmusin ettenähtud ajal kohale, et klaasitsehhi meistriks hakata. Rõõmus direktor teatas mulle pidulikult, et neil oli just vabanenud peatehnoloogi koht ja pakkus seda mulle. Noortele omase julguse ja enesekindlusega teatasin, et olen nõus. Oli mul ju vastav diplom olemas – insener silikaatide tehnoloogia erialal!

Noor insener ei pääsenud lihtsalt. Talle hakati lisaks põhitööle kõikvõimalikke nn ühiskondlikke ameteid pähe määrima. Neid oli meeldivaid ja vähem meeldivaid. Minu kursuseõde, kes oli enne mind tehasesse jõudnud ja töötas meistrina öövahetustega tsehhis, pääses oma vahetustega töö tõttu nendest kohustustest. Nii valiti mind D. I. Mendelejevi nimelise Keemia Seltsi esimeheks ja minu vastuseisust hoolimata kohe sügisel tehase komsomolisekretäriks.

Komsomoli ja saatust on raske seostada, aga edasi läks nagu filmis – 1959. aasta jaanuaris valiti Asser Tartu linna komsomolijuhiks, linnakomitee esimeseks sekretäriks. Nii me kokku saama hakkasime, ikka komsomoli üritustel. Meie tehases oli sport hinnas. Tehasel oli kuulus korvpallivõistkond ja spordimetoo-

Piltidelt on näha, et meid Asseriga on nagu magnetiga teineteise kõrvale tõmmanud. Taga keskel Juhan Klais – tulevane kaugesõidu kapten.

dikuks oli endine tippkorvpallur August Sock. Talve saabudes kuulutati linnas välja ettevõtete vaheline talispartakiaad. Vastavat komiteed juhtis Asser. Tegime oma tehases ära suure töö, korraldasime tsehhidevahelisi suusavõistlusi, panime peaaegu kõik suusatama ja kokkuvõttes saime sarnaste ettevõtete grupis esikoha. Asser tuli tehase peole, kus ta meile ja meie töötajatele aukirju ja tunnustust jagas. Ta sai tuttavaks tehase juhtkonnaga, mis edasises elus väga oluline oli (just meie tehases viidi läbi esimene tööteemaline sotsioloogiline uuring). Lisaks oli linnakomiteel alalõpmata vaja tehaste „teenuseid“, mis olid tavaliselt materiaalsel laadi, aga oli ka väga kummalisi soovet. Nii kutsuti mind ükskord linnakomiteesse, ikka esimese sekretäri juurde ja pandi fakti ette et, mul tuleb aidata tehasesse tööle vormistada kaks lapseohtu prostituuti. Meie ülesanne oli neist eesrindlikud noored kasvatada. Nagu hiljem selgus, tulime meile pandud ülesandega vähemalt 50% ulatuses toime.

Kuldvillaku maal

Peale instituudi lõpetamist olin kohe hakanud järgmiseks suveks puhkuseplane tegema. Kõigepealt selgitasin oma sõprade ringis välja kõik reisihuvilised. Neid sai päris mitu. Reisisihiks valiti Gruusia sõjatee. Kõik pidid tellima kokkulepitud ajaks vastavad turismi-tuusikud. Mina tellisin kaks tuusikut, endale ja oma sõbrale ja maksin nende eest ka raha ära. Osamaksuga toetas mind tehase ametiühing. Siis hakkasid huvilised ükshaaval alt ära hüppama, kellel puudus raha, kellele ei antud selleks ajaks puhkust, kes oli lihtsalt huvi kaotanud. Ühel päeval

Taamal Kazbek.

selgus, et olen üksi kahe tuusikuga. Kuna teadsin, et Asser oli ka kunagi reisimise vastu huvi ilmutanud, siis helistasin viimases hädas talle ja tema, imede ime, oli kohe nõus. Ütles, et ongi väsinud ja tal on puhkus välja võtmata ning ta võib vabalt minuga reisile tulla.

Nii juhtuski, et kaks klassikaaslast, sõpra, sõitsid Gruusiasse, et minna mööda Gruusia kunagist sõjateed Mineralnõje Vodõst Telavisse, Tbilisi ja siis Musta mere äärde Suhhumi ja Novõi Afoni. Sõitsime rongiga, sõit Moskvast reisi algpunkti kestis kaks ööd ja ühe päeva. Sõime ja magasime, söögiks sealne valge leib ja joogiks hommikust õhtuni „tsai“, mida rongisaatja-tädi oma komkas spetsiaalses samovaris vaaritas. Öösel, kui meie õndsas unes oma naridel magasime, tõmbas osav varas Asseri kuue varnast ja võttis rahakoti meie tagasisõidu rahaga kaasa. Mujal olnud raha oli just nii palju, et saime saata minu vanematele telegrammi – SOS! Õnneks olid tuusiku maksumuse sees kõik kohapealsed sõidukulud. Lohutasime end käibetõega: keda pole Venemaal paljaks varastatud, see poleks nagu Venemaal käinudki.

Kui olime kohale jõudnud, koguti üle Venemaa kohale saabunud grupp kokku, pandi päevinäinud bussi ja algas reis mööda ajaloolist Gruusia sõjateed. Imetlesime kaunist loodust, mägesid, mis muutusid teekonna edenedes ikka kõrgemaks, loodus ilusamaks. Esimese jalgsimatka tegime Kaukasuse kõrgema mäe Kazbeki jalamil paiknevale Gergetski jäälüstikule, mis on ühtlasi Kaukasuse kõrgeim liustik.

Viiepäevalisel jalgsimatkal jõudsimel lõpuks Telavisse, Gruusia rahvusepose looja Shota Rustaveli sünnikohta. Peatusime Telavis mitu päeva ja elasime suures turismibaasis, mis oli kõrge aiaga muust ilmast eraldatud. See ei takistanud ko-

halikke temperamentseid noormehi, kes mingil moel ikka puhkeõhtutele tee leidsid. Telavis korraldati ka grupi tutvumisõhtu, kuigi olime juba raskel matkateel piisavalt tutvunud. Sel õhtul pidid kõik oma rahvust tutvustava etteastega esinema. Venelased olid teinud mitu temaatilist laulu, mida sai kõikidele tuttavalt viisil laulda. Meie Asseriga valmistasime ette jooksupolka, olime ju keskkoolis koos tantsinud ja see tuli hästi välja. Laulsime jooksupolka viisi grupi klaverimängijale ette ja see tegi meile saatemuusikat. Meil oli suur menu. Meie rahvatants on ju midagi muud kui nende tšastuškad. Saanud kinnitust müüdile, et Tbilisis kasvab kuldvillak, sõitsime Musta mere äärde, kus veendusime, et Must meri polegi kõige sinisem, nagu laulusalmis väidetakse. Selle teadmisega lõppes meie reis Kuldvillaku maale.

Äratundmine

Jõudsime õnnelikult koju ja sukeldusime oma igapäevaellu. Saabusime reisilt septembri lõpus. Oktoobris tegime tööd ja mõtlesime elu üle järele. Oktoobripühade aktuse vaheajal jalutasin kolleegiga Vanemuise teatris ja Asserist möödudes ütlesin, et seal läheb minu koolivend. Kolleeg imestas, et koolivend ei tee kooliõde märkamagi ja lisas „Kõrge koht on poisi uhkeks teinud!“. Mina aga olin muutnud oma välimust – lasknud maha lõigata oma pikad juuksed, teha poisipea ja uhke soengu. Polnud ime, et mind ära ei tuntud. Peo lõppedes koputasin riidehoius Asseri õlale ja teretasin oma äsjast reisikaaslast, kes mind lõpuks ära tundis ja imestusest suured silmad tegi. Järgmisel päeval oli paraad, millest tuli osa võtta, ja pärast seda pidin vanematekoju Antslasse sõitma, kus mind oodati. Seekord jäin aga Tartusse ja istusin midagi erilist tegemata Tervishoiu tänaval, oma kodus. Õhtul saabus Asser, kes ilma pikema jututa teatas, et siin ta on ja siia ta jääb. Järgmisel õhtul, oh õudust, saabus mu esimene armastus, kes tuli tagasisõidul Tallinna vaatama, mis minuga lahti on. Tal tuli tõdeda, et oli ise oma „õnne“ maha maganud. Nii sai otsa esimene armastus. Sellega saab panna punkti ka kümme aastat kestnud proloogile.

Uhked pulmad peeti Ülikooli kohvikus ja algas viiskümmend kaheksa aastat elu Asseriga.

Mesinädalad algasid olmemuredega. Leidsime, et paremad tingimused on Asserile elamiseks antud toas neljatoalises korteris, mis asus kesklinnas Kalevi tänaval. Korterikaaslasteks oli üpris värvikas seltskond. Kõrvaltoas elas aga meie moodi noor abielupaar – Käänid. Kõigist raskustest hoolimata olime õnnelikud. Elamine muutus keeruliseks,

28. november 1959.

Isa ja ema Vahuriga.

kui meie pere aasta hiljem suurenes – 1961. aasta jaanuaris sündis poeg, kes sai nimeks Vahur.

Kogu meie elu toimus ühes toas, mis õnneks oli piisavalt suur. Köögikapil asuval elektripliidil keetsime toitu, lapse mähkmeid ja vett poja vannitamiseks. Kaks kuud peale Vahuri sünni tuli mul tööle minna. Palkasime lapsehoidja. Olime mõlemad tööga äärmiselt hõivatud. Asseri tööpäevad olid pikad ja pingelised, meil tehases toimusid suured muudatused.

Tehasega liideti mitu väikest ettevõtet. Uutes osakondades tuli tootmine kaasajastada, mõni õnnetu osakond sulgeda. Muret ja probleeme oli küllaga. Õnneks olid meil toetavad ja aitamiseks valmis vanemad. Kui minu vanemad olid toibunud vapustusest seoses mu ootamatu abiellumisega, said nendest erakordselt abivalmid vanavanemad.

Igatsemise aastad

Asser sai aru, et on end komsomolitööl ammendanud ja otsis võimalusi edasi liikumiseks. Kulus aega ja mõnedki plaanid luhtusid. Lõpuks leidis mõte astuda Leningradi Ülikooli filosoofiateaduskonda aspirantuuri vajalikes instantsides toetuse. Õnneks saime kätte Asserile Tallinnast Tartusse tööle tulles lubatud korteri Pälsoni tänaval asuvasse hruštšovkasse. Asser sai rahuliku südamega kolmeks aastaks Leningradi minna. Vahepeal oli suurenenud meie tugiisikute koosseis – Tartusse olid tulnud elama ja tööle Asseri vanemad, kes asusid esialgu minust vabanenud korterisse. Koos minu vanematega oli mul piisavalt abimehi. Vahurile toodi hoidjaks noor sugulane Setumaalt, kes hakkas meie juures elama ja õhtukoolis õppima.

Jaan Kivistiku Volgaga Karjala-Soomes Repinos. Paremalt Asser, Jaan Kivistik ja Tõnu Akkel abikaasaga.

Algas täiesti uus elu, mida iseloomustasid igatsus, kohtumisrõõmud, ootused ja külaskäigud. Asser pani oma igatsused ja maailmavalu luulevormi. Nende kolme aasta jooksul kirjapandu oli jäänud „kultuurikihi“ alla ja tuli välja peale Asseri surma. Loen seda nagu sõnumit teisest ilmast.

Asseri aspirantuuri ajal tegime kaks huvitavat reisi – Karjalasse ja Lätti.

Läti reisi organiseeris meile Asseri toakaaslane, läti aspirant Augusts Milts. Oma matkamuljed on Asser väga emotsionaalselt jäädvustanud tolleaegsetes luuletustes. Minu jaoks on eriti südamelähedane luuletus, mis tehtud läti poedi Janis Rainise sünnikoha külastamisel:

Metsasüli, niit ja kesa...
Päike, päike, päike...
Sündis päiksepaiste pesas
ükskord Janis väike.

Vilksab vigurlennu hoos
pääsulinnu valge rind
Teie isad olid koos.
Mäletab ta sind?

Kas on teie suguseltsis
kuulda muistendeid,
et siin elas Janis Rainis?
Sa ju tunnend neid!

Pöörab päikse poole ketta
päevalille kuldne pea.
Kas sa poeedi suurest
päiksejanus hingest tead?

Sammub mööda tõsiseid,
lihtsaid läti emasid.
Emad! Te ju kasvatate
Maale uusi Rainiseid!

Pillab helge kiire
vana tamme kroonile.
Mäletab veel tamm poeeti?
Jaa... jaa... jaa!

Meie ka?
Meie ka.
Meie ka!
Tadenava, 7. august 1963. Alo Alas

Sotsioloogiat avastamas

Aspirantuuri ajal valminud ja kaitsmisele lubatud kandidaaditöö tunnetusprotsesside mõõtmise kohta jäi mitmetel põhjustel riulile tolmu koguma. Tuli mõelda, mis saab edasi, mida veel mõõta annab.

Leningradist kaasa toodud mõtted ja uued sõbrad eesotsas kuulsa Vene sotsioloogi Vladimir Jadoviga avasid Asseri ja tegelikult kogu Eesti jaoks uue valdkonna – sotsioloogia. Täpsemalt töösotsioloogia ja selle praktilise kasutamise võimalused. Suured ümberkorraldused tootmise mehhaniseerimisel ja automatiseerimisel tingisid vajaduse pöörata suuremat tähelepanu inimesele, tema vajadustele seoses tööga ja töörahulolule. Ettevõtelt hakati nõudma järgmise viisaastaku sotsiaalse arengu plaane. Meie tehases tehti selle koostamine minu ülesandeks, kuna minu alluvuses oli TTO (töö teadusliku organiseerimise) insener. Keegi ei teadnud, kuidas selliseid plaane tegema hakata. Kurtsin oma häda kodus ja arutasin Asseriga, mida teha,

Suur sotsioloog Vladimir Jadov
ja Asser.

millest alustada. Asser oli Leningradis osa võtnud Jadovi seminaridest „Inimene ja töö“ ja tal oli ettekujutus, mida ja kuidas peaks tegema.

Kuna EPAL, kus Asser töötas, ei olnud lubatud sõlmida lepinguid tehastega, tuli uurimisgrupp moodustada TRÜ sotsioloogialabori juurde. Tehase juhtkonna toetusel viidi läbi sotsioloogiline uuring töötajate rahuloluga seotud probleemide välja selgitamiseks. Selline uuring oli esmakordne vabariigis. Tutvustasime uurimise tulemusi ehitusmaterjalide tööstuse ministriumis, mille tulemusena viidi samasugused uuringud läbi Järvakandi Tehases ja Punases Kundas, hiljem ka mitmete teiste ministriumide ettevõtetes. Sotsiaalse arengu plaan, mis uuringu tulemuste alusel tehti, sai tunnustuse osaliseks. Kordusuuringud tõestasid tehtu tulemuslikkust.

Pereelu

1965. aastal juulis sündis Alo. Vahuri esimestel eluaastatel oli Asser suurema osa ajast Leningradis. Ta tundis süümepiinu, et sai pojaga vähe aega veeta. Nüüd oli kaks poega, kes ootasid isa töölt koju.

Pälsoni tänavale kolides saime tore-dad naabrid – Maastikud, kellest said meie sõbrad kogu eluks. Naabritüdruk

Asserile meeldis lastega tegeleda.

Ustavad sõbrad – Uno Essenson, Aleksander ja Lea Maastik ja Helvi Essenson.

Huno ja kaks abimeest, Uno Essenson ja Asser.

Ülo, Valve, Kati, Kaie ja
Toomas Vooglaid.

Foto: Murutaride pere kogu

Piret, kes oli Vahuri-ealine, teadis, et Vahuri isaga on tore olla – ta lennutab Pireti kõrgele lae alla ja ülalt on uhke Vahurit vaadata.

1968. aastal sai meist autoomanikud – sain tehastest autoostu loa sapaka ostmiseks, mida keegi ei soovinud. Meil poleks raha olnudki kallima auto ostmiseks. Minust sai autojuht, Asserist automehaanik. Meie peres on osi olnud lihtne jaotada – mis sobis ühele, ei sobinud teisele. Suvepuhkused muutusid huvitavateks, liikusime palju ringi, nii idast läände (Setumaast Pärnuni) kui lõunast põhja (Antslast Tallinnani). Käisime marjul ja seenel. Eestist kaugemale ei sõandanud me oma „limusiiniga“ reisida.

Sel ajal alustas Asseri kasuvend Huno Toomiste suvila ehitamist Kabli randa.

Hakkasime suvepuhkusi veetma Kablis. Sageli tulid Kablisse suvitama ka meie sõbrad Ülo ja Uno peredega.

See oli suurepärase aeg – päeval päevitasime ja ujusime meres, mängisime bridži. Öhtul istusime välikamina ääres, tegime süüa, vestlesime. Lapsi oli meil palju ja neil oli rõõmu ja lusti laialt.

Huno lastepere keskel, temast vasakul Kalev Essenson. Taga vasakult Mari Toomiste (Moor) ja Alo. Ees Vahur.

Asser, Valve, Inga ja Ülo – väsinud suusatajad Vellaveres bussi ootamas.

Igasügisest üldrahvalikust „jõhvikarallist“ võttis meie sõpruskond sada protsenti osa, vähemalt neli-viis autot kolonnis. Suusatamas käisime Elva ümbruses Vapramäel ja Vellaveres.

Eriti tore oli talvel sõpradega Pühajärve ääres EPA Kolga puhke- ja suusabaasis käia. Seal suusatasime, pidutsesime, käisime saunas ja saunast hüppasime jääauku. Nõlvadel sai nii oskusi kui julgust proovile panna.

Nendel aastatel tuli Asseri ellu purjetamine, millest sai meie meespere hobi number üks.

1969. aastal suri Asseri isa ja temast mahajäänud pooleliolev maja Tihase tänaval pani proovile meie suutlikkuse toime tulla ehitustöödega, materjalide muretsemisega ja kõikvõimalike eeskirjade ning nõuete järgimisega. Asser koos poegade ja sõpradega sai suurepäraselt hakkama ja 1975. aastal kolisime Tihase tänavale.

Võrtsjärve ääres

Maja valmis, mis edasi? Muidugi suvila! Kuhu? Kuhu mujale kui Võrtsjärve äärde, purjetamise Mekasse, kus juba terve rida purjetajate maju Tammel reas. Kahjuks olid seal kohad otsas, lähiümbruses aga moodustati aianduskooperatiive. Asseri ja Uno Essensoni eestvõttel loodi EPA aianduskooperatiiv, mille esimeheks sai sõber Uno.

Kõigepealt algasid ehitustööd. Vehendis said meist ka „potipõllumehed“. Kuna enamikul meist puudusid aiapidamiseks vajalikud teadmised, kuulasime Asseri kui epaka nõu, mida ta andis vanaisa talus koolivaheaegadel saadud kogemustele tuginedes. Vehendi õhtuid sisustas bridž.

Ka linnas olles mängisime oma sõpruskonnas aegajalt bridži, kuid Vehendis sai sellest parim ajaviide. Bridžinakkuse said ka pojad ja mõni pojapoegadest. Asser oli eriline mängur. Lehte Hainsalu meenutab raamatus „Olla üheksavägitse“: „Asser Murutar on tõeline kompu, tema blufib iseenese ja kõigi rõõmuks ning läheb naerdes neljaga alt ja naudib partneri pahameelt. Auru väljalaskmise süütu meetod see ongi...“

Maailma avastamine

Vabas Eestis elades täitsin mina oma suure unistuse – hakkasin mööda Euroopat reisima. Reisiraha saamiseks läksin veel pensionärina tööle, oma endise tehase baasil loodud aktsiaseltsi. Reisin koos sõpradega ja kutsusin ka Asserit kaasa, aga tema teatas alati, et kui ta kuhugi läheb, siis ainult Võrtsjärvele purjetama. Meie 45. pulma-aastapäevaks kinkisid pojad meile igati ette valmistatud reisi Pariisi. Seda reisi Asser nautis – Pariis oli ta lemmiklinn.

Pariis – unelmate reis! Asser Rodini muusemi foonil koos teise mõtlejaga.

Edasi läks juba lihtsalt – iga reis sobis talle. Mulle sobis samuti. Hoopis huvitavam ja turvalisem oli kahekesi reisida. Kohvrite kandmisest rääkimata.

Asserile meeldis väga Iirimaa, sealne karge loodus. Iirimaa sünge ajalugu suure naabri kõrval tuli meile tuttav ette.

Reis Šveitsi erines teistest reisidest. Sinna kutsus meid koos oma ema Eha-ga külla Asseri kasuvenna tütar Tiina Vares, kes töötas Eesti põllumajandusvaldkonna euroametnikuna Genfis. Tiina autoga tegime väga huvitava ringreisi, mille tipp hetk oli tõus (tõsi küll – tõstukiga) Mont Blanci jalamile. Alpides ringi sõites jõudsimme isegi Itaalias ära käia.

Kuldpulmareisi tegime loomulikult Pariisi.

London, Baker Street 221 B.

Inga ja Asser 50 aastat hiljem – Kaukasuse asemel Alpid, Kazbeki asemel Mont Blanc.

Foto: Tiina Vares

Tiina Vares Genfi kodu ukseel.

Foto: Inga Murutar

Uus sajang – uus elu

2002. aasta sügisel lõpetati Asseri tööleping Eesti Põllumajandusülikooli maasotsioloogia õppetooli juhataja professori ametikohal. Mina olin juba mitu aastat tagasi oma tööeluga lõpu teinud. Algas täiesti uus elu. Abielust sai abi elu – viimaks vastas vorm sisule. Hommikust õhtuni, ikka koos, kahekesi, üksteist toetades, lohutades, vahel ka tülitsedes, ühest katsumusest teise. Katsumusi aga jätkus. Tervisehädad algasid just siis, kui oli aega põdeda – haige olla ja rahulikult terveks saada. Oli üks “seadus”, mis nägi ette, et kui üks abielupool on teatanud, et ta on haige, siis pidi teine ootama oma järjekorda. Meie peres see toimus, me polnud kunagi korraga haiged. Mina alustasin oma puusaoperatsioonidega ja Asserist sai äärmiselt hoolitsev põetaja. Tundsin end haigevoodis nagu kuninga kass ja paranesin jõudsalt. Asseri haigused olid aga hoopis tõsisemad ja, mis kõige kurvem, progresseeruvad. Esimesed märgid südamehaigusest andsid tunda juba seitsmekümnendate aastate lõpus. Südame esimene sondeerimine tehti üheksakümnendate lõpus. Asseri kardioloog – vana, suurte kogemustega südamearst dr Kõiv suutis talle selgeks teha, et on aeg teha oma elus muutused tervisliku eluviisi suunas: loobumine suitsetamisest, mõõdukas sport ja tervislik toitumine.

Asseril jätkus iseloomu – päevapealt lõpetas ta suitsetamise (esialgu vähemalt avalikult). Järgmised abinõud otsustasime kahekesi ette võtta. Kuna ujumine oli Asseri jaoks tudengiaastatest peale lemmikspordiala olnud, otsustasime sellega alustada. Olid ju Tartus nüüd selleks suurepärased võimalused, sellised, millest Asser kunagi Emajõe sauna basseinis „vannis“ trennides ja võisteldes unistas:

Kõik need aastad, haakund pähe,
mõtteke ei ära lähe:
ehitaks me mugava,
uue suure ujula.

Aprill 1962, Alo Alas

Hakkasime mitu korda nädalas Aura ujulas käima. Kell seitse, kui ujula lahti tehti, olime kohal. Sel kellaajal oli vähe ujujaid, mistõttu oli lahe ujuda. Asser ei osanud endise tippujajana aeglaselt ujuda, tema kroolis tempokalt mõned ringid, väsis ära ja ootas mind fuajees ajalehte lugedes. Nii käisime ujumas mitu aastat.

Asser alustas ka regulaarse jalutamisega. Talle sai harjumuseks toidupoodides toidu järel käia. Teekond nii Ringtee Selverisse kui Võru-Aardla ristil asuvasse kauplusse oli sammudes täpselt mõõdetud, mistõttu ta sai täpset arvestust pidada. Varsti leidis ta endale sõbra, kellega jalutamine oli mõlemale oluline. Selleks sai Vahuri koer. Nad kõndisid mööda Tammelinna tänavaid, mõlemal tähtis nägu peas.

Kõndimine oli esialgu ainult Asseri hobi. Mina liitusin sellega hiljem, kui leidsin, et see on kasulik mullegi.

Viimastel aastatel, pärast rasket südameoperatsiooni hakkas Asser usinasti käima taastusravis südamesõprade grupis, kus treeningud toimusid suurepärase füsioterapeudi Vivian Laaneotsa juhendamisel ja kardioloog Maie Ojamaa jälgimisel. Peale treeningute organiseerisid südamesõbrad mitmesuguseid üritusi, matku, ekskursioone ja tähtpäevade tähistamisi. Asser võttis kõigest agaralt osa, tundis end uues seltskonnas hästi ja nautis seda.

Tervislik toitumine polnud meie jaoks uudis. Südamearsti erisoovitus oli aga, et kui kevadel tärkab esimene roheline taimehakatis, olgu see naat või võililleleht, tuleks üles korjata ja salati sisse panna, lisaks marjapõõsaste puhkemata pungad. Omalt poolt lisasime salati maitset silmas pidades paprikat, õunu, sibulat ja valasime kogu selle kraami üle hästimaistestatud õliga. Salati valmistamise võttis Asser oma tööks, hakkis selle imepeenikeseks ja segas sada korda. Praegugi pean salatit valmistades sellest arvust kinni, olgugi et see on tüütu. Salati juurde söime alati tüki kala, sageli oli selleks heeringas. Igal hommikul oli menüüs puder, õnneks oli pudrumaterjali valik lai. Putru söime toormoosiga, marjad saime oma aiast.

Hea oli, et kõike värsket – tomateid, kurke, sibulaid, marju, õunu ja palju muudki – oli võimalik oma aiast võtta. Olime ka linnas aiandust arendanud ja parasjagu vaeva näinud. Füüsiline töö värskes õhus oli just see, mida me mõlemad vajasime ja tegime seda meelsasti. Pojad abistasid meid jõu ja nõuga ning vahel ka materiaalselt.

Kõik see, mis me tervise turgutamiseks ette võtsime, andis Asserile jõudu ja energiat, lisas lootust, et on võimalik haigustest hoolimata huvitavat elu elada.

Järeltulijad

Rõõmu, vahel ka muret, töid meie ellu lapselapsed. Nendega sai Asser rakendada oma pedagoogivõimeid, mis minul kahjuks puudusid. Ometi oli ka minul oma roll – toimetasin köögis, süüa oli kõigil vaja ja vastavalt vajadustele transportisin soovijaid oma sapakaga punktist A punkti B. Punktis B oli enamasti kas spordisaal või ujula.

Puhkus peale jalutuskäiku.

Vahur Hugoga.

Esimene lapselaps, kes meie perre tuli, oli Hugo. Elasime sel ajal koos Vahuri perega, mistõttu sain Hugole palju aega pühendada. Asser käis veel tööl ja väike Hugo oli tema jaoks lihtsalt väike ime.

Lapsed kasvavad ruttu. Alo pere lapsed hakkasid üksteise järel koolis käima. Pere traditsioone järgides pandi nad Tamme Gümnaasiumi, kodu oli neil aga kaugel – Vehendis. Igal hommikul sõideti linna, lapsed kooli, ise tööle. Kui tunnid lõppesid, algas meie osa selles protsessis. Vastavalt rollijao-tusele valmistasin selleks ajaks lõunasöögi. Peale lõunasööki, algas Asseri töö. Tegutseda tuli delikaatselt, aga operatiivselt, aega oli tavaliselt vähe! Vaba aega taheti ju hoopis sisukamalt veeta kui igavat koolitööd tehes. Asser nõustas kodutööde tegemisel, kontrol-lis, kas kõik on tehtud, ja abistas hädas-olijaid. Mõnda tuli sageli aidata, mõni

ei vajanud kordagi abi. Mina olin valmis trenniminejaid transportima. Nii oli see tavaliselt. Tegelikult tuli ette igasuguseid üllatusi. Mõnel oli tuju paha, mõni oli saanud kehva hinde, mõnda oli solvatud, mõnda kiusatud, mõni oli lausa kolki saanud. Tuli asja uurida, midagi ette võtta. Asserile käidi südant puistamas, tema oli mõistev, oskas lohutada ja lahendusi pakkuda. Mina ägestusin kergemini ja kippusin noomima. Neil paljudel kordadel, kui mõni lapselaps meil ööbis, oli Asseril kombeks kooliminejad, eriti tüdrukud, hommikul kooli saata. Paistis, et selline saatmine tüdrukutele meeldis ja Asser teadis, millal tuleb lasta neil üksi minna – siis, kui koolimaja paistma hakkas. Alles hiljem sain teada, et teekonnal kooli lauldi täiest kõrist setu laulukesi.

Kõik see andis meie elule värvi. Sellist seltsielu jätkus mitmeks-mitmeks aastaks: ühed said suureks ja liikusid edasi, järgmised astusid nende jälgedes.

Suved aga möödusid Võrtsjärve ääres, Vehendis ja varsti isegi rohkem Tam-mel – purjetamise „baasis“. Seal ehitati ja remonditi laevu, valmistuti iga-aasta-seks regatiks. Võrtsjärve regatt oli suve tipp-sündmus. Asser oli seal nagu kala vees, lapsed tema ümber aga püüdsid õppida kõike, mida vanaisa õpetas, näitas ja rääkis. Regatile sõitsime, auto täies lastis, põhi peaaegu vastu maad. Autosse laa-diti põhiliselt laeva tarvikud, tagavaraosad ja materjalid. Väga tähtis „tarvik“ oli

75. sünnipäev! Vasakult Asser, lapselapsed Margareta, Brigita, Richard ja Vahur tütre Pilleriini ja Karin Hango lapselapse Saskia Hangoga.

Foto: Murutaride pere kogu

minu peaaegu saja-aastane Singeri õmblusmasin, mis oli võistluste ajal Asserile rebenenud purjede parandamisel abiks.

Noor purjetaja Pille on kirjutanud:

Kord Brigita ja Pille Cumuluse purjed ribadeks sõitsid
 Asser parandas, vägesid juhtis.
 Niidid, nõelad, õiged pisted,
 vana hea Singer
 purjed jälle uueks lihvis.

Kõige mahukama ja raskema laadungi moodustasid Asseri tööriistad, neid oli kastides, kottides ja ämbrites. Võistluste ajal oli Asser oma remondibaasiga asendamatu. Regati aeg oli lastele rõõmupidu, ja mitte ainult neile. Asser veetis seal päevad ja öhtud. Oli võistlustel vajalik asjamees ja öhtutel osaline. Mina transportisin ta igal hommikul Vehendist Tammele ja öhtul tagasi. Osa võtsin paraku ainult öhtustest üritustest, alati olin kohal traditsioonilisel pannkoogiöhtul. Seal kohtusin Asseri sõpradega ja nende pereliikmetega. See oli üks väga sõbralik ja perekondi liitev kogukond. Lastest said ajapikku purjetajad, kes alustasid jungadena laevadel ja sõitsid varsti täieõiguslike meeskonnaliikmetena küll soodis, küll

Asseri unistuste laev – aastaid kavandatud ja ehitatud trimaraan M-1 Kaur.

roolis. Vanaisa oli neid sellisteks oma eeskujuga kasvatanud.

Mis on vanavanemate suurim õnn? Et need väärtused, mille järgi meie oleme elanud ja neile püüdnud edasi anda, aitaksid neid ja et nad oleksid õnnelikud. Mälestused mäletamiseks.

Parim meie elust on meie pojad. Ja järglased.

Noor purjetaja Maria Indira soodis.

Richardi väike tütar Lumi on kange ujuja – täiesti vanavanaisasse!

Inga Murutar
20.I.2021

Viis Murutaride meest – Aleksander, Richard, Alo, Vahur ja Asser,
koer Barbarast rääkimata.

Vahur Murutar: Mälestusi isast

Järelehüüdeks

Minu isa oli sünnilt Väike Prints ja loomult musketär A. Dumas' „Kolmest musketärist“. Nooremana rohkem Porthos, hiljem nagu Athos.

Paljud tunnevad teda kui eksistentsiaalse filosoofia selgitajat ja muidu asjade mõtestajat. Nii minagi – temaga sai arutada asjade olemuse ja näivuse üle kõrge vanaduseni. Mis tema puhul oli eriline, oli tema võime võtta mind võrdväärse vestluspartnerina isegi siis, kui ma olin väga väike. Ja hiljem püüdis ta aru saada ja õppida kõigest, mida mina olin õppinud ja kogenud. See pani mind tundma end väga uhkena ja mõnikord piinlikult.

“Kolm musketäri” oli raamat, mida ta mulle ette luges, kui pidi mind hoidma. Sõnapidamine, au ja “üks kõigi, kõik ühe eest” põhimõtte olid asjad, millesse ta uskus ja mida kehasas. Ta oskas luua enda ümber kolme musketäri sarnaseid suhteid huvitavate inimestega mitmetes eluvaldkondades: Asser-August-Dima Leningradis õppimise ajal; Asser-Marju-Peeter Tartu sotsioloogialabori päevil; Asser-Ülo-Uno vabaajaettevõtmistel; Asser-Hillar-Uno purjetamisvõistlustel, jne.

Seega oli temaga alati huvitav ja midagi põnevat toimumas. Mul oli võimalus sellest osa saada ja kuulata-vaadata pealt nende arutelusid ja tegusid. Oli, millest eeskujuga võtta ja hiljem ise edasi mõelda.

Jalgratas ja purjekas

Mu isa oli helde mees. Mõnede arvates ehk liigagi helde, laia joonega. Usun, et üheks selle põhjuseks oli tema külluslik, võimalusi täis lapsepõlvemaailm: mõisahooned, park, tallid, oma hobune, mootorratas, oma püss, basseini, kus ujuda.

Väikese Printsiga ei seostu ta minu jaoks siiski vaid helduse kaudu. Isa jäi maailma nägema nagu Antoine de Saint Exupéry'gi justkui maapinnast kõrgemalt ega seostanud ennast liigselt maiste asjadega.

Mõnikord tegi ta siiski täiesti ootamatult midagi imeliselt praktilist. Kord tuli ta koju ja oli puhkuserahade eest ostnud mulle jalgratta. Mitte mingi tavalise, vaid päris ägeda ratta, mis suviti maal mulle palju vabadust andis.

Mõni aasta hiljem tõi isa mulle päris oma purjeka, erilise kahvelpurjega. Olin siis vast umbes kaheksane ja paaril korral laste purjelaagris käinud. See oli olnud paras eluga toimetuleku õppimine, tegelikult ma kartsin suurt vett. Minu oma purjeka tegime aga isaga koos paremaks. Mäletan, et ühel õhtul tuli isa koju, teivashüppe teivas õlal. Sellest sai uus mast. Oma lapsepõlvemaal Oiul olin laevaomanikuna tõeline krahv ja hinnatud sõber. Ühel järgneval aastal ajasime sõbra-ga purjeka jõe peal ümber ja päästisime ära. Siis olid hirmud läinud.

Laupäeval isaga

Oma kohatisele eluvõrusele vaatamata õpetas isa mulle tohutult palju praktilisi asju. Koos restaureerisime paate. Koos ehitasime Tihase tänava maja. Ikka võtsime midagi ette ja mõtlesime välja, kuidas seda teha, ja tegimegi.

Lisaks oli ühiste ehitamiste käigus minu osaks “tugiteenustega” tegelemine – nii õppisin näiteks katla ahju kütma, teed tegema ja koorega kartuleid keetma.

Kuidagimoodi suutis isa jätta mulle mulje, et ka mina olen võrdväärselt vajalik tegija. Ja praktilises vormis selgeks teha midagi olulist koostöö kohta: koos oleme võimsamad kui ükski ja kõik ei pea tegema võrdselt ja samu asju.

Isad ja pojad

Mu kõige räägitum lugu isaga seoses on Virtsu purjetamise lugu. Plaanis oli tore merereis poegadega. Isa, tema sõber Ülo, mina ja minu sõber Tom, Ülo poeg. Kavatsesime purjetada Saaremaale, kust oli pärit Ülo isa Vahur. Võtsime sotsioloogialabori Volga (mis oli tolle aja kõige ägedam auto – mis sest, et vanast taksost ümber ehitatud) ja sõitsime Pärnusse. Seal sõime restoranis lõunat, kõike võis tellida. Pärast käisime poes ja ostime proviant – ungari pekki ja muud olulist värki. Kõik oli sünnimüra. Ja siis läksimegi Folkboodiga merele. Folkboot on üsna kipakas paat ja ilm oli päris kõva – tuule kiirus tõusis nii umbes 25 meetrini sekundis. Me Tomiga olime põhiliselt isadel jalus, sest kajutis läks süda pahaks ja eks hirm oli ka. Kui mehed purjede vahetamisega tegelesid, pandi meid kahekesi rooli. Ühel hetkel ütles Ülo, et nüüd peame küll paudi tegema, muidu purjetame varsti üle piiri. Nii sattusimegi Virtsu. Sealne piirivalve uuris, et “Võ atkuda?” ja kui sai aru, et merelt, siis kiitis “Nu molotsõ!”.

Kui kindlalt kaldal olime, ütles isa, et nüüd ta saab küll aru, miks rannaküla-des nii palju kirikuid on. Meie Tomiga tegime sünnimüra laulu “Kord Folkboot ühe mastiga...”.

Kelleks saada

Laevakapteniks õppida mul silmad ei lubanud. Filosoofiat oleks saanud õppida vaid Venemaal ja seda isa ning tema sõbrad ei soovitanud. Risk ajupeetud saada oli tolleks ajaks liiga suur. Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm kiitsid vastloodud ajakirjanduse kateedrit, et noored õppejõud ja aetakse õiget asja. Õppides sai varsti selgeks, et huvitav oli küll, aga ajakirjaniku amet pole mulle hingelähedane.

Eks isa olnud mind ikka oma salapärasel viisidel juhendanud. Alailma oli mõni raamat kuskil lauanurgal. Ja siis kunagi ta kutsus, et tule vaata, suhtlemist-reening on üks päris asi.

Kuskilt oli ta mingid rahad välja ajanud ja korraldas EPAs Tallinna Pedagoogilise Instituudi abiga suhtlemistreenerite väljaõppe.

Läksin vaatama, jäin käima, väga huvitavaid asju õpetati väga inspireerival viisil. Seni mäletan Bandurast ajendatud arutelusid õppimise kohta, Rogersi lä-

Mina, isa, ema ja Bruno.

Foto: Murutaride pere kogu.

henemisega tutvumist. Isa ise käis ka ja minu meelest õppis ta sealt midagi väga olulist selle kohta, kuidas intensiivset õppimist esile kutsuda. Hiljem nägin teda õpitut kasutamas tema juhitud juhtimisringides.

Mina leidsin sealt oma kutsumuse – inimeste arendamise väikestes gruppides. Ja see viis psühhoteraapiaõpinguteni, oma firma loomiseni, elukaaslase leidmiseni.

Koerahoidja

Isa armastas vahel ikka Väiksele Printsile viidates meelde tuletada, et kui oled midagi taltsutanud, oled tema eest vastutav. Vanemas eas kohtusime kõige sagedamini koerte hoidmise raames. Meie esimest berni alpi karjakoera hoidsid vanemad sama kohusetundlikult kui mu venna lapsi.

Kui me teise berni võtsime, ütles isa: “Selle koera õpetan ma jalutama!” Küllap olid nende ühised jalutuskäigud kuidagi vajalikud neile mõlemale, igatahes ootas see hiiglaslik ja väga füüsiline loom vajadusel kannatlikult Asserit järele. Ja isa oli minu silmis lausa missioonitundeline koerajalutaja – ei hoolinud ilmast, ei häbenenud tollal veel harjumatuid kakakotte.

Muri elas pärast Asseri surma veel mõned kuud.

Vahur Murutar, 30.11.2020

Karin Hango:

Asser Murutari neli identiteeti

Mul oli rõõm õppida Asserit tundma “kihiti” – alul õppimise ja töö kaudu, hiljem isiklikumalt, miniana.

Esmalt kohtusime 1980ndate alguses, kui tollases Eesti Põllumajanduse Akadeemias korraldati suhtlemistreenerite väljaõppekursus. Asser vedas seda asja (projektideks selliseid ettevõtmisi toona ei nimetatud) ja muidugi osales ka ise. Kusjuures minu jaoks oli muljet avaldav eelkõige see, et talle näisid osalejad sama siiralt huvi pakkuvat kui õpetatav. Usun, et tema oli oma ajast selles mõttes ees, et ta tundis juba siis huvi koosloome vastu ja taipas, et uued asjad sünnivad inimeste kohtumiste tulemusena ja arutelude käigus.

Kuidagi läks igatahes nii, et ta kutsus mind oma uurimisgrupi aruteludele (ehkki ma sotsioloogiast midagi ei teadnud) ja palus rääkida inimeste enesekontseptsioonist ja mina-pildist. Ja mu suureks üllatuseks pandigi järgmisesse maaelu-uuringusse ka küsimused maainimeste identiteedi kohta...

Õppija ja eestvedaja

oli Asser peaaegu igal pool, kus ma temaga kohtusin. Suhtlemistreenerite väljaõppet ja maasotsioloogiast oli juba juttu. Samasuguses positsioonis oli ta aga ka näiteks purjetajate kogukonnas – ikka kedagi uut kaasamas, midagi uut uurimas ja midagi vana edasi arendamas.

Hoidja

oli Asser paradoksaalsel moel samavõrra. Juured olid talle igas mõttes olulised ja kuidagi suutis ta austust nende vastu manitsusteta edasi anda. Kui ta perekondlikel tähtpäevadel laulis “Kuni su küla veel elab, elad sina ka”, tõusid lapselapsed püsti isegi murdealistena.

Toetaja

rolliga seoses tuleb mulle esmalt meelde see, kuidas Asser juba vana mehena koos Vahuriga meie katust soojustada või vihmaveesüsteemi kohendada aitas. Olles suures osas mu enda professorist isaga nii sarnane, oli ta lisaks ootamatult praktiline, osav ja alati abivalmis. Meil ei jäänud koerte või laste tõttu tegemata ükski töö ega reisimata ükski reis. Tihase tänavas neid majutati ja armastati ja tasapisi ka kasvatati.

Karin Hango koos Vahur, Alo ja Asser Murutariga.

Foto: Murutaride pere kogu.

Tagala

oli Asser kindlasti ka paljude teiste jaoks, eriti viimastel eluaastatel. Võrtsjärve regati ajal purjelaagri kuuris koos kõikvõimalike tööriistade ja tagavaraosadega, oma väravas koeri vastu võtmas, köögis teed pakkumas ja muresid või uudiseid kuulamas...

Need napid kirjeldused Asserit muidugi ei ammenda. Tegelikult võis ta olla ka hoopis teistsugune. Näiteks on üks korduvamaid motiive meie koduvideotel selline, kuidas Asser tuleb koos Ingaga suure pundi enda kasvatatud rooside või krüsanteemidega meie trepist üles.

Alo Murutar: Meie põlvkond elab ühes elus mitu elu

Esimene teadlik pilt isast. Isa seisab harkisjalu väga kõikuvas mootorpaadis ning tangib seda käigu pealt nii, et ühtki kütusepiiska kuhugi ei pudenenud, mootor välja ei surnud ja meie ööseks kuhugi hulpima ei jäänud.

Minule usaldas ikka rooli kah. Olin 8-9aastane. Eht-isalik nüanss oli siin pisi, et Emajõe alamjooksu rappa marjule minna soovinud naistel piisanuks tege-likult 20 meetrit üle Pedja jõe minekust.

Isa võttis naiste soovi täitmise nimel ette tõsise soorituse, minu silmis kange-lasteo – sõitsime Oiult Tartu kaudu Emajõe alamjooksule – liiter kütust kilomeetri kohta. Sest see oli vägev. Sest sellest ma räägin ikka, kui mootorpaatidest juttu tuleb.

Ema hooleks oli tagala ja suuremad planeeritud ettevõtmised, isa kujun- das kõik mitte-rutiinse. Ta hoidis sellega 2×2 meetrit tüüpe – minu ja Vahuri – pidevas tegevuses. Ülejäänud keskkoolinoored ja tudengid lustisid kusagil era- kaid-ühikaidpidi. No eks meiegi veidi, aga muuhulgas treisin isa Leningradist os- tetud multi-instrumendiga *umelõje ruki* kõikidele viilidele varred. Ja ehitasime, laevu ja maju. Ja veel laevu. Renoveerisime vana mäda sõidukõlblikeks alusteks. Vahepeal muidugi käisin „Olavi juures õppimas“ (Vahur vist külastas samal ajal „patsidega Madist“).

Tihase tänava maja ehitati meie esivanemate poolt vanaisa Aleksise juhatusel. Mäletan seal sotsioloogide kirglikke õhtuid ja päevi ning alumiiniumpotis Le- ningradist toodud roheline tee briketist ülikanget rohelist teed vaaritamist. Min- gil talvel tuli majas sooja sees hoida ning Vahur käis igal päeval kütmas – kõva poiss... Mina liitusin alates põranda lakkimisest mingi rämeda *termojadjernõi* la- kiga, mille kõrval nitro ja pentaftaal on poisikesed. Järgmiseks oli meie missioon kinnitada põrandaliistud – neid eelnevalt tüübeldades ja siis kruvides. Tüütu, aga õpetlik. Ja siis kolisime sisse, põgenedes Pälsoni tänava kortermaja lutikate eest.

Pärast üsna kirvetõise majaehitusega möllamist oli tagasi laevade juurde pää- semine tõeline magustoit. Majadel on laiad seinad ja sirged katused – laevadel on erivajadused.

M-klassi kolmemehelise svert-paatidel Meigas, Kiur ja Kaur on olnud igapäev erin- ev hing ja selle kohtlemise võtted.

Isa büdžeti sellest osast, mida „naine ei teadnud“, neelasid lõviosa laevad. Emal kodus massiliselt sulle, mille eest teenitud lisaga ta reisis. Kõigepealt sõbranna- dega, siis ka isaga. Raha oli emal nii palga kui lisa teenimise mõttes alati rohkem, sest selles riigis hinnati siis ameteid ja tasusid niipidi.

Vaesed me ei olnud ial – toit ja katus oli alati olemas, aga vaba raha mitte kunagi.

Küllalt olen lapsena peete või mida iganes kõblanud ja kaste kokku tagunud. Kui midagi eba-eluliselt olulist oli vaja osta, tuli ise raha teenida.

Selleks, et osta elu esimene duubelkassettmakk kõigi fänside lisadega, tegime Vahuriga Bruno Sauli suvilas Pühajärve ääres paar kuud tööd. Põhjus oli see, et isake olla eelmisel talvel oma toas istunud, müsitutt tuuletõmbes lehvimas. Iga sent sellest tasust läks maki alla – aga näe, milline Lugu!

Lugude sündimise ajal me veel suurt pilti ei näe ja päriselt ei adu, mis teoksil.

Minu sõbraks osutus mu vanemate laiaast ringkonnast kõige sobivama teejuhina mu oma isa kõrval ja kannul Jaak Tamm. Psühholoogi haridusega Jaak oli algusest lõpuni sotsioloogialaboris – ja juhtus minu ja Vahuri kitarriõpetajaks. Tema oli sunnitud ära kuulama Vahuri „bändi“ musikaalsed katsetused teemal „Väike tüüüdruk, väike tüüüdruk, liialt noor veel oled sa...“ ja minu personaalsed undamised ligilähedasel viisil „Kaks laulejat, üks noor ja teine vana..“ Ta oli Mainori võtmeisiku ja ENSV esimese eraettevõtte „Kodamu“ direktorina mu ülikooliaegsete praktikate ja diplomitöö juhendaja. Tühja ma nii noorena Tartu Ülikoolis majandust õppides teadsin, kelleks saada tahan. Isa ja Jaak seadsid mulle leebe stardiraja – nuusutasin asutajana EPA Teaduse Rakenduskeskuses isand Ivaski juhtimisel tuuli, kuni saabus kutse Kadastikult „Edasi“ „Postimeheks“ – Eesti esimese eraajalehe – ülesehitamiseks. Sealt edasi rajasime oma kirjastuse Elmatar ning sealt edasi väljakutsed iduettevõtete maailmas ja purjekakipperina suurtel meredel.

Nii on.

Kasvõi see, kuidas ema meid enne Laulva Revolutsiooniga lõppenud IME-ae ja kunstlikult tekitatud defitsiiti poodi saatis: poes on kahte sorti suitsuvorsti, ärge seda odavat tooge! Viis aastat hiljem polnud peale „koerarõõmu“ üldse mingit vorsti – tulid talongid, fosforiidisõda ja... Eesti Vabariik. Raha teenisime Raul Mäesalu mustas malevas maju ehitades ja Katrin Kaasiku mahitusel konservikombinaadis hapukapsaid hõõrudes. Mõnikord vedas ja isa kutsus mind järjekordsel sotsioloogilisel küsitlusel intervjuerijaks.

Minule ja Katile sündis koos laulva revolutsiooniga esimene poeg Richard ning augustiputši ajal oodatud esimene tütar Margareta tuli ilmale juba iseseisvas Eesti riigis. Ja siis Bririta, Aleksander ja Maria Indira.

Mäletan, nagu õpetas isa, ja imestan, kui püüdlilikult paljud inimesed püüavad unustada.

Meie ehtasime ja korilesime, hoidistasime ja õmblesime poole oma ärkveloleku-ajast. Täna need maale-kolijad peavad end ainukordseteks kangelasteks, sest valikulist vaegmõlu ei korrastata vana kooli meeste tarkusega.

Pea tunnistama, et olen koos vanematega ehitatud ja haritud Vehendi kodu põldu püüdnud pärast isa pidada üksnes austusest nende vastu. No ei ole mina

mingi mullainimene! Olen teoreetiliselt küll jah seda meelt, et kui on rasked ajad, pea pigem kolme lammast kui kahte koera, aga praktiliselt niitsin meie tublide naabrite Essensonide-Reppode-Palgete hämminguks kogu 2020. aasta saagi maha... muruniidukiga. Ja need 12 kartulit said hakklihavormiks.

Varesed sõid herned, mügrid juurikad – pojad püüdsid kaastundlikult põid-laotsa-suuruseid kartuleid noppida... Aga samas ei olnud ka isa mingi sündinud põldur.

Meie viimasel ühisel peenarde-tegemisel kordasime üle krahv von Bergi kuld-sed sõnad: *paneb see sitt ja küll tema kasvab – tahab see Jumal, või ei taha tema mette.*

Et kartul omast käest võtta oleks, siis selle kasvatamine Viljandi maantee ringtee saviplingises pinnases nägi meil vanematega välja selline, et 100 kilo kartulit läks kuude vaku, käis kange kollektiivne muldamine-haldamine ja... kümme kilo võtsime üles.

Nagu isa õde Vesta, oli ka mu isa oma vanemate jälgedes väga pühendunud mesinik. Kui ameerika haudemädanik meie mesipered hävitas, oli see väga-väga suur tragöödia. Nüüd küsin tädipoja Ennu käest, et kuidas sel aastal kah oli?

Pigem purjetan.

Kui isa märkas Võrtsjärvel ja pisut ka Saadjärvel, et poiss tahab roolimees olla, viis ta mu Säre juurde trenni. Praktika oli Ropka järvel. Päriselt ka! Olete te proovinud 100×100 meetril purjekaga taktikat ja strateegiat arendada?

„Vanad paksud“ ise askeldasid Võrtsjärvel Volga pealt ära toodud M-klassi alustega.

Minule korjas isa Pirital prahi alt välja vana purjeka 420. Kõik, mis võimalik, oli ära varastatud, kuni selleni, et sverdikaev oli pooleks saetud ja pool ära viidud.

Tuunisime selle jäänuse kahekesi nii üles, et olin mitu aastat konkurentsilt parim – arvates, et mina ise olen. Jaht oli.

Isa kasutas tema ehitamisel „Katera i Jahtö“-s avaldatud ja välja spioneeritud NASA valemit aero- ja hüdrodünaamika parima võimaliku profiili loomiseks. Nii täpne tilgakujuline rool ja svert said selle valemi järgi tehtud lekaalidega ja võisin sõita, kasvõi ahter ees – ikka esimene. 5–8 kraadi sain teistest tihedamalt vastutuult sõita – ja kiiremini, sellepärast. Sest need olid loodud minu isa meetodil: leiame lahenduse probleemile, mille kohta teised ei osanud veel küsimustki esitada.

Ainus abivahend oli eriti primitiivne eel-taskuarvuti, mille ema Soomest tõi, lekaalid ja millimeeterpaber.

Minu kui purjetaja 0-taseme reaalsus jõudis kohale, kui hakkasin suurte mees-tega meeskonnas sõitma – Jaak Tamm, isa, Hillar Valner, Uno Veismann... Uno pani mu rooli, ise oli soodis – ütlesin ju, et meeskond kasvatas! Uskumatu elamus.

Võrtsjärve haritlaspurjetajate telgikujuliste suvilate rivi, mille ühine harrastus Tamme poldrile tõi, on tänini alles. Öim, Avaste, Köbas, Eelsalu, Kūbbar, Truus,

Asser genuga tuult püüdmas.

Pildil: Isa, Brigita, Elsa.

Kukk. Pooled müüdnud, pooled ikka purjetamise usku.

Võrtsjärve regati korraldamine kukkus isa hellal juhtimisel mulle sülele. Ta ongi igal elualal lisaks eeskujule õpetanud, kuidas õigel ajal loobuda ja teatepulk edasi anda.

Koorisime teises suvilas koos kartuleid, keetsime neid ühe auguga pliidil... Kaks aastat oli igal meeskonnal ja perel oma pajuk. Sealt edasi – tänini – on meil kokatädi ja organisatsioon.

Ja nüüd läks korraldamine sooja käega üle järgmistele. Tänu sellele on Võrtsu regatt nüüdseks kasvanud „Murutaride suvemängudest“ kahe jahtklubi esindusürituseks

Pannkoogi- ja lõkkeõhtud olid algusest saadik, nüüd on lisandunud filmi- ja lauluõhtud, mille tulemusena

oskavad ka meie lapselapsed – Loo-re-Lars-Lumi ja teised ka – Tamme Jaagu, Tõnis Tulbi, Jüri Karja, Asseri, Ülo ja teiste korüfeede repertuaari. Teises rütmis, aga ikkagi. Johan (John) Rannast pani Võrtsu põhjakaldale sõprade abiga püsti Meltemi Jahtklubi. Võrtsjärve äärde on koos noortega tulnud väga palju uusi ilusaid hingi ja kolm uut jahiklassi. Tsiteerides Leo Luksi, Asseri kuld-õpilast: *see kukkus nüüd küll hästi välja, pühkida polnud vajagi.*

Ülo Vooglaiu algatatud Muhu väina regatile läksin esmakordselt „Lembituga“ aastal 1999. Aastal 2000 tulime oma väikese „Krissuga“ esimest korda Eesti meistriks! Minu eas... Tean väga hästi kes, omal vaiksel moel, oli meie ustavaim pöidlahoidja. Nüüdseks on oma laevadega Väinal käidud parkümmend korda.

Teise viisaastaku sõitsime Uku Randmaalt ostetud jahtlaevaga „Temper“; täna sõidab ja võidab temaga Pärnu purjetamisveteran ja laevaehitaja Harri Murd. Meie meeskond tõi Šotimaalt „Adventure“, et ei peaks valima, kes võib kaalu poolest pardal olla. Me valisime sellise laeva, et ei peaks gabariitide järgi sõpru valima. Iga on kah juba selline.

Kirjade ja raamatute kirjutamine oli isal raske. Mingil hetkel ta ütles, et kirjutatu on lõplik, aga ta tahab veel mõelda. Ja, et talle ei meeldi kui keegi kolmas loeb salaja tema kirjutatut. Burjaatias, sõjaväes olles, oli minu jaoks oluline ema kirjale lisatud iseloomuliku käekirjaga 2 aasta ainus lause „Tere poeg“.

Jutuks oli maasotsioloogia aabits ja Kolmapäevade kogumik... Selleks, et isa oma dissertatsiooni ära kirjutaks,

Kodus alati oodati: Richard, Alo, Asser, EM 2000 karikas.

Kesknädala Ringil, Pärnus 2004.

Vanaisa kirjutab Brigita vihikutele oma käekirjaga pealkirju.

„Tüdruk-jõud“: Maria Indira, Hanna Liisa, Margareta, Brigita, Alo, kitarr.

panid tema sõbrad ta omal ajal Karjalas luku taha ja andsid süüa iga viie lehekülje kirjutamise järel.

Tänases valguses on mitmed tema jutud, loengud arusaadavaks koorunud ja mitmed veel arusaamatumad. Ma ikka imestan, et miks tema ja Ülo rääkisid auditooriumile tavaliselt viisil, et sellest oli keeruline aru saada. Protsesside võlu ongi selles, et tegelikkus koorub kui sibul kiht-kihilt. Ajab nutma, naerma, ja kui ajusid on, siis aru saama.

Asser-Inga-Ülo-Jaak andsid ajast ees olles mulle isiklikult kätte nii isaks kui vanaisaks olemise õpiku.

Selles kirjutamata kirjas seisab, et täiesti lubatud on liigutuspisarad, väikestele tüdrukutele patside punumine ja pann-

kookide küpsetamine – see on eriti kõvade meeste õigus. Ja keset kohalikku kauplust, telefon kõrva küljes, tütre kirjelduse järgi, on mul õigus valjuhäälselt õigeid hügieenisidemeid valida.

Hea, et isa sai Võrtsu regatil kõiki lapsi kukil kanda ja lohutada, et täna on järvel kuri ilm ja lapsed ootavad vanemaid tagasi.

Meie põlvkond elab ühes elus mitu Elu – nõukogude okupatsioon, oma riik, euroliit, post-koroona-ajastu. Aga sõjaveeteranidena meid ei kohelda – maksame poekassas leiva eest kõigiga võrdväärset hinda. Me ise ka ei taha ega tohi endale allahindlusi teha – ei ole nii, nagu klassikokkutulekutel, kuhu jääd igavesti istuma.

Isa Minniga Võrtsu regatil (2010).

* * *

Tihase tänaval (2014).

Kati Saara Borodina¹:

Minu Asser – Uue Hea Ilma mees

Asser Murutar palvetas igal hommikul kõigi oma pereliikmete ja kallite eest. Eranditult igal hommikul – ühiskonnakorrast ja ilmast olenemata. Paar viimast aastat on ta Algallikale omakorda meie palveid vahendanud ning laulab ilmselt tänagi Seal „Tuhanded külad, tuhanded talud...“ ja seto hümnid sõnu „küll on rassõ koto tettä kate ilma veere pääl“ ning kannab aegade lõpmatusse „Uma kiile, valge’ rõiva’ – vana hūa süāme...“

„Kõik on loodud meie enese peas,“ mõtles ja ütles suurvaim Asser Murutar. „Me ise oleme omaenese looming, kõik, mida näeme ja kogeme, on meie enesete kordumatu kaemus. Pole ühtki samasugust nägemust-kogemust, ei enese ega ümbritseva reaalsuse tajumist täpselt samasugusel moel.“

Ametlik versioon oli neil aegadel mäletatavasti, et on üks valmis tõde, mis tuleb inimestele pähe taguda ning kõik muud võimalikud variandid tükkis loovuse ja inimese enesega välistada.

Omade seas Asserus Murutaruseks aunimetatu oli Uue Hea Ilma mees. Nii, nagu tema kommunistiks peetud vanemad Linda ja Aleksis, oma ajast ees. Nad uskusid, lootsid ja armastasid nii, nagu visioneerib ja manifesteerib tänane ärganud maailm.

Talupoeglikul härrasmehel oli kombeks lampi süüdates või kardinaid eest tõmmates saja-tähenduslikult lausuda: „Valgust varjukülgedele!“

Minu Asser ilmus mu ellu Tartu Tihase tänava maja välisuksel. Läksin tema nooremat poega Alot võrgutama, aga pörkasin kokku tema Härra Isa sügav-kirju-rohelise pilguga. Täpselt sellised kolla-rohe-sini-šamantilised silmad on kahel mu viiest lapsest.

Toona, 33 aastat tagasi, oli lävel mind tõredalt blokinud pilk nii vägine, et vaistu vael tema pojale järele vudides lendasin taandudes uulitsale istuli, kõik ülikooli-konseptid tänavakruusal laiali. Sisetunne viis mu ikkagi Ignasele, kus Murutari-poisid ülikooli kõrvalt eramuid ehitamas käisid – ja veel samal aastal Alope mehele.

Kui Asser meie pulmaplaanist kuulis, põlvitas ta Vehendis hernepeenras mu ees. Vaimuhiiust särisev Skorpion sedasi nüüd äkki... oh... – see oli mu elu üks tähtthetki, aga neid asju mõistetakse teatavasti alles hiljem. Universumi korraldatud suure pildi protsessid on inimeste jaoks teatavasti hõlmamatult pikad.

Vehendis, kus suur osa Murutari-võsused täna alaliselt elab, oli akadeemiliste

---

¹ 20 aastat ametlikult, kirjanikuna tänagi Murutar.

korüfeede alustav asum. Õppejõududele oli kätte antud lodumets – tehke oma suvilad ja potipõllud, palun väga! Sedalaadi sovjeti-reaaliat iseloomustab Asseri armastatuim mõistulugu: kõndis Diogenes mööda ilma ning kui temalt küsiti, mida otsib – otsin tõde! – jõudis Diogenes nõukogude liitu ning kui temalt küsiti, mida otsib – mul oli lamp...

Minu Murutariks-saamise ajaks oli metsa langetamise, maa kuivendamise ja kultiveerimise järel jõutud üles ehitada majakarp. Elasime komkas, veoauto kuu-dis ja pidasime mehiselt põldu. Olid ajad, mil kõik tuli ise kasvatada ja hoidistada, mäletate ju küll. Kartul ja oad, suhkrupeet, kabatšokid ja marjapõõsad, seene-mets ja vaarikaväljad... Nii ämm Ingal kui minul olid kladed, kuhu kirjutasime, kui mitu liitrit seda ja toda sisse sai tehtud.

Asser aga loovutas juurde sündivatele lastele tubahaaval oma ruumid visalt valmivas majas. Töökoda ja isiklik ruum – lapshaaval jagas ta kõik heldelt meile. Lasi meil elutoa tagaseina projektijärgsest poole kaugemale tõsta, teise korruse ehitada... Ja neelas rohesilmade pööreldes alla šoki minu esimesest raamatust „Naisena sündinud“. Nüüd on selliseid avalalt tegelikke teoseid kõik raamatupoed ja netiavarus pungil – toona olin pretsedent. Murutaridel ongi kena komme olla ajast ees, jäljendamatud originaalid.

Raamatuga „OtsaPotsa lugu – mina ise ju!“ sündis meie kirjastus Elmatar. Ning Asser jälgis kannatlikult, kuidas minukesest viiendat põlve linnaesteedist, kes heljus teatrisaalis-kunstikoolis, arenes Inimene. Oskaja. Igas mõttes.

Tema ise oskas Vehendis nautida Essensonide ja Reppodega bridži ja segu seitset – legendaarsete ülikoolimeeste spets-napsi, ning teadis Rem Blumi ja Hando Kruuvi fenomene imetledes ja sõbralikult tõgades, et siin ja praegu tehakse ajalugu. Vedas mõõduka grentsmanni – piiritusenaps, noh – tuules Muhu väina regati ja Võrtsjärve purjenädala traditsiooni saama ja jääma. Meie, ullikesed, võtame nii suuri fenomene aga teatavasti enesestmõistetavatena...

Kuna minul olid esimese abielu ajal lõputud ümbermaailmareisid, mu ellu tulid hobused, teatri-, tsõga- ja sõgeprojektid, kohtusime Asseriga harvem. Meenub, et ükskord lõpmatuses vesteldes võrdlesime ja peegeldasime, tagasisidusime ja võimendasime seda, kuidas kumbki elusolendite aurasid näeb, kanaldab, manifesteerib ja Algallikaga suhestub.

Nojaa, tollal selliseid sõnu ei kasutatud. Asser ütles lihtsalt: „Mul on üks liisa-silm, mis näeb teistmoodi kui tavalised kaks.“ Mis tal ju samas samuti tavalised polnud.

Tänu kolmandale silmale järgis dotsent Murutar põlluülikoolis ka õppekava teistmoodi. Diamatt tähendas tegelikult eetikat, antroposoofiat, inimsuse Lugu.

Tema kolmapäevaõhtused koosloomised oma jüngritega Riia mäel olid kui Meka-rännakud. Neist kasvas välja Maarjamaa mahlakaim mõtlusmeistrite koolkond. Mis on samaväärne sellise imeteoga nagu ilmvoimatutel aegadel sotsioloogialabori loomine koos Ülo Vooglaiuga.

Asser ja Ülo on nagu tsunami – nad on Eesti tõusulainena katnud inimestega, kes on uhked selle üle, et on nende Meistrite õpipoisid. Selliks sõandavad vähesed end nendega võrreldes ülendada.

Meister ise oli uhke oma setumeelsuse-keelsuse üle. Minu jaoks olid koos temaga ta vanematekodus Meremäel Uusvadas Miitra Miko päristalus ja Seto Kuningriigi päevadel käimised pühamad kui mõni kena keskmine moodne Santiago de Compostela külastamine. Kasutan tänini südameüdisse juurdunud asserisme „tuu ka määne asi“, „tühä mõtsa pääle“ ning poetan oma lavastustesse haanijamihi-maailma veerekese pääle ning pill oll’ helle ürg-joige.

Sõir, hansa, leelod ja hümn toovad nüüdki alati Asseri tuntavalt mu selja taha ning Äratundmise ingli puudutuse nahale – ta on mind külastamas ja meenutamas: „Sõss tulli illos setopoiss, kelle kaalan hõpökell...“

Tõsi küll, juurte-juurte poolest oli Asser tegelikult mulk ja pärnakas ning Miitra Miko ema oli umbkeelne pärslanna. Kuna Asseri eluaegne kaasa Inga põliseestlastest esivanemate reas on ka sakslannast vanaema, on tegemist tõsiselt segavereliselt jõuliste EESTLASTEGA.

Eest vedav, ette näitav hõim oli just jõudnud laulva revolutsiooni, fosforiidisõja ja Balti ketini, kui minu ema abiellus end Ameerikasse. Tänu Asseri väele ning armastusele tema poja vastu ei läinud ma kaasa. Mina jäin, et sügavas teadlikus soovis ja veendumuses sellele maale viis last ja tänaseks kuus lapselast kinkida.

Asseri julgustus: „Kui elu tahab elada, siis tema peab sündima.“

Me kasvasime lapsi ülimes ühenduses Inga ja Asseriga – mis oli vanaisa poolt tavatu pühendumine ja enese annetamine oma karjääri ja edutsemise asemel kõnepultides-pannassidel. Ent Asser oli südameüdini Kinkija.

Nooruses oli tema kirjanikupseudonüüm Alo Alas. Kuna ta kinkis Alo-nime oma pojale, kirjutamegi tema enese poolt kirjutamata raamatut temast nüüd meie.

Richard, vanaisalt Lõvisüdame väenimesse ristitud esimene poeg peab teda oma elu suurimaks sõbraks ja õpetajaks. Õnneks pole me teda kaotanud – iga mesilane meenutab teda kui andunud mesinikku – ja toob ta seega kohale.

Margareta, vanima tütreaga kõneleb vanaisa seto mesimakusate ubinate keeles. Kusjuures Margareta on mitme põlvkonna järel pärast Asseri õde Vestat esimehe tüdruk-Murutar! Brigita ja Indira pärisid esivanematelt kordumatu multitalent-valgussõdalase väe.

Meie neljas, poeg Aleksander aga pikendas vanaisa elu – tulema asunud lapse-lapse äranägemise nimel nõustus Asser südameoperatsiooniga. Täna nii tavaline pärgarteri laiendamine ja kuldstendi paigaldamine oli 18 aastat tagasi ohtlikult uudne. Olin koos südame all võrsuva Aleksander Suurega – ikka vanaisa pandud väemärk – selle operatsiooni juures, hoidsin vanaisal käest ja sosistasin talle: „Mullu mina muidu karjas käisin...“

Iga tindik – Asseri absoluutne lemmikseen – mille korjan ja õlis praen, toob ta tänagi siia, hoian tindikuid korjates vanaisal käest ja laulan Lugu jälgivatele hobustele Asseri sõpruskonna ansambli Los Sotsiologicos laule. Päris valjusti kohe, sest juures olev vanaisa tahab nii: „Hei tule-tule-tule-tule läki-läki, läki laia ilma rändama!“ Tal on õigus saada, mida soovib – sest ta teab, mida on vaja ja mis on päriselt hea. Ta oli mu laste juures, kui mina mööda mandreid töölennates ennast ehitasin. Kogu galaktika parima Õpetajana turvas ja õpetas, armastas ja hoidis neid.

Sellest, kui väga vanaema Inga kõige SELLEGA kaasas oli, saan alles praegu aru. Tööstusjuhina kodus ja aiandas, hoidistas ja toitis. Ta on piiritult arukas, delikaatne, tolerantne ja läbinägelik ema-vanaema-sõber.

Minu ja Alo kümme järglast ja nende kaasad – ning Vahuri sülem – kogunevad sageli vanaema juures. Austust ja armastust taibatakse Uues Heas Ilmas, mille eelvägilane Asser oli, õigel ajal, siin ja praegu avaldada. Õnnelik ollakse õnnelik olles, mitte pärast taibates, et oldi ära. Ja Tema Ise on neil kogunemistel alati kohal.

Elmisel jõuluõhtul laulsime vanaisa portree all – autor Enn Tegova – üht tema kaasmeelelist, imelist laant, mille vennad Urbid aasaks on teiseks andnud ja nii jäänud. Prohvetlikult, laaned ongi ju tänaseks läinud ja aasad jäänud...

Poegadega Tartust läbi Elva Altweskile koju sõites saadeti mulle taevasest kanalist nii inglise kui venekeelsed sõnad!²

Sellest, Richardi seatud, Brigita, Lõvisüdame ja minu lauldud ballaadist sündis Omade Bänd. Asseri tahtel viin poja loodud laule veel ja veel inglise ja vene keelde. Poeg ise aga tundis ühe loo sõnada... pärsia keeles.

„Need geenid, need kohhhhhutavad geenid!“ ütleb vanaisa ise selle peale.

Brigita laulis vanaisa teelesaatmise talitusel lahkunu enese palvel Olav Ehala vana mehe laulu – sina jõuad kaugemale... Teate küll, lavakooli hümn. Ja lauldes oli Brigita südame all täna 5-aastane Sireli Loore Murutar.

Saage rüütlimõisa Altweski esimene lavastus „Südamesalu salavägi“ oli pühendatud Asserile, minu papale Harri Vasarale ja maestro Edgar Valterile. Üks selle kõrghetki oli „Hõissa, roose tulipunaseid!“ Brigita ja minu laulduna ning meil Regina Evert-Tammistuga tantsituna.³

Nii see tšardaš kui teised üdini asserjad väepalad kanduvad peolt peole, lavastusest lavastusse – maailm vajab neid väga. Eriti praegustel, vanadest muustritest väljutava kroon-viiruse aegadel.

Asseri poolt igal hetkel tuntavalt toetatud lavastuse ja koosloome-haaval oleme 400aastase vesiveski katarsisesse väestanud. Ta ise ütleb iga vikerkaarega: „Tüdruk, see on alles algus!“

² Vt https://www.youtube.com/watch?v=R128eOBh3cw&list=RDR128eOBh3cw&start_radio=1

³ Vt <https://www.youtube.com/watch?v=XERj-F9FMjQ>

Meistrid Murutarid esimest ja viimast korda Maestro Edgar Valteri Pokumaal.

Foto: Kati Saara Borodina, kirjanikuna Murutar

Meie ajastul on õigus ja võimalus ühes kehastuses mitu elu elada. Elutee pole enam kitsas rada: sünnitusmaja-lasteaed-kool-töökoht-korter-pension. Elutee on valikhaaval hargnev viiedimensiooniline – vähemalt! – kunstiteos. Asser on neljandat aastat muheda muigega jälginud minu kaksikleegitsevat kooskasvu Altveski isanda Robert Borodiniga ning leidnud, et see on hea ja õige, avanev ja tõusev sünergia – tema sõnutsi „uhke värk“. Omaks hinnatud mees käib tööl vee-pudeliga, mille Indira sai Võrtsjärve regatil võidetud sõidu auhinnaks, sest vana-isa arvas, et haldjapiigal on aeg Sõnumi ja Märgiga jagamisi ja kinkimisi alustada.

Kuna sealpoolsel vanaisal on Ülemistega algallikaline otseühendus, on inglid-haldjad-härjapõlvlased-jumalad-stiihiad teinud nii, et Rappeli rabaudude vahele on tekkinud väga vanade laevade uuestisünni pealinn.

Asseri teispoolne tahe on toonud meie uus-kuldsesse maailma veel ja veel vanu ja väga vanu laevu. Tema soovil, havi käsul renoveerivad meie mehed siin iidset puitjahti „Topu“ ja stalinistlikku järvekaatrit „Saage Saaga“. Innukateks laevaehitajateks muide mehed, kes varem laevadest mitte midagi ei teadnud. Vägede valitsejaks Richard Lõvisüda, kelle titeuned said magatud vanaisa trimaraani pontooni sees.

Asseri vennaskond võttis aastate eest kasutusele Volga pealt toodud M-klassi kolme-mehe-svertpurjekad, sest sala-šamantiline Murutar võttis egotrippijatele meeskonnatööd õpetada. Ses mõttes sala, et varjutatud aegadel ei saanud nõukogude seltsimees ju ometi vaimolend ega valgus olla. Oma alusele ehitas seltsimees sala-tuuslar külgedele pontoonid, nii et sellest sai turvaline peresõitude parv.

Tänu ülimalle hoolele endiselt sõiduvees trimaraani tänavu taas põhjalikult vuntsides kirjutasid noor-Murutarid tema ahtripeeglile Asseri tunnuslause: „Ei, hästi on!“

Vanaisa ütles sedasi puhkudel, mil tegelikult... kuidas nüüd öeldagi... ei, hästi on. Margareta lisas H – „Hei, hästi on!“

See on otsekui alaline meeldetuletus üha meiega ühenduses püsivalt väärivaarilt: „Lõpuks on kõik hästi – ja kui hästi ei ole, siis pole lõpp kah veel.“

* * *

Minu Asseri Loo vestsin igal hingetõmbel tema enesega koos, olles tema väljendamine kohaselt LOVEs – puhtas, puhastavas, terviklikus ja tervendavas Armastuses. Tänan ja õnnistan. Murutaride klanni Madre.

Richard Murutar: Vanaisa Asser ja HUI ehk headusele rajatud tsivilisatsioon

Pildil neli põlve Murutari mehi vähem kui nädal enne Asseri surma.

Foto: Murutaride pere kogu

Minu vanaisa Asser oli kõrgelt arenenud teadvusega mees, kes uskus võimalusse Heast Uuest Ilmast (HUI). Minu laste vanavanaisa Asser oli mees, kes leidis headuse ka kõige pimedamas kohas.

Minu Asser ütles “Tere” Võrtsjärve näkile ning pühendas kogu mulle teadaoleva elu sellele, et õpetada purjetamise tunnet. See on see tunne, mis toob inimesed kokku, paneb valmima laevad ja juhib läbi iga ilma.

Asser teadis, et kui piisavalt paljud inimesed leiavad selle tunde, siis on on inimkonnal võimalus uuele, headusele rajatud tsivilisatsioonile.

Kaisa Kopliste: Vanavanaisa Asser

Asseril oli minu elus korraga nii mitu erinevat rolli, et ma ei teagi, millisest pihta hakata. Püüan siis ehk kronoloogiliselt. Kui me esimest korda kohtusime, oli ta minu peika vanaisa. Kohtumise hetk ise nägi välja selline, et pidin Richardi Tihasse tänavale tema vanavanemate juurde sõidutama. Peatunud värava ees, musitasime autos hüvastijätuks. Kui ühele poole saime ja pilgud teineteiselt pöörasime, nägin, et auto ees seisab lahke ja laia naeratusega hõbevalge juuksepahmakaga mees, kes mind ainiti vahib. Üha edasi naeratades. Ja siis ta lehvitab mulle. Richard teatas, et “näed, see on mu vanaisa.” Ma sain aru, et seesinane vanaisa ootab, et ma autost välja roniksin ja end tutvustaksin, aga küllap ma olin liiga häbelik ja kogu see olukord oli minu jaoks omajagu veider, otsustasin, et tutvumine jääb järgmiseks korraks.

Asser oli jutuvestja. Aga selline kavalat sorti, kes õpetas päriselt kuulama. Ja mõistma. Sest ta hammustas kohe läbi, kui ma täit tähelepanu ei pööranud või niisama noogutasin. Niiviisi pikalt kuulata (sest kui Asser hoogu sattus, ei saanud talle naljalt midagi vahele ka öelda) on ühtpidi hästi kurnav, teisalt on see nagu omalaadne meditatsioon. See *mindfulness*, mida tänapäeval palju ülistatakse – Asser treenis mind selleks aastate viisi, ilma, et ma oleks arugi saanud. Jutustada võis ta ükskõik millest, tavaliselt mitte ilmast. Aga maast küll. Ja seiklustest. Kõigest, mis olnud ja kõigest, mis võiks olla.

Siis oli Asser veel õpetaja. Ega sellest rollist vist lahti ei saa, kui see korra juba on võetud. Minule õpetas ta asju täitsa seinast sein. Mõned hästi praktilised, nagu pleisimine või purjeriide nõelumine. Mõned teoreetilised: lugematud arutelud võimalikest sotsiaalsetest dihhotoomiast näiteks. Mõned elulised: kuidas on võimalik olla lõpmata lahke, mitte midagi oodata, olla tänulik kõige eest, mis on, mitte nuriseda selle üle, mida pole. Jah, seda kunsti valdas Asser filigraanselt.

Asser oli mu sõber. Selline head sorti, kes alati ütles natuke liiga hästi ja oskas panna mind tundma, et ma olen väärt. Näiteks tema tähelepanu ja häid sõnu. Ja see on oi kui tähtis tunne. Kannan seda siiani kaasas. Selliseid sõpru on keeruline leida, kes muudkui võimestavad, et teistel nende ümber julgem läbi elu minna oleks. Aga Asser oli just selline.

Ja minu laste vanavanaisa oli ta. Ta oli tohutult uhke, seda väljendas ta igal ajahetkel – uhke oma Inga ja laste üle, uhke oma lapselaste üle, nende elu ja edu sammude ja saavutuste üle. Aga ülevoolavalt paisus tema uhke hoiak ja hääletoon, kui ta teatas, et ta on vana vana isa. Just nii ta seda ütles, iga sõna rõhutades. Ning mind paneb siiani iga kord omaette õhkama, kui ma mõtlen, missugune mõnus

Lars, Kaisa ja Lumi.

Foto: erakogu

dünaamika oli Inga ja Asseri suhtes. Selles oli kahtlemata teatraalseid elemente, nagu väike igapäevane show, mida nad teineteisele ja kõigile ümberkaudsetele etendasid. Aga kui palju armastust ja siirust sellest läbi kumas. Ma ei ole midagi taolist kunagi näinud ja ei looda seda enam kohata ka. Täiesti ainulaadne armastus.

Asser Murutar oli ilmasammas. Ma tean, et ka paljude teiste jaoks ja üleüldises mõttes. Aga mina saan öelda, et ta oli minu ilmasammas. Tal oli täiesti kindlasti pöördeline ja kandev roll minu inimeseks, naiseks ja emaks kasvamisel. Ja ta kandis seda rolli mängleva kergusega, sest muudmoodi ei olnukski mõeldav.

Margareta Murutar/Babtšenko:

Vanaisa Asser Murutar

Vanaisa Asser jättis kõigile inimestele, kellega ta elu jooksul kokku puutus, sügava, positiivse ja unustamatu mulje. Veel praegu räägitakse ka Tartust kaugel Raplamaal temast kui legendist ja ideaalsest õppejõust. See ongi ilmselt see, mille nimel vanaisa elu jooksul vaeva nägi: ka pärast ta lahkumist kõlab kõrvus tema legendaarne ütlus: “Nad valetavad, et me surnud oleme!”

Vanaisa ja vanaema hoidsid mind, Margareta Babtšenkot (Murutari), nagu omaenda last. Lapsepõlve helgemaid ja meeldejäävamaid mälestused ongi vanaisa Asseri ja vanaema Ingaga koosoldud hetkedest. Vanaema ja vanaisa kooselu õpetas ja näitas mulle, et kui sa oled selle “õige” enda kõrvale leidnud, siis oled temaga nii heas kui halvas. Ilmselt sellepärast olen oma praeguse abikaasa Mihhliga koos olnud pea kümme aastat ja siiani armastame, tülitseme ja lepime, aga nagu vanaisa ja vanaema, oleme meiegi ühtne tiim. Vanaema ja vanaisa hommikud algasid alati tuliselt vaieldes (raadiouudis, elu jne).¹ See kestis ca 30 minutit. See oli täpselt see aeg, kui ma ennast Tartus Tihase 18 riidesse panin ja korda seadsin. Sel hetkel kui kööki astusin, oli alati tuline vaidlus läbi, ees ootas legendaarne roheline aia- saaduste salat heeringa ja leivaga, tee/kakao ja puder õuna- või maasikamoosiga. Söögikorrad olid vanaema ja vanaisa juures alati nii toitvad, et näksimiseks ja krõpsudeks ei olnud ei isu ega kõhus ruumigi. Siiaamaani räägin oma tuttavatele/sõpradele/sõbrannadele, et selleks, et üks õige suhe kestaks, peab hommikul korralikult vaidlema ja kui vaja ka tülitsema, siis saab terve päeva rahulikult kulgeda ja armastus kestabki igavesti nagu Asseril ja Ingal.

Kõige varajasem mälestus vanaisast on see, kui ta minuga igal hommikul käekõrval kooli jalutas ja koolipäeva lõpus kooli ees ootas, et tagasi koju viia. Mõnikord, kui oli vaja veel kusagil käia, oli ka vanaema autoga kohal. Vanaisale meeldis hirmsasti seto keeles laulda. Neid laule laulis ta alati siis, kui me kooliteed jalutasime või kui oli aeg tuttu minna ja trepist üles kõndida. Lisaks oli vanaisa lemmiktegevus kevadeti M1 (purjepaadi) ehitamine. Selle kaudu sain värvimis- ja lihvimisoskuse ning vastupidavuse. Mitte ühtegi tööd, mis vanaisale meeldis, ei jäetud pooleli. See suhtumine on ka minus endas – kui ma midagi alustan, viin selle ka lõpule. Seoses M1 ettevalmistamisega Võrtsjärve regati jaoks meenub selline natuke naljakas seik: ma võisin umbes 7-8aastane olla, kui vanaisa otsustas, et seekord lähme Tamme poldrile jalgratastega, mitte vanaema autoga. Vehendist Tammele on ca 6–7 km. See vaatepilt, kuidas vanaisa sõitis minu punase väikese

¹ Nii Asser kui Inga olid ju mõlemad olnud juhid – Tihase tänaval oli kaks juhti ühes köögis.

ja ebamugava jalgrattaga, on siiani meeles. Mulle meeldis vanaisaga koos tööd teha. See ei tundunud kunagi tüütu, ebavajalik ja üleaarune, sest ta oskas seda kõike mulle väga hästi õpetada ja talle meeldis väga kiita, mida üks väike tüdruk ju päriselt ka vajab.

Vanaisa teiseks lemmikhobiks oli põllumajandus. Hiljem selgus, et ka lilledega oskas ta väga hästi ümber käia. Mul on siiani kodus aknalaual tema poolt kasvatatud punaste õitega pelargoon, mis endiselt elab, vaatamata karmikäelisele löökusele või minu hajameelsusele seda kasta. Seda lille vaadates on mul alati tunne, et ta on koos minuga.

Vanaisa ja vanaema aias on palju taimi, mille eest vanaisa hoolitses ja millega nüüd tegeleb vanaema. Iga kevad algas Vehendis põllu krottimise, vagude lükkamise ja seemnete külvamisega. Põld oli meil suur ja toitmis meie perekonda väga hästi. Vanaisa võttis alati vagude märkimise enda peale, vanaema otsustas kuhu ja mis seeme läheb, ja siis läks külvamiseks. Põllul oli meid enamasti õdede ja vendadega päris palju, aga iga natukese aja tagant tuli ikka kellelgi pissihäda või joogijanu ehk otsiti võimalust põllult ära viilida. Umbes 25 kraadiga töötada oli ju üsna palav. Siiski sai kõik vajalik külvatud ja hiljem ka rohides abis käidud. Vehendis oli suur põllulapp, mis oli kolme ühistunaabri vahel jagatud. Seega oli igakevadine ja suvine põllul nokitsemine tore, sest naabrid said põllu peal rohides rääkida kõigest, mis vahepeal juhtunud või toimunud oli ja jagada muljeid seoses erinevate sündmustega. Kõik toimis. Tänapäeval seda eriti ei näe. Kui, siis facebook.com lehel grupe luues. Mina olen ilmselt ka sellepärast alati näost näkku suhtlemist hinnanud, et see on päris, saab emotsioone vahetada ja vajadusel ka päriselt toeks olla.

Terve oma kooliaja olin vanaisa õpilane ka koduseinte vahel. Polnud ainet, mida ta mulle selgeks ei teinud. Kõikide keelte puhul leidis ta alati mingi positiivse koha, mida meenutas, kui sama aine käsile võtsime. Vanaisa oli üsna range õpetaja. Vene ja inglise keele puhul nõudis ta, et kõik häälikud ja tähed oleksid korrektselt hääldatud ning lugedes tuli suu korralikult lahti teha, sest ainult nii lugedes oli lootust tema heakskiitu pälvida. Vanaisa aitas mind õppimisega alati, piisas vaid sellest, et küsisin abi. Mulle meeldis temaga asju selgeks teha, sest ta seletas kõik korralikult lahti ja temaga õppides sain koolis väga häid hindeid. Neil perioodidel, kui ma väga õppida ei viitsinud ja väitsin vanaisale, et midagi õppida polnud, küsis vanaisa ikka, kas ehk nüüd on? Seega saabusin ühel hetkel koju väga nukra tunnistusega ja see oli koht, kus vanaisa oli solvunud ja haiget saanud. Tänu sellele nimetas ta mind pikalt “pedagoogiline, katastroofiline põrumine”. Pärast sellist tunnistust vahetasin ma vanemate abiga kooli ja mu hinded paranesid jõudsalt. Mind võeti vastus Tartu Waldorf-gümnaasiumi. Sain tuttavaks väga heade inimeste ja õpetajatega. Neli viimast aastat koolis olid minu jaoks väga meeldivad ja õppimine meeldis mulle väga, sest õpetajad olid nagu sõbrad või kolleegid, kes mind õppimisega järjele aitasid. Meenutan neid siiani sooja südamega

ja olen neile väga tänulik. Olen siiralt tänulik, et vanaisa mu kõrval seisis ja alati ootas, et ma teda appi paluksin. Vanaisa ei olnud eales kuri, vanaisa pahandamine peitus tema nukruses. Alati, kui ma sigadusega hakkama sain, teadsin kohe, et vanaisa on üks nendest, kes mind alati hoiab ja tema juures saan alati pelgupaika. Tegelikult oli vanaemaga samamoodi, aga tema kurjustas ära ja siis oli jälle kõik rahulik. Eks temaski oli lootus, et ehk ükskord saab minust asja. Vanaisa oli öele enne oma surma öelnud, et “pedagoogiline, katastroofiline põrumine” ma siiski ei ole ja selleks hetkeks olin juba vastupidist ka tõestanud. Vanaisa uskus minusse ja lubas mul läbi oma vitsade ennast leida. Ja see toimis.

Vanaisa oli väga suure südamega mees. Ma igatsen teda väga tihti. Aegajalt kahetsen, et ei jõudnud tema juurde tihedamini, kui ta mineku peal oli. Oleksin tahtnud talle toeks olla sama palju kui tema mulle. Teadmine, et tal olid seal olemas väga hoolitsev vanaema ja pojad ning mu õde ja vend, kergendab mu süüd.

Vanaisa oli terve mu mäletatava elu jooksul surmaks valmis. Tegelikult valmistas ta meid kõiki ette, et kui ta läheb, pole nutta vaja, sest see on pidupäev. “Elame veel” ja “ei, hästi on” kajavad minus endiselt. Ilmselt jääb see nii kogu mu eluks. Vanaisa Asser oli eeskuju ja kui me kõik suudaksime nii nagu tema, oleks kindlasti maailm parem paik, kus elada ja kasvada.

Vanaisa Asser ja Margareta.

Brigita Murutar/Pruul: Vanaisa

Mul oli üks vanaisa, ei rohkem ega vähem. Sellest vanaisast piisas. Mul oli Vanaisa.

Käes on sügis, Tammelinna kitsavõitu paremakäeristidest kubisevad tänava-rägastikud on hommikuti lehemerega kaetud. Õhtuks on need juba kenasti hunnikutesse riisunud – nendesse on ikka hea valju kilke saatel maoli viskuda. Täpselt ei tea, kus mu vanemad sedapuhku kondavad, aga hea uudis on see, et mina saan terve selle aja veeta Tartus, vanaema ja vanaisa juures. Esimesed läbilõikavad jäised tuuleiilid maalivad väikese rosinasilmse pruunipäise tirtsu ninaotsa punaseks, aga sellest pole lugu. Tüdruku käsi on kindlalt ühe hästi suure ja hästi sooja käe haardes. Vanaisa käsi oli peaaegu et samasugune nagu tüdruku enda oma, ainult et tiba rohkem kortsus ja hästi suur – sealt ei kisu seda miski lahti (kui välja arvata need lehehunnikud, millest ennist rääkisin). See suur käsi on nii soe, et hoiab soojas kogu tirtsu keha.

Kõnnime mööda Lemmatsi tänavat Tartu Tamme Gümnaasiumi poole. Meist tuiskavad mööda suured lapsed, tuiskavad nad ikka esimesse tundi, aga tegelikult jõuavad napilt tunni lõpuks. Mul ei ole kiiret, jõuda on tarvis ju teise tundi. Vanaisa võtab üles laulujoru: „Pill oll helle, pill oll helle!“, vaatan üles vanaisa poole, kes uhkelt oma laulu laulab, kartmata, et keegi teda näeks, ilmselt rohkem kartes, et keegi teda segab, kui tema oma lapselapsele just seda laulu õpetab. Kuulan hetkeks vaikust pärast esimest salmi. Vaatan vanaisale otsa ja vanaisa muigab, teate küll seda muiet! Seitsmeaastane Brigita jätkab täiest kõrist, uhkusega üle tänava laulu, „Kannõl kummõ, kannõl kummõ! Kummõ kadajane...“ ja „Oi ma lellos!“ . Kuidas see lellos ikka kõlas, kui me vanaisaga seda koos leelotasime! Tammelinna raamatukogu nurk, seal me peatume hetkeks, et vanaisa saaks oma suure seljalapi pealt võtta sinna kenasti asetatud imeväikse ja kangesti roosa seljakoti ning selle minu selga asetada. Siis teeb ta mulle kalli ja sõnab: „Siit edasi lähed nüüd ise, sest varsti-varsti ei taha sa enam, et teised näeksid, et vanaisa sind kooli saadab.“ Seejärel lükkab ta mind õrnalt kooli suunas kõndima, nagu veel väiksemaid tirtse lükatakse lasteaiast uksest sisse, ega nad minna ei taha, aga peab. Vanaisa ei lahku enne, kui mina olen kooli uksest turvaliselt sisse vupsanud – ja nii alati.

Niimoodi mäletan ma teda sealsamas Tammelinna raamatukogu nurgal seismas ja mulle järgi vaatamas, lumivalged lokid nägu raamimas, nukravõitu muie näol, justkui kartes, et ma kõik need maailma õppetunnid ühe korraga just sel päeval kätte saan.

Ma ei ole ühtegi meest näinud nii siiralt nii mitmeid kordi nutmas kui oma vanaisa. Kõiki kordi ma kokku lugeda ei suuda ja pole vajagi, aga oluline on see, et

vanaisa ei kartnud kunagi oma tundeid välja näidata. Olgu selleks siis siiras rõõm, kui oli vaja hõisata: „Hurraa!“ või siiras kurbus, mil vanaisa prillide taha ilmusid suured pisarad. Aga vanaisa pisaratega oli selline „veider värk“, nagu vanaisa isa tarvitses öelda, et need ei olnud iialgi enesehaletsuseks. Ta elas minu silmis alati läbi oma lähedaste ja kogu maailma valu, noh nii igaks juhuks, et ehk on teistel siis vähem kanda. Vanaisa oli headuse ja soojuse inimkehastus. Kõik on korras, oli alati esimene mõte talle otsa vaadates.

Eks see oli esimene suur lein paljudele meie perekonnas. See uskumatu tunne, kuidas maailm kokku variseb. „Kõik on korras“, või nagu vanaisa ise sedapuhku, kui kõik oli tegelikkuses kõige vähem korras, tavatses öelda: „ei, hästi on!“. Kui me kõik suudaksime olla kasvõi poolde säärede nii mõistvad, rahumeelsed, heasüdamlikud ja siirad, kui seda oli meie vanaisa, oleks maailm üks ütlemata ilus koht. Vahetevahel oli tunne, nagu oleks vanaisa otsustanudki, et kuna maailm on üks karm ja keevaline kant, siis tema on see mõtteline päikeselaik, kus kõigil on alati hea. Nii oli talle kõige kergem oma kõige suurematest äpardustest pajatada ja alles siis vanaema karmi kriitika osaliseks saada (ärr pane pahas, vanaema, armastan sind!). Olgu selleks siis esimene „koolipoisi hinne“ (nõnda nimetas vanaisa hinnet 3), mille, kusjuures, sain etteütluse eest – milline häbi, kirjastaja ja kirjaniku tütar! Naabritädi Helvi juures „herneraksus“ käimine, uute teksapükste lõhki kukkumine või auto romuks sõitmine. Vanaisa alustas oma lauset ikka oma tuttava muigega, aga kui ta alustas vaikusega ning sellele järgnes „Ei, hästi on!“... siis oeh... Siis oli jama.

Kui üritaks kõigest rääkida, millega vanaisa mulle ja meile on korda läinud, siis saaks sellest üks pikk noor-Murutari pajatus vanaisa Asserist ja seda ei jaksaks keegi ära kuulata, sest, tõele au andes, iga kohtumine, mis mul vanaisaga oli, oleks väärinud ülesmärkimist. Temas oli see miski, mis tekitas tunde, et iga tema sõna on kuld, iga tema hingetõmme on kingitus, iga temaga veedetud hetk ja silmapilk jääb sind oma helguses elu lõpuni saatma. Ta elas oma tõde ja see tõde oli ilus.

Mina sain osa vanaisa elu teisest poolest ega saa öelda, milline mees oli ta nooruses ja tiba peale seda, ehk vanaema, isa ja onu raatsivad sellest pajatada. Vanaisa, keda mina teadsin, oli vana rahu ise. Mitte iial ei tõstnud ta häält ega rääkinud kellestki halba, tema otsis ikka seda positiivset, millest kinni hakata. Häält mäletan teda tõstmas vaid ühel korral, seda siis, kui teda katkestati minuga tähtsat juttu rääkides. Isa on muidugi rääkinud vanaisa tiba äkilisemast loomusest, aga minu jaoks jäi see alatiseks varjatuks. Ta oli pedagoog ja kandis seda tiitlit uhkusega. See oli tema jaoks auasi ja ilmselt seetõttu ta isegi pensionieas neid sasipäid ülikoolis ikka haris. Tal oli uskumatu oskus panna inimesti ennast hästi tundma, ka siis, kui ei olnud põhjust millegi üle rõõmustada – eeldan, et sama kehtis ka ülikoolis, ilmselt võisid õpilased koolist kenasti F-iga lahkuda, ise selle üle veel peaaegu et rõõmustadeski. Ülikool ülikooliks. Pedagoog oli ta heas mõttes igal

Vanaisa Asser ja Brigita.

vanaisa hõljus kusagil peaaegu et juba pilvepiiril, kuid selleks viivuks tuli ta veel minu juurde, vaatas mulle sügavalt silma, palus vanaema eest hoolitseda ja lubas, et me seilame veel. Ja seda, et ta minuga koos seilab, tunnen ma iga kord, kui lained vöörist ahtrisse vuhisevad ja Võrtsjärve näkk meid oma karguses tervitab.

„Tuhanded külad“, „Roosid tulipunased“, „Pill oll helle“, „Pöllulille suvi“, neid laule, mis olid ühisistumiste kohustuslikumas kirjanduses kui tervituskalli, lau-lame me ise, õpetame lastele ja nende lastele, räägime nendele oma vanaisast, kes oli, on ja jääb meie vanaisaks!

Aitäh, et olid, vanaisa!

oma sammul, ta leidis alati selle aja, et oma pägalikele (lastelastele) seletada, kuidas asjad käivad. Kuidas istutada kõrvitsat, õmmelda kärisenud purjeid, pesta pead, teha lipsusõlme ja paalikat – lühike nimekiri tema õpetatud oskustest, mille ta nii möödamindes mulle selgeks tegi, seda äärmise rahumeelsuse ja kannatlikkusega.

Nii uskumatu kui see ka ei ole, võttes arvesse kõiki lapsi, lapselapsi, sõpru ja sugulasi, kes minu vanaisa ümbritsesid, või õigemini, keda meie vanaisa ümbritses, oli just minul au olla viimane, kes tema kätt hoidis, enne kui ta unne suikus. Kevad oli saabumas, seda ma tean. Külma oli. Kõik ülejäänud on kuhugi haihtunud. Ma ei oska head aega öelda, ma oskasin lihtsalt vanaisa sooja käe võtta ja talle otsa vaadata. Käsi oli sedapuhku natuke liiga soe, kurjakuulutav palavik oli tõusnud. Va-

Asser Murutari
lühiettekanDED,
kõned ja konspektid

Aspirandipõlve mälestusi Leningradi Riiklikust Ülikoolist (A.D 01.11.1961 – 01.11.1964)¹

Vassili saare sadama lähedale oli ehitatud ühiselamu, kus elasid aspirandid maailma 61 riigist ja rahvusest. Ühte tuppa, millel olid kõrvadega ja kõnelevad (s.t pealt kuulatavad) seinad, pandi elama lätlasest eetik Augusts Milts (1), siberi soome-ugrilasest esteetik Nikolai Korotkov ja eestlasest tunnetusteoreetik Asser Murutar.

Kolmik hakkas nimetama end musketärideks: August oli Athos, Nikolai oli Aramis, Asser oli Porthos. Ja nii neid teatakse paljudes maades tänaseni. D'Artagnane oli kolme aasta jooksul mitu, ka ilusama ja õrnema soo paljurahvulisi esindajaid, kuid kõige ustavam, tegusam ja targem on tänaseni olnud suur vene filosoof Dmitri A. Gustsin. Seda musketäride elu on pool sajandit kaasa elanud kõigi nimetatute perekonnad.

Kolme mehe kokkusaamisele eelnes naljakas episood, mille üle me kõik need aastad aasinud oleme. Olime just keldrist kätte saanud voodivarustuse, kui korrapidajatädi luugi ette astusid kaks kõvahäälselt kaunitari Prantsusmaalt. Neil olid käes kõnelemisõpikud. Nad teatasid prantsuse-vene segakeeles, et ei saa magada ilma madruseta. Seda soovi korrati kahehäälselt ja kõvahäälselt paljukordselt. Heade närvidega valvuritädi näitas käega sadama poole ja palus kaunitaridel ise asi korda ajada. Sekkusime ja asusime nende raamatukesi uurima: vahetusse olid läinud sõnad “madrats” ja “madrus”. Tüdrukud said oma madratsid kätte.

Totalitaarses ühiskonnas valitses suur sula. Vaimuelu jäämäed sulasid. Osa ellu jäänud vaimuvange vabastati. Kolõma vangilaagris pluss 7 aastat istunud vene filosoofid lasti koju. Üks nendest, Lazar Ossipovits Reznikov, võttis minu oma õpilaseks. Uurisime operatsionalismi ja Percy William Bridgmani (2).

Meie aspirandielu kõige väarikam daam, õpetaja ja vaimne südametunnistus Tamara Holostova võttis Augusti oma õpilaseks. Töötasime raamatukogudes. Kord nädalas esinesime seminaridel. Kord kuu või paari jooksul käisime kodumaal. Hilisõhtuti sõitsime Nevski prospektile: Vene Muuseumi ees oleva Puškini ausamba lähedal asus odav söögikoht, kus 20 kopika eest anti suur kausitäis tatraputru.

August sundis meid võimlema ja igal hommikul külmas ja lumes sõrmkinnastes kätega võrkpalli mängima. Hügistena läksime külma duši alla. Seejärel teatas August, et oleme nüüd nii maha jahtunud, et suudame terve päeva elada kõrgelt

¹ Asseri arhiivis on hulk seni avaldamata ettekannete, kõnede ja loengute käsikirju, millest avaldame siin väikese valiku (toim.).

eetilist elu. Nikolaid sundis ta igal hommikul peale teejoomist kümme korda kõva häälega akna ees ütleva, et elu on ilus ja elada on ilus. Ööseti, enne magama jäämist, mõnikord tundide kaupa pimedas, igäüks oma voodis teki all, luges esteetikust Nikolai meile peast Jevgeni Onegini või mõnda muud värsdraamat. August kirjutas pea iga päev ühe lätikeelse jutustuse ja püüdis selle meile vene keelde tõlkida.

Filosoofiateaduskonna aspirantide rühmal vedas, et vangilaagritest tagasi tulnud filosoofide kõrval töötasid tulevikumehed Vladimir A. Jadov, Igor S. Kon jt. Osalesime nii palju kui see võimalik oli maailmakuulsa sotsioloogilise uuringu „Inimene ja tema töö“ seminaridel. Sealt, Jadovi grupi sõnalahingutest, saime sotsioloogiapisiku. Selle levitasin Eestimaale. Hiljem olin kümme aastat maasotsioloogia õppetooli professor Eestis (3).

Meil vedas erakordselt sellega, et Leningradi Riikliku Ülikooli rektor oli Nobeli laureaat matemaatik Aleksandr D. Aleksandrov. Ta teatas kord kuus või nädalas, et filosoofia ei ole teadus. Meie esiledid Ikonnikova, Holostova ja kohalikud poisid organiseerisid paar korda semestris diskussioone – labrakaid, kus filosoofia eliit koos rektoriga pidas sõnavõistlust. Joodi Gruusia veine ja Bloody Maryt. Vaimukused kerkisid taevani.

Rektor Aleksandrov palkas meid õpetama 40 aastat Pariisis ja Roomas elanud ning kunsti õppinud daami (endise diplomaadi abikaasa), kes kolm aastat vedas meid kord nädalas läbi Ermitaaži ja Vene Muuseumi saalide ning keldrite ja rääkis, rääkis, näitas kõike. See oli kunsti ja kultuuride ülikool. See oli kõige uni-kaalsem, kordumatu. Jah, meid jälitati, meid kuulati pealt, mõned meie hulgast kadusid ära. Totalitarism toimus. Aga see kangelaslinn, see sinivereline slaavi kultuur oskas ennast kaitsta ja kehtestada. Üks kõigi eest, kõik ühe eest, musketärid!²

(1) Augusts Milts (1928-2008) sündis Līcīši talus Līvāni kihelkonnas Latgales. Lõpetas Līvānis majandus- ja tehnikaalase kooli, õppis ühe aasta Läti riiklikus teatriinstituudis ja astus seejärel Läti riikliku pedagoogilise instituudi ajaloo-osakonda. See järel siirdus ta Leningradi ülikooli filosoofia aspirantuuri. Kaitses eetika- ja esteetikateemalise kandidaadiväitekirja 1967. aastal. Töötas Läti ülikooli õppejõuna aastatel 1971–2000. Ta pühendus eetilise mõtte ajaloo ja indiviidi identiteediloomelise omavaheliste seoste uurimisele ja süvenes rahvusliku taasärkamisega seotud emotsioonidesse, tõlgendades neid indiviidi vaimsete väärtuste vaatepunktist.

A. Miltsi raamatud „Harmoniskais un disharmoniskais personībā” (Harmooniline ja disharmooniline isiksus, 1979) ja “Esejas par morāli” (Esseed kõlblusest, 1985) sisaldavad esimesi märke läti rahvuslikust taasärkamisest. A. Milts jätkas teadustööde avaldamist ka taasiseseisvunud Lätis ja need on tänapäeval endiselt

² Asser kirjutas selle teksti Augusts Miltsi mälestuseks 2008. aastal. Viited 1-3 lisas Pikkar Joandi 2020. aastal (toim.)

aktuaalsed nii üliõpilastele kui ka teadlastele, kes tegelevad ühiskonna ja inimsuhete uurimisega. 1988. aastal sai temast Läti Kultuuri Sihtasutuse juures tegutsenud inimestelt kogutud mälestuste arhiivi Cilvēkarhīvs nõukogu esimees.

Kui Läti Teadusnõukogu kiitis 1992. aastal heaks Läti suulise ajaloo projekti, hakkas Filosoofi ja Sotsioloogia Instituudi juures tegutsema Läti suulise ajaloo uurimisrühm, mida juhtis taas August Milts. See on just Miltsi teene, et Läti sotsioloogias juurdus uus paradigma, mille raames hakati mälestusi, vaatamata nende subjektiivsusele, võtma kui olulist sotsiaalteaduste uurimisallikat. See uurimisviis eeldas pöördumist inimeste poole, tahet neid tähelepanelikult ja austusega kuulata ning mõista neid üldisi seoseid, mille kaudu inimesed sõlmuvad sotsiaalse mälu ja suhetevõrgustikuga. Kui 1990. aastatel korraldati välitöid, sh ka Läti pagulaskogukondade küsitlemiseks, oli Milts nende tööde juures asendamatu liider. Ta oskas siduda uurimisrühma kuulunud intervjuerijate töö ühtseks tervikuks, osutades viisile, kuidas vägagi erinevate kogemustega inimeste lugusid saab omavahel ühitada üldajalooliste sündmuste kaudu. Ühtlasi koolitas ta intervjuerijaid valima teemasid ja suhtlema inimestega nii, et saavutada vastastikune usaldus. Üks sellistest võtetest oli kaasalöömine töös, millega küsitletav kohtumise alguses parasjagu tegeles: olgu selleks heinategemine või muu, selles kaasalöömine lõi vestluseks vajaliku õhkkonna. Läti rahvusliku suulise ajaloo projektis koguti ligi 4500 intervjuud, millest 60 tegi Milts. Milts on kirjutanud: “Miks inimesed usaldavad jutustada meile oma elust? Nad tahavad, et nende kogemustest oleks kasu teistele”.

*(Augusts Milts - filozofs starp ētiku un dzīvesstāstiem.
Atsauce: Ginta Elksne, Māra Zirnīte. (2018, vol. 71)).*

(2) Asseri juhendaja Lazar Osipovič Reznikov (1905–1970) oli tuntud vene filosoof, kes sündis Kishenevis käsitöölisest juudi perekonnas. Ta lõpetas 1929. a Rostovi Doni Ülikooli, kus töötas hiljem dialektilise materialismi õppejõuna. Aastatel 1933–1936 jätkas ta õpinguid Moskva filosoofia, kirjanduse ja ajaloo instituudis ning õpetas seejärel Odessas. Pärast kandidaadi väitekirja “Marksistlik-leninlik füsioloogilise idealismi kajastamise ja kriitika teooria” kaitsmist määrati ta 1937. a Rostovi ülikooli filosoofiaosakonna juhatajaks. 1948. a kaitses ta doktoritöö “Üldmõistete kujunemise probleemid” ja sai professoriks. Arreteeriti 1949. a kosmopolitismivastase kampaania käigus. Heideti parteist välja “parteivastase tegevuse eest, mis oli võõras bolševike partei ja nõukogude inimeste huvidele, mida väljendati kodanliku kosmopolitismi ideoloogia propagandas tema teostes “Kontrevolutsiooniline trotskism ja õige oportunist”. “ 1950. a mõisteti ta kümneks aastaks sunnitöölaagritesse. Vabastati 1954. a, rehabiliteeriti ja sai naasta senise töö juurde. Alates 1955. a septembrist oli ta Leningradi Riikliku Ülikooli filosoofiakateedri professor. Tema peamine uurimistöö oli teadmiste teooria üldise refleksiooniteooria, semiootika ja semantika (viipekeele teooria), loogika ja

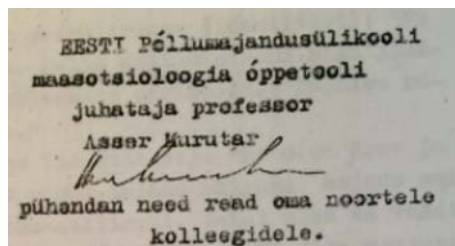
loogika ajaloo valdkonnas. Tema monograafia “ Semiootika epistemoloogilised küsimused” (1964) tõlgiti paljudesse võõrkeeltesse.

(3) Artiklis „ОТ ВАСИЛЬЕВСКОГО ОСТРОВА К ХУТОРУ В СИМУНЕ” on Asser Murutar märkinud:

В 1961–1964 годах я учился в аспирантуре по философии в Ленинграде, работал под руководством Л.О. Резникова над диссертацией в области теорий измерения. Из-за смерти руководителя работа не была защищена, я стал все больше и больше интересоваться теорией, а потом и практикой социологических измерений. Это произошло во многом под влиянием В.А.Ядова. Впервые я встретил его на одном из довольно частых капустников, проводившихся аспирантами и молодыми преподавателями. Эти были потрясающие вечера с захватывающими рассказами, шутками, песнями. Далее последовало участие в семинарах на Васильевском острове в доме психологов ЛГУ, в комнате проекта «Человек и его работа», где рождалась серьезная советская социология. Особо запомнились регулярные встречи с ленинградскими рабочими, приглашенными обсуждать процедуры сбора данных как на пилотажном, так и основном этапе исследования. Через несколько лет, в 1967 -м, мы начали в Тарту свои исследования по социологии труда: комплексные исследования удовлетворенности заводского коллектива (Vivat, Ядов! К 80-летию юбилею: сборник / Предисл. М.К. Горшкова. М.: Новый хронограф, 2009. - 660. с).

Tingimata armastus on tingimata vajalik¹

On selliseid seisukohti (ja neid mõtteid ei soovi ma kellelegi keelata), et me oleme aegsed, et me oleme ajutised, et juhus on meid sünnitanud, et me oleme kogemata ja kordumata heidetud maisse ellu ja et sellel ilmal pole mingit huvi meie vastu... Suur üksindus olla meid sünnitanud ja suurde üksindusse saavat me surema...

Kui Sa vaatad ajas ette (tulevasse), siis seal on juhuste suur aegsus: jumalda juhust, kui Sa teisiti ei saa, aga ära tee juhusest Jumalat, seda isegi siis, kui tahad saada juhuste jumalaks. Sul seisab ees läbikukkumisele määratud katse jumalat väljendada. Kõigepealt selle pärast, mis on ajas meie taga. Me oleme elavate esindajad ja surnud on vaid meie siinoleku kaasteadjad. Meie taga minevikus on tuhandete taassündide saladused. Meie taga mullusest muinasajani on emaduste, sünnitajate katkematu kordus, katkematu geneetiline kett. See, mis meid, elavaid, täna siia on toonud, ei ole kordagi ja kunagi mitte kusagil katkenud. Me oleme lõputuse, möödajaku täieõiguslikud esindajad Inimeste Maal ja inimestena elavate maal. Igäühe taga meist on Ema, Vanaema, Vanavanaema ja nii tagasi. Igäühe ees meist võib olla tütar, tüdretütär, tüdretütretütär ja nii edasi kuni mõttelõnga lõputuseni (meestest rääkimata).

Tuleviku ees võib igäüks meist olla järglasteta või kõik me koos olla viimased, kuid mineviku ja oleviku ees oleme siia jõudnud ajas sealpoolsete, transtsendentaalsete esindajatena. Sellest meie kõrkus, sellest meie hoolimatus, sellest meie tugevus. Kohustagu see meid millekski, kas millegi jätkamiseks või millegi lõpetamiseks või...

Meid on siia oodatud, paljusid meist on soovitud, on armastatud tingitud armastusega ja paljud meist on Armastuse Lapsed.

Siin me oleme ja meil võib olla Eriksoni järgi selge isesus (identiteet): „Ma tean, kes ma olen ja milleks ma elan. Selle äratundmiseni olen jõudnud läbi otsingute, kahtluste ja probleemide perioodide. Ma olen rahul endaga, mul on hea olla mina ise.“

Meil võib olla otsiv isesus (identiteet): „Ma olen ärev ja aina esitan küsimusi. Ma ei ole enam rahul asjade käiguga, asjade seisuga. Ma katsetan aktiivselt ja süs-

¹ Asser Murutar kasutab tingimata armastuse mõistet tavapärasema „tingimusteta armastuse“ asemel, millest on kirjutanud Carl Rogers ja paljud teised psühholoogid ning humanistid.

temaatiselt. Vahel olen ma veidi mässumeelne. Mind erutab see, et tulevik võib minu jaoks olla sootuks teistmoodi. Ma olen kergesti haavatav.“

Meil võib olla tardunud isesus (identiteet): „Arvan teadvat, kes ma olen. Näitan end välja õnneliku ja edukana. Ma tean kõiki õigeid asju. Ma tean, mis asjad on õiged. Mingil hetkel võin ma tunda, et olen õnnetu, kuid ma ei näe välja välja-pääsu. Välise rahulikkuse varjus olen ma ärev.“

Meil võib olla fragmentaarne isesus (identiteet): „Ma ei tea, kes ma olen. Võib-olla ei ole ma seda kunagi teadnud. Ma lendan ühelt ideelt teisele. Ma ei proovi midagi süstemaatiselt. Olen pidevas liikumises. Kõige selle varjus olen ma väga ärev ja suures segaduses.“²

Kogu meie elu võib olla selge mina, selge isesuse, selge identiteedi otsing. Kõik teised võimalused on tee püsivate ja tervete inimsuhete poole.

Suureks abiliseks, õpetajaks ja juhatajaks, arstiks ja sõbraks selge isesuse otsingul on Inimlike suhete Inimlik väärtus, mida kaasaegses inimlikkuse õpetuses sisaldab Tingimata Armastus. See on armastus, mis ei sisalda vastuarmastust, mis ei ole nimeline, vaid on nimetu suure sallivuse, suure ühenduslikkuse kasvava tunne. Seda teatakse, tuntakse, kasutatakse, kuid ei osata korralikult kirjeldada ega sõnul seletada. See on inimese headusel põhinev varjatud vastutus teiste inimese eest.

Tingimata armastus on sama vana kui inimkond, kuid teadlikult kasutatava tervendava tegurina levis ta pärast Teist maailmasõda. See oli olnud oma surmade rohkuselt julm sõda. Kõige enam tapeti tsiviilelanikke – naisi, lapsi, vanureid. Ellujäänute hulgas oli sadu miljoneid inimesi, kelle jaoks kaotused olid kõige raskemad taluda, palju oli neid, kelle jaoks elada oli raskem kui surra.

Traditsioonilised ja arhetüüpsed humanistlikud käitumised nagu kahekordne andestus, ohverdamine, patukahetsus, palvetamine, pihtimine, kättemaks, tasumine jt ei osutunud efektiivseteks selge identiteedi taastajateks.

Tuli konstrueerida uus inimsuse kontseptsioon: Inimene ei ole loomlike instinktide kogum. Tema ebainimlik käitumine on tingitud keskkonna poolt. Ta tahab ennast teostada siinses ilmas. Kuid ta ei ole võimeline teadvustama seda, kes ta on. Ainult teiste inimeste kaudu saab ta teada, kes ta on.

Olukord on sageli paradoksaalne: inimene ei tea, milleks ta on, ja teised ei tea, mida ta tahab. Peab leiduma lahendus, peab olema selline olukord, keskkond, situatsioon, kus inimene on avatud maailmale, kus tema iseärasused ei sega teda. Seal saab ta teada, kes ja milleks ta on ja kuhu ta soovib minna. Seda olukorda ongi nimetatud Tingimata Armastuse situatsiooniks.

² Autor viitab Erik Eriksoni identiteedikäsitlusele, mille on eestindanud Karin Hango. Vt ka self.ee/meist/bibliograafia (toim.)

Eesti maaühiskonna tänane päev

Eesti Põllumajandusülikooli maasotsioloogia õppetooli
professor Asser Murutar

Eesti maaühiskonna tänane päev.

Eesti maaühiskond on poliitiliselt väljumas kolhoosi- ja sovhoosikorrast. Valdav protsess on dekollektiviseerimine. See protsess on nii inimestes kui organisatsiooniliselt toimumas. Kuid majanduslikult ei ole maaühiskond totalitarismi piirest väljunud. Peaülesanne on tingimuste loomine maa eraomandil põhineva majanduse tekkeks.

Elukoha jaotus: umbes pooled maal elanud inimestest elasid agrolinnakute suuremates majades. Veidi alla poole elas külas omas majas või külast väljas oma põllulapil.

Elamute mõttes on meil kaks Eestimaad. Ja mõlemad - need kaks Eestit tahavad kodu ehitada. Nad prügivad sinnapoole, kellel juba on maja või maal oma talukoht, see toimub ühtemoodi, aga nendest teistest, paneelmajade maaelamutes elavatest on pooled töötä jäänud või jäämas. Eri piirkondades on olukord erinev. On olemas nii väga edukaid maakoskondi, kus vallad tegutsevad, kus isegi suurtootmine on rentabel jne., aga ka lammutamine liigub ääremaade poolt kiiresti Süda-Eesti poole. Statistiliselt on ääremaadel hullem olukord, aga teisipidi - selles mõttes parem olukord, et seal on maad sagedamini inimestel käes. Nii et ka Talu-Eesti teke hakkab ääremaadest ja liigub Süda-Eesti poole.

Selles pildis toimuvad mitmed nähtused, millel on ka omad vastasprotsessid. Kui neid protsesse vaadata, siis esimesel pilgul on nad hirmuäratavad, sest nende protsesside ebameeldivad poolused on praegu valdavad.

Kõige valusam mulle on depopulatsioon. Surejaid on rohkem kui sündijaid.

Sealsamas kõrval on urbaniseerimine. Ühe aastaga läks 8000 tööeas inimest ära linna.

Paljud inimesed, kes olid leidnud omale koha maal, kel oli töö, kes olid sellega kohanenud, kes olid hästi ette valmistatud selleks tööks, need on kaotanud või kaotamas oma kohta. See on protsess, mida nimetame dekvalifikatsiooniks. Inimesed ei suuda selles uues tekkinud olukorras ennast leida. Vajadus täiendus- ja ümberõppe ning sotsiaalse toetuse järele suureneb kiiresti. Valdadel seisab ees palju tööd selliste inimeste leidmisel ja nende õpetamisel, kes suudaksid kohapeal õppimisvõimalusi luua või vahendada. Vaimse enesetäiendusega tegeleb täna 71 inimest sajast, täiendusharidusest on huvitatud 35 inimest sajast! (August 1992 - Kesk-Eesti).

On tööalase ja territoriaalse identiteedi lagunemine. Kuid siia lisandub nüüd veel üks - kiire ja halastamatu vaesumine.

Inimestel, kes olid teinud kõik legaalselt võimaliku oma tuleviku jaoks, kes olid töötanud, kes olid korjanud raha, kes olid soetanud asju jne. ja kellel see kõik kaotas vähemalt 100 korda oma vääringus.

See on analoogiline 1940-ndate aastate protsessiga, kus riigistati maa ja töövahendid ning talupoegkond kaotas oma omanikuõigused. Seetõttu tekkis identiteedi kriis. Omanike hulgast tehti palgata palgatöölise hulk. (Talumehed käisid kolhoositalis oma hobust söötmas, oma talupiire ja metsi

vaatamas jne.) Seda on uurinud meie psühhiaatrid prof. Lembit Mehilane jt.

"Isamaa" tulekuga algas Eestimaal tegelik üleminek sotsialismilt...

Sellel maal toimub praegu naturaalmajanduse taasteke. S.t. vahetatakse põllutooteid jm., kuid samal ajal toimub ka kapitali teke, milles osaleb 4 - 7 inimest sajast.

Kuna maarahvas ei väärtusta täna võimu ja ei väärtusta ettevõtlikkust, siis areneb kiiresti raha ja võimu liit.

Ümanikustamine on praegu pärsitud, domineerib proletariseerimisprotsess. See ilma maatükita palgatöölise ja töötute suur arv on ohtlik maaühiskonnale. Nendele tuleks maatükk anda - kaasaegne hingemaa.

On veel mitmeid protsesse, mis väärivad teadvustamist ja nende kulgemise hoolikat jälgimist ning ettevõtmisi nende mõjutamiseks:

- * lagunemine - lammutamine ja ehitamine (eriti maakondade ehitamine);
- * haritava maa käibest väljaminek (reostus, võsastumine, tallamine) ja maa kasutuselevõtmine, ülesharimine;
- * kultuurivallast massikultuuristumine ja rahvuskultuuri seisund, siis maaühiskonna deideologiseerumine ja uute parteide ning nende ideoloogiate teke, siis desovietiseerumine ja amerikaniseerumine (germaniseerumine, finlandiseerumine, eurooplaseks ja eestlaseks saamine ...)

Nende protsesside negatiivsete tendentside ülekaal on praegu valdav - destruktiivsus domineerib ohtlikult konstruktiivsuse üle.

Vaatamata sellele, et eelnevas kirjelduses valdab negatiivne pool, ei ole Eesti maakoskondade elujõud nõrk. Eesti rahval on kümneid kordi tulnud selliseid murranguid üle elada. Ka praegu toimuvateks murranguteks valmistus enamik inimesi hoolikalt oma võimete piires: külvati ja osteti vilja, osteti ehitusmaterjali, põllutööriistu, varuti kütust ja valmistuti külmaks ja näljaks.

Uurimuslikult on eesti maarahvas samade põhväärtustega kui seda oli pool sajandit tagasi: sagedasemateks väärtusteks kodu, perekond, maa, loodus ja sõbrad.

Koduehitamine on eestlase arhetüüpiline tegevus ja ta teeb seda ka praegu vastavalt võimalustele nii mõttes kui teos. Aga riigi abi selles on praegu negatiivne ja see ohustab omariiklust. Selle rahva poolt valitud võim pälviks selle rahva usaldust, kui ta kõigi teiste tähtsate teemade kõrval keskenduks koduehituse teemadele.

Praegu ainus tugevaid positiivseid emotsioone esilekutsunud otsus seadustes on olnud kodukohaõiguse lause. See on ainus täpselt kultuurilist arhetüüpi järgiv seadussäte.

Maaühiskonna sotsioloogiliselt portreelt pean oluliseks veel esile tuua perekonna ja küla, samuti perekonna ja valla suhteid.

Suuremad tööd tehakse ära enamasti koos pere ja sugulastega, vajadusel küsitakse külast abi. See tähendab, et kõige elujõulisem rühjuurte tasemel töötav seos inimeste vahel on oma pere ja külakooskond. Vallavalitsustega on side nõrk. Oma kodukandi kohta käivate otsuste tegemisel ei ole osalenud 2/3 inimesi.

Kevade tulekuga, naturaalmajanduse levikuga, põllutehnika nappusega, kütuse kallidusega jne. seoses on oodata väiksemõdulise ühistegevuse plahvatuslikku kasvu. Seda eriti külakooskondade tasemel. Mitmesugused külaprojektid vajaksid riiklikku toetust. Üheks näiteks võiks olla Eesti - Rootsi ühisprogramm "Kodukant".

Maakultuur on praegu järjekordselt eestluse ajaloos taandumas kodudesse, taludesse. Sealt tuleks teda paljude hariduslike, seltsiliikumiste jm. ettevõtmistega välja tooma ja väärtustama hakata.

Eesti maakultuuri keskne figuur on naine, ema (Eesti maakultuur on suuresti femiinne, sest meeste poolt on toimunud ajaloos korduvaid löikusi).

Viimase 50 aasta jooksul on ära hävitatud enamik kodule, kodumajandusele, maanaiste liikumisele pühendatud ettevõtmisi ja organisatsioone. Ja tänaseni on need kõige vähem taastatud.

Meil on kontrollitud hüpotees: kui eesti mehed suudavad 5 aasta jooksul maaelu stabiliseerida, siis eesti naine on nõus sünnitama eestlaste järgmise põlvkonna (Sellisel juhul sünnitusiga tõuseb 27-28 eluaastani). Meestele on viis aastat aega antud !

Maaelupoliitikast ja maaülikoolist: tulgu see Eesti Maaülikool!

lugupeetud lugejad, nooremad ja vanemad kolleegid!

Eesti maa ja rahva ajaloos on jälle üks hetk, kus tema poolt seaduslikult valitud Valitsusel ja Parlamendil on võimalik tegelda oma maarahva poliitikaga. Ta ei oska seda veel hästi, aga ta õpib.

Maapoliitika on see ainus valdkond, mis ka kaasaegses Euroopas tegeleb oma maa ja oma rahva ja oma rahva identiteedi küsimustega. Teised majandus-, haridus-, meediami jt. poliitikad on tulu- ja turumajanduslikud.

Enese müümist oleme juba alustanud, enese loomist vähem. Lõhkumise-õpetusi- ja -soove on küllaga läbi käinud, säilitamise, loomise ja taastamise aeg on veel ees.

Tänane valitsuskoalitsioon ja paljud parlamendi liikmed tahavad ära teenida Teie heakskiitu akad. agraarhariduse, -teaduse ning nõuandeteenistuse taastamise, loomise ja käivitamisega.

Esimeseks suureks ettevõtmiseks selles valdkonnas on eesti rahvale Maaülikooli (Agraarülikooli) asutamine olemasolevate harivate ja uurivate inimeste ja organisatsioonide baasil. Selleks on olemas riiklik, tahe ja loodetavasti saavad olema kõik meile vajalikud riiklikud otsused, kuid maaülikooli koondumine ise on demokraatlik, vabatahtlik ja avalik - kui välja arvata rahva ja riigi kõhna rahakoti raske surve.

Eesti Valitsus moodustab parlamentaaride ja ministrite ettepanekul reforminõukogu, mille esimeseks katsetõuks on maaülikooli asutamise eelõõde tegemine ja olemasoleva vaimse, s.h. õpetava potentsiaali kandvate inimeste heatahtlik säilitamine.

Maaülikooli (agraarülikooli) loomine on Eesti riigi ja rahva küsimus ja selleks korraldatakse avalik ideede, stsenaariumide ja ettepanekute konkurss. Seda nii kogu maaülikooli, kui selle osade, alustusteemide tulevaste võimalike liitlaste jaoks.

Pakutakse välja võimalus luua Maaülikooli teoreetiline (ideaalne) ja rakenduslik (soovitav ja tegelik) mudel selle Eestimaa jaoks, kes saab olema siin maal ühe põlvkonna pärast, s.o. 25 aasta pärast ja ei saa seda teha ilma nendeta, kes siin tänna elavad ja kes siin elanud on.

Me ei tea tänna, millised on need teadusalaad, õppeained, õppetööliid, teaduskonnad, instituudid, laborid ..., mis olemasolevate võimaluste piires rahuldaksid Eesti maaelu olevikku ja tulevikku, kuid me saame kokku kutsuda selle teadnolevaid ainevaldkondade ~~previdentide~~ esindajad ja paluda neid ennustada, anda nõu. Seda seitskonda võiks nimetada Haridus- ja Teadusnõukoguks. Seda tänases Eesti Põllumajandus- ja Maaülikooli osale...

Avatud Ülikool, Ülikoolide vastastikune avatus, erialade vastastikune avatus on üks meie soovide aksioome, millest me väga unistame ja mille saavutamise tingimusi me püüame igati kaitsta, kuid see teostatamine ei olene meist. See on hariduse saaja, hariduse tellija võimalus, kuid mitte kohustus. Ja kui hariduse tellija selle võimaluse valib, siis saab tema soov riiklikult toetatud.

Julgeme ja tahame öelda tänasele ja tulevasele Eesti üliõpilasele ja magistrandile: õpeta meid, milline võiks olla Sinu põlvkonna haridus ja teadustee. Aita meid oma fantaasiatega, oma soovidega, oma müütidega sest Sinu teed nad teeks kui meie juba mulla all oleme.

Suur osa meie katsetest teha Ülikooli avatumaks on lõppenud kin-
niste, tsunftiliste, kitsaalaste ja erialaste õppimis s ü s t e e m i -
d e g a. Mida rohkem oleme pürginud isevalimisele, iseotsustamisele
oma hariduse vallas, seda ühehõlalisemaks ja ühesuunalisemaks on muutunud õpetav süsteem õppija jaoks. Mida laiemaid võimalusi on pakutud, seda kitsamaks, massiprotsessilisemaks, ühenõolisemaks on muutunud konkreetse õppija haridustegevus. Paar protsenti erandüliõpilasi on ainult kinnitanud seda ideed.

Meil ei ole midagi selle vastu, et kui üks üliõpilane tahab kõik oma õppenaastad veeta ühe õppetooli raames. Meie ei taha talle seda keelata. Aga me teame samal ajal, et kaasajaga haridus ja teadus on oma alustelt interdistsiplinaarne. Enamik uuest informatsioonist toodetakse klassikaliste teadusalade kokkupuutepunktides.

Meie tänased üliõpilased tõstavad oma tüturulist konkurentsivõimet, õppides keeli ja elektroonikakasutamist, aga see tüturg, kuhu nad jõuavad meie oletuste kohaselt, seldab kõigepealt erinevate teadusalade kooskasutamist.

Me ei tea täna, millised on erinevate teadusalade, erialade, kitsaalade, ametialade, tütualade akadeemilised baasained. Me palume tänapäeva teadlastel nõustada meid selles küsimuses. Meie arvates neid võiks olla kuni 2/5 õppenaastast. Me ei tea täna, kui suur peaks olema humanitaar- ja rahvusteaduste vajadus. Kuid ainsa kohaliku sisemaisele omariiklusele orienteeritud poliitilisele tegevusele alluva valdkonna jaoks kaasajaga Euroopas, see on maaslu jaoks, ei saa ta olla liiga väike.

Me ei tea täna kas see ettevõtmine kukub läbi või saab järgmiste alguseks, sest meil on alles väga keskjärgsed teoreetilised mõtted, meil on väga tagasihoidlikud selle teostatamise mõtted ja meil on alles algmas tegelik ettevalmistus Eesti Maaülikooli rajamiseks.

Kuid samal ajal on meil palju hinnalist pärandit Eesti Vabariigi (1919-1940) päevilt ja palju inimesi ja inimrühmi, kes olude kiuste on selles suunas mõelnud ja liikunud. Ja meil on palju vastuolulisi näiteid mitmetest teistest riikidest ja meil on lootus üldsuse abiga sünteesida sellest oma tee Eesti maaelu heaks.

Me tahame kõigepealt töötada maaelu heaks, loodusrühmadele allutatud inimtegevuse heaks, maa ja vee ja päikese ja elavaga koostöö, partnerluse heaks. Kõigi nende heaks, kes harivad oma elavat põldu, metsa, aeda.

See maa on meie jaoks kõigepealt inimeste maa, Eesti Maa.

Tulgu see Eesti Maalikool (Agraarilikool), tulgu ta võimalikult veretult ja ematahtsi, kuid kui otsused on tehtud, siis jätkugu meil tahtmist, jõudu ja tarkust tema teostegemisel.

15. mail 1993

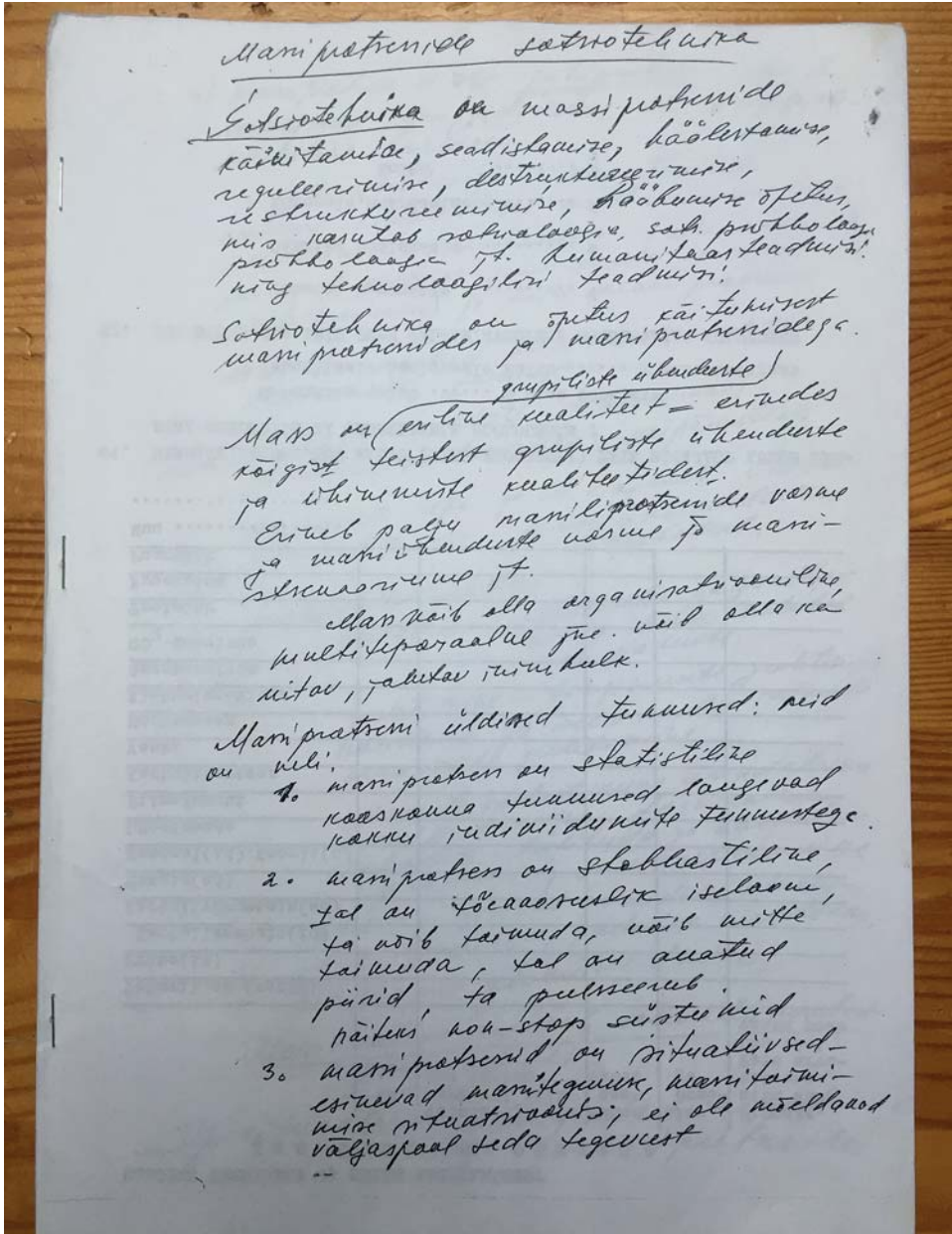
Tartus

Tihase 18

A. Murutar

Massiprotsesside sotsiotehnika (käsikirjaline konspekt)

Asser Murutar andis sotsiotehnika alaseid loenguid ja seminare EPA-s alates 1980ndate lõpust. See Asseri arutelu sissejuhatuseks kirjutatud seminari konspekt pärineb arvatavasti aastast 1995 (toim.).

4) manipulatsioon ei ole psühhopaatiline, tal on avalikult gruppidiagnostika või gruppsõbraline iseloom.

Manipuleerimise ei saa täpselt arvutada empiriiliselt veel. Tema rütmiline ühendamine karmidele radikaalsetele ~~te~~ üsile metoodidele, mis ei ole manipulatsioon (psühhopaatiline) ja tein manipulatsioon.

~~See~~ See teo aasteid kinnitavate mani-
patsioonide lekked -

manipuleerimise alati raskemas
^{to} psühhopaatilisele raskemas, ei parane
19 sajandi lõpu ja 20. sajandi psü-
hooaegades. → mani psühhopaatilised
kinnitused.

manipuleerimise

vahetus - nõrkade psühhopaatilise-
võimega inimeste vahel
kõige paremini.

psühhopaatiline - frapsühhopaatiline
frapsühhopaatiline - ja selle kaudu psühhopaatiline
omaduse psühhopaatiline.

psühhopaatiline vahetamine arendamine
manipuleerimise - frapsühhopaatiline
vahetamine psühhopaatiline ja kooli-
psühhopaatiline, standardmanipuleerimine

Näitus - ajalehtidele klan-
lise, grupilise, partilise manipuleerimine,
ihisrõhk atoniseerimine,

Manipuleerimise kaasne avastamine
individuaalset.

Spirituallne manipuleerimine
psühhopaatilise manipuleerimise

Loolaid

Ühiskonnad on täis andma-
 aruaga vifid - need prob-
 leemid on saanud -

Paarides kogunen ülo-
 võimust. Nõugetegumid on
 eland shokilind - paar tege-
 rit on muutunud. Parandada
 on püütud äärmuste tege-
 raudu. Nende ühise tege-
 rite suunamus ei ole
 needjat lõpp tulemust and-
 nud. Kuumaks rõhk on
 saanud faarfarmatsoos -
 maepiiridena teinud uue.
 Saamis - on püüdnud tagajärg
 leedada - päris põhjendatult
 ei ole nähtu joutud.

Illel ja saamata teel on kätte
 pea peale pöörded. Illel algus
 meenit raaris - algus suu pardi.
 läinud kätkest - ei ole väi-
 melik ette aruata. Illel
 meenit me kuni jaskuda
olusid netipäimjatele. Illel
 ühised ajad hästi ei arita.

Siin lehel läheb seminari teema üle aruteluks (Toim.).

Tõrmas L-emaapool ja USA-le
võims hõlm pakkuda äärmis-
lõud juhtimisvõtteid - et
võib neid meid meid võivad
sattuda. Illet seakarvafurolt
ja trans-velvoo. meid (hõlmusid)

Lõuad meid meid Laiduad on
üle ehitatud ette võlgale leide
-transport- meid meid same-
sugune kaas teada.

Ees. M.S. 15. rannus (hõlm
250 rannus ja aegude)

Rügi asu ja - 16 tüüribus.

Liigid lahendused - mitmed aegude
on unarus - naja leida talu ja
Võibolla ei ole kehtinud eestlase
slujous vaid lastes meid meid.
Illet rebuas on alpid palgu aja
meritrus, arjens. Meid ta on jär-
leand. Kuidas rööbitada ürg-
ameid? Kuidas rebuandis halust
päändist. Naadl emeselt ja
fistelt väimeldas aegude jär-
furi avatada. Ei ole üle-
meid - meid on - 1) mitugi-
meid rannuleppid & seadluid
ei fõrmi. Kas leuans rannu-
leppid meid meid, meid
meid meid rannuleppid meid rannu-
meid.

Ere: Lõuad - juuti meid meid rannuleppid
meid meid meid meid meid meid
meid meid meid meid meid meid
meid meid meid meid meid meid
meid meid meid meid meid meid

Vaade ühiskonnale pärast maa- ja omandireformi: mida maarahvas kardab?¹

Täna ka, nagu igal hommikul, vaatan ettevaatlikult inimesi – näoilmeid; kõnnakuid; kuulan, mida inimesed räägivad.

Esimene tähelepanek: eesti poisid ja tüdrukud räägivad omavahel kõva häälega. Seda enne ei olnud. Veel kaks-kolm aastat tagasi rääkisid kõva häälega ainult slaavikeelsed inimesed. Slaavlane – venelane, ukrainlane... räägib alati kõva häälega.

Teine tähelepanek, keskealiste ja vanemate inimeste meeleolu on raske.

Sotsioloogina võin panna kirja vähemalt paarkümmend ühiskondliku protsessi nimetust, mis on negatiivse varjundiga – depopulatsioon, eestlaste sündivus väheneb jne jne. Eestis on palju protsesse, mida vana sotsioloog oma ajus liigitab destruktiivsesse, düsfunktsionaalsesse, destabiliseerivasse jne klassi. Praegu need protsessid põhiliselt võimenduvad.

Korteriröövide arv kasvab, vägivaldsete röövide arv kasvab, vägistatud naiste arv kasvab... päevast päeva. Enamasti on need mitte-eestlastest purjus mehed, enamasti...

Ma vaatan neid inimesi.

Samas, inimestes on toimunud viimase paari-kolme aastaga mingi muutus. Inimesed on palju enesekindlamad, rõõmsamadki, kuigi – kujuta ette – siin on vähe toitu toidupoes, hinnad on tõusnud 2–10 korda, kuid nooremad inimesed on rõõmsamad, noored on muutunud ettevõtlikumaks, avatumaks.

Viiekümne- ja kuuekümnepaastased on veel murelike nägudega, süvenenud, aga päris nutuseid ei näe. Varem oli alati saajases inimgrupis keegi nutune.

Tähendab – on toimunud isesuse kasv ja avanemine

Inimesed oleks nagu maitsnud vabaduse jooki ja neil ei ole see maitse ära kadunud.

Kõnnin ka öösiti mõnikord ringi. Eramajades on koerte arv, eriti suurte koerte arv kasvanud mitmekordselt. Varem oli igal 10.–12. majal koer, nüüd on igal teisel.

Sellest järeldub – rahvas valmistub end kaitsma millegi vastu.

Näiteks, näiteks ...ühel minu tuttavale mehel vägistati täna öösel naine ära ja tema sõpradel läks palju jõudu vaja, et mees naist otsima minnes ei võtaks relva kaasa. Ta leidis naise üles – „keskmised vigastused“, nagu Tartus öeldakse. Neid

¹ Asser Murutari kõne VIII maakultuuriseminaril „Pilguheit maaühiskonnale ja maakultuurile pärast maa- ja omandireformi: kellele sai õigus? kellele kasu? kellele tõde?“ (15.XI.1991). Kuulaja konspekt. Tartu 1991. (toim.).

on igal öösel. Aga vaimse poole pealt ma vaikin siinkohal. Paljud meist on valmis kurjategijatega arveid õiendama... Elusalt meid vägivallaga allutada ei saa. See on meesterahva tunne.

Eesti rahva mehelikkus on ärkamas nii mehelikkuse heades kui võigastes vormides. Agressiivsus tõuseb.

Samas see surmahirmu paine, mida totalitarism oma KGB-aparaadiga varem peale surus, on vähenenud. Meid ei ole enam võimalik hirmuga allutada – see on poliitiline järelmus, ka Moskvale.

Vaatan meie inimesi

Minu arvates on eesti rahval soovide, tahte ja tegude vaheline konflikt läinud üli-suureks. Euroopas tuntud asi – „Godo'd oodates“ ehk tegude abort...

Sotsioloogina võin kinnitada: eestlane soovib ühte, räägib teist ja teeb kolmandat.

Ma vahepeal mõtlesin, et kui 1960ndate aastate lõpul toimus üliõpilastel väärtussüsteemide kahestumine, siis nüüd peaks ju taas toimuma sõnade ja tegude lähenemine!

Tugevalt lihtsustades võib väärtussüsteemide kahestumise näiteks tuua olukorra, kus kõrvuti riigis üldlevitatavale väärtussüsteemile tekib temaga paralleelne, esimest eitav. Näiteks – ühelt poolt on ajalehes idee, et valitsus tuleb moodustada kõige targematest inimestest, ja teiselt poolt näen paljudes üliõpilastes soovi, et tuleks sellest ühiskonnast ja poliitikast end nii kaugele hoida kui võimalik – õpida metsameheks, aednikuks, kunstnikuks jne.

Üks väärtus tõsis, teine langes. Esimene üliõpilaste väärtuste uurimus oli meil 1960ndatel, teine 1970ndatel, kolmas 1980ndatel, neljas tuleb nüüd [1991/1992 – toim].

Riigiseadused,

mis hiljuti on vastu võetud, viivad selle soovi, tahte ja teo konflikti omandi pinnal perekonda. Maareformi seaduses on keskmiseks maa hinnaks kuulutatud keskmiselt 10 000 rubla/ha... Praegu on see seadus vormistamise staadiumis, s.t konflikti teravik jõuab peredesse tuleval aastal.

Kui suur osa on neid inimesi, keda selline häda ähvardab? See ei ähvarda üle 1/3 Eesti maaperedest. Asi on selles, et ligi pool neist, kes maaomandi tagasi saavad on juba mõnikümmend aastat elanud linnades. Siit tuleneb linna- ja maaelanike vastastikune anti-väärtustamine. Ajalehtedes on linna- ja maainimeste vahelised sõnavahetused juba üle päeva.

Maasotsioloogia õppetooli juures me oleme enamasti keskklassi usku. Meil on müüt: kui ühel rahval on stabiilne keskklass, siis suudab ta luua stabiilse riigi ja kui sel keskklassil on peale keskmise jõukuse ka ühendavaid kultuurilisi ja rahvuslikke väärtusi, siis suudab ta oma riigi sõltumatust kaitsta. Ainuke tegus

ettepanek Eesti poliitikas on selles mõttes tänavu olnud Eesti Maa-Keskerakonna ettepanek – anda välja rahvaosakud. See oleks nii-öelda „väikese verega“ variant, kuid enamik võimumehi vaatab seda veel väikese naljaga.

Kui asi läheb „suure vere“ ja suurte solvumistega ning Eestis omanike keskklassi ei teki, siis seda suunda nimetatakse meil „banaanivabariigi“ ehk „kartulivabariigi“ suunaks.

Praegune valitsus kardab suurte inimhulkade tänavaletulekut. Maasotsioloogia õppejõud Arno Lõo paar aastat vana prognoos, et maalt tuleb peagi iga kolmas-neljas inimene tööd ja pelgupaika otsima, on veel jõus. Seda liikumist toetab valitsuse müüt, et 'palgatöö ei loo omandit.'

Ajakirjandus lööb paljusid Eesti probleeme vahule

Vahtu on põlvini. Vahtulöömise all mõistan olemasolevate poliitiliste ja majanduslike hierarhiate osalist pööramist või raputamist. Sellise vahu tekitamine ja selle vahu ümber vahutamine käib ja samas on ära unustatud mõningad üliolulised teemad avalikku arvamust loovates meediumides.

Kõigepealt see, et eesti rahvas on oma juurtelt maarahvas. Tema kohta on sajandeid öeldud – tahad eestlast tappa, anna talle tükk maad, ta tapab end tööga ise... Eestlase arhetüüpilist käitumist alahinnatakse. Ka enamikul linna-eestlastest on kuskil oma maatükk, oma koht maal.

Peaaegu kõigil minu tuttavatel on linnas keldris talvekartuli varu, kapsavaru, porgandivaru, õunakompotid, mahlad – kõik ise kasvatatud ja ise sisse tehtud! Vaata, isegi meie linnades on eramajade kõrval kasvuhoone ja aiamaa.

See on eestlasele täna normaalne elamisviis. Igal endast lugupidaval perenaisel on kelder moose, kompotte jm hõrgutisi täis, isegi siis kui ta noor on; isegi siis, kui suhkrut saab talongiga ainult kaks kilo kuus. Kõige suurem väärtus eesti perenaisele on sügavkülmik. Neid on vähe. Eestis on kauplused tühjad ja keldrid täis. Tõsisem olukord toiduga on sissesõitnutel, kellel ei ole sidet maaga.

Meie õppetooli noor õppejõud Argo Moor korjas sel sügisel perega 90 liitrit jõhvikaid... Meie rahvuslikke arhetüüpe ei ole nii kerge muuta ja see vaht, mis ajakirjanduses keerleb, ei hirmuta. Kuid see loob väärpildi rahvast.

Mida kardab maarahvas Eestis?

Seda, mida ennegi. Need Eestimaa rahva kartused on stereotüüpsed, nad on võib-olla aastasadu samad olnud.

Ta kardab kõigepealt, et talt võetakse ära tema inimkeskkond, tema suhtluskeskkond, sõbrad, lähedased. Tänu sellele, et oleme üle 600 aasta olnud mingi võõra võimu all, kuulus pea kõik esemeline võõrale võimule, kuid... see võim ei saanud sult võtta su sõpru, lähedasi, su lapsi...

Inimesi on ära aetud kodukohtadest – tark kolonisaator püüab hävitada juuri, inimeste sidet kodukohaga.

Sotsioloogia andmed näitavad, et vaid 24% Eesti maaelanikkonnast elab oma sünnipaigas, ülejäänud on sisemigrandid, siserändurid.

Agad inimesed juurduvad taas ja ikka tekib see „inimlike suhete inimlik väärtus“, millest kirjutas nii ilusti Saint-Exupéry. Selle hävitamine ei ole õnnestunud, sest see on arhetüüpiline.

Veel hiljuti oli suurel osal maal elavatest inimestest hirm kaotada oma kodu. Maaseadus hoidis koduõja ära. Kui inimene oli heauskelt ostnud riigilt vähem-rohkem lagunenuid hooned ja rajad sinna oma perele kodu, siis seda ei saa nüüd endine maaomanik, kes enamasti elab linnas eramajas, ära võtta.

Kodukohaõigus on võib-olla ainuke selle valitsuse poliitiline edu maal, sest riiki veel pole, piiri veel pole, oma raha veel ei ole, maamajandus langeb ekspertide arvates veel 1994. aastani.

Kui agad eesti mehe kodukohaõigust tulla ära võtma, siis ennustan nagu üks vene poeet „*nevidannõje peremenõ, neslõhhanõje...*“ Nagu töökas soomlane – kui väga piiri peal tallatakse, siis muutub ta kiskjaks, ugrilase veritasu arhetüüp lööb välja.

Keskmine eesti mees relvastub praegu, et kaitsta oma kodu.

Kõne pani kirja Aare Kasemets²

² Selle VIII maakultuuriseminari (Tartu, 15.11.1991) kõne käsikirja leidis Inga Murutar 2020. a jõulukuul koos minu kunagise kaaskirjaga, milles palusin Asseril üleskirjutatud kõnet täiendada ja täpsustada. Seminaride logiraamat näitab, et VIII maakultuuriseminarist tehti Eesti Televisiooni uudislugu ja osalejatena sai kirja 40 inimest, kellest paljud on tegusad ka 2021. aastal (sh kirjapaneku järjekorras): Argo Moor, Ly Peedoksaar, Jaan Pulk, Tõnu Mertsina, Üllar Reino, Anneli Palo, Tiit Trepp, Andres Mandel, Helle Jõgi, Urmas Jõgi, Aare Kasemets, Vello Malken, Tõnis Kivila, Agnes Kokk, Agu Vissel, Asser Murutar, Ville Tamm, Ivar Raig, Albert Saunanen, Kaur Riives, Mati Tamm, Villu Soop, Lembit Saarnits, Ülo Mander, Vambola Viljasoo, Uuno Ojala, Ülle Prommik, Jüri Kruusealle, Andrus Oruste, Tiina Pedak, Kristel Ait, Maie Vassiljeva/Peets, Uno Kiisholts, Nasta Pino, Meeli Müüripeal, Jaak Johanson, Aleksander Heintalu, Arno Lõo, Maive Rute ja Valdar Parve (toim).

Seitse aastat hiljem käsitles Asser Murutar kodu kaitse teemat omakultuurilise territoriaalkaitse võtmes. XV maakultuuriseminari „Oma ja/või võõras“ mõttevahetusringis kõneles Asser: „Tere, eestlased! 15. kord mõtlen ja ütlen nii maakultuuriseminaril. Mul on täna üks mõte õelda: omakultuur elab territoriaalset elu ja agressiivsed uusvoolud elavad punktuaalset elu ega paikne territoriaalselt. Omakultuur kaitseb end territoriaalsete meetoditega. Kui Viljandisse viidi võõras sõjavägi sisse, siis jäi talle kesklinn. Omakultuur kaitseb end territoriaalselt, pealetungija loob keskuse. Näiteks paarkümmend aastat tagasi põgenesid poisid-tüdrukud metsandust õppima, et lahkuda linnadest.“ (Lia Kevvai „XV maakultuuriseminaril „Oma ja/või võõras“ protokoll“ 17.04.1998, lk 7).

Pilguheit minevikku ja tulevikku: kümme aastat eestluse elujõu vaatlusi¹

Asser: ma olen pöördunud selle raamatu „Maarahva elujõud“ esimese osaga maasotsioloogide uurimiserühma nimel tuhandete selle maa rahva poegade ja tütarde poole, olen selle raamatu kinkinud ka kõigile valdadele ja saatnud tasuta oma paljudele õpilastele sõnadega:

*Õnne elamiseks eestlasena eestlaste maal ja
Inimesena Inimeste Maal*

Kümme aastat on möödunud esimesest maakultuuriseminarist tollase Eesti Põlumajanduse Akadeemia ja tänase Kaitseliidu maja aulas. Me ise oleme sellest seminarist juba müüdi loonud.

Seal, esimesel seminaril lähtusin ma eelkõige kahest tekstist ja ühest sündmusest. Tekstid olid Oskar Looritsa „Eestluse elujõud“ (1951) ja fosforiidisõja järel ajakirjas Eesti Loodus ilmunud indiaanipealiku Sealth'i kõne, kus... *iga liivatera rannas, udu hämarduvas metsas, iga välu, iga sumisev putukas on püha mu rahva meeles ja mõtetes* (1854). Sellel päeval, 14. aprillil 1988, pandi Tartus Muinsuskaitsepäevade raames Eesti Üliõpilaste Seltsi majale avalikult lehvima Eesti Vabariigi sinimustvalge trikoloor. Seda ei kistud enam maha. See oli sündmus!

Selles mõttes pühendan need mõtted ka kümneaastasele kogemusele – elada vaba inimese elu sinimustvalge lipu all.

Meie ülesandeks ei ole enamasti olnud uue maaideoloogia, uue maamõtte loomine, vaid selleks on olnud selle avastamine siin maal elanud ja elavate inimeste hinges, vaimus ja tegudes.

Esimesel maakultuuriseminaril ütles Hando Runnel, et *kultuur on ennekõike vaba inimese elamise ja olemise viis*. See motiiv on kandnud seni kõiki järgnevaid maakultuuriseminare. On ju kultuur see, mida tuleb hoida muutudes ja muutes ning ühiskond see, mida muuta hoides...

¹ Käsikirja avastas Inga Murutar. Järgnev intervjuu Asser Murutariga oli mõeldud raamatusse „Maarahva elujõud: müüdid ja tegelikkus“ II (Elmatar, 1998) intervjuude peatükki „Vaadates minevikku ja tulevikku“ (lk 217–227). Seal on Sander Silma kaasabil Ene Lukka, Eenok Haameri, Mall Hiimäe, Argo Moori, Tiit Merenäki ja Tiina Siimetsa mõtted. Kui õieti mäletan, siis jätsime meie intervjuu välja kahel põhjusel, sh: a) mõned mõttekordused meie teiste tekstidega samas raamatus; b) Elmataril Öölase formaadis raamat sai mõtetelt kui lehekülgede arvult juba 'niigi liiga paks' (384 lk), sh Kalle Istvan Elleri „Maarahvast“ [1972] korduustrükk ning Ilmar Mändmetsa Eesti Maaelu Harta tegemise ja Euroopa Maaelu Harta tekstid (toim.).

Aare: Milline on tagasivaade Eesti uuemale ajaloole ja maaelule läbi sinu sotsioloogisilmade?

Asser: Minu jaoks on see teema kultuuri, elukvaliteedi ja majandusliku tootmise muutuste koostoime teema. Nende muutuste keskmes on minu jaoks inimene – eelkõige maainimene. Kunagi seitsmekümndate algul võtsime ülikooli sotsioloogialaboris omaks ja kasutasime hümnina laulu „Kuni su küla veel elab, elad sina ka.“ See laul muutus paljudele eestlastele rahvalauluks.

Sel ajal ei olnud paljud külad enam elus – neid oli kokku veetud, paljud olid hääbunud, paljud olid muutunud ääremaaks. 50 aastat nõukogude võimu oli ikka oma vitsaga üle käinud.

Kõige rohkem usaldasime me sotsioloogina sel ajal inimese maaihalust, maasoovi ja maakodusoovi – inimese soovi olla vaba inimene oma maalapil.

Maaga saab teha palju asju, aga teda ei saa juurde teha ega teise kohta viia. Meile tundus, et sel ajal (1970ndate alguses) oli see nii.

Eestlase soov – teha juurde haritavat maad – on olnud fantastiline läbi aastatuhandete.

* * *

Ma pole kunagi loobunud ideest vaadata seda maad läbi inimeste silmade, tegude, soovide, tahte... Nüüd, tulles Eesti riigi iseseisvuse taastamise aega 1980ndate lõpus, oli maainimeste unistuseks, et maa ja mets toidavad ja katavad, annavad perele tulu ja isegi kaitset.

Läks mööda neli-viis aastat, kui esimesena maal taipasid koolilapsed, et linn suudab maast paremini toita ja katta. Uuringute põhjal toimus muutus 1994. aastal – siis jäid taluusuks inimesed maal vähemusse. Viimaste aastate uuringud näitavad valdava osa maakeskkoolilõpetajate veendumust, et linnas on elu parem kui maal. Praeguseks on maalt lahkumise tung muutunud noorte hulgas totaalseks.

Maa tühjeneb

Minu üliõpilased, tüdrukud ja poisid, käisid läbi just maakoolid ja nad leidsid vaid üksikuid abituriente, kes on sidunud oma tuleviku kindlat maaga... Mu üliõpilased olid maakoolidest naasnuna nukrad. Püüdsin neid lohutada ja julgustada, tegin neile kõigile kohustuslikuks lugeda läbi Euroopa Nõukogu Maaelu Harta ja ÜRO Inimõiguste Deklaratsioon. Üliõpilased rõõmustasid nende dokumentide sõnumite üle ja selle üle, et neist viimane on ka Eesti riigi poolt seadusena täitmiseks võetud.

Teine meeletu kogemus oli see, et meid kaasati Ida-Virumaa külade uurimisse. Sealne inimeste ja külade pilt on mitmekesine: on külasid, kus leidub noori naisi ja mehi ja on ka lapsi – nad on optimistlikud ja tunnevad end hästi, aga leidub ka

külasid, kus elavad ainult pensionärid, ja on külasid, kus talvel tõuseb suitsu vaid ühest korstnast.

Kuidagi ebaühtlaselt on see territoorium end eluga katnud. Kuigi isegi nendes külades, kus elavad ainult pensionärid, ei kuule nuttu ega halisemist. Samal ajal kohtab harva ka tahtejõulist ettevõtlikku meest või naist. Tekkis mulje, et seal on vaikiv enamus ja rääkiv vähemus.

Aare: Põllumajandusülikooli on peetud aastaid maaharitlaste taimelavaks. Kuidas sellega on?

Asser: Jah, 1960–70ndatel oli ta omakultuuri kasvandike taastootmise koht... Nüüd on see ajalugu ilmselt pöördumas. Arvan, et maaharitlase roll on nihkumas taas maakooliõpetaja, maa-arsti, vallavanema, maakultuurimaja juhi ja teiste vallaa-metnike ning kohalike ettevõtjate kanda. Põllumajandusülikool, kes varem saatis esivanemate maale iga teise temas õppinud linnalapse, saadab praegu keskmise suurusega Eesti linnadesse tööle vähemalt iga teise maalapse. Ja seda kõigil aladel.

Aare: Kuidas suhtuvad sinu arvates maarahvakultuuri ja maaideoloogia klassikute Loo-ritsa, Liidaku jt tekstidesse tänased EPMÜ ja TÜ üliõpilased, kes sinu loengutes käivad?

Asser: See, mida on olnud lugeda esimeses „Maarahva elujõu“ raamatus ja need tekstid, millele oleme ikka viidanud, on olnud kasutuses eksamitel ja arvestus-tes. Üliõpilased on kirjutanud sellest esseesid, esitades neis oma maamõtte. Nad teevad komplimente nende tekstide aadressil. Peab ütleva, et nende varasem in-formeeritus maarahvakultuurist, rahvuslikust ideoloogiast, kaasaegsest maasot-sioloogiast ja sellest kõigest kokku on enamasti väga tagasihoidlik, nende huvi ja pühendumus aga väga suur!

Olen olnud hädas ühe asjaga – üliõpilastel on võimalik kirjutada raamatute põhjal oma eksamitöö ja teha arvestused. Enamik otsustab aga pärast tekstide läbilugemist valida uurija tee – nad lähevad maakohtadesse, kodukülla ja uurivad inimesi. Nad keelduvad võimalusest piirduda eksamil üksnes raamatute tekstide-ga. Nad küsitlevad inimesi, analüüsivad vastuseid, kirjutavad üles külade lugusid. **Nad tahavad uurida maainimest.** See oli mulle hiljuti vapustav kogemus – ligi 80 üliõpilast käis semestri jooksul küsitlemas oma kodukandi inimesi! Ja nad taha-vad kirjutada oma uurimuse. **Nad valisid raskema tee.**

Aare: Taas huvi tõus Eestimaa kui Inimeste Maa vastu?

Asser: Need lapsed, üliõpilased, ei ole sellised nagu kümme aastat tagasi, nad ei ole keskmiselt nii mõjutatavad, nad on isiksused. Nad tunnevad ka oma õigusi üliõpilasena ja kodanikuna.

Üsna huvitav on tegeleda ka nende üliõpilastega, kes on ise maksnud õppimise võimaluse eest ja nõuavad head haridust. Need on inimesed, kes ei tulnud ülikooli paberi pärast ja kes ei ole nõus maksma pseudohariduse eest, mis on teiste maade autorite raamatutest maha loetud ilma kohaliku kogemust tundmata. Nad tulevad reeglina reedel, laupäeval ja pühapäeval. Nende tase on kõrge – nad tunnevad tegelikku elu ja nende uurimistööd ei ole sageli sugugi kehvemad teaduskonverentsidel kuuldutest. Ülikooli pürgijate arv praegu kasvab kuni lõpevad laulva revolutsiooni lapsed ja tuleb „sündivuse auk“.

On mitu olulist muutust

Teatud hulk põllumehi, nii taime- kui loomakasvatajaid, on kohanenud Eesti uue olukorraga ja saavad hakkama. Paljud talud tulevad juba hästi toime ja on hakanud oma eeskujuga mõjutama ka ümbruskonda. Nad suurendavad külvipinda, karja, tulud kasvavad. Ja tähtis on, et nad koonduvad juba taluseltsidesse, käivad rahvusvahelistel laatadel ja näitustel. Neid on umbes 1200, igas maakonnas 20–50 peret. Ja nad tunnevad üksteist. Eesti on väike.

Teine oluline muutus – järjest enam raha „settib“ suurte maanteede ja raudteede lähedal asuvatesse taludesse, ettevõtetesse.

Sissetulekutes on suurenenud territoriaalne vahe Tallinnast Võruni. Vahe on valdade lõikes ligi viiekordne, kui võrrelda mõnda Harjumaa ja mõnda Võromaa valda. See teeb oma töö. Rikkus kasvatab rikkust, vaesus vaesust. Ida- ja Lõuna-Eesti piirkondade pered vaesuvad keskmisest kiiremini, jäävad ülejäänuid maha. Kui piirkonna keskmisena on sissetulekute ülemises otsas pensionid ja töötü abirahad, siis on see ränk – ka sotsiaal-psühholoogiliselt.

Tõsine teema on, et võrdsustuma hakkab töötægijate ja ülapeetavate arv. Ja viimastel aastatel on selgeks saanud ka see, et koolides on kolmandiku võrra vähenenud 1.–3. klassi õpilaste arv.

Samas peab rõõmustama ja jõuduandva poole pealt ütlema, et rahvas on hakanud külades ja valdades väga tõsiselt tegelema kohalike omakultuuriüritustega. Jonniga ja rõõmuga tehakse kodukandipäevi, avatakse maarahva teabetubasid, tehakse internetis valdade ja seltside kodulehekülgi, lastele õpetatakse esivanemate põlistes keeltes laule ja mängu.

Mõni algatus on nii ilus, et tuleb tahtmine nurga taha nutma minna... kuigi seisad inimeste ees ja on raskeid teemasid, kus teeskled optimismi.

Suu laulab, süda muretseb..

Aare: Mis on see, mis annab praegu maal elujõudu erinevas eas inimestele, inimrühmadele?

Asser: Uurimused näitavad, et elujõudu annab maal elukvaliteet – puhas õhk, rahu, vaikus, side maa ja metsaga, järved ja jõed. Maal on hea olla. See on ikka

esikohal olnud, kui inimestelt küsida. Ja teiseks, ikka inimeste lähedased. Lähedased mehed-naised ja lapsed, sõbrad, naabrid, teised sugulased.

See on kodukeskne Eesti

See Eesti maaühiskond on ikka pigem kooskondlik kui individualistlik. Me tahame teha poliitikatega eestlasest Mogri-Märti, kes on enda- ja rahakeskne, kuid eestlane ei ole selline.

Selle üle võib nalja heita, aga enamik maainimesi peab oma lähedasi isegi ilusamaks, tähtsamaks ja armsamaks kui iseennast. Selles mõttes on ta nagu algkristlane, et armastab ligimest rohkem kui iseennast.

Me oleme leidnud ka varasemates töödes kinnitust hüpoteesile, et inimsuhetes oleme rahvana pigem kristlike väärtuste kandjad, samas maa ja loodusega suheldes maausulised...

Aare: Milline on Sinu vaade – mida tuleks teha erinevatel juhtimistasanditel, et maal hällide tühjenemist ja kohtade hääbumist peatada? Mida peaks tegema Riigikogu?. Mida Vabariigi Valitsus, mida kohalikud omavalitsused, mida EPMÜ ja teised?

Asser: Kõige põhilisem suund on toimumas. Riigikogu enamus on läinud kaks aastat seda teed, et suurendas maaelu rahastamist põllumajandusministeeriumi kaudu, 1,96%-lt 3,43%-le (ca 558 milj. EEK-i)² kogu riigieelarvest – see on umbes pool sellest rahast, mis maarahvas maksab oma toodangule praegu peale. Kaks aastat on tõusnud.

Tuleb saavutada see, et inimeste ja rahakapitali maalt väljavoolumine tasakaalustuks sinnaminevate projektidega.

Teine asi – magistraalteed ja kommunikatsioonid tuleb välja ehitada, siis vähe- neb vahemaade tähtsus. Siiski – me tahame juba teha infoühiskonna revolutsiooni ja olgu õnnistatud, kes seda teevad, kuid kõige rohkem on praegu vaja transpordirevolutsiooni. See on nüüdisaegse põllumajanduse ja metsanduse tugi. Nii oli see ka Euroopa rikkamates riikides ja USAs – kui sul on ettevõtjana käes info, kuid pole võimalik kiiresti kaupa kohale toimetada, siis see võimalus ei teostu. Üks mõte veel: kõik põhisuunad territoriaalse Eesti tugevdamiseks on juba alustatud, kasvab arusaam ja suhtumine, et kogu Eesti peab elama. Siiski on mõned eesmärgid ja eelistused vaja veel lahti vaielda. Poliitikute kokkulepped võiksid toimida rutem. Alustatud on isegi asundustalude rajamist Ida-Virumaal ja Kaukaasia eestlaste küla rajamist Pajusi kanti.

Seni õpetasime ja täiendõpetasime inimesi valla tasemel. See peaks minema küla tasemele, sest valla tasand on paljudele liiga kaugel. Kõiks nõustamisprogramm (PHARE jt) tuleks viia veel aste allapoole – küla tasemele. Tuleb kaasa

² Silmas on peetud aastaid 1996–1998 (toim).

aidata küla kui organisatsiooni ja kogukonna konstitueerimisele, valida külavanemad, anda neile vajalikud volitused jne. See tähendab – **käivitada uuesti küla-kooskond kui sotsiaalne organism (seal kus on elu)!**

Samuti on ees pikk ja raske tee tänapäevase Euroopa ühistegevuse käivitamiseks alt üles. Siin tuleb nimetada ka Euroopa Kohalike Omavalitsuste Hartat. Seal on ette nähtud, et kõik kohalikku elanikkonda puudutavad otsused tehakse alt-üles põhimõttel. Seega ei saa ka omavalitsuste liitmist laitmatult korraldada ülevalt alla Vabariigi Valitsuse korraldusel.

Üha sagedamini mõtlen, et et vaja on käivitada rida riiklikke ja kohalikke haridusprogramme, et inimesed saaksid teada, millises ühiskonnas, milliste õiguste, kohustuste ja milliste võimalustega me elame – et **inimesed saaksid hoida pea püsti ja selja sirgena.**

Aare: Surve kohalike omavalitsuste ja keskvalitsuse ametnikele ning valitud poliitikutele, kes saavad ühiskonna teenimise eest maksumaksjatelt palka?³

Asser: Kõige hullem, mida olen kuulnud, on see kui ametnik, kes on kutsutud ja seatud, ütleb meile: „Võtke kätte ja tehke ise, olge ettevõtlikud!!“ Kuulge – **millieest siis ametnikud rahvalt palka saavad?** Nad peaksid pakkuma ideid, programme, lahendusi, nõuandeid. See oleks umbes sama, kui mina ütleksin üliõpilastele: „Te olete siia kokku tulnud, hakake nüüd ise õppima!“ Muidugi peavad nad ise õppima, aga oma roll on ometi ju täita ka õppejõul.

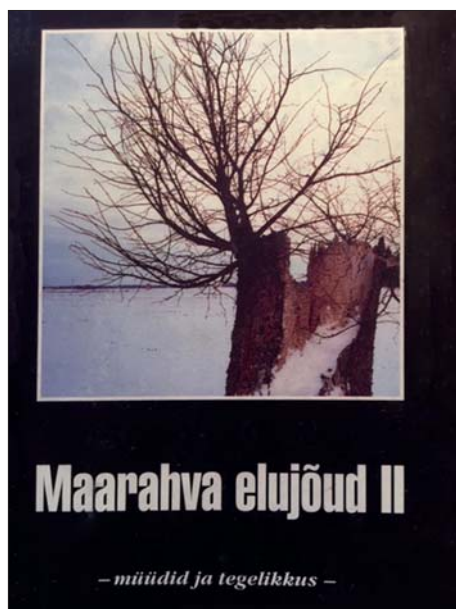
Aare: Nii et kutsud üles sirge seljaga vallavalitsusse minema ja valitud-palgatud inimeste (ametnike ja poliitikute) käest kodanikuna mõttekaid tegusid küsima?

Asser: Jah. Küsima. Ja kui vaja, ka nõudma! See on inimeste inimõigus ja kodanikuõigus. Ametnikud on eelkõige kodaniku jaoks, siis ka riigi jaoks. See ei ole enam Nõukogude Liit, see on Eesti Vabariik! Me oleme Kesk-Eesti ja Lõuna-Eesti valdades inimestelt küsinud avalike teenuste vajaduse, kvaliteedi ja kättesaadavuse kohta. Kui mõnda teenust ei saa koduvalda tuua, siis peab vallavanem põhjendama, miks ei saa. Kui kohalikku kooli ei saa aidata, siis miks? Koolis toimuvad asjad aeglaselt. Seitse aastat on olnud keskmine rütm.

Kui kool ja koolipidaja ei taha ajale jalgu jääda, haridususkus perekondi kaotada, siis peab kool muutuma ja ühtlasi muutusi juhtima, olema täiendõppekeskus, kohaliku seltsitegevuse pesa, külakohvik jne. Ega siis maakultuur ja elu maal otsa tohi lõppeda! Tuleb koos mõelda ja luua uusi visioone, käivitada uued kooskondlikud elukestva õppe haridusmudelid ja kavad, muidu... **...aastal 2050 ei ole enam kedagi, kes laulaks „Mu isamaa on minu arm“...**

³ Töötasin sel ajal avalikus teenistuses Riigikogu Kantselei majandus- ja sotsiaalinfoosakonna juhatajana (toim).

Mõned aastad on sinna aega – tuleb välja mõelda, kuidas edasi elada. Kohalik omavalitsus on inimesele kõige lähemal – kõik riigiga ja haridusega seotud asjad peaks aetud saama seal. Kodanik on ka valija – vallavalitsus ei tohi seda hetkekski unustada, et ta on inimeste jaoks.

Maaühiskond ja maaülikooli eneseteostus: maasotsioloogiline lähenemine¹

Asser Murutar ja Aare Kasemets

*Oo Eestimaa, oo sünnimaa
inimeste, külade, valdade ja kihelkondade maa
põldude, järvede ja metsade maa
esimade ja -isade hingede maa
laste, lastelaste ja lastelastelaste maa*

Meil on Asseriga hea meel esineda Eesti Põllumajandusülikooli vilistlaskogu korraldatud konverentsil. Leppisime kokku, et mina meenutan maaülikooli mõtte ajalugu,² sest kümne aastaga on maailmas ja EPMÜ-ski mõndagi muutunud, kuid Eesti oma maaülikooli vajaduse paljud põhjendused jäänud samaks, mida rõhutasid Eesti Agronoomide Seltsi vaimsed juhid Kaarel Liidak, Jaak Ümarik jpt enne teist maailmasõda (I osa). Ja Asser lõpetab meie ühisettekande tuues esile viis tänase EPMÜ, ideaalis maaülikooli, eneseteostuse teel *veskikivina* seisvat probleemi, millele tuleks koostöös leida väarikaid lahendusi (II osa: teesid).

I. Maaülikooli mõtte kultuuri- ja ajalooline taust

Peatun esmalt 1993.aasta EPMÜ arengukavade konkursi võidutöös rõhutatud mõtetel alustades Asseri palvel maaühiskonna ja -ülikooli suhtest, täpsemalt maaülikooli hariduse eesmärgist.

Maaühiskond, akadeemiline haridus ja maa-aate taastootmine ehk kaks konseptuaalset lähtekohta ülikooliharidusest kõnelemiseks:

- a) ülikool on (peaks olema) integreeritud teadus-, haridus- ja kultuuriasutus;
- b) ülikool peab võimaldama inimesele eri-, ameti- ja kutsealase ettevalmistuse professionaalseks rakendumiseks oma tööalal, sh oma elu- ning töökeskkonnas.

Vaatamata globaliseerumisele, internetistumisele jne. maaühiskond on ja jääb nii looduslikus, sotsiaalses, majanduslikus kui ka kultuurilises mõttes linnadest erinevaks elukeskkonnaks, mis nõuab seal rakenduvalt noorelt haritlaselt ning ettevõtjalt, samuti maarahva heaolu nimel tegutsevate teadlastelt-õppejõudu-

¹ Konverents 'Eesti Põllumajandusülikool Eestile eile, täna ja homme' 24.I.2003 (lühendasin, toim.)

² Vt ka 2003. a osalejatele paljundatud A. Kasemetsa teksti „Millist ülikooli vajab Eesti maaühiskond?“, Postimees 16.03.1993 (1 lk).

delt maaühiskonna võimaluste tundmist ning väärtustamist. **Et valdav enamik EPMÜ lõpetajate juhitavaid protsesse on inimkäitumisega seotud sotsiaalsed protsessid [sh nt õppimine, nõustamine, ettevõtte juhtimine, turu-uuring, turustamine, omavalitsuse või riigi tasandi poliitika, looduse/omakultuuri kaitse, ühistegevus jms], siis põhimõtteliselt ei saa ilma tasemel sotsiaalteaduste ja maaühiskonna uuringuteta kvaliteetset maaülikooli haridust anda.** See on olnud ja on meie ühistees alates 1988.aastast, mil korraldasime EPA vanas aulas I. maakultuuri seminari. See on meie mõtte-täiendus EPMÜ arenguvisionides valitsevate bioloogiliste, tehnoloogiliste ning kaubalis-rahaliste protsesside õpetamise kõrval, et meenutada – Eestimaa on inimeste maa, on siin maal (prof. A. Künnapu ja prof R.Willemsi arvates) ligi 12 000 aastat elanud põlisrahva maa.

Valik tsitaate ja väiteid tõendamaks,
et maaühiskond vajab talle pühenduvat ülikooli

Oskar Loorits (1938): “Meie kultuuri kandjaks pole olnud mitte valitsev aadel, ka mitte vaimulik seisus ega linnakodanlus (need kõik on olnud meil ajalooliste tingimuste tõttu võõrkeelsed ja on suhtunud koguni vaenulikult eesti omakultuuri nähetesse), vaid eesti kultuuri kandjaks on olnud rahvas ise ja see rahvas on olnud täielikult maarahvas /.../. Ühelt poolt on algupärane rahvakultuur meil küll väga juurdunud ja vana, isegi vanem kui Euroopa suurrahvail, kuid see ei ole saanud paraku läbi elada normaalse arengu protsessi.... Läänemaise kultuuri vilja neelati osalt isegi nii ahnelt, et sellest tekkis rikkeid meie mõtteviisis ja elutundes. Rikkeid seetõttu, et dünaamiline tung eurooplaseks saada oli ja on siia maani veel suurem kui staatiline võime seejuures ustavalt ka eestlasena püsida...”

Kaarel Liidak (1934): ”Oma kultuurita ei saa olla selget, põhjendatud rahvuslikku ideoloogiat... Rahvuslikku ideoloogiat ei saa leiutada, see tuleb avastada. Ideoloogia loome seisneb olevate igaveste ideede avastamises rahva hinges ja olustikus ning nende arendamises tõenäoste ja teadaolevate tuleviku tähiste poole... Nagu taimkasvataja-sordiaretaja valib algupärasest, oludega kohanenud populatsioonide segust jõulisemaid liike, pookides hiljem pärismaisele jõulisele taimele pärandatavaid omadusi teistelt, nõnda peaks käima ka rahvusliku ideoloogia ja rahvusliku kultuuri loomine. Kui rahvuslik ideoloogia ei taha olla kunstlik ja päälesunnitud, siis on tema aluseks: rahva sotsiaalne struktuur, rahva iseloom, maa ajalugu ja asend.... Linn on olnud kogu ajaloo vältel Eesti maarahvale suureks võõraks koldeks, kus ka rohkesti eesti halge on põlenud baltisaksluse segapuutuhaks... Meil on sajandite jooksul eestluse kandjaks olnud ainult talurahvas. Kui meist peaks kasvama... omapärane alatiseks püsima jääv kultuurrahvas, siis ei jää meil teist teed, kui alustada otsast peale selle maa mulla ja aklimatiseerunud taime harimisega, millest kasvab omapärane eesti kultuurpuu species Balti mere rannikul – *Quercus esticus*... Haritlaskonnal on ees raske tuleproov, et õigustada

oma nime ja vastutusrikast rolli eesti rahva esiridades...” (Eesti rahvuslik ideoloogia ja maa selle alusena).

Akadeemiline kuukiri “Agronoomia” (1921–1940): maa-aate kandjate ideepank³

1990–1991 töötasin läbi sõjaeelse Eesti Vabariigi ainukese akadeemilise agraarpoliitika kuukirja “Agronoomia” (1921–1940) kõik agraar- ja regionaalpoliitikat, seadusandlust, agraarteadust, -haridust ning nõuandesüsteemi käsitlevad artiklid. “Agronoomia” aastakäikude ideepank väärrib tutvustamist ka nende igihaljaste mõtete pärast, mis on suunatud maaühiskonna ning maamajanduse konkurentsivõime edendamisele läbi teaduste, kõrgema hariduse ja nõuandesüsteemi strateegilise integratsiooni.

Kaarel Liidak⁴ (1927): “Ameerikas on ülikool põllumajandust teenivate asutiste keskmeks kujunenud. Tema teaduse arendamine on sündinud vastavalt eluliste rahvamajanduse nõuetele... Meil on ülikool tõesti elust eemale kippunud jääma, tema töö on piirdunud ainult üliõpilaste ettevalmistamise ja vahest teadusliku tööga ülikooli seintes... Seltskonnas on isegi kaalumisele võetud (J. Hünersoni ja kadunud J. Raamoti algatusel) uue kõrgema agronoomilise kooli asutamise mõte... Kui tööstuse majandusteadlased avalikult põllumajanduse kahjuks põllumajanduslike arvudega uperpalli lasevad, siis peaks siin töö ja sõnaga vastu astuma ülikool...”

Jaak Ümarik (1927) kirjeldas eesti lugejale 1920ndatel USAs läbi viidud maasotsioloogilisi uuringuid ning nõuandekeskusi. Selleks, et maakoolidele ja rahvamajadele paremat sisu anda, “töötab Ameerika-Ühendriikides pea iga põllumajandusliku ülikooli ja kolledži juures eri osakond, mille ülesandeks on külainimeste keskel teadust populariseerida ja talunikke seda kasutama õpetada... seltskondlikku elu külas elavdada, kohalikke juhte õpetada ja neile tegevuseks abinõusid ja kirjalikke materjale muretseda”. J. Ümarik nimetab uhkusega Ameerikasse väljarännanud eestlase, dr P. Speegi tööd, kes ühena esimestest USAs asutas 1913. a Wisconsinis Ülikoolis spetsiaalse büroo, kust maaühiskonna juhid võisid posti teel kõnede, loengute, tähtpäevade, võistluste jm läbiviimiseks kokkuvõtlikku kirjandust tellida.

Kaarel Liidak (1930): “Agraarnõuandetöö tõhusus oleneb pääle küllaldase aine- lise jõu selle juhtivast keskkohast ja nõuande otsesest teostajast kohapeal. Tööle

³ Kuukirja *Agronoomia* (1920–1940) ülevaade põhines mu Tartu Ülikooli ajakirjandusosakonnas 1991. a tehtud referaadil. Taust: 1988. a katkestasin EPAs agronoomia õpingud ja kandideerin TÜ ajakirjandusosakonda, et eriprogrammi alusel (sh majandus, õigus, rahvausund) ühiskonnateadusi õppida. Soovisin saada Asseri eeskujul EPA filosoofia ja ühiskonnateaduste õppejõuks. Eestis ei olnud siis võimalik filosoofiat ega sotsioloogiat õppida.

⁴ 1936. aastani Kaarel Liidemann

üldise õige suuna andmiseks peab keskkohht olema võimas akuutsete maatulundusprobleemide õigeks tabamiseks ja nende ajakohaste lahenduste kiireks leidmiseks. Ideaalseks loetakse agronoomilist töökorraldust Ameerika eeskujul, kus kogu töö, nii uurimistöö, akadeemiline haridus, nõuanne kui ka põllumajanduslik kutseharidus on juhitud ühestainsast kõigile autoriteetsest keskkohast. Meil säärane üldine ja ühtlustav keskkohht puudub. Raske on selle tekkimist niipea lootagi. **Selleks peaks akad. agronoomilise töö keskkohht, põllumajandusteaduskond, eralduma autonoomsest Ülikoolist ja sisult end ümberkorraldama iseseisvaks instituudiks ehk akadeemiaks**, koondama endi ümber kogu praegu laialipillutatud põllumajandusliku uurimistöö ning administratiivselt kuuluma Põllutööministeeriumi juurde.”

Georg Voitka (1930): “Meie põllumajanduse tulevikku silmas pidades tuleb erilist tähelepanu pöörata põllumajandusliku kutsehariduse ja nõuande korraldusele. Paljude maade põllumajandust juhtivad isikud peavad hariduse ja nõuandeprobleemi õiget lahendamist kindlaimaks abinõuks põllumehe kaitsel igasuguste kriiside vastu.... Paanika sünnitamise püüetele (kahjuks meie ajalehis liiga sagedased) tuleb õiglase turuinformatsiooniga panna piir. Paanika meeoleu puhul teenib vaid spekulant.”

Jaak Ümarik (1931): “Kuigi külaelanike äravool linnadesse ei ole meil kujunenud nii katastroofiliseks tänu meie õigel ajal läbi viidud maareformile, on suurim oht selles, et lahkuvad just elujõulisemad ja haritumad noored. **Hädaoht seisneb selles, et meil ei ole tasakaalus hariduslikud, sotsiaalsed ja majanduslikud olud, mille tõttu külas on kadunud ühiskondlik tasakaal ja ilmsiks on tulnud hädaohtlikud sümptoomid** – külaeluga rahulolematuse ja maahariduse alal vale suuna võtmise näol... Igal sammul leiame meie külaühiskonna nõuete ja olude mittetundmist ja selle tagajärjel tehtud vigu, mis väga kalliks lähevad maksma... Ühistegelised asutised varisevad kokku – puuduvad juhid, puudub ühiskondlik kasvatus, arusaamine ühistest huvidest, asutistes enestes poliitiline võitlus surmab ühistegelise aate.... Vajame rohkem lugupidamist põllumehe kutse vastu, rohkem usku põllumehe oma võimetesse, rohkem lootust põllumehe omaabile. Külas kiideldakse sellega, mitme taluniku lapsed on linnas koolis, palju kusa-gilt külast on üliõpilasi, arste, õpetajaid. Uhkusega räägib talumees oma pojast, kes linnas “kõrgel kohal”, olgu see ka ainult kantseleiametniku koht. Kuid kas hinnatakse samamoodi lapsi, kes maal eduga töötavad? ... Võtke mõni päeva-leht – igatühte loevad tuhanded talunikud, kuid asjata otsite säält mõnd aastaid põllukultuuri eduks töötanud põllumehe või teadlase pilti ja elulookirjeldust... Isegi neegrikuninga pilti ühes tema kuue naisega on Eesti rahvale ja põllumehele enesele tähtsam ja kasulikum näidata ajalehe veergudel... Meie noored loevad oma karjääri lõppenuks, kui neil tuleb jääda tallu... Kasvatagu põllumees roh-

kem lugupidamist eneses ja oma lastes põllumehe kutse vastu, siis hakkavad ka teised temast lugu pidama...”.

Jaak Ümarik nendib, et teaduse rakendamist põllumajanduses raskendab see, et “talunikule pakutakse mõnel pool päevalehtedes teaduse, põllumajandusliku hariduse ja selle levitajate kohta kahtlustavat materjali”. Teisisõnu: maa-ilmamajanduse kõrgkonjunkturi aastaile 1925–1929 järgnenud majanduskriisis (1930–1933) süüdistasid bulvariajakirjanikud sageli olukorda süüvimata agroofitsioon-konsulente, õpetajaid, teadlasi jt vaimse ala inimesi, kujutades neid talunike majandusraskuste peamise põhjusena. See külvab usaldamatust teaduse ning teadlaste vastu ja ahendas veelgi taluperede majanduslikust ning sotsiaalsest kriisist väljumise võimalusi.

Kaarel Liidak (1936): “Eraldi käsitlust vajab agronoomi suhtumine põllumehesse, seda mitte üksnes kutse-eesitlik, vaid ka agronoomilise töö meetoodika seisukohalt. Sest õige meetoodika ja õige kutse-eesitlik selles osas põhinevad ühel ja samal: põllumehe vaimse ja hingeelu mõistmisel, kaastundel põllumehe muredele ja tema usalduse võitmisel töehäda tööga.... Arsti ja nõuandeaaronoomi kutsetöö on laadilt lähedased, mõlemad seisavad ühiskonna avalikus teenistuses ja saavutavad soovitud tulemusi ainult inimese kaudu, kes nende nõu usaldades seda ise omal jõul teostab, olgu see siis oma organismis või käitisel. Agronoomi kutse ei ole mitte kitsa tehnilise ala kutse, ka sääli mitte, kus ta kitsama ala eksperimendikonsultandiks. Agronoom on *sotsiaalne tegur*, tihedalt seotud oma erialases töös maaühiskonna ja põllumehe isikuga. Agronoom kuulub ühtlasi haritlaskonda ja selles võiksime näha agronoomi erilist sideme osa maa ja haritlaskonna vahel, silda, mille kaudu peaks levima nende kahe kihi vastastikune arusaamine ja ühiskondlik koostöö..., mis nii tarvilik meile rahvusriiklikult...”.

Aktuaalsed on täna ka riigi majanduspoliitika ja rahvusluse seosed. Eesti Maapanga viimane ennesõjaaegne president **Voldemar Juhansoo (1939):** “...Tegelikkult segab eluruum siiski rahvusideaali. Mida enam linnastub ja proletariseerub rahvas, eriti väike rahvas, kui see peab linnas seisma võõrkultuuri, võõrkapitali, võõrkeele, rahvusvahelise mõju all, seda kiiremini lõdveneivad rahvussidemed. Niisugustes linlastes kaob rahvusidee praktiline sisu ja asendub lihtsa elu alalhoiu nõudega, millele lisanduvad veel moodsa elu võlud, kui ei toimu just otsest ümberrahvustumist. Linnades on suurrahvaste mõju hukutavaks kuristikuks. Nii on meie alalhoiule eluruum siiski väga oluliseks eelduseks... rahvuse seisukohalt on tarvilik hoida meie rahva enamust maal, ehkki puhtmajanduslikult näib asi olevat teisiti. Tööstuses ja äriilmas suudab inimene kergema vaevaga koguda varandust. Mõned loevad mõttetuks kapitalide paigutamise maale, kui need kapitalid annaksid mujal sootuks suuremat tasuvust. Siin põrkuvad teravalt rahvuslus ja majandus. Majandus ei suuda aru saada rahvusluse vajadustest ja väärtustest. Ta tungib kõikjal üle rahvusluse piiride, taotleades ainult ühte – suurimat tasuvust.”

Kaarel Liidak (1940): “Süsteem ei ole paljalt ilukord, vaid kindel rationaliseeritud töökord. Milliseks ja kunas praegune ühiskondliku agronoomia süsteem meil kujuneb, seda on vara ennustada... Kuid vististi enim peavad oleva süsteemi puudused nende tulemustes selgelt ilmnema...”

Eesti tänasel [2003, toim.] poliitilisel maastikul valitseb rahvusluse ja majanduspoliitika seostamisel suurem segadus kui enne sõda. Eesti rahvuslikud (sh riiklikud) huvid ning konkurentsivõime maailmas eeldavad kodanike koostööd ja teatud kompromisse. Üaltpoolt rahvusideoloogilised tekstid on kirjutatud enam kui kuuekümnepäeva eest. Keskkond (sh massimeedia) ja inimesed on muutunud. 21. sajandi infoühiskonnas konkurentsivõimet kindlustav eesti rahvuslik ideoloogia tuleb sotsioloogiliste uuringute abil avastada ja sõnastada.⁵

Riiklik juhtimine agraarteaduse, -hariduse ja nõuandesüsteemi integreerimisel

Riikliku regionaal- ning agraarpoliitika juhtimine hõlvab lisaks maapiirkondade majanduslike ning sotsiaalsete protsesside mõjutamisele ka julgeolekupoliitika, keskkonnakaitse ja administratiivse juhtimise ning avaliku teabe leviga seotud aspekte. Praegune olukord on mitmeti mõttes ebarahuldav: regionaal- ja agraarpoliitiliste meetmete väljatöötamise ning rakendamisega tegeleb 4–5 ministeeriumi, funktsioonide jaotuse ning eelarveliste vahendite kasutuse otsarbekus on olnud aastatel 1992–2002 küsitav. [...] Selline killustatus ning ülesannete ja vastutuse jaotuse ebaselgus regionaal- ja agraarpoliitikas mõjub kahjulikult eeskätt maaühiskonnale ja maaeluküsimustega tegelevatele institutsioonidele, sest Eestis olemasolevad suhteliselt napid vaimsed ning majanduslikud ressursid (sh riigieelarve) töötavad väikese kasuteguriga või viiakse maaühiskonna info-, energia- ja aineriingest välja teistesse valdkondadesse (nt impordil põhinev hulgikaubandus, pangandus, toiduainetetööstus).

Ühiskondlike arengutsenaariumide planeerimisel, sh seadusloomes, ei tohiks kahjustada kultuuri, loodust ja tervist. Maaühiskonnale suunatud regionaal- ja agraarpoliitika juhtimine peaks seega arvestama lisaks majanduslikele ka maaelu kultuurilisi, ökoloogilisi ja sotsiaal-psühholoogilisi tegureid. Üleminekuajastul on raske paljusid objektiivseid majanduslikke ja sotsiaalseid protsesse vältida või mõjutada, seetõttu on oluline poliitilise juhtimise, avalikkuse teavitamise ning sotsioloogilise tagasiside omavaheline koostoime, kui poliitika ja majandus on ikka inimeste heaolu tõstmiseks, mitte vastupidi.⁶ Maaülikool saab olla maaelu majakas.

⁵ Siin raamatus jätsin välja lõigud maaühiskonna eripära käsitlemisest 1994. aasta Euroopa Maaelu Hartas (toim.)

⁶ Vt ka A. Kasemets (2002). Sotsioloogilised ja avaliku arvamuse uuringud kui refleksioon parlamendile ja kodanikeühiskonnale: tagasisaade 1996–2002. Kaevats, Ü. (toim.). Usaldus. Vastustus. Sidusus – Eesti Sotsiaalteaduste III aastakonverents; 22.–23. november 2002 Tallinnas (337–347). Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus.

Maaülikooli akadeemiline haridus (maa-aate *taastootmine* ülikoolis kui integreeritud teadus-, haridus- ja kultuuriasutuses) peab võimaldama inimesele eri-, ameti- ja kutsealase ettevalmistuse professionaalseks rakendamiseks omal tööalal ja oma glokaalses elukeskkonnas.

Maaühiskond on nii looduslikus, majanduslikus, sotsiaalses kui ka kultuurilises mõttes teatud erisustega keskkond ja nõuab seal end rakendavalt noorelt haritlaselt ning ettevõtjalt maaühiskonna tundmist ning väärtustamist. Agraarülikoolid USA-s, Hollandis, Norras, Rootsis jt riikides olid-on tugeva maaühiskonna vajaduste tunnetamisele ja teenimisele suunatud teadus- ning nõuandetalitustega, nende organisatsioonikultuuris domineerib maainimeste hoiakute, huvide, tegevusalade ning looduslähedase elulaadi väärtustamine (vrd K. Liidak 1927).

Universaalsusele pretendeeriva nn saksa tüüpi ülikoolide teadus- ja hariduskorraldus baseerub kultuuriajalooliselt Euroopa linnade (ja linnriikide) kesk-aegsele omavalitsuskultuurile. L. Mumfordi (1966) sõnadega: “*Euroopa kultuur on kõigepealt linnakultuur. Omavalitsusega linnadest alguse saanud klassikaline linnakultuur laienes Euroopa, iseäranis romaani-germaani eluviisina ajas ja ruumis... Klassikalise linnakultuuri tipuks on ülikoolikultuur.*” (vt Donskis 1991). See on minu arvates sügavamaks põhjuseks, miks nii balti-saksa, rootsi, vene jt kultuurimustritele baseeruvad Tartu Ülikoolis, mis kahtlemata on meie ainus Euroopa mõistes *universitas*, kui ka meie 20. saj tehnika- ning tehnoloogiaalast innovatsiooni vedavas Tallinna Tehnikaülikoolis on olnud ja jääb **maaühiskonna** teemadering jätkuvalt “ääremaaks” ja miks maaühiskonna eripärast lähtuvad huvid hääletatakse “suurte nõukogude” demokraatlikus konkurentsis reeglina maha, niisamuti nagu 1933. a. Tartu Ülikooli põllumajandusteaduskonnas suleti või jäeti avamata rida maamajanduse spetsiifilisi õppetoole: agraarpoliitika, ühistegevus, agraarturg, seakasvatus jt. (vt Eesti Agronoomide Selts, Agronoomia 1933).[...]

Postindustriaalne ja -modernistlik infoühiskond loob võimalusi väikestele keskustele

Oleme seda meelt, et lisaks piisavale ärilise enesetostuse võimalusele maal peaks maale elama ja tööle suunduvate noorte eelistusi ning eneseteadvust aitama järkjärgult maa-aatelisemaks muuta ka teatud *omakultuurilise orientatsiooni kujundamine*, sest liigagi sageli tunnevad linnakeskkonnas kõrghariduse omandanud noored õpetajad, arstid, insenerid, juristid jt end maakohas nagu *kultuurilised migrandid* paguluses ja soovivad kiiresti linna või linna külje alla kolida. Rõhutan: küsimus ei ole minu arvates mitte ainult majanduslikus olukorras, vaid ka sotsiaalse ja kultuurilise keskkonna tunnetamises ja väärtustamises ning seal arenguvõimaluste ja lahendusteede nägemises (vt Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus I-II, Elmatar).

Maaühiskonnas (talu, küla, vald, maaline väikelinn) rakendumiseks vajavad

vastavat kvalifikatsiooni, orientatsiooni ja missiooni ka kõik eesti ülikoolide lõpetajad (õpetajad, arstid, omavalitsusametnikud jne), mistõttu maaühiskonna baasuuringutele põhinevat kõrgharidust psühholoogia, sotsioloogia, kultuurantropoloogia, juhtimisteooria jm alal on vaja koostöölepingute vahendusel luua kõigis Eesti ülikoolides. Eesti Põllumajandusülikooli kutse-, ameti- ja erialade eripära ning võimalik missioon põhinevad siinjuures rohkem sellel, et põllu- ja metsamajandus, aiandus, veterinaaria on maarahvakultuuriga ning maaga otseselt seotud. Tegevuslik seos maa-, kodu-, pere-, maakooskonna ja maarahvakultuuriga on ka eesti rahva kultuuriidentiteedi üheks kaitseks aina globaliseerivas ühiskonnas.

Seega Eesti maaühiskond vajab Eesti institutsionaalses ning kultuuriideoloogilises mitmekesisuses/konkurentsis oma akadeemilist maa-aadet kandvat keskust – maaülikooli, mis on teiste ülikoolidega seotud nii infovahetuse, interdistsiplinaarsete teaduskoostöölepingute kui ka üliõpilaste liikumise kaudu [...].

Raskete aegade visioonid ja küsimused: kas EPMÜ suudab püsima jääda ja kujuneda Eesti maaühiskonna vaimseks keskuseks, maaülikooliks? Enne sõna üleandmist küsin, nagu küsisime 1993. aastal: millised arvamused liidrid ning omnikud millise kultuuri- ja majandusideoloogiaga hõlvavad Eesti maaühiskonna vaimse, sotsiaalse ja majandusliku elukeskkonna? Ja milline on (võiks olla) selles interaktsioonis tänaste EPMÜ õppejõudude ja üliõpilaste roll?

II. Viis sotsiaalset juhtimisalast probleemi EPMÜ kui maaülikooli eneseteostuses aastal 2003

1. Eesti ülikoolid, ka Eesti Põllumajandusülikool on muutumas järjest enam migratsiooni-pumpadeks noorsoole maalt linna, linnast mööda maailma laiali, kust suur osa tagasi ei tule. Haridus- ja koolitussüsteemid peaksid enesekeskelt kohanema selle protsessiga, seda üleilmastumist ära kasutama. Vaba inimest vabal maal kinni ei pea, kui ta ise seda ei tee.
2. Põllumajandusülikool (Universitas!!) on eelmise rektori surma tõttu peaaegu ära kaotanud inimteadustes (*human science*) teaduskraadi andmise võimaluse selles koolis. Eurotraditsioonide järgi tuleks tal lõpuks loobuda sõnast “ülikool” oma nimes. See protsess tuleks renoveerida.
3. Meie ülikool muudab järjest energilisemalt õppeprotsessi suurte üliõpilasvõrudega avalike esinemiste ja internetisuhtluse seriaalideks (massiprotsessistumine), järjest formaliseerides ja minimeerides kontrolli, suhtlemise, loovuse jm. funktsioone. Tuleks kompenseerida need kaotused.
4. Konfliktid üliõpilaste arvu, tööturu vajaduste ja meie ülikooli õppekavade struktuuri ja sisu vahel ei vähene. Kohalikul tööturul: “Nii töökohtade üldarv

kui ka vajaduste pidev muutumine teevad ettearvestamise peaaegu võimatuks, muutes nii kõrghariduse planeerimise väga raskeks” (vt Võrdlev halduspoliitika. Arnold J. Heidenheimer jt, lk 47–57). Tuleb alustada vastavaid uuringuid, et teha prognoose.

5. Järjest suureneb linnalaste osa kõrgkoolitatavate hulgas. Õppekavu parandades tuleb püüda kompenseerida see kogemuse puudus. Haridus on kultuuri funktsioon, mis 2000ndatel aastatel baseerub UNESCO uurimuste järgi neljal sambal: õppida teadma, õppida tegema, õppida koos elama, õppida olema (vt Jacques Delors. Õppimine – varjatud varandus, lk 81–93).

P.S. Eestlasi on saatus õpetanud orjama igasuguseid võõraid jõude ja vägesid. Väga raskelt on maarahvas kerjama õppinud. Võlg on ikka võõra oma olnud. Nüüd tuleb õppida igal meist ja õpetada naabrit ja õpetada kiirkorras kogu maarahvast euroabi taotlema, endale euroraha küsima. See tegevus võib saada sama vajalikuks kui aastasadade pikkune orjama õppimine.

Kirjanduslik
Asser Murutar

Saatesõnad

Asseri luuletustest kuulsin pereliikmetelt 2020. aasta kevadel,¹ kuid polnud ühtegi näinud kuni 11.novembri õhtul avastasin Ingalt saadud TRÜ sotsioloogialabori arhiivi materjalide alt ühe hoolikalt ehituspaberisse mähitud ja nõõriga kõvasti kinni seotud paksu paki, mis erines sotsioloogialabori toimikutest. Tegin lahti ja ... olin mitu päeva ... hämmingus. Luuletustest ja luuletõlgetest avanes seni tundmatu Asser Murutar (varjunimega Alo Alas). Suurem osa leitud Asseri luuletusi on kirjutatud Leningradis (Peterburis) aspirantuuri ajal (1961–1964) ja järel.

Siis ligi kolmekümnese Asseri luuletustes peegeldub loodusülistust, perekonnast eemaloleku üksindust, igatsust lähedaste ja parema ühiskonna järele, elumõtte otsinguid, teadlaste väitlusi ja mässumeelsust. Ometi, esmase hämmingu järel aimdus, et kolmekümnese ja mulle teada 50+ aastase Asseri olemuses polnud palju muutunud – inimese elukogemus küll kasvab, aga hing ei vanane, loomus teisene. Vanemas eas vaikitakse sagedamini, *kuulamine kuld, rääkimine hõbe*.

Asseri juhtimisringi vestlustest ja kutsutud külalistest (nt Hando Runnel, Jaan Kaplinski, Tiit Merenäkk jpt) oli teada Asseri tõmme luule poole. Olime kuulnud, et Leningradis aspirantuuris õppides oli ta sage külaline kuulsa vene luuletaja Anna Ahmatova poja Lev Gumiljovi korteris ja suhtles paljude vene sinivereliste kultuuriinimestega. Üks mu hämmingu põhjusi oli arusaamine, et Asser tegeles EPAs 1964–1967 luulehuviliste tiivustamise ja kirjandusringi kokku kutsumisega nagu mina 1983–1991, kuid ma ei osanud küsida ja Asser ei rääkinud ise sellest minuga kunagi. Vaid kuulas ja luges oma hallide tarkade silmadega. Asseri 1965. aasta üleskutse käsikiri algab sõnadega „Luulemaailm on tundemaailm“ ja lõpeb „Siiski! EPA kirjandusringi asutamise mõte tuleb teoks teha. 30. aprill 1965. Alo Alas.“²

Asseri luulest leiab tugevat elujaatust, inimeste ajast aega korduvat armastust mis ikka uus. Ja loomulikult leidub koos elurõõmuga ka killuke eluparandamise katsetuste kogemuse kibedust. Näiteks mõned salmid Asseri tõlgitud Nahum Korzhavini luuletsüklist „Tuhandeaastane laul.“

See igivana laul

Uus on alati

H. Heine

¹ Inga Murutar ütles, et lapselaps Richard Murutar on mõned Asseri luuletused lauluks seadnud.

² Vt Asseri bibliograafia p. 62–73 (1964–1967 ja 1990); Reet Tamm, Maie Vösa, Anne-Liis Kaeli, Enn Haabsaar, Ene Liimand ja Jaak Kask. EPA üliõpilasringi värsivihik „Kollane leheke“. Juhendaja Asser Murutar, toimetaja Viivi Lauga. Tartus, 1966/1967, 50 lk; A.Kasemets (1983) Auu, kirjandusega tegelejad – Põllumajanduse Akadeemia (PA) 13.X; A. Kasemets (1984) Omaloomingu lehekül, PA 23.II.; T.Merenäkk, T.Siimets ja A.Kasemets (toim., 1990) Kõrsumise aastad – Eesti Põllumajanduse Akadeemia kirjanduslik kogumik, Tartu, 160 lk; A.Kasemets (1991) Ajajõgi voolab - PA 22.III.

Igivanadel teedel
Üks lauluke käib:
Nooruk armastab neidu,
Kuid viimane – ei!
Sajandid sammuvad
Möllavad rajud
Muutuvad mõtted
Inimajus.
Neidude südamed
Ainsana muutmata:
Temake ikkagi
Teda ei armasta.
Tohib ehk küsida:
Kes ta siis on? [...]

Nahum Koržavin. Tõlge Alo Alas 1963

Asseri luuletustes ilmutavad end tema idealism ja ideaale kandev sõpruskond. Näiteks ühes pooleli olevas luuletuses „Ma mäletan“ on fragment:

Kui sõpru meenutan
(ma seda tihti teen)
siis mõnda mäletan
koos läbikäidud teel.
Kui hästi vaatad
silmad puhtad saastast
näed imelikke indiviide
kerge elu invaliide
kel selline maailmavaade:
*tasa käia, hästi süüa,
soliidset palka saada.*
Sa sellist tüüpi veenda püüa?!
Ma, elu varjukülgi mõõtev hulgas,
ei oma sõpru nende hulgas.
Seda enam nende kasitud „nina“
vormis minu ja mu sõprade „mina“ [...].

Teaduse ja teadmatuse piirid ning uute teadmiste avastamise soov on üks Asseri aspirantuuriaegsete luuletuste teemasid näiteks Ülo Vooglaiule pühendatud luuletuses „Otsingud kaovad tundmatusse“. Asseri sisemine mässumeelsus mõt-
tejuulgeid inimesi ja inimsoo humanistlikku progressi takistavate vanameelsete

't'ürannide', 'isikukultuste', 'pappide' ja 'õiguspalaganide' vastu läbib kuumadel kuuekümnendatel ta luuletusi punase niidina. Luuletekstide kirjutamise kontekst nii tollase Leningradi kui Eesti/Tartu ühiskondlikus olustikus ei ole teises/hilises ajas kasvanud kaasteelisele päris selge, kuid tekstide põhjal võib oletada, et oma mõju avaldasid ka Siberi vangilaagritest 1953–1954 vabanenud ülikoolide õppejõud ja kirjanikud, sh Asseri esimene juhendaja Lazar Ossipovitš Reznikov ja luuletajad nagu Nahum Koržavin.³

Asseri pikem poem „Emale“ viib mõtte Asseri varasele lapsepõlvele, karjaskäimisele ja sõja-ajale, kus oldi lahus ja oli teadmata, kas veel kokku saadaksegi. Asseri luulest aimub ema mõju.

Ja muidugi oli loodus Asseri inspiratsiooni võimas allikas. Kõik aastaajad, eriti kevad ja linnud, panid Asseri helisema ja kirjutama, põimides loodust ja elu kutsumust. Näiteks luuletuse „Kevadine“ eelluuletus:

Laulmine on vajadus
kui õnnest hõiskab linnusugu.
Laulmine on kohustus
kui vaikida on kuritegu.

Murutaride pere luulearhiivis on jälgi ka sellest, et mitmeid luuletusi on arvestanud ning toimetanud luuletaja ja Tartu Kirjanike Majas koos käinud Biti klubi üks president, Lehte Hainsalu-Sööt. Lehte 2020. aastal helistades märkis ta, et Asseri luules oli sarkasmi, mässu ja varjatud irooniat ja vahel oli ka Biti klubi ühiskonnaalastes aruteludes raske aru saada, mida Asser täpselt mõtles.⁴ Samuti on Asseri *alias* Alo Alase arhiivis oma luuletuste ja Nahum Koržavini luule tõlgete avaldamissooviga kirjad ajalehe *Põllumajanduse Akadeemia* toimetajale⁵ ning

³ Vt ka https://en.wikipedia.org/wiki/Nahum_Korzhavin > Nahum (Naum[3]) Moiseyevich Korzhavin (Russian: Наум Моисеевич Коржавин; real surname Mandel, Russian: Мандель; He was born in Kiev; 14 October 1925 – 22 June 2018[4]) was a Russian poet of Jewish descent,[5] a dissident and emigrant who moved to Boston, Massachusetts in 1973 and lived there 43 years.[6] He spent the last two years of his life in Chapel Hill, North Carolina, to be near family.[7] Korzhavin was given the Big Book National Award-2006 for his contribution to literature. He was the only Big Book finalist to get into the short-list with a book of memoirs. Korzhavin created a vivid detailed picture of his life and his country in his prose work under the expressive title *In Temptations of the Bloody Epoch*. In 2005 Korzhavin participated in *They Chose Freedom*, a four-part television documentary on the history of the Soviet dissident movement. (Krista Mitsi leid – toim.)

⁴ Siina Lepiku Biti klubi käsitlevas kaastöös on kirjas, et Lehte Hainsalu-Sööt oli 1960ndail üks Biti klubi presidente ja klubi käis koos toonases Tartu Kirjanike Majas Õpetaja tn 12. Ise tean teda hilisemast ajast, kui 1981–1983 käisin õpilasena Kirjanike Majas Henn-Kaarel Hellati luuleklubis „Sõnaker.“ Siis oli Lehte Hainsalu-Sööt Tartu Kirjanike Maja perenaine... Veel, siin raamatus Jaak Uibu, Toomas Korgi ja Asseri mälestusi lugedes ning 1982. aasta Hando Runneli sünnipäeva kogemust meenutades võib arvata, et Asser arvestas KGB pealtkuulamisega sellistes avalikes ruumides nagu Tartu Kirjanike Maja.

⁵ Nt „Isiklik. Sm Vello Lään. Et ära hoida vanade lugude ebaõnnestunud lühendamist, saadan mõne uue. 1962. aasta kevadest 1963. aasta kevadet ei saa. Võidelge nagu lövi, et luuletuses HÜMN ILULE jääks sisse esialgne variant avaldamise korral. Kui see saab avaldamisel takistuseks, siis võib hädaga ka teine käia. Elage hästi. Teie A. Alas. Leningrad, 15.IV.1963.“

Muutuv Tartu. Sõjas hävinud Vanemuise teatri asemele asutakse ehitama uut – nurgakivi paneku päev 1959.

Foto Facebooki rühmast Nostalgiline Tartu 2020.

vastuskirjad ajakirjade *Looming* ja *Pikker* toimetajatelt.⁶

Asseri mõned oma aja luuletused võivad täna tunduda pikad ja mõned värsiread on konarlikud (nagu Asser ise nimetab luuletuses *Saaremaale*), kuid tunne ja mõte neis on ehe ühes oma varjatud ja varjamata vastuoludega. Asseri värsid on kõva häälega ettelugemiseks, ettekandeks.

Järgnev luulevalik on tehtud Inga, Alo ja minu poolt. Asseri luulearhiivi kõige intiimsem ja isiklikum armastusluule jääb pere arhiivi. Nagu Inga kirjutas oma „Inga ja Asseri loo“ igatsuse aastate kohta: „Algas täiesti uus elu, mida iseloomustasid igatsus, kohtumisrõõmud, ootused ja külaskäigud. Asser pani oma igatsused ja maailmavalu luulevormi. Nende kolme aasta jooksul kirjapandu oli jäänud „kultuurikihi“

⁶ Ajakirja *Looming* toimetuse ei olnud 1964. aastal nõus avaldama Asseri mitmeid varjunime Alo Alas all pakutud luuletölkaid ega tema enda luuletusi. On säilinud Asseri napp kirjavahetus Valentin Rajasaare ja Arvi Siiaga. Samuti satiiri- ja huumoriajakirja „*Pikker*“ kirjandusliku kaastöölise Rudolf Rimmeliga, kes Asseri luulevaliku „Satiirilisi hüperboole“ osas avaldas arvamust nii: „Turisti lauluke“ on sisuliselt väga lähedane üsna hiljuti avaldatud U. Liivaku vastavateemalisele paroodiale (kuigi viimane oli kirjutatud proosas). „Hümn ilule“ ja „Üks lõnguse portree“ on ammu käsitletud probleemidega... „Vaielgem“ meenutab mõneski suhtes Jaan Krossi „Söerikastajas“ ilmunud luuletusi ja konkreetselt „Teadlastele.“[...]“ / Pole välistatud, et 1960ndatel Nahum Koržavini (1925–2018) luule tõlgete *Loomingus* mitteavaldamise põhjused võisid olla ka Koržavini dissidentlikus taustas (GULAGi vangilaager 1947–1953, avaldamiskeelud NSVLs, emigratsioon USAsse 1973).

alla ja tuli välja peale Asseri surma. Loen seda nagu sõnumit teisest ilmast.“

Luulevalik on jaotatud siin eRaamatus viide kimpu – esiteks *Põhjala loodus, kodumaa kohad, aeg ja ruum*, teiseks *Poisipõlv, ema, naine, pere, lapsed ja naabrid*, kolmandaks *EPA laulud*, neljandaks *Ühiskond, teadus, filosoofia ja mässumeel*, ja viiendaks, varia: *Palju õnne, mu haul mängige tšaardašši*. Leidsin ka ühe setokeelse laulu teksti Kalju Niilole, mille lisasin variasse.

Luuletuste järel on Asseri lühiessee „Ma tean, et tuleb torm...“ (1988/1990) ja kimp Asseri erinevate eluetappide mõtteteri, mis olid kirjutatud papist perfokaartidele. Hea tulealustus...

Aare Kasemets, 21.02.2021

Luuletused

Asser Murutar *alias* Alo Alas

Kõnelus iseendaga

Mis juhtus, vanapoiss
jälle haarad sule
See ainult rahutuna
sulle meelde tuleb.

Kui ärevaist mõtteist
kubiseb pea
siis iseendaga
on vestelda hea.

1959

Põhjala loodus, kodumaa kohad, aeg ja ruum

Kuu üleval kui muistne karjus

Kuu üleval kui muistne karjus
männijässidele voolib varjud
ja tema piduliku valve all
truult tukub heinakuhi lagedal.

Pea kevadvete meeevallas napid talverõõmud,
su sooje erutavaid tuuli neelan
suured sõõmud.

Mu sünnipaiga üksik talutare
ta metsatukad, põllulapid, karjamaad
mu kodurahva töökas käsi kare
on kõigest mulle kallimad.

1962

Mu murede maa

Mu murede maa
pöidla suurune
suurel kaardil.
Oled näljane janune
lapsest saadik.
Rõõmuhetked ei kustuta
õnnenälga
ka siis, kui saad leiba
ja särgi selga.
Mu murede maa
oled jõukam
kui kunagi enne.

Eesti

Sa olid mulle kõik
maa piiriks
elu piiriks
mõtte piiriks
kuni ma polnud
üle saanud
sinu piirist

Siis selgus, et
maa on suur
mõte on piiritu
ja elu lõputu

Ikkagi oled sa mulle
kodusaareks
paljude kodude saarestikus
rõõmsaareks
paljude rõõmude
mandritel.
Ja ikka süda (see sõnakuulmatu)
veab silma uduseks
kui kõnnin läbi
karjapoisiaegade radade ja kodude
halva ja hea

1964

Saaremaale

Mõista mälestuste ilu
ajapikku suudan ma.
Palju armastust neis sinu
vastu, Saaremaa.

Sinust kümned kohalikud
sõnaseletajad sõnuvad,
täna oma konarlikud
sulle värsid pühendan.

“Oo mu saar, sa igihaljas..“–
 lauldi sinust enne.
 Mulle õpetasid töökat,
 ausat, karmi õnne.

Saare kadastikes kasvas
 üles Suuri Tõlle,
 kes ei võitlust raskeks pidanud,
 ega elu maha maganud,
 ei noorust närtsitanud,
 raugaeale alla andnud.

Siin kord viikingite vened
 kündsid viimseid vagusid.
 Tuhat aastat saare sepad
 õnnerauda tagusid.

1963

Kevade esimene päev

Kuusekübar maha puistab
 soojad talvehilbud.
 Oravate pesapaika
 lumevesi tilgub.

Külmast kohev sullekate
 hõiskab kevadesse
 ilmega, mis imestuse
 külvab südamesse.

Tuisu viimseid vallatusi
 kasukaisse poeb.
 Reinuvader kraavipervel
 hiirte jälgi loeb.

Jänkusugu metsatukas
 rüüpub pulmakalja.
 Karu-uni inimhingest
 jälle lendab välja.

Leningrad. Märts 1963

Kevadine

Pea on segi
kui prügikast.
Selgroole vajutab
mõtete last.

Mõtteid on häid,
mõtteid on rumalaid,
nagu on päid
blonde ja tumedaid...

Akna taga neitsinuttu
poetab kevadine pilv.
Peitub soojavõitu uttu
vihmane aprill.

1962

Sügis

Pihlamarjade pruunikaspunane
kaselehtede kollane
mändide mürkjäs rohelus
leppade laastatud ladvad
kord taevas on kõrge
kord taevas on madal

Taaralinnale

Seal, kus Toome järsul nõlval
kasvab vahtrapuid;
joostes isa-ema kõrval
kilkab lapsesuid
seal, kus seistes Inglisillal
noored õnne leidnud,
vana ohvrikivi rinnal
tudeng tuld on teinud
seal, kus kinni kirjatähes,
tunned nukrat kahetsust,

vana lossi aknast nähes
 aastaaja vahetust;
 seal, kus kiiremini rinnus
 tuksub eesti südameid –
 seisis iidne Taaralinnus
 aastakümneid, sajandeid!

1962

Lauluisa mälestuseks

Siin on kased kaebamas,
 leinakased longuspäi
 lohutusi sahistamas,
 saared lehti liigutamas,
 kaotusvalu lepitamas
 elavatele. Elavatele.

Siin on tuuled tulisjalu
 kandmas laiali ta sisu
 üle aja, üle aja.
 Üle Tamula.
 Üle Eestimaa
 elavatele. Elavatele.

Siin on päeva vaikset varju
 suvelille lihtsaid sarju,
 tamm on toeks tagaje
 sa ei maga veel
 ta ei maga veel
 elavatele. Elavatele.

Võrus. F. R. Kreutzwaldi ausamba ees

Soome laulud

Mind karmilt kaasa meelitab
 sinirohekas Põhjamaa metsade unelm.
 Ta kutsub mind: „Tule!“

Ta keelitab: „Jäta!“
End kätte ei anna
ent südant ei sule.

Mind kutsub ta ääretu sosistav rahu
ja ahvatleb kalju ja kanarbik
ta vaigused tuuled, legendide võlu.
Mind meelitab isade minevik.

Tuulememme tõstab tiiba
pilve varjust päike poeb
loodus laulab lembeid viise
südamel on hea ja soe...

Leningrad, aprill 1963

Neeva ja Laadoga

Siin Kalevala kõrge kallas
kajakaga vestab juttu
ja Väinamõise kandlemaile
matkateile kutsub...

Tere Põhjala!
Tere Karjala!
Pisarselged veed
käänulised, käimata
ja käidud kaldateed...

Tervist teile
kanarbik ja kodutud männid!
Valguse ja varju
sooja ja külma
puu ja kalju
mehise ja karmi rõõmu
kodumaa.

Leningrad, juuni 1963

Öises rongis

Ma tõttan kodu sinu juurde,
kus kõik mu lembus maha jäi
kus aias ümber viljapuude
taas kevadhoolas isa käib.

Lund katab taevas tinahall
ja üksik tuluke su aknas vilgub.
Veel võimul märtsikuine talv.
Su hinges tuiskab
rahutus.

Tuleb osata

Napist ilust
tunda tuhat rõõmu
kevadisest pungast
esimesest pungast
esimesest urvast
sooja suve
õnne ette aimata.

Tuleb osata
inimelust
nappe päevi
loetud aastaid
töödelusti
saagilasti
mitte ära kaotada.
Tuleb osata.

Tagasi Taaralinnas

Uitan mööda tänavaid
solvunud ja hell –
kuhu tundeid valada?
Kõik on puhkusel.
Kallis vastu astuv neidis
te ei tunne mind
olen lootusetu veidrik
vabandage mind.
Ainult öelge mulle ühte:
kuidas elab
millest mõtleb
Taaralinn?!

22. juuli 1964

Poisipõlv, ema, pere, lapsed, naabrid

Õpetus

Ma poiste käest sain kolkida,
 jäin nukraks, jooksin kaebama.
 Kord ema katkist kulmu silus:
 "Poeg, jäta virin...
 Elada on ilus...
 Sa vastu viruta."
 Lõin, kuidas suutsin.
 Lõin, kui veel suutsin.
 Ma palju peksjaid
 sinisilmseiks muutsin.
 Ning ükskord teatasin ma:
 Tead, ema, hea on elada.

Sain pikad püksid,
 rusikas läks moest
 ja sõnasõjad selle asendasid.
 Kuid ema õpetust
 ka ajaga –
 ei unusta.

1963

Emale!

Proloog
 Mööda linna valgeist aknaist
 raske mõtte kannul
 mööda rõõmudest ja murest
 ema koju sammub.
 Kõik sai läbi. Päevgi otsas.
 Elu õhtupoolik ammu.
 Ümberringi võõrad majad...

Ema koju sammub.
Pikad päevad lausa söövad
järjest kiirenevaid aastaid.
Haavu inimesed löövad
mida aeg ei taasta.
Ravid haavu hulgakesi –
sõber peale puhub.
Kibeduse vihmavesi
ajamerre uhub.
Sageli su toetajaks
osutub just see
kelle juurde korraks sind
kandis rännutee.
Kuskil elu kõnnumail
inimsaatusi ristub.
Üsna mitu tunnet sai
hingest välja kistud.
Ühiskond on tihti julm
sunnib muutma teid
oma mõtteid, oma tundeid
oma eluteid.
Ärevil on iga aken
valvel iga katus –
olles valmis nõustuma
ja valmis vastuhakuks.

Pakane poeb hõlma alla
silmi tekib pisar.
Tähistaevas pilke kallab
ema sammu lisab.

* * *

Ma kõigest, mida elu andnud
sain laulu lõppematu teema.
Neis olen püüdnud kirja panna
ka sinu unistusi, ema.

Niisama, nagu rutakat
naiivse, tahumatu koega
sa mõista suutsid poega
veel andsid talle paremat

peast teades Kalevite Poega
 ja muidki laule lõpmata.
 Kõik imes lapse janus peake
 kui vihma kuivand põllupind
 jäi meelde Kärner, Raud ja Smuul
 ning Fööniks-tuhast tõusev lind.
 Sain teada, kes on Rustaveli
 ja kes on Ališer Navoi
 Feuchtwanger, Gorki, Majakovski
 ning kuidas rahvas laulud löi...

Sa käisid sõja kitsail teedel
 ja kui jälle nägin sind
 ütlesid et kõige kallim
 on kadakpõõsais kodupind.
 Ei rõõmsaid ega kurbi mõtteid
 sa hoidnud salaja mu eest.
 Nii juba kodukolde ääres
 sain teada elu põhitõed.
 Need selged sinu sõnades
 ja lihtsad minu mõtetes.
 Neid harva suutsin eraldada
 rahva hulgas elades.

Ma nägin, et elu on raskem
 ja keerukam kui kooliraamatuis.
 Kuid õigus valest end ei lasknud
 tookord eraldada neis.
 Meid pimestas tõe kullatera.
 Kui liblikas, kes näinud tuld
 ei soovinud me teada enam
 mis on kuld, kus kassikuld...

* * *

Elu aina uueneb!
 Vananevad vaated
 vananevad inimesed
 vananevad teed.

Kes ei suuda kaasas käia

(mõni ka ei taha)
lootusetult, mõtlematult
elust jäävad maha.

Sa ju mäletad, mu ema
töökaid aegu neid
kus me pidasime pühaks
iganenud loosungeid...

Mäletad, kuis uskusin
et „laastud peavad lendama.“
Kuskil sisimas kõik kartsid
et see juhtub endaga.
Käisin suvel metsatööl
ja nägin raiutavaid puid.
Ei õpetanud tookord kool,
et inimest ei raiuta
et sulgeda ei tule suid
et julmus pole ainult aade
argus ainus pääsetee
et mõte tegu õilsamaks ei tee...

Hirmul pole seda kõla
rahvas paremini magab.
Mõnigi ent üle öla
vahib seljataha.
Ja ka sina, emakene,
toonitasid sala
et sa kardad minu pärast
et mul raske ala...
Liiga hästi tunned poega
teades, et su laps
valetada teistele
ja endale ei saaks.

* * *

Mööda elulabürinte
inimsaatus nõõri veab.
Harva keegi ütleb ette
tuleb halb või tuleb hea.

Igäüks on omal kohal
 sõprade ja elu ringis.
 Aga kas just nõnda peab?
 Või ehk juhus tingis?
 Siiski imetlen su saatust!
 Sinu raske elutee
 mehisust ja elujaatust
 nõrgad järele ei tee.

Pärastsõja aastakümneil
 sa ei seadnud oma teid.
 Sina ja su seltsimehed
 koha said parteilt.
 Ühest riigi otsast teise
 koliga või kolita
 vastuvaidlematult tõi teid
 kaadrite poliitika.
 (Küllap tänu sellele
 teie „marakratid“
 käisid igas uues koolis
 ainult mõne klassi...)

Emadest kui räägitakse
 meenutame ärkvel öid.
 (Mõistavad vast hiljem lapsed
 raskeid aegu neid).

Hellade päevade, uneta ööde
 päike mu südame süütas
 väikeste helluste kogusummad
 suurte tunnete rüüsse rüütas.

Ning kui suudan oma elus
 kübemetest kokku kanda
 väärtusi mis rahvale
 rahuldust võib anda
 tahan selle siduda
 Ema kujuga
 Ema tööga
 Ema mõtte
 Ema nimega!

Epiloog

Jõudsid koju. Väsinuna.
Istud laua ääres.
Mõtetega oled mujal.
Teetass jahtub ees.
Käes mu kidur kirjarida
isale sealt loed.
Vahest ütled: „Tunnen teda
ta
on
minu
poeg.“

Muinasjutt

Noor ma olen,
kuid ma tean,
et mu elu
on sähvatus
lõpmatute sähvatuste
lõputus reas.
Ma olen inimene
ja mul on kallid
mu kauged esivanemad
miljoniaastaste inimsaatuste
rajatud radadel
ja mõeldud mõtetel.
Kaugetes koobastes
kobaras külmamas
lõkke ääres lõdisemas
söömapeoga pühitsemas
suurim tule leiupidu
vibupüssi pingutamas
vaenuväega võitlemas
alepõldu juurimas
oma elu elamas
ja teiste elu ehitamas.

Mulle olete te jätnud
 ääretumalt palju
 unistusi,
 otsimisi,
 salasoove,
 lausumisi –
 tänaseni täitumatuid,
 eile juba eluks saanud.
 Olen ise, ilmalapsi,
 teie töö ja mõtte-tahte looming.
 Aga nendelt aegadelt,
 kus veel mõte algas lendu
 lõkke paistel
 peeruvalgel
 taidja targal juhatusel
 pärast toimingute ruttu
 jäeti mulle päranduseks
 tuhat kaunist muinasjuttu.
 Nagu hüüaks igavikust
 kauge esiisaisa:
 “Poeg, kui sul ei ole tiibu,
 mõttetele tiivad lisa!
 Poeg, kui sul on külm,
 kui su kõht on tühi,
 mõttes ehita siis koda,
 jõukaid pea sa pühi!
 Poeg, kui sul on igav,
 rõhub argipäev –
 muinasilma kuningannat
 unelmates näe!“

Truu ma olen teile, Vanad.
 tänan, et te lõite
 mulle ja mu kaaslastele
 mõtlemisevõime.
 Teie soovid on mu juures –
 Koidul külas Eha...
 Kuidas tahaksin neist palju
 t ä n a e l u k s teha.

31. jaanuar 1963

Laulud pojale

Tipa, tapa, tipa
pät, pät, pät...
Vahetab me poja
kiirelt jalga, kätt.
Tõstab korraks pea
otsa kibrutab
puhtaid lapsesilmi
nõutult pilutab.
Liigub ta "orbiidil"
ümbes suure toa,
pükse – tolmulappi
käigul järgi veab.
Leiab mõne puru,
tähtsalt hammustab.
Veel ta maitse järgi
kõike eristab.
Käeke haardeks valmis
jalakestel kõigub
üle lauaääre
silmavaade löikub.
Ninake veel madalal
ei ta ulata
üle lauaääre –
mis sääl parata!
Järsku kangekaelne
varvas vääratab.
Ülipüüdlik noormees
maha potsatab...
Huulekolgas viltu
silms solvund tõik:
Emakene ütle
miks mind põrand löi?
Ära nuta, poju,
muhke kingib veel
rikkudes su tuju
iga terav veer.
Ole parem kena
minu väike tera
annab sulle ema
oma lõngakera.

Talv lõpeb Leningradis (täna sain kirja)

Kolin ja nõgi!
 Värvid ja jõgi:
 suur jõgi – Neeva.
 Kinnine, jäävangis veega.
 Liigub transport
 kuluvad närvid
 nõega kattuvad
 värvid.
 Elab, kobrutab
 seisva õhu ja
 rahutu mõtte linn –
 Leningrad!
 Trammivagunid veerevad eemale
 ruumi andes uuele teemale....
 Haruldane päev, täna!
 Tormi-iilides tänav.
 Päikest puistab korviga
 sisu sarnaneb vormiga.
 Hingad vabamalt
 taevas on kõrgemal
 järsud kontrastid
 mõjuvad nõrgemalt.

Päikeselaigust nõgi ei paista.
 Täna võid kevadet juba aista.

Joobunud õnnest
 vaevu veel maine
 täna kirja sain
 sinult, mu naine:
 „Isa, me olime haiged
 õige mitu päeva...“
 Ema poja käega
 kirjutab paberilehel.
 „Sulle sest kõnelda
 ei tahtnud kohe.
 Endalgi muresid
 vähe sul pole.“
 „Pojake, väike paterdis

toas teeb sajandat tiiru!“
Sellel hetkel ma kahetsen
et mul pole tiibu.

Sügis 1962

Õhtul

Ülikooli aspirantuuri
ühiselamu toas
kõigil neljal
kulm on mures.
Said sa kirja?
Have you letter?
Net pismo?
Nelja tuule
neljas otsas
kuskil elab
neli naist.
Neli põngerjat
on kaugel
isadeta, kahupäist...
Tuubid pähe
sinna mahub
sada-
tuhat –ismi.
Pöörab neli aju segi
lause: Netu pisem

1962

Me istutame lilli

Me istutame lilli
kogu majaga.
Üks tõi mulda
teine kive
kolmas vett
neljas taimi
torkas mulda.
Viies vaatas pealt
kolmanda korra pealt.
Kuues, triigitud kuues
ringiga käima hakkas
tagaukse kaudu...
Seitsmes selgitas naisele
kui kasutu on
istutada lilli,
mis pole sinu omad
vaid on ühised.
Tema arvates
töö oli tühine.
Kaheksas kirjutas ajalehes
kuidas meie
istutasime lilli
kogu majaga.
Ärge muretsege
küll me ta
kastma paneme!

Tartus 1964

Espe Nigul, Taastamistööd Tartus, Õlimaal, 1950.

Foto: Facebooki rühm Nostalgiline Tartu 2020

EPA laulud

Eesti Põllumajanduse Akadeemiale

Ma tean, et kingitakse taevatähti,
 et armund nooruk kingib südame.
 Ma tean, et kinkijale õige tihti
 kink rohkem rõõmu teeb kui saajale.

Ma tean, on häid ja halbu pedagooge,
 häid koole on, neist parim e l u kool.
 Et minust andekamaid tütreid, poegi
 su allikatest eluvett on toond.

Ma tean et õpitu võib ununeda,
 need ikka põlevamad, kel küllus ees.
 Kuid tean, et sinu ukse taha
 su iga kasvandik taas leiab tee.

Ma tean, et igaks elu juhuseks
 retsepti targemgi ei anda saa.
 Kuid see jääb muutumatult sinu tööks,
 et õppisime loovalt mõtlema.

Su künniselts taas rännuks samme sean,
 me vana armas sammastega maja.
 Ma sulle värsid jätan, kuid sa tead,
 et jälle tagasi mind toovad ajad.

Ja kuhu kannaks eluränd mu rada,
 veel jäänud jagamiseks sinu antud pagas:
 ”Peab ikka õppima, et ehitada!”
 ma luban seda.

Sinu Alo Alas. August 1963

Ballaad uujatest

Vaevalt saime tõendid kätte
kohe kippusime vette.
Juuksetutte kuivi, märgi
ujus meistritele järgi.

Veel ei jõudnud pöördele –
„vanad“ ujusid meist üle.
Ahmisime nukralt õhku
lonks läks lonksu järel kõhtu.

Silmad nägid vikerkaari
kirusime kanget kloori.
Naljatati: „Tahtmist napilt!“
Aga meie polnud papist.

Uues algajate tunnis
jälle „loksusime rennis.“
Seadsime eesmärgi –
jõuda „vanadele“ järgi.

Nagu indiaanijutus
mõnel mehel nimi muutus.
„Õhukesi“ oli kaks
ainus oli „vana paks“.

Needki ajad jõudsid kätte
ujusime kõigist ette.
Higi mehe moodi voolas
silmad kipitasid soolast.

Kokku tõmbasime vööd
sporti tegime kui tööd.
Tekkis seadus sedasorti:
võta tööd kui ausat sporti.

Ülemtreener – meie Siina
võimlemisega meid piinas
ütles: „Iga ujuja
olgu kondiväänaja!“

Võistlejate rivi. Asser on poiste ravis vasakult kolmas.

Foto: Murutaride pere kogu.

Soojad juunipäevad me
Kolgal laagris olime.
Ujusime ja kui vaja
ehitasime seal maja.

Kord ka meile – „vanadele“
ujus noorus kandadele.
Mis seal ikka parata
ees on raskem ujuda.

Ausa, siira sõpruse
kasvatas meis vetetee.
Rännand läbi palju maid
ei saand sõpru paremaid.

30. aprill 1962

Ühiskond, teadus, filosoofia, mässumeel

Mõtisklus matkateel

Kui kajakas istun ma üksikul kivil
ja lainete hallides lakkides rivi
peseb mu väsinud jalgu.
Vesi taas tagasi valgub.

Võtsin nähtu napi pauna
alustasin astumist,
möötsin töö- ja mõtteteid
palju käisin läbi neid
tõde taga ajades.

Kodumaa, su mere rannatus
Kodumaa, su rahva kannatus –
lõputud on olnud need.
Lõputuma lõppu viivad teed!

Üksinda ei võida vaenu
korda ei üksinda asuta
üksinda ei kaeva kaevu
üksinda oled sa kasuta.
Tuhandetonnine tõde on see.

Kodumaa, me võlukeeks
sügavate tunnete ning
ilusate Inimeste leeks
tahame sind muuta.
Tuleb suuta!

August 1963

Ülo Vooglaid Emajõel aerutamas.

Foto: Murutaride pere kogu

Ülole

Otsingud kaovad tundmatusse

Kui otsid elus oma teed
käid sadu käidud radu.
Siis hargneb tundmatus su ees
ja veel ja veel ja veel.

Sa mõtled palju mõeldud mõtteid
teed läbi tehtud ettevõtteid
kopeerid elavete teed
ja veel ja veel ja veel.

Vead aatekoormat kõigi ees.
Kui sinu tee saab kõigi teeks
siis kiiremale annad teed
ja veel ja veel ja veel.

Su ees on jälle käidud rada
ei tule sammu pidurdada.
Taas otsid tundmatust.
Ei ole akent. Pole ust.

Sa seltsimeestest mööda käid
kes lõkke äärde maha jäid.
Seal soe on puhata.
Ei tohi sa. Ei taha sa.

Kui palju poleks sammu seatud
sa teadmatuse ees ei peatu.
Veel suudad käia. Astud veel
ja veel ja veel ja veel ...

Tartu, oktoober 1964

Saaga

Mõned teoga väärivad kangelaslaulu.
Mõni surres saab surematuks.
Mõned sangarid õigust ei oma hauale.
Palju õilsaid jääb teadmatuks.

Me sangaritegude sambaid ei jaota
ja raha eest osta ei taha.
Nii sellele, keda hindan ja austan
vaid kummarduse ja laulu võin teha.

Aeg näitab, kumb vastu peab kauem
kas vihmale kivi või koidele luule.
Siiski salaja loodan
et sõnu mu laulust
vihmakrabina saatel veel kunagi kuulen.

1962

Tee

Meist elu
mahlu välja väänab
ja iga päevaga
me aina targemaks ei saa.

Kui eluring ei laiene
siis peksad tiibu vanas puuris
mis on ka sinu kätetöö.

Oo, pisiküsimuste nüristav laviin!
Sa uimastad kui alkohol
ja sihid kaugemale viid!

Suur suudab lõhkuda neid seinu
keskpärasuse kütkeist üle astub
me rahulolu
uimasuse vastu.

Kui suudad hoida selja sirge
kaasvõitlejate tarkusele toetuda
võid näha üle teadmiste piiri.

Ei tule lõppu tarkusjanul
ja igaviku mõõtmatuse riigist
sa püüad tõe härm-nõrku kiiri.

Nüüd selgub horisont.
Veel mõistmatuse udus
su aade sünnib uues kujus.
Nii selgena näib siht!
Nii ilus tundub tee!
Nii palju vaeva nõuab see!

Leningrad, oktoober 1962

Tere

S. M. -le

Me rahvusvaheline kollektiiv
on elurõõmus, töökas pere.
Kuis olin üllatanud siin
kui kuulsin emakeelset: „Tere!“
Kui ärgand tuuled puudutaks
mu hinge salajasi keeli:
kui Vanemuise kandlemäng
mu poisikese köidaks meeli:
kui kodumetsa samblasäng
kui ema kompav puudutus
kui tuttav kodumaine laul
kui ta poeedi luuletus –
mind erutas see tuttav kõla
see kõige tavalisem sõna.

1962

Ma laulan!

Ma laulan sinust, minu aade
mu rahva töökus, sõbra tarm
mu kodu viljavälja uppuv vaade
mu neiu suudlus, ema arm.

Ma laulan rahva karmist saatusest
ja kuidas õide puhkes isakodu õu
mu rahva poegadest, kel hing on terasest
ja tegudeks kel hirm ei anna nõu.

Ma laulan teist, kes pingutades võöd
päev-päeva kõrval rühmab ausat tööd.
Ma räägin, mida rahvas näeb ja teab –
kes julgeks maha tõmmata mu read.

Ma laulan nendele, kes keldrikorrustel
ei kaota lootust saada kuiva tuba.

Ma laulan teist, kes vangikongidel
ei oma inimlikkust muserdada luba.

Ma laulan teist, kes elavad ja elasid
kuid mitte teist, kes nahka päästsid.
Saan laulma teist, kes julgevad või julgesid
kuid mitte teist, kes närve säästsid.

Ma laulan sinust, põlvkond rahutu
kes ei loo puuslikke ja ebajumalaid
vaid kelle elulinn saab tööga tahatud
täis naervaid maju, rõõmsaid tänavaid.

Ka Jumala lõi inimene

Inimesed ehitasid aiad
et kaitsta lilli "inimese" eest.
Püsti pandi piirivaiad
et kaitsta inimkonda "inimese" eest.

Inimesed leiutasid okastraadi
et loomad kõrvale ei kalduks teest.
Loomadest nii jagu saadi.
Kaitskem inimkonda okastraadi eest.

Inimesed rajasid teid
et olla teineteise lähedal.
Keegi aina hukka mõistab neid
kes mööda uusi radu lähevad.

Nii palju keeldusid on inimkonna teel
ja keegi aina juurde ehitab neid veel.

Leningrad. Mai 1964

Kultus

Olge rahul oma saatusega!
Uut püüdes
jääd sellestki ilma!
Ole rahul!
Ole rahul.
Ära sega.
Ära sega!

Lase nautida.
(Iga pettus lõpeb
enesepettusega.)
Kõik on rahulik.

Olge rahul oma tarkusega.
(Teadmatus tegusid kahandab.)
Kuulake, mis ma räägin:
ole rahul.
Ole rahul.
Ära sega.
Ära sega!
Lase targutada.
(Iga pettus lõpeb
enesepettusega.)
Kõik on lollid!
Olge rahul oma juhtidega!
Nad on jumalast seatud.
Mitte kõik, vaid teatud.
Ole rahul.
Ole rahul.
Ära sega.
Ära sega!
Lase tegutseda.
(Iga pettus lõpeb
enesepettusega.)
Kõik on juhid.

Kõigi maade türannid

Teie
 kes te loete ennast
 mõtlevaks inimkonnaks
 Teie
 kes te paremini tunnete
 inimest
 aega ja isiklikku „mina.“
 Andestage,
 teie moldi
 torkan oma rohelise nina.
 Kuulutanud ideaaliks
 mõtete dialektika
 kõigil meil võib välja tulla
 ühekülsus ja eklektika.
 Kui kord kauges minevikus
 teadmatus tarku rusus
 nõrgemad ja julmemad
 õigustuse leidsid usus.
 Arg ei näinud väljapääsu
 võimetu ei võidelnud
 kõik türannid kinnitavad:
mõtlemine keelatud!!
 Kõigi aegade türannid
 kõikide maade türannid
 enam ahelatest
 enam mõõka kandvast mehest
 kartnud on ja kardavad
 mõttejulget inimest.
 Ajalool on prügikastis
 sadat sorti inimkoli
 kõik
 kes kord püüdsid omandada
 inimõtte monopoli.

Tartu, mai 1963

Teadlastele

Vaielgem!

Miljonid targaks tahavad saada.
Miljonid loodavad, tuhanded usuvad.
Otsinguvaluses tänases ilmas
vastikud mõtted
inimest rusuvad.
Miljonid ootavad
sageli aga
peitust mängivad enesega.
Tuul kannab laiali loogika
prügikasti kaob võrdlus –
oma mõtte joovastus
kohiseb vaid kõrvus.
Peita võib naeratust
peita saab varju
pugedes suurema varju varju.
Mõtteid saab varjata sõnadega
kui häälepaelu pingutada.
Pingutad korra, kuukese karjud –
teisi ja ennast petma h a r j u d!
Mikrogeenius mõtetes tärkab...
Aga võib juhtuda, et ärkad...

Kui astud tundmatule teele
jätta lahti tagauks
ja anna oponentidele
vastamise võimalus.

1963

Kaks mõttelaadi

Läbi lugenud mõne arvu
 populaarseid raamatuid
 tõttame kõik määrama
 Tõe ja Vale teid.
 Sina määrad raamid
 mina juhtidee
 sina piirid kindlustad
 mina peatee.
 Erinevad mõttelaadid
 omased on meile:
 sulle leninism on piiriks
 mulle juhiks piirimaile.

Läheb vaidlemiseks lahti
 mina mõtteist sõelun prahti
 sina „raamid“ välja kraamid...
 Erinevad mõttelaadid
 omased on meile:
 sulle leninism on piiriks
 mulle juhiks piirimaile

Leningrad, 13. juuni 1964

Kahekõne: maskid maha

Maskid maha
 maskid maha
 kas sa tahad
 või ei taha!
 Mis saab nendest kommetest?
 Mis saab nendest, kes lapsi petavad?
 Öelge, mis saab näotutest?

Maskid maha
 maskid maha
 kas sa tahad
 või ei taha!
 Äрге tehke paanikat!

Te kukutate läbi maskitööstuse aastaplaani!
Häviv moejoon ja moekunst!

Maskid maha
maskid maha
kas sa tahad
või ei taha!
Keelatud vili on magus.
Mask läheb moodi kodus.
Te hakkate vannis käima maskiga.

Maskid maha
maskid maha
kas sa tahad
või ei taha!
Kas te tõesti arvate, et maskide all on ainult sõbralikud näod
ja soojad naeratused? Te ei tunne inimesi.
Te tapate eetika, kosmeetika ja iluravi!

Maskid maha
maskid maha
kas sa tahad
või ei taha.
Aga kui maski taga pole midagi?
Kujutage ette – kõnelev mask, elektroonika.
Te ei tunne inimkonda.

Maskid maha
maskid maha
kas sa tahad
või ei taha!
Alake iseendast.
Me kaalume ja vaatleme läbi oma maski, kuidas teil välja tuleb.
Maskid maha!
Julguse maskid, julmuse maskid
tarkuse maskid, kõrkuse maskid
võimu maskid, hõimu maskid.

Olge ometi
inimlike nägudega!

Inimkond on kirju (lehelugejatest)

Nii et inimkond
on kirju.
Kõik ei kirjuta kirju
vastuseks neile
kes pruugivad suud
või muud.
Ja kui räägime
vastukajast
suuga öeldud
suhu või kirja pandud mõtetele
tuleb mõnda teada.
Ajast
ja sellest, et kirjalik vastukaja
ei vasta arvamuste keskmisele.
Tuleb otsida üles
vaikijad.
Tuleb teada
miks nad vaikivad.
Tuleb nad üles
ajada
kokku siduda
ajaga
panna rääkima
või kirjutama.
Kõike seda muidugi siis
kui sa vajad
tõelist vastukaja.

15. august 1964

Kui janu vaevab janutat

ja lunastus ei saabu
sa mõtteid ketis talutad
ja õllekeldris maandud.

Sa kannad pikka parukat
ja kotiriides tvistid
ning sinu pühad karjamaad
on tänavateristid.

Sul mõnikord on kopikas
ja mõnikord on rubla
sul mõnikord on tütarlaps
kuid teil ei ole tuba.

Sind ükskord kinni peetakse
ja parukas jääb maha
ja see utili viiakse
et saada viinaraha.

Siis ajaleheväntajad
su veelkord poovad risti
et sinu sisse usuksid
kõik noored ateistid.

Kui kõigil kord on parukad
ja tantsivad kõik tvisti
siis mõni palja peaga poiss
on sinu kombel ristil.

Tartu, 1966

Palju õnne, mu haul mängige tšaardašši

Niilo

Om asja ilman imelitsõ
ja mehe sajakilotsõ
üts ainus Niilu om
üts ainus Niilu om

Kaik ülemuisi pelgõse
ja aruandit vehksive
üts ainus Niilu ei
üts ainus Niilu ei

Kaik päiva vaimu vaivati
ja riigi papõrt raisati
üts ainus Niilu ei
üts ainus Niilu ei

Kui mõni poolõ aastagõ
sai valmis uma papõrõ
ti vaese rumalõ
ti vaese rumalõ

Palju õnne

Palju õnne!
Pikka iga!
Minu rahvas!
Musta leiba!
Valget piima!
Maasikates marjamaid!
Sooja suve!
Külma talve!
Armsaid rõõmupisaraid!

Hobu kappab karjamaal
kari koplisi koju tuleb
Tere isa! Tere ema!
Tere kallis karjane!

Kodumaa või surm

Mõõga raske raksatanud
ristirüütli rinnale
muutus nõrgaks mehe käsi.
Kukkus kodupinnale
surev vana eestlane
langes Lehola Lembitu.
Kuni kustus elusäde
mõtles kange vanem:
*Annaks Taara teise elu
veelgi vastu paneks!
Iga malevlane võtaks
vastu sada surma
et ei tallaks vaenuvägi
püha kodumulda.*

Kisendasid alepõllud
sosistasid soojad tuuled
pilgud piinatud pajatasid:
Kodumaa või surm!

Sügav armastus ja viha
andis seitse jõudu
seitse sitkust kannatada
orjapõlve õudu..
Kuni tasumine purskas
välja
kaarnatappe tööks
nimetand on seda aega
maamees Jüriööks...

1963

Mu haul mäninge tšaardašši

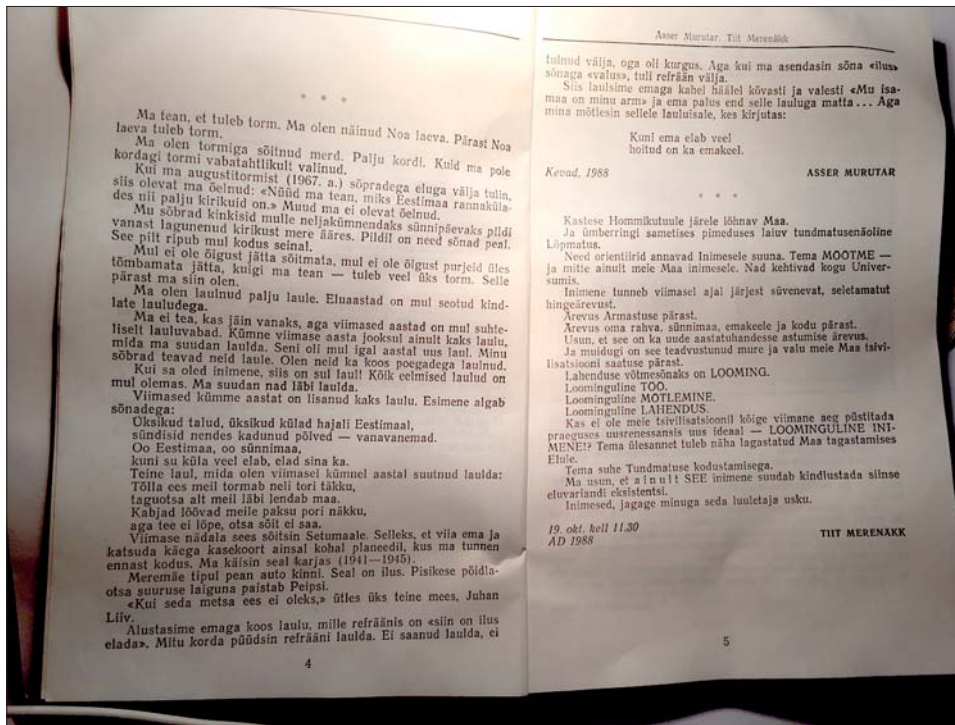
Nii janunesin, elu, sinu järgi
et surra kunagi ei kartnud.
Jöin tilgatumaks iga sinu tassi,
nii kibeda kui magusana antu.

Ma armastasin ülaseid ja sinililli
ja suurvett õiteajast võrratumalt enam
ma tahan näha säramas Su silmi
ka siis kui mind ei ole enam.

Ma maha jätan mõtiskluste laulud
võib-olla tulevärk küll enam passiks.
Te ärge kurvastage – siiralt palun
mu haul mängige tšaardašši.

1964

„Kõrsumise aastad“.

(Toimetajad Tiit Merenäkk, Tiina Siimets ja Aare Kasemets, Tartu 1990: 4–5)

Mõtteerad

Märkmed 2000ndatest ja 1990ndatest

- Kui sa oled Elust lootusetult maha jäänud, hakkad tegelema elulooga. Kui sa oled Ajast lootusetult maha jäänud, hakkad tegelema ajalooga (*Logos temporaris. Ethos temporaris. Mythos temporaris*). Elulooraamat: „Ühe mehe elu, eluloo, identiteetide narratiiv“ 12.12.2007
- Aja pöördumatus, aja pööratavus? Kas protsessi pöördumisega pöördub ka AEG või on Vanajumal unustanud AJALE tagurpidikägu sisse panemast? Mitu korda ikka saab samasse jõkke astuda – samasse aega???
- Ühistegevus on ühiskondliku arengu tagatis. Ma alustan parafrasist Erich Frommi kuulsale alusele inimarmastuse suurteoses „Omada või olla?“ Fromm: „Me oleme need, millesse me usume ja need, millesse me usume, reguleerivad me käitumist“
- Parafras: „Me oleme need, mida me mäletame ja need, mida me mäletame, reguleerivad meie käitumist.“ (15.03.2011)

- **Aja vaim.** Muistne iseseisvuse aeg. Saksa aeg. Taani aeg. Vene aeg. Poola aeg. Rootsi aeg. Vene aeg. Eesti aeg. N. Vene aeg. Saksa aeg. Nõukogude aeg. Pe-restroika aeg. Eesti aeg. Euroaeg. Mida tegi aja vaim võõra võimu all? Võõra vaimu all? Aja vaim – inimhing, usu spirituaalsus, mõistuse mentaalsus – Uku Masingu keeles **vaimsus kui elusamus**
- Natuke on püütud võõraid võime Eesti maaühiskonna jaoks mahendada ühis-tegevuse propageerimisega, isemajandavate kohalike omavalitsuste ideede ja vormide kasutamisega ning seadustamisega, kodanikuvabaduste ja omaniku-vabaduste rõhutamisega, kodanikuühiskonna propageerimisega, igasuguste demokraatia liikide tutvustamisega.
- Vägivaldsete võõraste süsteemide, protsesside ja seisundite vastas kultuuri- ja tsivilisatsiooniloos on seisnud kõige muutumatumalt maa, loodus, tuttav, tea-daolev elukoht – maakodu, maaelu kui vaimsete, füüsiliste ja moraalsete alus-te taastootja. Kõige võõra vastas, nii heas kui halvas võõra vastas seisab inim-vaimu läbi oma maa, oma taevast, oma kevad, oma suvi, oma sügis ja talv – see soome-ugri ürglooja.
- Küsimus on, mille ümber, mille kaudu, kui hõlmavalt taastoodekase vaimset, spirituaalset, organisatsioonilist ja tegusat sotsiaalset ühisosa [Kalevipojast tuntud „Siili“]. (25.06.2005)
- Eesti rahva vaimse ja füüsilise hääbumise teemasid ei käsitleta. Rahvastiku-poliitika programm ei saa olla *small-talk*'is kirja pandud. See, millega tegeleb riik, huvitab vähem tema kodanikke; see, millega tegelevad kodanikud, huvi-tab vähem nende riiki. Multi (ld *multus* – palju, mitu). Multikultuurised sot-siaalsed mutandid väärtustavad rahva antiväärtusi.
- Mis on see **vaimne mõjur, vaimne vägi**, mis on sõnas, tundes, mõttes, teos **kõigis** Eesti kooskondades kasutusel, mis loob tahet, mida saab võrrelda ra-hulolu kaudu?
- **Usk** on usaldav hüpe üle kuristikku. Ajas (minevik-olevik-tulevik [T2]) on vaja leida see vääramatu jõud, mõjur [T3], mis annab hoo hüppele [T1, protsessile] uude elukohta* [T4, eluruumi, -keskkonda - * soome k. *kohtalo* – saatus].
- Inimvaimu kolm omavahel seotud paradigmat: **usk – teadmine – tegevus**. Vaimne triumviraat. Kui joonistada need kolm ringringidesse, siis mis ühel inimesel on keskne, on tuumringis (nt usk), võib teisel olla vahe- või äärerin-gis. Triumviraadi kuus kombinatsiooni.
- Rahva õiglustunde areng ja sallimatuse õhutamise ebaõigluse vastu. Tota-litarismi apoloogia jätkumine. Olles kõik maha elanud, elatakse võlgu väga mitmel maal. **Elu võlgu** lastele, tulevikule, kauplusele, oma riigile, teistele riikidele... (27.08.2005).
- Eestlasi on saatus õpetanud orjama igasuguseid võõraid jõude ja vägesid. Väga raskelt on maarahvas kerjama õppinud. Võlg on ikka võõra oma olnud. Nüüd tuleb õppida igal meist ja õpetada kiirkorras kogu maarahvast euroabi taot-

lema, endale euroraha küsima. See tegevus võib saada sama vajalikuks kui aastasadade pikkune orjama õppimine (2003).

- [Mõistujutt 1] Minu esimene ehtne Euroopa (aja) lugu: "Kogu värk käib kõhu alt läbi, kuidas me seda ka ei defineeri. „Euroopa kordumatu, võrreldamatu, vaieldamatu eeldus on see, et on olemas „putseurooplased“ ja „munneurooplased“, kaks samastamatumat genofondi. „Munneurooplaste“ põhitunnus on see, et nad on valged inimesed, ajavad valge mehe jutte isegi siis, kui on mustad või mutandid. Munn on argument. Kellel ei ole või kellel ei tõuse, sellel ei ole argumenti. „Putseurooplased“ on kahemõttelises, et mitte öelda multi-mõttelises olukorras. Euroopaga pole neil mitte mingit pistmist. Euroopat nad ei salli ega armasta. Pistmist on neil „munneurooplastega“, keda nad ei salli ega armasta. Aga nad sallivad ja armastavad argumenti ja kui sul seda pole, siis sind ei saa olla! Nad on vaevu nõus paljundama 1,4 eurooplast, soovita-valt „putseurooplast“, kuid ei ole nõus euroopat paljundama. Kogu Euroopa hukkuva tsivilisatsiooni tragöödia on seotud „munneurooplaste“ ja „putseurooplaste“ suhetega. „Munneurooplased“ on suured eurooplased, kui on kuhu „seda“ torgata. Kui ei ole, ei ole nad eurooplased. Edasi on nad eurooplased vaid mälestustes ja unistustes. Eriti meeldivad neile ajaloolised unistused. „Munneurooplased“ usuvad, et üks nende oluline kehaosa asub „putseurooplaste“ kõhus ja nad peavad ennast selle täieõiguslikuks juriidiliseks omanikuks. „Putseurooplastel“ pole mingeid pretensioone „munneurooplaste“ kehaosade peale, nagunii on need viletsad ja haledad. Neil on vaja „munneurooplasi“ ka lihtsamate tööde tegemiseks, nagu riigi juhtimine, tita treimine, prügi välja- viimine, millega „munneurooplased“ halvasti hakkama saavad, aga kui see on tegemata, siis nad ei saa ka seda teist...
- [Mõistujutt 2, perfokaardi teisel küljel]: Olles keeranud kaasaja perse, hakkasid need vennad ajalugu perse keerama.
- Küsimus on selleski, kas rahvuslik, kultuuriline, territoriaalne jmt **surm** Ida tsivilisatsiooni embuses on parem või halvem kui **surm** Lääne tsivilisatsiooni embuses?
- Vanasti öeldi „surm siin või Siberis!“ Sellel planeedil peab oskama elada! Kuidas õppida oskama, kuidas kogeda seda elamise õpetust, eluteaduse kunsti? See kuradi kapitalism ja konkurents toodab hirmu ja viha – vihast hirmu ja hirmsat viha.
- Ajaloo suurim õppetund eestlastele: üleaedsetega, naabritega tuleb hästi läbi saada. Aia taga ei tohi räusata. Ole vaikne ja rahulik.
- Keskmisest lähtuv hariduse mõju ja piiridest lähtuv hariduse mõju. Haridus piires ja raamides (normides). Aga haridus kui piiride ületamine? Haridus kui suundumine, kui äraminek, kui põgenemine, kui kojutulek?
- aimne maailm on sõnatu! Vaimne maailm on nähtav, kuuldav, maitstav, mõeldav, tajutav...

- See plaan on mosaiik tuule ja luule kokkukantud mõtteprügist (Umberto Eco „Roosi nimi“). Ei ole integreeritud tervikut, ei ole terviklikustavaid aluseid. See asendub väitega, et igas elemendis on terviklikkuse mudel, st ei olegi vaja terviklikkuse aluseid, see on tagatud *a priori*.
- Tänane maailm on ennast antiväärtustav maailm. Mis on antiväärtustav maailm? Keelatud naer on vabastatud maailma üle irvitama („Roosi nimi“ 470-475). Mälu. Minevikku ei saa minema visata. Ta on uputatud oleviku ja tuleviku väe Võrtsjärve. Kui väe tase langeb nii, et vanad vrakid välja tulevad, vanad vaimukaljud, madalikud jm paljastuvad, siis hakkab minevik elama, jõuetult või jõuliselt, aga toiminguid määravalt. Kas: ole tänatud, mälu, või: tagane minust, minevik!
- Nad on loobunud heakorrasstatud planeedi ideest. Nad on loobunud otsimast väljapääsu, milleks kunagi tuli ületada **impeerium**. Nüüd tuleb ületada **tsivilisatsioon**. See tsivilisatsioon ei ole inimkonna jaoks jätkusuutlik.
- Varblane ventilatsioonitorus sädistab, muudab pesuruumi kontsertsaaliks. Kevad tuleb.

Märkmed 1960–80ndatest

- Individualistlik talupere kodu püüti asendada kollektivistliku koduga. Eestlased ei teinud kolhoosi – nad aeti kolhoosi, kuid nad tegid mõisa.
- Sõja kaotanute, kodu kaotanute, lähedaste kaotanute, usu kaotanute, varanduse kaotanute, elu mõtte kaotanute... reageeringud olukorras, kus **määratseb võidu filosoofia**, kus **ainult võidul on mõte**. Kuidas võitjad käituvad, kui ainult võidul on mõte? Kuidas kaotajad reageerivad, kui määratseb võidu filosoofia? Massiprotsesside kirjeldamise eri viisid on saanud sotsioloogia pärisosaks. Võidu filosoofia määramise tingimustes muudetakse kunagised kaotused võidu müütideks.
- Üksikmängu kuningad muudavad mängu kollektiivseks mänguks. Kuidas mõõta julgust?
- Tõeline kangelane jääb kangelaseks ka loorberitesse pärjatult.
- Poisikesed – lapsest peale lõhute mänguasju, pükse, raamatuid, südameid. Aeg oleks ehitama hakata.
- See maailm on komöödia sellele, kes mõtleb, ja tragöödia sellele, kes tunneb.
- Hoidke tundeid, aga mitte ainult oma, vaid ka teiste tundeid.
- Kisame noortele: „Armastage tööd!“, aga ei aita pahatihti noortel valida eriala.
- Võitlema mitte ainult ei õpita, võitlema tuleb õpetada – seda saab teha ainult vastuolusid vastandades, mitte tasandades – üks käib teerulliga üle elu konaruste, teine takerdub nendesse.
- Põleda üks päev olla parem kui vinduda aasta. See on umbes nii: juua palgapäeval raha maha, aga pärast vinduda-nälgida kaks nädalat. Kui kavatsed põleda, siis põle ilusti lõpuni, ära taha, et pooleni põlenud küünalt peab ühiskond

aastaid turgutama...

- Kui päike paistab su mustadele tegudele, aitab ainult üks: tuleb kisada nii, et tõuseks paks tolmusammas, et vesi mudaseks muutuks jne. Siis on võimalus veel varju jääda.
- Elu ei tohi hakata peale tagant otsast – süüa enne rosinad ära ja siis hakata rosinasaia tegema.
- Inimest ei paranda tõe näkku paiskamine. Tuleb äratada soov lahti saada puudustest reaalses võimalustes.
- Alati on võimalik leida sada inimest, kes on valmis tegema maailma niisama triviaalseks nagu nad ise ja nende mõttemaailm seda on.
- Karu istus siilile. Ja ütles: mille pärast ma kadunukest armastasin – ikka julge kriitika pärast altpoolt.
- Antipoodide paratamatus – kui on valitsev partei, peab olema ka opositsioonipartei!
- Igal pool halvad inimesed ühinevad heade vastu. Aga miks mitte ühineda headel?
- Kuidas vabaneda inimeste hindamisest kuulujuttude alusel?
- Kaasaeg armastab tegudega täidetud armastust.
- Võimu tipp ei ole veel tarkuse tipp.

Asser Murutari elulugu ja bibliograafia

Asser Murutari elulugu ja selle maa rahva uuringud

Asser Murutar, Eesti Maaülikooli õppejõud, filosoof, Eesti sotsioloogia ja maa-
mõtte edendaja, sündis Aleksis Murutari ja Linda Lilli Pauline Murutari (s. Lips-
tok) peres esimese lapsena 24. oktoobril 1934. aastal Valgas ning suri 28. märtsil
2017. aastal Tartus.

Asser Murutari vanemad abiellusid 1933. aastal Valgas.

Isa Aleksis Murutar (24.03.1912–27.10.1969) sündis ja kasvas kogukonna hin-
gemaa pidajate Nikolai/Miko Murutar/Dimitrievi ja Maria Murutari (Klementi
t) peres Pihkva Kubermangu Petseri maakonna Panikotsi valla Uusvada külas
(praeguses Külmalätte talukohas Setomaa vallas). Pere hingemaa krunditi (Kül-
malätte kinnistu nr 868, 12 ha) 1927. aastal.

Emal Linda Pauline Murutar (s. Lipstok, 12.04.1910–07.10.1988) sündis Lii-
vimaa kubermangus Mõnistes Võrumaal Kusta Lipstoki ja Ida Marie Karoline
Lipstoki (s. Sarapuu) peres.

Lapsepõlv ja haridustee

Seitse aastat kasvatasid ja õpetasid Asser Murutari tema vanemad.

Emal Linda, kes oli aastatel 1933–1940 koduperenaine sünnitas ja kasvas üles
kaks last. Isa Aleksis oli Valga Linnavalitsuses maamõõtja abiline (1933–1935)
ning töödejuhataja põllu- ja metsamajanduse alal (1935–1941), kuuludes ühtlasi
ka Kaitseliitu (1937–1940). Juunipöörde järel töötas Aleksis Valgamaa TSN Täi-
tevkomitee Tööosakonna juhatajana (1941). Isa Aleksise sissetulekud võimaldasid
kodusel tööl abikaasat ja kaht last ülal pidada.

Asser Murutari ja tema õe Vesta (17.05.1937. –16.11.2016) lapsepõlv koos vane-
matega kestis 1941. a suveni, kui algas II Maailmasõda. Asseri ja Vesta vanemad
taandusid rinde eest koos nõukogude vägedega Venemaale ja nad jäid isa Aleksise
vanemate ning õe hoolde.

Seitsmendast kuni kümnenda eluaastani elas Asser koos õega oma isa vane-
mate juures Uusvada külas. Kaheksandal eluaastal algas tema koolitee. Esimesel
õppeaastal õppis ta Meremäe valla Tobrovo algkoolis (1942–1943), teisel õppeaas-
tal Lepa algkoolis (1943–1944).

1944. aasta septembris asus Asser koos õega elama vanemate juurde Pärnus-
se ja jätkas kooliteed Pärnu I seitsmeklassilises koolis. Aleksis ja Linda Muru-
tari tööle asudes Antslasse jätkas Asser Murutar õpinguid Antsla Keskkoolis.

Pärast keskkooli õppis Asser Murutar Eesti Põllumajanduse Akadeemia maa-
korralduse ja hüdroamelioratsiooni erialal (1953–1958).

Aastatel 1961–1964 oli ta Leningradi Riikliku Ülikooli filosoofiateaduskonna
aspirant ja kavatses 1964. aastal seal kaitsta väitekirja tunnetusteooria alal teemal
„Objektidega tehtavate operatsioonide osast nende tunnetamisel ja operatsionalis-
mi kriitika”. Mitmesuguste asjaolude tõttu jäi töö kaitsmata (sh Stalini ajal van-
gilaagris olnud juhendaja Lazar Osipovich Reznikovi [1905–1970] haigestumise
ja surma tõttu).

Asser Murutar kaitses Leningradi Riikliku Ülikooli filosoofiateaduskonna eri-
alanõukogu ees väitekirja teemal „Töökollektiivi rahulolu kompleksse uurimise
kogemusi” [juhendaja V. Jadov]. 1. detsembril 1977. aastal omistati talle filosoofia-
teaduste kandidaadikraad, mis kinnitati Kõrgemas Atestatsioonikomisjonis 21.
juulil 1978, ning filosoofiadotsendi kutse 24. juulil 1985. Ta analüüsis ja üldistas
väitekirjas töökollektiivide rahulolu komplekssete uurimiste tulemusi (1967–1976),
mille aluseks olid Tartu Riikliku Ülikooli sotsioloogialaboris tema juhtimisel ku-
jundatud meetodikad.

Filosoofia õppejõu kuuekuulised kursused Leningradi Riiklikus Ülikoolis lä-
bis Asser Murutar kahel korral (1972–1973; 1982–1983) ning Moskva Riiklikus
Ülikoolis ühel korral (1986). Samuti tegi ta läbi maasotsioloogia kursused Soome
Jyväskylä Ülikooli Chydenius Instituudis (1991) ning USA Missouri-Columbia
ülikoolis (1992).

TRÜ sotsioloogialabori ja Biti klubi perioodi viis Asser Murutar läbi arvu-
kaid seminare ning konverentse. Tema ergas vaim ühendas üliõpilasi ja pühendus
nende harimisele: ligi 40 aastat oli ta juhtimisringi „Juht ja juhtimine“ ning maas-
otsioloogia kolmapäevade eestvedaja, kutsudes esinema tunnustatud valdkonna-
eksperte.

Töökohad ja ametid

Eesti NSV aeg. Pärast Eesti Põllumajanduse Akadeemia lõpetamist oli Asser
Murutar komsomolitööl (06.02.1958–05.01.1962), sh. ELKNÜ Keskkomitee or-
ganisatsioonilise töö instruktorina (1958–1959) ja ELKNÜ Tartu Linnakomitee
esimese sekretärina (1959–1961). Komsomolitöölt lahkudes astus ta Leningradi
Riiklikku Ülikooli filosoofia aspirantuuri.

Aspirantuuri lõpetamise järel töötas Asser Murutar Eesti Põllumajanduse Aka-
deemia NLKP ajaloo ja filosoofia kateedris filosoofia vanemõpetajana (26.11.1964–
19.01.1979), seejärel filosoofia kateedri dotsendina (19.01.1979–01.09.1985), filo-
soofia kateedri juhatajana, dotsendina (01.09.1985–01.09.1990) ning filosoofia ja
sotsiaalteaduste kateedri dotsendina (01.09.1990–01.09.1992).

Kateeder 1973 või 1974. Istuvad (vasakult) juhataja Tõnis Loit, Evi Mäeküngas ja Uuno Uri. Seisavad Peeter Vihalemm, Asser Murutar ja Jevgeni Golikov. Paremal väljasõidupilt Vapramäelt (1976). Asseri kõrval Mai Ojamaa.

Asser Murutar pidas filosoofia õppejõuna üliõpilastele dialektilise materialismi loenguid ja viis läbi seminare. Ta on koostanud mõned dialektilise materialismi seminarikavad. Kohakaasluse korras oli ta kahel korral vormistatud tööle Tartu Riikliku Ülikooli Sotsioloogia laboratooriumis (vanem teaduslik töötaja 16.09.1967–01.01.1968 ja vaneminsener 23.07.1968 –31.12.1969).

Eesti Vabariigi aeg. Asser Murutar töötas Eesti Põllumajandusülikooli (EPMÜ) majandus- ja sotsiaalteaduskonna filosoofia ja maasotsioloogia instituudi juhatajana, sh õppetooli professorina (01.09.1992–31.08.2002).

Kokku töötas Asser Murutar filosoofia ja maasotsioloogia õppejõuna ligemale 38 aastat (26.11.1964–31.08.2002). Sellele lisandus emeriitdotsendi aeg (2002–2017).¹

Tema initsiatiivil asutati EPMÜ maasotsioloogia õppetool, maasotsioloogia magistriõpe ja magistrinõukogu ning viidi EPMÜ magistriõppe kavadesse eesti keele õpe. Eesti õppekavade registrist 90ndate lõpul nähtub, et Asser Murutar oli taotlenud kohti ja ressursse ka maasotsioloogia doktoriõppe läbiviimiseks.

¹ Keerukatel 1970–1980ndatel olid Asser Murutari headeks kolleegideks kateedris Uuno Uri (1922–2013), Tõnis Loit (1929–2006), Toomas Sutt (1938–1994), Peeter Vihalemm, Jevgeni Golikov, Helvi Pöder, Salli Pöldvere, Sulev Kannike jt (toim.)

Ta luges õppejõuna EPMÜ/EMÜ (Eesti Maaülikooli) üliõpilastele maasotsioloogia üldkursust ja erikursusi, viis läbi teoreetilisi ja praktilisi õppusi, konsultatsioone magistrantidele ning doktorantidele, pidas loenguid sotsioloogia eri voolude, maasotsioloogia teooria ja uurimismetoodika, sotsiaalsete mõõtmiste, juhtimiselase sotsiotehnika ja eksistentsiaalse filosoofia teemadel. Toimused ka mitmesugused raamatu- ja pärimuskursused koos aruteludega.²

Mõned maasotsioloogia kursused korraldas ta koostöös USA Missouri-Columbia Ülikooliga ning aitas kaasa Eesti suhtlemispsühholoogia kõrgetasemeliste kursuste korraldamisele.

Asser Murutar osales ka Euroopa ja üleilmsete maasotsioloogia organisatsioonide tegevuses ja on EPMÜ-d esindanud soome-ugri seltside üritustel ning ülemaailmsel kongressil.

Teaduslik uurimis- ja arendustegevus

Asser Murutar on avaldanud uurimistulemusi mõõtmiste rollist tunnetamisel, sotsiaalsete mõõtmiste ja tehase kollektiivi rahulolu kompleksse uurimise metodoloogilistest probleemidest, samuti faktor- ja leitmotiivi analüüsist rahulolu uurimisel.

Noore õppejõuna alustas Asser Murutar aktiivset tegevust sotsioloogiliste uurimistöode läbiviimisel ning teda peeti sotsioloogiliste mõõtmiste valdkonnas hinnatud spetsialistiks ka väljaspool Eestit. Näiteks Läti Riiklik Ülikool kutsus ta 1973. aasta detsembris Riiga pidama filosoofiateaduskonna üliõpilastele ja õppejõududele loenguid sotsioloogiliste uurimuste metodoloogiast. 1974. aasta märtsis juhendas ta Leningradi Riikliku Ülikooli psühholoogiateaduskonna kutsel seal läbiviidavaid sotsiaalpsühholoogilisi uurimusi, kus kasutati tema eestvedamisel väljatöötatud meetodikat.

Asser Murutar on 2002. aasta teadustöölase aruandluse kohaselt ühtekokku osalenud 32 sotsioloogilise uuringu läbiviimises, olnud nende teaduslik juhendaja või vastutav täitja.

Töösotsioloogia: töö, juhtimise ja töökeskkonnaga rahulolu uuringud 1967–1981

Töösotsioloogia uurimise metodoloogilised alused omandas Asser Murutar aspirantuuris oma juhendaja Vladimir Jadovi uuringute seminarides, mille tulemused avaldati monograafias „Inimene ja tema töö“ (1967). TRÜ sotsiologi-

² Lisainfo: Asser Murutar. *Filosoofia ja maasotsioloogia instituut. Lühike arengulugu*. Tartu, 1996, 44-45; A. Murutar. 1997/98. õppeaastaks pakume järgmisi valikaineid. Põllumajandusülikool 4.9.1997. Arno Lõo on märkinud, et õpetas 1990ndate alguses valikainena (2 AP) kolmel aastal oma koostatud loenguid (maa)sotsioloogiast, siis kui senise kolme EPA "punase" kateedri õppeaine asemele tulid agraarjalugu, politoloogia, suhtlemispsühholoogia jms. Filosoofia oli ka mingis osas ikka alles. Igasuguseid aineid tehti julgesti juurde ja katsetati, samal ajal aga üliõpilaste vastuvõtu arvu kõvasti kahandati. Üliõpilastel oli vabalt valitavaid aineid (sh Asserilt ka sotsiotehnika), millest nad pidid igal aastal kindla hulga arvestuspunkte kokku saama. Eks nad siis ise vaatasid, kust kellelt lihtsamini selle arvu AP-sid kokku said. (E-kiri Pikkar Joandile, sügis 2020).

alaboris juhendas Asser Murutar koos Ülo Vooglaiuga tööstusettevõtete töötajaskonna rahulolu uuringuid (1967–1975). Kokku tehti töötajaskonna rahulolu kompleksseid uurimusi 38 ettevõttes, sh kolmes ehitusmaterjalide tootmise tehases, 28 automajandis, neljas autoremonditehases, kahes õmblusvabrikus, mööbli-kombinaadis ja kondiitrivabrikus. Esimesena viidi läbi Tartu Ehitusmaterjalide Tehase töötajaskonna rahuloluküsitlus (1967), seejärel kombinaadis “Järvakandi Tehased” ja tsemenditehases “Punane Kunda” (1969). Tartu Ehitusmaterjalide Tehases toimusid kordusuuringused 1970 ja 1976–1978 ning kombinaadis “Järvakandi Tehased” 1976–1978.

Töötajaskonna rahulolu uuringute tulemuste põhjal on teaduste kandidaadi väitekirja kaitsnud lisaks Asser Murutarile (1977) veel Kaarel Haav (1979), Jaak Tamm (1979) ja Ivi Proos (1980).

Töötajaskonna rahulolu uuringutes läheneti eri valdkondade ja probleemide võrdlemisel vaatlusalustele nähtustele rahuloluhinnangu kaudu. Oldi seisukohal, et vastaja antud rahulolu hinnangu järgi on mitmed erinevad nähtused omavahel võrreldavad ning et rahulolu ja rahulolematuse astme järgi saab määrata erinevate probleemide tähtsust ja teravust erinevate vastajagruppide jaoks. Rahulolu kordusuuringud kinnitasid sellise lähenemise otstarbekust. Rahulolu-uuringud leidsid kasutamist eri valdkondade probleemide ja vajalike muudatuste järjestamise vahendina ettevõtete sotsiaalse arengu plaanide koostamisel.

Olulisemaks tulemuseks tuleb pidada empiirilise aluse loomist rahulolu poolaarsuse teooriale ja rahulolu struktuuri põhinäitajate selgitamist. Asser Murutari järgi mõisteti töötajate rahulolu all indiviidi seesmise plaani (subjektiivseid) näitajaid, milles väljendub pinge (erinevusest kuni konfliktini) isiklike ideaalide, väärtuste, hoiakute ja tegelikkuse vahel.

Töö, juhtimise, töökeskkonna ja isikliku eluga rahuolu (inimeste heaolu) uuringute meetodikaid taaskasutas Asser Murutar ka haridusvaldkonna uuringutes ja üliõpilastööde juhendamises.

Haridussotsioloogia 1967–1997

Asser Murutari juhendamisel alustati 1967. aastal EPA üliõpilaskonna ja viistlaste sotsioloogiliste uuringutega ning tema kaasatud üliõpilased ja nende uurimistööd kuulusid 1967. ja 1968. aasta vabariiklike ja üleliiduliste ühiskonnateaduste võistustööde paremiku hulka.³ Juhendaja ja täitjana on Asser panus-

³ Vt Pikkar Joandi (1967) Üliõpilaste ideaalidest (konkreetne sotsioloogiline uurimus EPA üliõpilaskonnast): diplomitöö. Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Agronoomiateaduskonna tootmisõpetajate ettevalmistuse osakond; juhendaja: A. Murutar. Raimo Haav *EPA üliõpilaskandidaatide huvidest, eriala valikust ja demograafilisest koosseisust aastatel 1970–1971*. Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder. Teaduslikud juhendajad: A. Murutar, P. Vihalemm.

Asser Murutar ja Peeter Vihalemm kirjutavad tutvustuses „Filosoofia ja sotsioloogia ring uuel tööaastal“ (1971) muuhulgas: „Mitu poissi ja tüdrukut on saanud hakkama vabariiklikku ja üleliidulist tähelepanu äratanud sotsioloogiliste uurimustega (Krista Soolep, Pikkar Joandi, Jaan Kivimägi, Toomas Kork, Raimo Haav).“

tanud vähemalt tosinasse haridussotsioloogilisse uuringusse. 1988. aasta kevadel antud intervjuus ütleb Asser üliõpilaste väärtusuuringuid üldistades: „Olen üks õnnelikust, kes osales üliõpilaste väärtushinnangute uurimises 20 aastat tagasi, siis koos Pikkari Joandiga, kes tahtis teada, millised on üliõpilaste ideaalid. Ja ka viie aasta eest, kui kordasime uuringut koos Pikkari, Salli Põldvere, Vahur Murutari ja teistega. 1960ndatel olid üliõpilaste isiklikud tegevusprogrammid seotud riigi ülesehituse kesksete ideedega – nt ideedega demokraatiast ja sotsialismist kui väärtustest. Läks 15 aastat mööda ja selgus, et üliõpilaste tegevusprogrammid eraldusid riigi ülesehituse väärtustamisest ja hakkasid sellega seostuma vaid läbi eituse. Eitatavaks oli antihumanism. 1960ndate ja 1980ndate põlvkonnad väärtustasid erinevat, kuid neid ühendas see, mille vastu nad olid (on). Me interpreteerisime 1982. aasta küsitlust kui noorte kaheastmelist või kahestunud teadvust. Oli ju kõnepuldimoraal, mida täiendasid kuluaarikuuldused, ja oli üliõpilaste isiklike elueesmärkide väärtusmoraal. Kas noored hakkavad selle perestroika ajastul jälle ühiskonnale lähenema?! Järgmine uurimus (1989. a) näitab. On teada, et kord tekkinud väärtusstruktuurid on püsivad. Loota perestroika esimestelt aastatelt võõrandumise vähenemist – ei julge. On vaja aega.“⁴

Asser Murutar on koos Salli Põldvere ja Vahur Murutariga mitmes artiklis andnud ülevaate EPA üliõpilaskonna väärtushinnangute kordusuuringuse (1982) tulemustest. Üliõpilaskonna väärtushinnangute jätkuuringud toimusid 1992. ja 1997. aastal.⁵

Asser on osalenud veel mitmesugustes haridusala uuringutes, sh üliõpilaste kursusekuraatorite rahulolu uuring (1982), ENSV keskkoolide abiturientide öko-oloogilised väärtusorientatsioonid (1984), kõrgharidusega põllumajandusspetsialistide kasutamine ENSV Agrotööstuskoondises (1984), üliõpilaste hinnangud kõrgkoolile ja pedagoogide tööle (1985) jm, millele lisanduvad 1990ndatel rutiinseks muutunud üliõpilaste rahulolu uuringud õppeprotsessi, -keskkonna ning õppejõudude pedagoogilise tegevuse kohta.

Maotsioloogia: maarahva uuringud 1990–2002

Eesti maaelu põhiseisundite ja põhiprotsesside uurimiseks tehti Asser Murutari eestvedamisel terve seeria mahukaid küsitlusi maarahva hulgas, selgitamaks eesti külades ja maalinnades ettevõtlikkust mõjutavaid tegureid ja prioriteete erinevates maaelu valdkondades. Loodi alus maainimeste tegevusalade ja tööhõive alasele andmebaasile, tegeldi psühholoogilise ja kultuurilise identiteedi, väärtushinnangute ja moraaliküsimuste uurimisega.

⁴ Asser Murutar ühiskonna ja üliõpilaskonna väärtuste muutustest – küsitles Aare Kasemets, märts 1988. Ajakirja „Kultuur ja Elu“ tellimisel tehtud intervjuu jäi suurte sündmuste (sh rahvarinne, muinsuskaitse jm) tõttu ilmumata. Käsikiri, 9 lk

⁵ Vt ka Arno Lõo (1996) Põllumajandusüliõpilaste mentaliteedi muutused 1967... 1982 ... 1992. Asser Murutar (Toim) Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus. Elmatar, Tartu, lk 147–152; ja Liis Moor/Siitan (1998) Üliõpilane maaülikoolis. Asser Murutar (Toim) Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus II. Elmatar, Tartu, lk 313–320

Arvamusuurimuste tulemusena fikseeriti üleminekuajastu eesti külade ja maalinade (maa-ühiskonna) sotsiaalmajanduslikus seisundis ja eelistustes toimunud muutusi ning piirkondlikke erinevusi. Rakendati geoinformaatika meetodeid ja loodi alus maainimeste tegevusalade ja tööhõive andmebaasile.⁶ Küsitlustega koguti andmeid maainimestelt nende ja kogukonna elu, ettevõtluse arengu, koolitusvajaduse, piiranguite ja võimaluste, samuti elukvaliteedi, majapidamiste tehnika, meediakanalite jälgimise, neisse suhtumise, oma- ja massikultuuri jms kohta. Eraldi tunnusterühmad olid inimeste psühholoogiliste iseärasuste ning identiteediga seotud väärtushoiakute ja poliitilistesse institutsioonidesse suhtumise uurimiseks. Peamised uurimisteedad omavahel seotud majandus-, sotsiaal- ja kultuurielus olid järgmised:

Majanduselu: inimeste majanduslikud hoiakud, toimetulek; maakasutus; omnikustumine; majandusarengu piirangud ja võimalused; tööpotsentsiaal; tööpuudus; tööturg; ettevõtlikkus; ettevõtluse vormid, võimalused, perspektiivid; kapitali tekke ja akumulatsiooni võimalused; talumajandus; ühistegevus; ökoloogilise põllumajanduse võimalused; turg ja turuhinnangud; tehnilised ja tehnoloogilised protsessid jne.

Elukvaliteet: elulaad; elustandard; inimeste vaimne kohanemine muutusega; infrastruktuuri olukord; omanikustumine; vaesumine; loodusliku, sotsiaalse ja sotsiaalsühholoogilise keskkonna seisund ja muutused; inimsuhted; demograafiline olukord; kodu; perekond; tööhõive ja töötamisolud; haridus; koolid; vaba aeg; tervis; sotsiaalne turvalisus maapiirkondades jne.

Kultuurielu: väärtused, normid; kohalikud traditsioonid; infoühiskond, lääne massikultuuri sissetung; inimeste mina, isiklik, rahvuslik ja kultuuriline identiteet; sotsiaalsete subjektide teke; kultuurinstitutsioonid; kultuurikondlike ja territoriaalsete erisuste seos sotsiaal-majandusliku olukorraga; keelteoskus, infovahetus, reisimine jm lõimumine teiste riikidega, jne.⁷

Aastatel 1990–2002 tegi maasotsioloogia uurimisrühm vähemalt 14 maarahva uurimust:

⁶ Varasemad ülevaated – Liis Moor ja Aare Kasemets (1995). Ettepanek maapiirkondade sotsioloogilise monitooringugrupi moodustamiseks Eesti Põllumajandusülikooli juures. Kiri EV Põllumajandusministeeriumile 25.X.1995; Lia Kevvai (1996). Ülevaade Eesti Põllumajandusülikooli maasotsioloogia uurimisrühma tegevusest – Koost. A. Murutar. Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus, Elmatar, Tartu 169-172 (sh uurimisrühma nimekirj 29 liikmega); Margus Paas (1999). Ülevaade Eesti Põllumajandusülikooli maasotsioloogia uurimisrühma tegevusest 1992-1998. Käsikiri, 8 lk. Ülevaate koostamisel on kasutatud ka hilisemat Anne Põdra ja Arno Lõo kaasabi.

⁷ Uurimismeetodid olid klassikalised: ankeetküsitlus, intervjuu, dokumentide analüüs, päevikud, vaatlused, süvaintervjuud, erinevad interpreteerimistehnikad jms. Andmetöötleses kasutati paljusid erinevaid analüüsimeetodeid (sagedustabelid, mitmemõõtmelised tabelid, keskmised, korrelatsiooni-, regressiooni-, faktor- ja klasteranalüüsid, multidimensionaalne skaleerimine, geoinformaatilised meetodid (GIS), andmete graafilised esitusviisid jne (M. Paas, 1999).

- 1. 1990. aasta veebruaris ja märtsis toimus Võru rajooni Kanepi kolhoosi tööelise elanikkonna arvamusuuring, millega selgitati suhtumist Eesti ühiskonnas alanud muutustesse ja nendega kohanemist, tulevikuootusi, elulaadi jms (andmeid juhuvalimi suurusest ja ankeedist ei ole säilinud, küsitlajatena osalesid Asser Murutar, Mati Tamm, Arno Lõo, Aare Kasemets jt).
- 2. Paide valla uuring (1992), sh oli ankeedis 660 tunnust, juhuvalimi alusel küsitleti 100 inimest.
- 3. Kärü valla uuring (1993). „Kuidas elad maarahvas? Jõudu tööle! Jätku leivalle!» Küsitleti 108 inimest. Kärü valla elanike arvamusuuringust finantseeriti teadustöö summadest ja Kanada eraettevõtja Olaf Klaasseni poolt.
- 4. Põltsamaa linna ja Põltsamaa ümbruskonna valdade uuring «Suvi 1994. Kes me oleme ja kuhu läheme?» (sh Imavere, Põltsamaa, Kolga-Jaani, Puurmanni, Koigi ja Pajusi vallad). Kokku küsitleti juhuvalimi alusel 210 elanikku vanuses 15-74 eluaastat. Ankeedis oli 877 tunnust. Arvamusuuringust finantseeris EV Põllumajandusministeerium, kasutati erinevate EPMÜ instituutide baasfinantseerimist, uurijate ja osavõtjate isiklikke sissetulekuid ja sääste.
- 5. Eesti Vabariigi valdade esindajate postiküsitlus “Eesti maarahva ühismõtted 1994” toimus 1994. aasta septembris. Ankeet sisaldas 860 tunnust ja küsimustele vastas 208 inimest.⁸
- 6. Võru maakonna ja Tartu maakonna uuring «Inimesed maal 1995». Küsitleti 300 inimest juhuvalimina ja lisaks 180 aktiivsemat inimest kohtadel. Ankeedis oli 790 tunnust. Antsla linnas ja Antsla, Varstu ning Vastseliina valdades küsitleti juhuvalimina 308 inimest alates viieteistkümnendast eluaastast. Valim koostati kohalikes omavalitsuses kohapeal elavate inimeste kartoteekide alusel. Peale nende küsitleti Antsla linna ja Antsla, Varstu, Vastseliina, Meremäe ja Urvaste valdades 176 aktiivsemat ning ettevõtlikumat inimest (kohaliku elu edasivijjat). Valim koostati kohalike omavalitsuste abiga. Tartu Talunike Liidu abiga küsitleti Tartu maakonna 85 talunikku. Uuring viidi läbi Eesti Teaduse Sihtasutuselt saadud uurimistoetuse summadega. Võrumaa arengutugirühmade küsitlust finantseeris Võrumaa Arenduskeskus oma uurimistoetuste arvelt.⁹

⁸ See oli esimene Eesti Vabariigi valdades toimunud ekspertrühmade küsitluste seeriast 1994–2001. Ekspertide valimid koosnesid reeglina neljast ekspertrühmast: 1. omavalitsuste töötajad, 2. haridus-, kultuuri- ja meditsiinitöötajad, 3. ettevõtjad, 4. talunikud (vt ka järgnevad punktid 10-12).

⁹ Asser Murutari arhiivist leidsime Võrumaa küsitluse tulemusi, vahetuid muljeid ja kavandata-va raamatu „Eesti maarahvas 1995: müüdid ja tegelikkus“ ideid kirjeldava uurimiserühma salvestatud arutelude stenogrammi, 23 lk (A. K.).

- 7. Eesti erametsaomanike arvamusuuring „Eesti erametsad ja nende omanikud” (1995). Küsitleti 301 inimest, neist 119 omanikku, 101 õigustatud subjekti ning 81 Eesti Taluseaduse alusel metsakasutajat, et koguda andmeid ja hinnanguid Eesti erametsade seisundi ning metsavaldajate tegevuste kohta seoses oma metsaga, metsahooldusega, puidukasutusega ja metsa müügiga. Samuti uuriti suhtumisi metsandusalasesse seadusandlusesse ja metsandusega tegelevatesse institutsioonidesse, koolitus-, nõuande- ja kredidivajadust, koostöövalmidust ja -vajadust; suhet loodusega jne. Metsaomanikel tuli anda vastuseid 450 tunnusega ankeetküsimustikule. Küsitlus viidi läbi 1995. aasta oktoobris-novembris Lääne-Virumaa, Läänemaa, Järvamaa, Hiiumaa, Saaremaa ja Võrumaa kõigis valdades.¹⁰
- 8. Ida-Virumaa külade uurimus (1997). 2000 küsitletut, 113 tunnust. Asser Murutar oli kaasatud Külade ja Väikelinnade Liikumise Kodukant uurimiserühma konsultandina.
- 9. Eesti maarahva kongressi delegaatide kiirküsitlus 1994. aastal hõlmas 463 küsitletut, ankeetküsimustikus tuli vastata 32 tunnusele. Kiirküsitlus 1997. aastal hõlmas 446 küsitletut, ankeedis tuli vastata 107 tunnusele. Uurimusi finantseeris EV Põllumajandusministeerium. Viimase kiirküsitluse käsikirjalise aruande koostasid Marko Kaasik ja Margus Paas (1997).¹¹
- 10. Eesti vabariigi valdade esindajate (ekspertide) postiküsitlusele “Eesti maarahva ühismõtted, 1996” vastas 240 inimest, ankeedis oli 660 tunnust.
- 11. Üle-eestiline maapiirkondade ekspertküsitlus „Eesti maaühiskond turu ja riigi vahel” toimus 1998. a novembris posti teel. Küsitleti 521 inimest 189 vallast ja 19 linnalisest asulast. Ankeedis oli 339 tunnust, vastas 240 inimest. Uurimisaruande on koostasid Asser Murutar, Argo Moor, Liis Moor, Helge Kaasik, Marko Kaasik, Pikkar Joandi ja Leo Lilover. See annab põhjaliku ülevaate tollastest maainimeste väärtushinnangutest oma elulaadi, maaelu ja

¹⁰ Uurimus toimus Eesti metsapoliitika koostamise tööühma tellimisel ja Soome metsandusalase uurimis- ja nõustamisfirma “Indufor OY” finantseerimisel ning kaasabil. Antud uurimistöö põhjal kaitses magistri väitekirja V. Viljasoo (2001).

¹¹ Uurimiserühma andmete põhjal on avaldatud hulk artikleid teaduskogumikes, sh nt 1997. aasta EPMÜ teadustööde kogumikus: Asser Murutar, Liis Moor. *Ülevaade Eesti maaühiskonnast muutuvast ajast*; Argo Moor. *Maaelu olukord ja reformide jätkumine*; Tiit Merenäkk. *Reformid ja muutused, ootused ja tulemused Eesti põllumajanduses*; Margus Paas. *Maainimeste ettevõtlikkus ja maaettevõtluse väljavaated*. 1993. aasta EPMÜ magistrantide ja doktorantide teadustööde kogumikus ilmus Aare Kasemetsa Maakultuuriline dimensioon maasotsioloogilistes uuringutes. Samuti on mitmed uuringute tutvustused ühistegevusalastes teaduskogumikes, sh Margus Paas. *Eesti maaühiskond ja ühistegevus; sotsioloogiline vaade. Ühistegevus Eesti Vabariigis, 1996/1*, lk 147; Aare Kasemets (1998). *Riigivõim ja kodanikuühiskond. Eesti ühistegevuskonverents 2: Ühistegevusest Eesti Vabariigis*. Toim. J. Leetsar ja K. Sülla. Tallinn: Eesti Ühistegelise Liit, 60–65. Lisaks on maasotsioloogia uurimiserühma liikmed avaldatud raamatuid (nt Argo Moor „*Hingepuu*“ 1998, „*Nimetu*“ 2009) ja hulga populaarteaduslikke artikleid.

maamajanduse, samuti keskkonnaseisundi, hariduse korralduse ja võimalike perspektiivide kohta. Aruandes on esitatud ka ülevaade arvamustest Euroopa Liiduga liitumise ning maaelu prognooside kohta. Geoinformaatilised kaardid näitasid selgelt eksperthinnangute piirkondlikke erinevusi.¹²

- **12.** Posti teel toimus ka teine üle-eestiline maapiirkondade ekspertküsitlus “Sotsiaal-majanduslik areng maapiirkondades” 1999. aasta novembris. Ekspertküsitluse aruandest, mis on koostatud 2000. aastal, nähtub, et küsitluseks kasutati ankeeti, mis sisaldas 274 küsimust. Ja küsitleti 450 inimest 198 vallast. Nii 1998. kui ka 1999. aasta uuringud „Eesti maaühiskond turu ja riigi vahel” viidi läbi Põllumajandusministeeriumi, Siseministeeriumi ja Riigikogu Kantselei tellimisel. Aruanne annab ülevaate küsitlute elulaadist, väärtushoiakutest, hinnangutest regionaalarengu, hariduse ja koolituse, põllumajanduse ja Euroopa Liiduga seotud küsimuste, samuti sisemigratsiooni ja inimeste maapiirkonnast lahkumise põhjustest.¹³
- **13.** Eesti Vabariigi Haridus- ja Teadusministeeriumi tellimisel toimus 1999. aastal arvamusuuring „Eksperthinnangud Eesti hariduskorraldusele”.
- **14.** Ekspertuurimuse „Küla, külavanem, kohalik omavalitsus ja riik” tellijaks oli Riigikogu kohaliku algatuse toetusrühm, kuhu kuulus 2001. aastal 27 Riigikogu liiget. Tellimustöö täitjaks oli maasotsioloogia töörühm koosseisus Asser Murutar (PhD), Marko Kaasik (PhD), Argo Moor (magister), Signe Schulz (magister), Helvi Pöder, Mikk Sarv ning professor Ülo Vooglaid (PhD). Küsitlused viidi läbi 2001. a novembris. Küsimustikus oli 222 tunnust, küsitleti 356 eksperti. Uuringu eesmärk oli saada Eesti külavanemate, omavalitsustöötajate, riigiametnike ja maaharitlaskonna esindajate (õpetajad, arstid jt) vastus umbes 150-le seadusandjaid huvitavale küsimusele külavanemate, külade, kohalike omavalitsuste ja riigi suhete edendamiseks.¹⁴

Üheks oluliseks mitut uuringut ja analüüsi võimaldavaks uurimistoetuseks oli sihtfinantseeritud grandiprojekt nr. 1502 „Kaasaegse Eesti külaelu ja maalinnade elu põhiseisundid ja põhiprotsessid (maasotsioloogia ja kultuurantropoloogia baasuurimus),” mis hõlmas aastatel 1995–1998 koos eri kaasfinantseerijatega (sh Põllumajandusministeerium ja EMPÜ) viit maarahva arvamusuuringust.

Grandiprojekti raames on esitatud ülevaade Eesti maaühiskonnast muutuvas ajas, kirjeldatud maaelu olukorda ja reformide jätkumist, uuritud maainimeste ettevõtlikkust ja maatettevõtluse väljavaateid. Tähelepanuväärne on omakultuuri

¹² „Eesti maaühiskond turu ja riigi vahel“ (1998) https://www.riigikogu.ee/msi_arhiiv/maayhiskond.html

¹³ https://www.riigikogu.ee/msi_arhiiv/korg_tood/maaelu_uur.html

¹⁴ vt Asser Murutar, “Eesti küla, külavanem, vallavalitsus ja riik». Riigikogu Toimetised nr 6/2002, lk 125–131.

Fotol raamatu „Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus“ esi- ja tagakaas (Elmatar, 1996).¹⁵

ja looduskeskkonna seisundite vaheliste seoste uurimine, maarahva põhiväärtuste uurimine ja nende võrdlemine nn. euroopa põhiväärtustega. Olulist uut teadmist lisati Eesti eri piirkondade territoriaalse identiteedi uuringutesse.

Tulemusi on kasutatud külade, valdade ja maakondade arengukavade tegemisel. Riigikogu kantslei kaudu on uurimisandmeid edastatud Riigikogu komisjonidele, fraktsioonidele ja Vabariigi Valitsuse ministereeriumidele. Saadud andmeid on kasutatud ka rahvusvahelistel kohtumistel ja konverentsidel ning eri autorite poolt mitmekülgset mõtestatud kahes raamatus:

- Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus. Koost. Asser Murutar, Tartu, EPMÜ Filosoofia ja maasotsioloogia instituut ja kirjastus Elmatar, 1996, 187 lk.
- Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus II. Koost. Asser Murutar, Tartu, EPMÜ Filosoofia ja maasotsioloogia instituut ja kirjastus Elmatar, 1998, 383 lk.

¹⁵ Tagakaanel on üks osa Asser Murutari interdistsiplinaarsest maasotsioloogia uurimisrühmast (1996), ülalt vasakult paremale: Tiit Merenäkk, Uno Essenson, Vambola Viljasoo, Mare Kõiva, Margus Paas, Lembit Aadusoo, Aare Kasemets, Asser Murutar, Pikkar Joandi, Argo Moor, Ülle Kulp, Liis Moor (Siitan), Marju Kõivupu, Lia Kevvai, Marko Kaasik ja Helle Kaasik.

Maasotsioloogia uurimisrühma uuringute tulemused digitaliseeris uurimisrühmas Margus Paas, need edastati Eesti Sotsiaalteaduste Arhiivi (ESTA)¹⁶ ja tehti kättesaadavaks Internetis.

Osalemine rahvusvahelistes teadus-, arendus- ja koostööprojektides

Maasotsioloogia töögrupp osales eesotsas Asser Murutariga järgmistes rahvusvahelise teadus- ja arendustegevusprojektides.

1. Koostööseminar Jyväskylä Ülikooli Chydeniuse Instituudiga Soomes Kokkolas (1990).
2. „Eesti-Soome uurimus Balti riikide maaelu restruktureerimise küsimustes“ (1995–1997).
3. „Ühistegevus ja maapiirkondade areng taasiseseisvunud Eestis“, koostöö Soome Helsingi Ülikooli Ühistegevuse Instituudiga (1995–1997). Soome poolt koordineeris projekti Markus Seppelin, Eesti poolt osalesid Asser Murutar, Argo Moor, Liis Moor ja Margus Paas.
4. Soome Akadeemia poolt finantseeritav jätkuprojekt “The Decollectivization of Agriculture in Baltic Countries from Psychological and Sociological Points of View” (1998–2000). Projekti juhid olid professor Ilkka Alanen Jyväskyläst ja professor Risto Vuorinen Helsingi Ülikoolist, EPMÜ maasotsioloogia uurimisrühma poolt oli projekti täitaja Helvi Pöder.
5. Projekt “Riigi ja turu vahel” koostöös Södertörni Kõrgkooliga (1998–2000). Projekti finantseeris Läänemere Sihtasutus ja juhtis Bengt Lorendahl. Asser Murutar oli kaastäitja.
6. Rahvusvaheline seminar „Sünni tähendus rahvuskultuuris“ 5–7.11.1999 Eesti Põllumajandusülikoolis. Korraldajad Filosoofia- ja maasotsioloogia instituut ja Viljandi Kultuurikolledži prorektor Ene Lukka.
7. Rahvusvaheline konverents „Kaarel Liidak ja tänapäev“ 12.11.1999 Eesti Põllumajandusülikoolis, mille põhjal ilmus raamat „Kaarel Liidak – 110. Maarahva elujõud III“ (koostajad Tiit Merenäkk ja Pikkar Joandi, Elmatar, Tartu 1999).

Mõned sissevaated Asser Murutari juhitud uuringutesse

Eesti 1990ndate reformide aegsest maaühiskonnast loob ülevaate Asser Murutari ja Liis Moori artikkel „Ülevaade Eesti maaühiskonnast muutumas ajas“ (EPMÜ teadustööde kogumik, Tartu 1997), milles on kirjeldatud Eesti maarahva eetilise väärtussüsteemi viit faktorit, alasüsteemi (sulgudes on esitatud väärtushinnangute korrelatsioonikordajad).

- 1) Esimest faktorit, omavahel tugevalt korreleeruvat väärtushinnangute rühma nimetasid uurijad “klassikaliseks maainimeseks”, seda kirjeldasid järgmised väärtused: ilumeel ($r=0,68$), tugevus (0,63), korrallikkus (0,60), seltskondlik-

¹⁶ https://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_Sotsiaalteaduslik_Andmearhiiv

kus (0,59), visadus (0,59), osavõtlikkus (0,58), tarkus (0,55), peremehetunne (0,55), töökus (0,52), abivalmidus (0,51), turvalisus (0,51), tasakaalukus (0,50), julgus (0,50), õnn (0,44), armastus (0,44), alalhoidlikkus (0,44), ausus (0,44), teistega arvestamine (0,41) jne.

- 2) Teise omavahel seotud väärtuslausete rühma nimeks panid uurijad “ettevõtlik maainimene”, mida iseloomustavad järgmised väärtushinnangud: eneseteostus ($r=0,61$), vabadus (0,56), ratsionaalsus (0,55), õiglus (0,50), jonn (0,47), kohanemisvõime (0,41), iseteadlikkus (0,40), tagarääkimine (-0,37) jne.
- 3) “Kristlik maainimene”: võrdsus ($r=0,64$), vendlus (0,56), õndsus (0,51), leplikkus (0,51), heldekäelisus (0,47), lunastus (0,46) jne.
- 4) “Elu nautiv maainimene”: elunautimine ($r=0,62$), võimukus (0,57), muretus (0,55), headus (-0,53), kurjus (0,43) jne.
- 5) “Pettunud, kibestunud maainimene”: murelikkus ($r=0,60$), sallimatus (0,56), kadedus (0,54), ebavõrdsus (0,47) jne.

Uurijate arvates murranguline aeg, mida sageli on iseloomustatud ka eetilise kriisi ajana, ei olnud enesehinnangutes kaasa toonud arusaamatuid muutusi. Tegu on eetiliste süsteemide vaheldumisega, nende paljususega. Kui sellega kaasneb mentaalne kriis, suitsidaalse käitumise sagenemine või ebaeetilised teod, on see kahetsusväärne, kuid paljuski paratamatu.

Riigikogu Toimetistes 2002. aastal avaldatud artiklis „**Eesti küla, külavanem, vallavalitsus ja riik**” juhtis Asser Murutar tähelepanu järgmistele protsessidele:

1. Nii riigieelarve prioriteetide puhul kui ka Eestimaa valupunktide ja riiklikult tähtsate küsimuste reastamisel on maaeluga seonduv 20–30 valiku seas tervise, üldise tööpuuduse, laste hariduse ja eakate toimetuleku järel ikka 5.–6. kohal ning ei sõltu palju sellestki, kas sotsioloogi küsimustele vastanu elab maal või linnas.
2. Uuringute põhjal on looduse ja elukeskkonna seosed põlisrahva omakultuuriga meie rahvale olulised, praegu tunneb valdav osa maarahvast end loodusest, perekonnast, maakooskonnast lähtuva “moraal-ökonomilise” inimesena. Teiselt poolt on viimastel aastatel rohkenenud ka arhetüüpilise mõisakultuuri kandja ja nõukogude ajast läbikäinud “farmeri-ettevõtja” kuju, kelle paleuseks on turg.
3. Ekspertuuritingute põhjal on kohalik ja eesti kultuur säilitamas oma integreerivaid funktsioone, kuid ilmselt on käes murdeaeg. Kui massimeedia lõhub tema funktsioonid, saavad uue tähenduse sellised inimvaimu edendajad nagu maa (territoorium), keel, riik, küla jpt.
4. Ajastu röömustavate ja ahistavate asjade seis on praegu selles, et inimvaimu edendajad, väärtused ja antiväärtused, ettekujutused heast ja halvast, lubatust ja keelatus, õnnelikust ja õnnetust elust, aususest, õiglusest ja ilust jne on praegu suure muutuse eelõhtul.

5. Mineviku küla esmane probleem oli traditsioonide hoidmine. Uuringust ilmnes, et Eesti küla tulevik kui vaimne fenomen eeldab ekspertide arvates (tähtsuse järjekorras) traditsioonide sisseseadmist, vanade kültraditsioonide hoidmist ja inimeste algatusvõime kasvu ning ühist vastutust ja ühtekuuluvustunnet, põlvkondade järjepidevust ja ühistegevusvõimet.
6. Eesti küla vajab väärtusuuringut, selleks et mõista muutusi ja otsida inimesi ühendavaid, neile identiteeti pakkuvaid väärtusi [kui vaimuedendajaid].
7. Tuleviku küla ei ole tänapäevane küla. Praeguse küla esmane probleem on infrastruktuuri (teed, side, arstiabi, kool jne) toimimine.
8. Maaühiskonda tuleb uuesti sotsialiseerida – muuta toimivateks kooskondadeks. Tänapäevane küla rohkem jookseb laiali kui koondub ühismõtte ja tegevuse ümber...¹⁷

Asser Murutari juhendatud maasotsioloogilised doktori-, magistri- ja bakalaureusetööd.

Kuna EPMÜ-s ei õnnestunud Asser Murutaril maasotsioloogia doktoriõpet avada, juhendas ta kahte doktoritööd, mis kaitsi Tallinna Ülikoolis:

- Marju Torp-Kõivupuu (2002). Surmakultuuri muutumine ajas: ajaloolise Võrumaa matuse kombestiku näitel [doktoriväitekiri]. Tallinna Pedagoogika-ülikool, Filoloogiateaduskond. Juhendajad: T. Kulmar, H. Elmet, A. Murutar. Tallinn, 231 lk.
- Argo Moor (2003). Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel [monograafia]. Juhendajad: M. Kõiva, A. Murutar. Tartu, Kirjastus Elmatar, 271 lk.

Maasotsioloogia uurimisrühma uuringute andmestikku on kasutanud Asser Murutari juhendatud magistritöödes Argo Moor (1996) „Puud Eesti rahvapärimuses“; Karin Juurikas (1998) „Regionaalne areng ja maaettevõtluskeskkond Eestis“; Liis Moor (1999) „Meeste ja naiste hinnangud Eesti maapiirkondade sotsiaal-majanduslikule olukorrale“; Fred Raju (2000) „Eesti maarahva hoiakuid eurointegratsiooni küsimustes“; Vambola Viljasoo (2001) „Eesti erametsanduse areng ja probleemid“; Kertti-Airin Pärli (2001) „Nõo valla sotsiaal-majanduslik areng“; Signe Schultz (2001) „Tõlgendusprobleeme dispersioonanalüüsis, lineaarses regressioonanalüüsis ja faktoranalüüsis“ jt.

Lisaks on Asser Murutar (kaas)juhendamisel kaitsnud magistri- ja bakalaureusetöid mitmed maasotsioloogia uurimisrühma liikmed, sh Ene Lukka (MA 1996), Karin Rummo (MA 1997), Tiit Merenäkk (MA 2000), Margus Paas (BA 1994) ja Aare Kasemets (BA 1995).

¹⁷ Täistekst Riigikogu Toimetised 6/2002, 125-131: <https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2016/04/RiTo-6.pdf>

Ühiskondlik tegevus ja tunnustus

Asser Murutari laiahaardeliste ühiskondlike tegevuste hulgas väärib kindlasti märkimist, et Asser oli koos Ülo Vooglaiuga Tartu noori õppejõude ja ärksamaid üliõpilasi koondanud ühenduse „Biti klubi“ asutaja (1965) ja kroonik.¹ Samuti on märgilised EPA luuleklubi algatamine (1965)² ning EPA üliõpilaste ja noorte õppejõudude juhtimisringi „Juht ja juhtimine“ algatamine 1970ndatel.³ EPA juhtimisringi nimetus muutus 1993. aastal Eesti Põllumajandusülikooli (EPMÜ) maasotsioloogia õppetooli loomise järel sujuvalt maasotsioloogia kolmapäevaks. Kokku hoidis Asser Murutar kolmapäevaste kokkusaamiste traditsiooni ligi 43 aastat.⁴

Asser Murutar oli Eesti Vabariigi taastamise eel ja järel ka EPA/EPMÜ reformikava kujundanud ajutrusti kokkukutsumise initsiaator⁵ ja EPMÜ esimese põhikirja koostamise komisjoni esimees. Arhiivist leitud EPMÜ, tänase Eesti Maaülikooli, esimese põhikirja preambulis on Asser koos ajutrustiga sõnastanud järgmised ajatud juhtimõtted:

„Eesti püsimine ja areng on tema kultuuri püsimine ja areng. Kuna kultuuri edendamisel on ülimalt oluline osa haridusel kui kogu ühiskonna arengut tagaval institutsioonil, siis Eesti põhiprobleem on hariduse edendamine ja uue haritlaskonna kasvatamine. Eesti rahvas on ajalooliselt ja kaasaegselt kultuuriarhetüübilt maarahvas ja seega on Eesti Põllumajandusülikool (EPMÜ) loomulik ja ülimalt vajalik. Praegu, mil ümberkorraldust vajavad kõik eluvaldkonnad, on EPMÜ teaduslikuks ja rakenduslikuks olemuseks kõik maaühiskonnaga seonduv: haridus, sotsiaalsfäär, majandus, õigus, kultuur, põllundus, karjandus, metsandus, tehnoloogia, ökoloogia, informaatika.

Ülikooli aktiivseks funktsiooniks on kõigi maaelus toimuvate ümberkorralduste prognoosimine, kavandamine ja suunamine. Eesti Vabariigi struktuuris tagab EPMÜ maaühiskonna esindatuse teaduses, poliitikas, rahvuskultuuris ning loob tema kultuurilistele erisustele vaimse kaitse. Ta on kaasaegse teabe- ja nõuandeteenistuse vahendusel ka otse väljundiks rahvusvahelistele maaeluküsimustega seotud infoturgudele.

Peame oluliseks, et maarahva traditsiooniline ja ökoloogiline pärimus muutuks mõistetavaks kujunevas infoühiskonnas. Eesti Vabariigi kultuurilises mit-

¹ vt ka Siina Lepik “Biti” klubi. Tartu Ülikool 1970-1988. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi.” XXX, Tartu, 1998, lk 115-118

² Reet Tamm, Maie Võsa, Anne-Liis Kaeli, Enn Haabsaar, Ene Liimand ja Jaak Kask. EPA üliõpilasringi värsivihik „Kollane Leheke“. Juhendaja Asser Murutar, toimetaja Viivi Lauga. Tartus, 1966/1967, 50 lk

³ Juhtimisringi algatusega samasse perioodi jääb ka ÜTÜ ehk Üliõpilaste Teadusliku Ühingu ringide kaasjuhendamine, sh Uno Uri ja Asser Murutari eetikaring ning Asser Murutari ja Peeter Vihalemmi filosoofia ja sotsioloogia ring.

⁴ „Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus“ (1996) sissejuhatuses kirjutab Asser: „Vähemalt 35 aastat igal kolmapäeval kell 18 on ukسد lahti olnud kõikidele soovijatele, kes on tahtnud osaleda juhtimisringi, sotsioloogiaringi, eriseminari või muu nimetuse all toimunud kokkusaamistel.“ Vt ka kaasteeliste mälestuskilde, sh Ivar Raig ja 1980-1990ndate põlvkond.

⁵ Vt nt Liia Kevvai „Kuidas me teeme ülikooli“ (Põllumajandusülikool 27.V.1994).

Hetk Kadrioru lossis.
Foto: Murutaride pere kogu

mekesisuses on ülikooli eesmärgiks kujuneda tunnustatud maakultuurikeskuseks, mille akadeemilise vaimuse üks dominante on maarahva arhetüüpiline kodu-, pere- ja looduskeskse mustriga pärimuskultuur. Maaeluga tihedalt seotud akadeemilise hariduse juures (aiandus, metsandus, loomakasvatus, mahepõllundus, ökoloogia jm) on võimalik luua meie esivanemate vana pärimust ja kaasaegset elu ühendav 'sild', teaduse ja kultuuri süntees.⁶

Asser Murutar innustas riigikorra vahetuse eel ja järel Eesti kultuuriloo ja maauhiskonna uuringuid, tema panus 1988. aastal alanud maakultuuriseminaride kujundamisel ja küsimuste sõnastamisel oli märkimisväärne. Ta aitas kavandada ja pidas kõne kõigil kaheksateistkümmel maakultuuriseminaril 1988–2013. Asser Murutari Tartu Muinsuskaitsepäevade ja ühtlasi maakultuuriseminaride 25. aastapäeva kõne võttis Eesti Rahva Muuseumi rühm videosse.⁶

Eesti Vabariigi president Arnold Rüütel andis 2006. aastal seoses iseseisvuspäevaga Eesti riigile osutatud teenete tunnustamiseks maasotsioloog Asser Murutarile Valgetähe V klassi teenetemärgi.

⁶ vt https://www.youtube.com/watch?v=KgIfs6Wumc&list=PLJqER6uJKnn6i5FOVSrfpQak3Z6q_6HFs&index=3&t=0s&app=desktop Asser Murutari 1988. aasta esimese maakultuuriseminarini kõne on koos kontekstiga lk 110-113 ja 1991. aasta kõne lk 212.

Asser Murutari bibliograafia

Koostas Li Seppet, toimetas Ingrid Kajak

Diplomitöö ja väitekirj

1. Murutar, A. EPA Raadi Öppe- ja Katsemajandi majandisese maakorralduse perspektiivprojekt: diplomprojekt. Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Maakorralduse kateeder; juhendaja: N. Obraztsova. Tartu, 1958. 141 l.: ill.
2. Мурутар, А. Опыт комплексного исследования удовлетворенности деятельностью в трудовых коллективах: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова, Философский факультет. Ленинград, 1977. 23 с.
3. Мурутар, А. Опыт комплексного исследования удовлетворенности деятельностью в трудовых коллективах: диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова, Философский факультет; научный руководитель В.А. Ядов. Ленинград, 1977. 333 с.: ил.

Teaduslikud artiklid

1. Мурутар, А. О понимании операций с объектами. Сборник научных трудов Эстонской сельскохозяйственной академии. 1966, 47, 3-16.
2. Мурутар, А. О роли операций измерения в процессе познания. Сборник научных трудов Эстонской сельскохозяйственной академии. 1966, 47, 17-36.
3. Мурутар, А. Некоторые методологические проблемы социальных измерений. Сборник научных трудов Эстонской сельскохозяйственной академии. 1967, 54, 29-36.
4. Мурутар, А. О некоторых методологических проблемах социальных измерений. Материалы встречи социологов. 1. Методологические проблемы исследования массовой коммуникации : Кяярику – 1966. Тарту, 1967, 96-108.

5. Murutar, A. Faktoranalüüsi tulemustest tehasekollektiivi rahulolu mõjutavate tegurite uurimisel. Psühholoogia rakendusi töö teadusliku organiseerimise süsteemis. 3. Tartu, 1970, 69-72.
6. Murutar, A., Vihalemm, P. Leitmotiiv-analüüsist rahulolu uurimisel. Psühholoogia rakendusi töö teadusliku organiseerimise süsteemis. 3. Tartu, 1970, 73-75.
7. Мурутар, А., Вихалемм, П. Некоторые проблемы комплексного исследования удовлетворенности заводского коллектива. Труды по социологии = Töid sotsioloogia alalt. 2. Tartu, 1972, 139-178.
8. Ури, У., Мурутар, А., Саар, Н. О формировании советского народа как исторически новой общности людей. XXIV студенческая научно-техническая конференция вузов Прибалтийских республик, Белорусской ССР и Молдавской ССР, 4-7 апр. 1978 г.: общественные науки и экономика : (тезисы докладов). Каунас, 1978, 20.
9. Murutar, A., Murutar, V. Üliõpilaskonna väärtushinnangute võrdleva kordu-suurimise hüpoteesidest. Üliõpilaste aktiveerimine õppekasvatustsüklis: meetodiliste materjalide kogumik. Tallinn, 1983, 11-12.
10. Мурутар, А., Пылдвере, С. Студенчество Эстонской сельскохозяйственной академии за 15 лет (некоторые проблемы). Молодежь в общественных отношениях развитого социализма. Часть 2: тезисы конференции: Tartu-Кяэрику, май 1984 г. Tartu, 1984, 248-250.
11. Мурутар, А., Мурутар, В., Пылдвере, С. Массовая коммуникация в изменениях ценностных ориентаций студентов. Массовая коммуникация и развитие социалистического образа жизни: материалы конференции, Tartu, 26–27 октября 1985. Tartu, 1986, 128-131.
12. Пылдвере, С., Мурутар, А. Об изменении ценностных ориентации как подсистемы образа жизни студентов. Массовая коммуникация и развитие социалистического образа жизни: материалы конференции, Tartu, 26–27 октября 1985. Tartu, 1986, 123-128.
13. Alumäe, S., Murutar, A., Pöldvere, S. Kas loodus või inimene ... ehk siiski loodus ja inimene?: 1-2. Eesti Loodus. 1987, 9, 563-569; 10, 655-659.

14. Alumäe, S., Murutar, A., Põldvere, S. Ökoloogiateadvust kujundavatest teguritest. Eesti Geograafia Seltsi aastaraamat. 25, Tallinn, 1990, 83-101.
15. Murutar, A. Sotsioloogilise uurimuse tulemustest. Maarahva erakorraline kongress: 16. november 1994 Tartus: ettekanded, otsused, Eesti Maaelu Harta, delegaadid, volikogu juhatus. [Tartu, 1994], 24-26.
16. Murutar, A. Filosoofia ja maasotsioloogia instituut. Majandus- ja sotsiaalteaduskond. (Teadustööde kogumik / Eesti Põllumajandusülikool; 180). Tartu, 1995, 45-46.
17. Murutar, A. Sissejuhatus. Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus. Tartu, 1996, 8-13.
18. Murutar, A. Asser räägib ajast. Maarahva elujõud - müüdid ja tegelikkus. Tartu, 1996, 14-18.
19. Murutar, A., Moor, L. Ülevaade Eesti maaühiskonnast muutuvast ajast. Majandus- ja sotsiaalteaduskond. (Teadustööde kogumik / Eesti Põllumajandusülikool; 190). Tartu, 1997, 124-131.
20. Murutar, A., Moor, L. Mis toimub Eesti maaelus? Maarahva elujõud. II: [müüdid ja tegelikkus]. Tartu, 1998. 11-14.
21. Joandi, P., Lilover, L., Moor, L., Murutar, A. Eesti maaelu ja maamajanduse ülevaade. Ühistegevusest Eesti Vabariigis: Eesti ühistegevuskonverents. 3. Tallinn, 1999, 147-158.
22. Joandi, P., Moor, L., Murutar, A. Eesti maapiirkondade majanduslik olukord ja perspektiivid. Maarahva elujõud. III : prof. Kaarel Liidak 110. Tartu, 1999, 134–147.
23. Joandi, P., Murutar, A., Raju, F. Maarahva hulgas valitsevad arvamused Euroopa Liiduga ühinemise küsimustes. Eesti agrarpoliitika Euroopa Liiduga ühinemisel. (EAA väljaanne ; 12/1999). Tallinn, 1999, 165-175.
24. Murutar, A. Repliik lisaks U. Silbergi sõnavõtule: [Euroopa Liiduga liitumine ja Eesti põllumajandus]. Rahvuslik põllumajanduspoliitika teel Euroopa Liitu. (Toimetised (Eesti Keskerakond); 1). Tallinn, 2000, 1, 37-38.
25. Murutar, A. Eesti küla, külavanem, vallavalitsus ja riik. Riigikogu toimetised; 6. Tallinn, 2002, 125-131.

26. Murutar, A. Ekspert hinnanguid Eesti maaühiskonnale aastatuhande vahetusel. Eesti Maarahva IV Kongress : 26. mail 2001 Tallinnas Sakala keskus : tervitused, ettekanded, otsused, volikogu, juhatus, Eesti Maaelu Harta. Tartu, 2002, 113-117.

27. Murutar, A. Siirde sotsiaalsed aspektid. Kümme pöördelist aastat Eesti põllumajanduses: seminar: 6. detsember 2002, Tallinn, Eesti. [Tallinn, 2003], 44-64.

Artiklid

1. Murutar, A. Lähemale üliõpilashulkadele. Noorte Hääl. 1954, 28. nov.
2. Murutar, A. Kuidas me valmistume filosoofia seminarideks. Noorte Hääl. 1957, 9. apr.
3. Мурутар, А. Всем дело по душе!: [о работе комсомольских организаций Тарту]. Молодежь Эстонии. 1960, 30 апр.
4. Murutar, A. Sõna on ELKNÜ Tartu Linnakomitee sekretäriil sm. A. Murutaril : [Tartu abiturientide konverentsil]. Edasi. 1961, 25. apr.
5. Murutar, A. Meie uued ülesanded: [ELNKÜ Tartu Linnakomitee X pleenumilt]. Edasi. 1961, 29. okt.
6. Мурутар, А. Поиск продолжается...: [о борьбе комсомольских организаций г. Тарту за всестороннее использование резервов производства]. Молодежь Эстонии. 1961, 5 апр.
7. Vooglaid, Ü., Murutar, A. Miks on vaja sotsioloogiat. Edasi, 1965, 14. dets.
8. Murutar, A. Juubeliaasta pitser: [juubeliaasta üritusi EPA-s] Põllumajanduse Akadeemia. 1967, 30. märts.
9. Murutar, A., Vihalemm, P. Filosoofia ja sotsioloogia ring. Põllumajanduse Akadeemia. 1971, 7. okt.
10. Murutar, A. Inimene võib olla filosoof ... ja vastupidi: [Uno Uri]. Edasi. 1972, 21. apr.
11. Murutar, A. Millest räägivad EPA-majade seinad ja mida me räägime selle kohta Põllumajanduse Akadeemia. 1977, 6. okt.

12. Murutar, A. Lootes ja abistades: Tõnis Loit – 50. Põllumajanduse Akadeemia. 1979, 20. dets.
13. Murutar, A., Palmaru, R. Hirm, häbi ja kastemärjad roosid: filosoofi ja ajakirjaniku arutlus. Noorus. 1986, 9, 3-4.
14. Murutar, A. ... Neturi Revoliucija pabaigos. Jaunimo gretos. 1987, 3, 4-5.
15. Alekand, K., Murutar, A. Kes maksab? :[Eesti põllumajandusliku kõrghariduse ümberkorraldamisest]. Põllumajanduse Akadeemia. 1988, 9. juuni.
16. Murutar, A. Eesti maamõtte sotsioloogia; Humanism ja eksistentsialism; Ühistegevuse sotsiotehnika: [valikained]. Põllumajanduse Akadeemia. 1990, 29. aug.
17. Murutar, A. Vienota fronte pret «lienošajiem» scenarijiem. Latvijas Jaunatne. 1990, 19. maijs.
18. Murutar, A., Kannike, S., Kiil, U. Filosoofia üldkursus (Sissejuhatus filosoofiasse): [valikaine]. Põllumajanduse Akadeemia. 1990, 13. sept. Ajalehel ekslikult 4. juuni.
19. Murutar, A. Mis on talupoeglikkus? Pandivere Teataja: teabeleht. 1991, 1. juuni.
20. Murutar, A. Filosoofia ja maasotsioloogia instituut. Lühike arengulugu. Tartu, 1996, 44-45.
21. Murutar, A. „Kõrsumise aastaid“ sirvides. Põllumajandusülikool. 1996, 7. juuni.
22. Murutar, A. 1997/98. õppeaastaks pakume järgmisi valikaineid. Põllumajandusülikool. 1997, 4. sept.
23. Murutar, A., Sõrra, J. Suur maamõõtja mõõdab nüüd igavikku: [Henn Elmet 1941–2002]. Maaleht. 2002, 5. sept.
24. Saveli, O., Praks, J, Murutar, A. 1969-1977 oli EPAs Rüütli aeg. Maaleht. 2003, 8. mai.
25. Heidmets, M., Lauristin, M., Kalm, Ü., Murutar, A. Ülo Vooglaid 70. Maaleht. 2005, 1. sept.

26. Luks, L., Murutar, A., Moor, A. Maa õnnistus? Eklektika. Tartu, 2006, 41-50.⁷
27. Murutar, A. Eesti rahvastikutaaste regionaalprogramm võib tuua maaelu taas-sünni. Nädaline. 2006, 1. juuni.
28. Murutar, A. Eesti maarahvas a. D. 1944-92 – müüdid ja tegelikkus. Eesti põllumajandus XX sajandil. II köide, Ülevaade põllumajanduse loost okupatsioonide ajal: aastad 1940-1990. I osa, Inimene ja ühiskond. Tallinn, 2007, 45-48.
29. Murutar, A. Eesti maarahvas a. D. 1944-92 – müüdid ja tegelikkus: [katkendeid koguteosest Eesti põllumajandus XX sajandil. II köide]. Videvik. 2008, 3. apr.
30. Murutars, A. Leningrada : AD1961 – AD1964. Augusts Milts: patība un ētika : veltījums profesoram 80. dzimšanas dienā : krāj. Rīga, 2008, 123-125.
31. Мурутар, А. От Васильевского острова к хутору в Симуне. Vivat, Ядов! К 80-летию юбилею. Москва, 2009, 220-221.

Kirjanduslik looming

1. Murutar, A. Kirjandusring oli ja võiks ka praegu olla. Põllumajanduse Akadeemia. 1964, 31. dets. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
2. Murutar, A. Leningradi mõtteid: [luuletus]. Põllumajanduse Akadeemia. 1964, 24. dets. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
3. Murutar, A. Rainise sünnikohas: [luuletus]. Põllumajanduse Akadeemia. 1964, 9. jaan. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
4. Murutar, A. Ühe luuletuse sünd. Põllumajanduse Akadeemia. 1964, 24. dets. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
5. Murutar, A. Epigramme: Arenguseadustest aretusteadustes. Read Brechtile. Mõtte (nõtruse) jõud. Loogika (roosteraudne). Moraal (tappev). Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 22. apr. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
6. Murutar, A. Kuidas Ats Ahtajevit „kattis“: (korvpalliveterani jutustus). Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 15. apr. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.

⁷ Vt ka Leo Luks, Argo Moor ja Asser Murutar „Maa õnnistus?“ Eesti Ekspress 18.12.2003: <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/69071285/maa-onnistus?>

7. Murutar, A. Luulemaailm on tundemaailm. Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 6. mai. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
8. Murutar, A. „Luulenupud“: Kasvuhoones. „Järv on peegelpinnaline...“. Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 29. apr. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
9. Treiman, L., Murutar, A. Naistepäev naise ja mehe silmadega. Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 4. märts. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
10. Murutar, A. Noored ja algajad eksamil: [följeton]. Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 8. apr. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
11. Murutar, A. Ood Eesti Põllumajanduse Akadeemiale. Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 7. okt. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
12. Murutar, A. Kuidas...: sulerüütelitele. Põllumajanduse Akadeemia. 1967, 25. mai. Avaldatud pseudonüümi all Alo Alas.
13. Murutar, A. Sulle: [1985. aasta üliõpilaspäevade aktivistile, kommunistlikule noorele : luuletus]. Põllumajanduse Akadeemia, 1985, 14. nov.
14. Murutar, A. [Ma tean, et tuleb torm]. Kõrsumise aastad: kirjanduslik kogumik: 1972–1988 / Eesti Põllumajanduse Akadeemia; [koostanud T. Merenäkk, T. Siimets, A. Kasemets]. Tallinn, 1990, 4-5.

Käsikirjad

1. Tunnetusprotsessi dialektika / A. Murutar ; Eesti Põllumajanduse Akadeemia, NLKP ajaloo ja filosoofia kateeder. Tartu, 1963, 59 l.
2. Kombinaadi “Järvakandi Tehased” töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine : lepingu nr. A-910 ja A-0040 aruanne. 1 / Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogia laboratoorium ; töö teaduslikud juhendajad A. Murutar, Ü. Vooglaid ; töögrupi juhid P. Vihalemm, T. Karukäpp. Tartu, 1970, 278 l.
3. Kombinaadi “Järvakandi Tehased” töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine : lepingu nr. A-910 ja A-0040 aruanne. 2 / Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogialaboratoorium ; töö teaduslikud juhendajad A. Murutar, Ü. Vooglaid ; töögrupi juhid P. Vihalemm, T. Karukäpp. Tartu, 1970, 195 l.

4. Kombinaadi "Järvakandi Tehased" töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine : lepingu nr. A-910 ja A-0040 aruanne. 3 / Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogialaboratoorium ; töö teaduslikud juhendajad A. Murutar, Ü. Vooglaid ; töögrupi juhid P. Vihalemm, T. Karukäpp. Tartu, 1970, 310 l.
5. Tsemenditehase "Punane Kunda" töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine: lepingu nr. A-909 aruanne. [1. köide] / Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogialaboratoorium; töö teaduslikud juhendajad A. Murutar, Ü. Vooglaid ; töögrupi juhid P. Vihalemm, K. Mits. Tartu, 1970, 238 l.
6. Tsemenditehase "Punane Kunda" töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine: lepingu nr. A-909 aruanne. 2. köide / Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogialaboratoorium ; töö teaduslikud juhendajad A. Murutar, Ü. Vooglaid ; töögrupi juhid P. Vihalemm, K. Mits. Tartu, 1970, 239-629 l.
7. Tsemenditehase "Punane Kunda" töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine: lepingu nr. A-909 aruanne. Lisad / Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogialaboratoorium; töö teaduslikud juhendajad A. Murutar, Ü. Vooglaid; töögrupi juhid P. Vihalemm, K. Mits. Tartu, 1970, 102 l.
8. Tartu Ehitusmaterjalide Tehase töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine: leping A-993 12. sept. 1969: teadusliku uurimistöö aruanne / ENSV Kõrgema ja Kesk-erihariduse Ministeerium, Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogia laboratoorium ; uurimistöö juhendaja Ü. Vooglaid; uurimisgruppi kuulusid P. Gorinov, P. Joandi ... A. Murutar jt. Tartu, 1971, 206 l.
9. Tartu Ehitusmaterjalide Tehase töötajaskonna rahulolu konkreetne sotsioloogiline uurimine: leping A-993 12. sept. 1969 : teadusliku uurimistöö aruanne. 2 / ENSV Kõrgema ja Kesk-erihariduse Ministeerium, Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogia laboratoorium ; uurimistöö juhendaja Ü. Vooglaid ; uurimisgruppi kuulusid P. Gorinov, P. Joandi ... A. Murutar jt. Tartu, 1971, 207-374 l. (Tii-
tellehel ilmumise aasta 1971 maha tõmmatud, hariliku pliiatsiga parandatud 1972.)
10. Kombinaadi „Järvakandi Tehased“ sotsiaalse arengu plaani koostamiseks vajaliku sotsioloogilise ja sotsiaal-psühholoogilise lähteinformatsiooni kogumine ja analüüs kordusuurimusena: (lepingu nr. 443 esimese etapi aruanne). 1. köide / NSVL Põllumajanduse Ministeerium, Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; töö vastutav täitja: T. Loit; teostajad: J. Golikov, A. Kaasik, H. Koppel, E. Laas, A. Murutar jt. Tartu, 1977, 160 l.

11. Kombinaadi „Järvakandi Tehased“ sotsiaalse arengu plaani koostamiseks vajaliku sotsioloogilise ja sotsiaal-psühholoogilise lähteinformatsiooni kogumine ja analüüs kordusuurimusena: (lepingu nr. 443 esimese etapi aruanne). 2. köide / NSVL Põllumajanduse Ministeerium, Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; töö vastutav täitja: T. Loit; töö teostajad: J. Golikov, A. Kaasik, H. Koppel, E. Laas, A. Murutar jt. Tartu, 1977, 161-321 l.
12. Tartu Ehitusmaterjalide Tehase sotsiaalse arengu plaani koostamiseks vajaliku sotsioloogilise ja sotsiaal-psühholoogilise lähteinformatsiooni kogumine ja analüüs kordusuurimusena: (lepingu nr. 418 esimese etapi aruanne). 1. köide / NSVL Põllumajanduse Ministeerium, Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder ; töö vastutav täitja: T. Loit ; töö teostajad: J. Golikov, A. Kaasik, H. Koppel, E. Laas, A. Murutar jt. Tartu, 1977, 190 l.
13. Tartu Ehitusmaterjalide Tehase sotsiaalse arengu plaani koostamiseks vajaliku sotsioloogilise ja sotsiaal-psühholoogilise lähteinformatsiooni kogumine ja analüüs kordusuurimusena: (lepingu nr. 418 esimese etapi aruanne). 2. köide / NSVL Põllumajanduse Ministeerium, Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; töö vastutav täitja: T. Loit; töö teostajad: J. Golikov, A. Kaasik, H. Koppel, E. Laas, A. Murutar jt. Tartu, 1977, 191-330 l.
14. Kombinaadi „Järvakandi Tehased“ sotsiaalse arengu plaani koostamiseks vajaliku sotsioloogilise ja sotsiaal-psühholoogilise lähteinformatsiooni kogumine ja analüüs kordusuurimusena: (lepingu nr. 443 teise etapi aruanne) / NSVL Põllumajanduse Ministeerium, Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; töö vastutav täitja: T. Loit; töö teostajad: A. Kaasik, H. Koppel, E. Laas, A. Murutar jt. Tartu, 1978, 139 l.
15. Tartu Ehitusmaterjalide Tehase sotsiaalse arengu plaani koostamiseks vajaliku sotsioloogilise ja sotsiaal-psühholoogilise lähteinformatsiooni kogumine ja analüüs kordusuurimusena: (lepingu nr. 418 teise etapi aruanne) / NSVL Põllumajanduse Ministeerium, Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; töö vastutav täitja: T. Loit ; töö teostajad: A. Kaasik, H. Koppel, E. Laas, A. Murutar jt. Tartu, 1978, 151 l.
16. Философские и методологические проблемы современной науки: (ключительный отчет) / Министерство сельского хозяйства СССР, Эстонская сельскохозяйственная академия; отв. исполнитель: Т. Лойт, исполнители: А. Мурутар, Т. Лойт. Тарту, 1981, 13 л.

17. Eesti Põllumajanduse Akadeemia üliõpilaste väärtushinnangute uurimine aastatel 1967 ja 1982: algandmed. S. Põldvere, A. Murutar. [Tartu, 1982]. 90 l.
18. Tööjõu kujunemise sotsiaalsed ja sotsiaal-psühholoogilised probleemid Viljandi rajooni põllumajanduskoondises: lepingu nr. 88 aruanne / NSVL Põllumajanduse Ministeerium, Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; töö vastutav täitja: T. Loit; töö teostajad: E. Laas, A. Lõo, A. Murutar jt. Tartu, 1982, 277 l.
19. Организация учебно-педагогической работы и её эффективность в сельскохозяйственном вузе: отчёт (заключительный) / Министерство сельского хозяйства СССР, Главное управление высшего и среднего сельскохозяйственного образования, Эстонская сельскохозяйственная академия; исполнители: С. Пылдвере, А. Муруттар и др. Тарту, 1987. 22 л.
20. Eesti maaühiskond turu ja riigi vahel: üle-eestilise maapiirkondade ekspertküsitluse aruanne / Eesti Põllumajandusülikooli filosoofia ja maasotsioloogia instituut; uurimuse läbiviimise eest vastutas A. Murutar; andmed töötles L. Moor. Tartu, 1998, 79 l.
21. Sotsiaal-majanduslik areng maapiirkondades: sagedustabelid / Eesti Põllumajandusülikooli filosoofia ja maasotsioloogia instituut; uurimuse läbiviimise eest vastutas A. Murutar; andmed töötles ja aruande esimese osa koostas L. Moor. Tartu, 1999, 49 l.
22. Sotsiaal-majanduslik areng maapiirkondades: uurimuse aruanne / Eesti Põllumajandusülikooli filosoofia ja maasotsioloogia instituut; uurimuse läbiviimise eest vastutas A. Murutar; andmed töötles ja aruande teise osa koostas L. Moor. Tartu, 2000, 19 l.
23. Küla, külavanem, kohalik omavalitsus ja riik: maasotsioloogia ekspertküsitluse esitlusmaterjal / Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaalteaduskond, Maasotsioloogia ja ühistegevuse instituut, Maasotsioloogia uurimiskeskus; A. Murutar, M. Kaasik, A. Moor, S. Schulz, H. Pöder, M. Sarv, Ü. Vooglaid. [Tartu], 2001, 28 lk.

Koostatud trükised

1. Dialektilise ja ajaloolise materialismi seminarikavad. Eesti Põllumajanduse Akadeemia; [koostanud U. Uri, A. Murutar]. Tartu, 1981. 18 lk.; 2. trükk, 1984.
2. Dialektilise materialismi seminarikavad. Eesti Põllumajanduse Akadeemia; [koostanud A. Murutar]. Tartu, 1986. 10, [2] lk.; 2. trükk, 1987.
3. Maarahva elujõud – müüdid ja tegelikkus : [artiklite kogumik. EPMÜ, filosoofia ja maasotsioloogia instituut; koostaja A. Murutar]. Elmatar, Tartu, 1996. 187 lk.: ill.
4. Maarahva elujõud II : [müüdid ja tegelikkus. EPMÜ, filosoofia ja maasotsioloogia instituut ; koostaja A. Murutar]. Elmatar, Tartu, 1998. 383 lk. : ill.

Intervjuud, vestlused

1. Murutar, A. Millega tegeldakse agitpunktis nr. 26?: intervjuueeris E. Auling. Põllumajanduse Akadeemia. 1965, 18. veebr.
2. Murutar, A., Vooglaid, Ü. Suhhumis on suur kevad: [üleliidulisest sotsioloogide nõupidamisest; toimetuse intervjuu]. Edasi. 1967, 27. apr.
3. Murutar, A. Komsomoliveterani ankeet: [toimetuse küsimustele vastab Asser Murutar]. Põllumajanduse Akadeemia. 1968, 10. okt.
4. Murutar, A. Ärge säästke ennast: [komsomoliveterani meenutusi / üles kirjutanud J. Lukas]. Noorte Hääl. 1986, 29. aug.
5. Murutar, A. Kasvagu-kasvagu lastetoale juured! / üles kirjutanud A. Kasemets. Põllumajanduse Akadeemia. 1988, 3. märts.
6. Murutar, A. Põllumehe kaitseks: [põllumajanduse hetkeseisust / üles kirjutanud A. Kasemets]. Põllumajanduse Akadeemia. 1988, 29. sept.
7. Murutar, A. Ükski hing ei tea täpselt, mis...: [küsitlusest Üliõpilane ja õppejõud, Üliõpilane ja õppeaine / üles kirjutanud A. Kasemets]. Põllumajanduse Akadeemia. 1988, 4. veebr.
8. Murutar, A. Lõpeb leib, lõpeb laul: [EPA võimalusest olla talukultuuri taaskäivitaja / üles kirjutanud A. Kasemets]. Põllumajanduse Akadeemia. 1989, 9., 16., 23. märts.

9. Murutar, A. Algas aasta 1990: [eetika traditsioonidest / üles kirjutanud K. Murutar]. Edasi. 1990, 1. jaan.
10. Murutar, A. Sõbralik šarž dots. Asser Murutarist: väljavõtteid mitmeaastastest kõnelustest / üles kirjutanud S. P. Kõrsumise aastad : kirjanduslik kogumik: 1972–1988. Tallinn, 1990, 149-150.
11. Murutar, A. Talupoja teenistuses: [maasotsioloogiast]. Üles kirjutanud K. Murutar. Edasi. 1990, 22. nov.
12. Murutar, A. EPA plahvatab seestpoolt: [EPA-st ja EPA humanitaarharidusest / intervjuueris A. Kasemets]. Põllumajanduse Akadeemia. 1991, 3. okt.
13. Murutar, A. Eestluse elujõud / intervjuueris A. Kasemets. Maaleht. 1992, 8. okt.
14. Murutar, A. Eestluse elujõud / intervjuueris A. Kasemets. Meie kodu = Our Home: Australian Estonian weekly. 1992, 28. okt.
15. Murutar, A. Poliitikud esinevad maarahva nimel, tahtmata teada, mida see rahvas tahab / intervjuueris N. Pino. Maaleht. 1995, 8. juuni.
16. Murutar, A. Intervjuu seoses Maarahva Kongressiga / intervjuueris T. Mere-näkk. Põllumajandusülikool. 1997, 10. apr.
17. Murutar, A. Inimesele annab elujõudu õnne võimalus / intervjuueris S. Pärismaa. Maaleht. 1999, 28. okt.

Juhendatud väitekirjad, üliõpilas- ja võistlustööd

1. Agronoomi kutsehuvi genees ja selle mõningad motiivid: diplomitöö / K. Tido; Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Agronoomiateaduskond, Tootmisõpetajate ettevalmistamise osakond; juhendaja: A. Murutar. Tartu, 1967, 61 l.
2. Agronoomi kutse valikust ja kutsehuvi geneesist : (konkreetne sotsioloogiline uurimus): võistlustöö / K. Tido; Eesti Põllumajanduse Akadeemia, NLKP ajaloo ja filosoofia kateeder; juhendaja: A. Murutar. Tartu, 1967, 60 l.
3. Üliõpilaste ideaalidest: (konkreetne sotsioloogiline uurimus EPA üliõpilaskonnast): diplomitöö / P. Joandi ; Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Agronoomiateaduskonna tootmisõpetajate ettevalmistuse osakond; juhendaja: A. Murutar. Tartu, 1967, 107 l.

4. Tehasekollektiivi rahulolu küsimusi (konkreetne sotsioloogiline uurimus): võistlustöö / T. Karukäpp, J. Kivimägi, K. Mits; Eesti Põllumajanduse Akadeemia, NLKP ajaloo ja filosoofia kateeder; Tartu Riiklik Ülikool, Sotsioloogia kabinet; juhendaja: A. Murutar. Tartu, 1968, 32 l, 41 lk.
5. Вопросы удовлетворенности заводского коллектива (конкретное социологическое исследование): конкурсная работа / Т. Карукяпп, Я. Кивимяги, К. Митс; Кафедра истории КПСС и философии Эстонской Сельскохозяйственной Академии, Кабинет социологии Тартуского Государственного Университета; руководитель: А. Мурутар. Тарту, 1968, 88 л.
6. EPA üliõpilaskandidaatide huvidest, eriala valikust ja demograafilisest koosseisust aastatel 1970–1971 / R. Naav ; Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; töö teaduslikud juhendajad: A. Murutar, P. Vihalemm. Tartu, 1971, 145 l.
7. Üliõpilaskandidaatide huvidest (sotsioloogiline uurimus EPA 1970) 1.-3. köide / R. Naav ; Eesti Põllumajanduse Akadeemia, Filosoofia kateeder; teaduslik juhendaja : A. Murutar. Tartu, 1971, 1-163, 164-317, 1-128 l.
8. Интересы поступающих в ЭСХА / Р. Хаав; Эстонская Сельскохозяйственная Академия, Кафедра философии ; научные руководители: А. Мурутар и П. Вихалем. Тарту, 1972, 106 л.
9. Maainimeste elu kvaliteet 1994. aasta suvel: lõputöö / M. Paas; Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Sotsioloogia osakond; juhendaja: A. Murutar. Tartu, 1994, 53 l.
10. Massikommunikatsioon ja maaühiskond: “Postimehe” ning “Eesti Sõnumite” temaatiline ja regionaalne struktuur: [diplomitöö] / A. Kasemets; Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond, Ajakirjandusosakond ; juhendaja P. Vihalemm; konsultant A. Murutar. Tartu, 1995, 56 lk.
11. Puud Eesti rahvapärимuses: magistritöö / A. Moor; Eesti Põllumajandusülikool, Filosoofia ja maasotsioloogia instituut; juhendaja A. Murutar. Tartu, 1996. De visu kontrollimata.
12. Puud ja rohhtaimed Karksi ja Rõuge kihelkondade regivärsilistes rahvalauludes: magistritöö / E. Lukka; Eesti Põllumajandusülikool; [juhendajad M. Kõiva ja A. Murutar]. Tartu, 1996, 89 l.

13. Marie Underi esteetiliste tõekspidamiste genees loodusluule näitel ajastu taustal: magistritöö / K. Rummo; Eesti Põllumajandusülikool, MST Filosoofia ja maasotsioloogia instituut; juhendaja A. Murutar. Tartu, 1997, 96 l.
14. Marie Underi esteetiliste tõekspidamiste genees loodusluule näitel ajastu taustal: magistritöö autoreferaadist / K. Rummo; Eesti Põllumajandusülikool; juhendaja A. Murutar. Tartu, 1997, 21 l.
15. Regionaalne areng ja maaettevõtluskeskkond Eestis : väitekiri majandusteaduse magistri kraadi taotlemiseks põllumajanduse ökonoomika ja ettevõtluse erialal / K. Juurikas ; Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaalteaduskond, Agraarökonoomika ja turunduse instituut, Maasotsioloogia ja filosoofia instituut ; juhendajad V. Jullinen, A. Murutar. Tartu, 1998, 92 l.
16. Eesti loodusfilosoofia ja rahvuslik mõtlemine: väitekiri filosoofiamagistri kraadi taotlemiseks maasotsioloogia erialal / T. Merenäkk; Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaalteaduskond, Filosoofia ja maasotsioloogia instituut; juhendaja A. Murutar. Tartu, 2000, 47 l.
17. Eesti maarahva hoiakuid eurointegratsiooni küsimustes: väitekiri filosoofiamagistri kraadi taotlemiseks maasotsioloogia erialal / F. Raju; Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaalteaduskond, Filosoofia- ja maasotsioloogia instituut; juhendaja A. Murutar. Tartu, 2000, 64 l.
18. Meeste ja naiste hinnangud Eesti maapiirkondade sotsiaal-majanduslikule olukorrale 1999. aastal : väitekiri filosoofiamagistri kraadi taotlemiseks maasotsioloogia erialal / L. Moor ; Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaalteaduskond, Filosoofia ja maasotsioloogia instituut ; teaduslik juhendaja: A. Murutar. Tartu, 2000, 79 l.
19. Eesti erametsanduse areng ja probleemid: väitekiri filosoofiamagistri kraadi taotlemiseks maasotsioloogia erialal / V. Viljasoo; Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaalteaduskond, Maasotsioloogia ja ühistegevuse instituut; teaduslik juhendaja: A. Murutar. Tartu, 2001, 56 l.
20. Nõo valla sotsiaal-majanduslik areng: väitekiri filosoofiamagistri kraadi taotlemiseks maasotsioloogia erialal / K-A. Pärl; Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaal-teaduskond, Filosoofia ja maasotsioloogia instituut; juhendaja A. Murutar. Tartu, 2001, 79 l.
21. Tõlgendusprobleeme dispersioonanalüüsis, lineaarses regressioonanalüüsis

- ja faktoranalüüsis: väitekirj filosoofiamagistri kraadi taotlemiseks maasotsioloogia erialal / S. Schulz; Eesti Põllumajandusülikool, Majandus- ja sotsiaalteaduskond, Maasotsioloogia ja ühistegevuse instituut; teaduslik juhendaja A. Murutar. Tartu, 2001, 67 l.
22. Surmakultuuri muutumine ajas: ajaloolise Võrumaa matusekombestiku näitel: doktoriväitekirj / **M. Torp-Kõivupuu**; Tallinna Pedagoogikaülikool, Filoloogiateaduskond, Eesti kirjanduse õppetool; juhendajad: T. Kulmar, H. Elmet, A. Murutar. Tallinn, 2002, 231 l.
23. Dialoog surmaga – seosed uskumuste, suhtumiste ja moraali vahel: [doktoriväitekirj, monograafia] / A. Moor; [juhendajad: M. Kõiva, A. Murutar]. Tartu, 2003, 271 l.
24. Maainimeste elu kvaliteet 1994. aasta suvel: lõputöö / M. Paas ; Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, Sotsioloogia osakond; juhendaja: A. Murutar. Tartu, 1994, 53 l.
25. Massikommunikatsioon ja maaühiskond: “Postimehe” ning “Eesti Sõnumite” temaatiline ja regionaalne struktuur: [BA diplomitöö] / A. Kasemets; Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond, Ajakirjandusosakond; juhendaja P. Vihalemm; konsultant A. Murutar. Tartu, 1995, 56 lk.
26. Puud Eesti rahvapärimuses: magistratöö / A. Moor ; Eesti Põllumajandusülikool, Filosoofia ja maasotsioloogia instituut; juhendaja A. Murutar. Tartu, 1996. *De visu* kontrollimata.⁸

---

⁸ Asser Murutari bibliograafia koostamise tellis Li Seppetilt Eesti Maaülikooli raamatukogust Pikkar Joandi (Toim.).

Epiloog

Raamatu lugude taguste hetkedele tagasi mõeldes tundub, et Asseri tee oli-on teadmamehe tee, elukestev õppimise tee, kus hulk teadmisi tuli inimeste koostöövõrgustikest, teekaaslastega jagatud *kollektiivsest hiigelajust*, kus erinevate teadmiste, oskuste ja mälestustega inimesed täiendavad üksteist. Inimeste maa. Maa inimesed.

Asseri ja teekaaslaste Raamat valgustab suuremaid koostöövõrgustikke, kus sadade nimetatud inimeste teed on lõimunud, ja näitab mõnda huvitavat teotsa teekaaslastele, lastele, lastelastele ja ajaloolastele, kes soovivad ise edasi uurida, et rohkem teada saada ja teada anda.

Sarnaselt tsariaegsele Peterburile, kus (r)ajasid oma rada ja Eesti asja Jakobson, Hurt, Köler jpt 19. saj ärkamisaja suurkujud, vajab meie inimeste ja ajaloo paremaks mõistmiseks uurimist ka 1960. aastate Leningradis 'punaste eest põranda alla' – ülikooli, Ermitaaži, komsomoli jm – peitunud kirju sinivereline kultuuriseltskond, kuhu Asser Murutar jõudis 1961. aastal.

Tartu Riikliku Ülikooli sotsioloogialabori inimeste koostöövõrgustik on Eesti lähiajaloo kultuuri-, haridus- ja teadustaevast üks *raskesti hoomatav galaktika*, mille Asseri kaasjuhitud töö- ja tööstussotsioloogia rühma tegevusi on siin Raamatus avatud, aga kuidas see Asseri rühm suhestus labori teiste teadus-arendussuundadega (sh meedia-, transpordi-, tarbimis-, elulaadi-, pere- ja kodu-uuringud), selle kohta Eestis täna *suurt pilti* veel ei ole. Labori tegevuse lõpetamisega seotud skandaalseid seiku on ajakirjanduses rohkem kajastatud – neis nimetatud Tüüstre talu saaga jõudis nüüd terviklikumal kujul ajaloo huviliste (mälu)ekraanile.

Ka alates 1920ndaist surisenud maaülikooli loomise mõttelood ootavad oma ajalooramatut.

Üliõpilaste mõtteisse jätsid jälje Asser Murutari humanismi-, eetika- ja ühiskonnakäsitlused, mis olid lõimitud sotsioloogia ja psühholoogia teadmiste ning esmapilgul lihtsate Väikese Printsiga, oma lapsepõlve jm lugudega. Miks? Asseri kuulaja tajus selles hetkes, et Asser ei räägi niisama – ta näeb vaimse juhina ühiskondlike, looduslike jm suhete nähtamatut niidistikku ja usub eetilise imperatiivi *ära tee teistele seda, mida ei taha endale* toimimist inimese ja rahva elus.

See teadus-, pärimus- ja ilukirjanduspõhine Asseri *Akadeemia* jättis lahti teed teistele arvamustele, ei kuulutanud lõplikke tõdesid, pigem toetas inimese püüdu hoida tee lahti uuteks unistusteks, uuteks valikuteks, ümberotsustamiseks siis ... kui oleme targemad, kui ühiskond meie ümber või meie ise oleme muutunud. Ja kui meil on tunne, et täna tuleb teha uus valik.

2016 jõulukuul Tartus Tihase tänaval päikeselise kaktuse juures.

Foto: Inga Murutar

Kui täna alustaksime Asseri ja teekaaslaste raamatu koosloomet, siis arvatavasti tuleks see teistsugune. Me oleme ju raamatu loomise ja lugemise ajal muutunud. Asser sotsioloogi ja seto-eeesti triksterina jätkaks vist siin otsad lahti ja esitaks oma arvamuse asemel avatud küsimusi, millele tuleb igaühel ise vastus leida. Asseril olid trikiga küsimused, näiteks *aja pöördumatus, aja pööratavus? Kas protsessi pöördumisega pöördub ka AEG või on Vanajumal unustanud AJALE tagurpidikägu sisse panemast? Mitu korda ikka saab samasse jõkke astuda – samasse aega?*

Aare Kasemets, 21.02.2021

ASSER MÕTISKLES TIHTI AJAST JA EESTIST kui inimeste maast ning nõnda sai ka raamat pealkirja. Murutaride pere ringis arutledes leidsime, et Asser inimesena osaleb kõigis neis lugudes terviklikuna ning seetõttu ei saa ega ole tarviski lahutada tema lapsepõlve, õpingute, tööelu või purjetamise lugusid tema teekaaslaste-sõprade ja pereringi lugudest. Leht-lehelt avaneb raamatus põnev, mitmekihiline mosaiikpilt inimestest ja aegadest. Teekaaslased näevad Asserit ja iseennast oma eluteel küll igauks isemoodi, kuid kõigist lugudest kumab Asseri kui keeruka saatusega elufilosoofi, ühiskonnateadlase ja ilusa inimese kuju. Asser ise ütles kord oma üliõpilastele, et *igal inimesel on oma päevapool ja ööpool ja inimlikul inimesel on õigus mõlemaks.*

Iga kaasautor (koos Asseriga on meid siin 41) on kirjutanud nii, nagu peab heaks ja õigeks.

AARE KASEMETS

